ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В ДВАДЕСЕТ И ДВА ТОМА

Редакционна колегия
ПЕТЪР ДИНЕКОВ, ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ,
ГЕОРГИ ЦАНЕВ, МИЛЕНА ЦАНЕВА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
том четиринадесети

НОВА ЗЕМЯ

РОМАН
ИЗ ЖИВОТА НА БЪЛГАРИТЕ
ПРЕЗ ПЪРВИТЕ ГОДИНИ СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

В СЕДЕМ ЧАСТИ

Под редакцията
на МИЛЕНА ЦАНЕВА

СОФИЯ • 1977

ИВАН ВАЗОВ

14

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

14

ИВАН ВАЗОВ

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

4

4

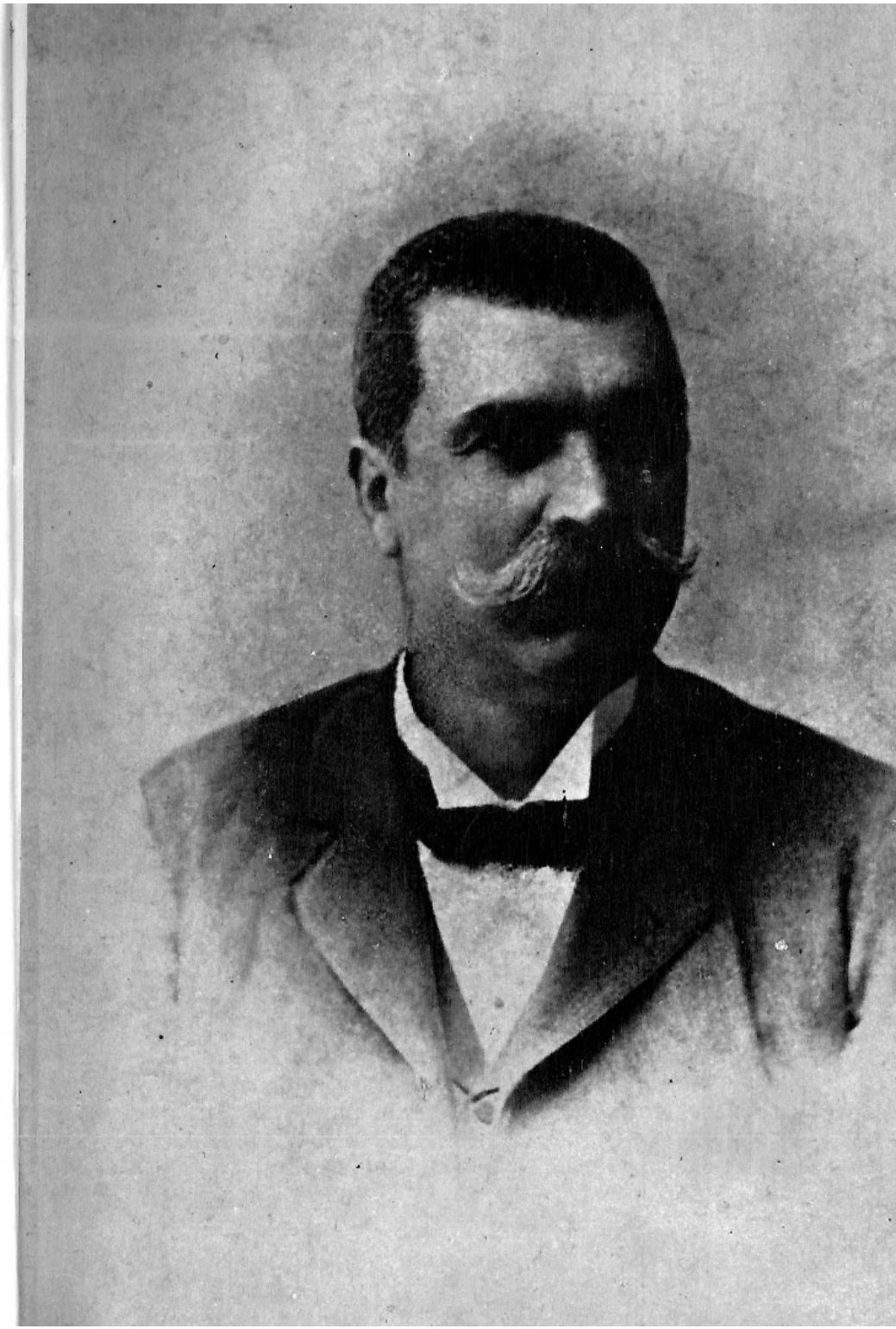

ЧАСТ ПЪРВА

I

УРВАТА ЗЛИ ПРОЛЕЗ

По гладката, стръмна южна урва на Амбарица — високия старопланински връх, който гледа над Стремска долина, ставаше нещо необикновено и чудно: върволици свят пъплеше и се катереше нагоре въз върлото. Тия върволици идеха на синджир, защото вървяха по едничката козя пътека, що извиваше на безбройни лъкатушки по стръмният хълбок на урвата, за да излезе на билото. Имаше там със стотини хора: граждани, селяни, мъже, жени, старци, деца — смесени, всичките с вързопи и бремета, мнозина водейки магарета и мулета натварени; имаше гологлави, имаше по чорапи и боси, имаше по риза само — запъхтени, заморени, изплезили език по върлата стена. Тия слисани тълпи бързаха, лазеха, смисаха се, преваряха се, спъваха се, падаха по лъзгавата трева на стръмнището. Подир всяка минута пъплене — спираха, да си поемат душата, с погледи уплашено устремени назад към полите на урвата, към канарите, които стърчаха застрашително, към долината, която се виждаше между тях — и пак захващаха нанагоре. А часовете минуваха, а урвата се не свършаше, а върха на Балкана се не стигаше. Горний край на тоя криволичен поток от човешки мравуняк се губеше в небето; но когато по-задните пътници додеха до точката, дето се изгубваха предните, виждаха, че урвата пак се дига, пак тъй висока, и на горният ѝ край пак се очертават силуетите на хора, които влазят в небето. Леките подпухналости на урвата даваха тая илюзия на погледа; но измамата пак се повтаряше за премалелите пътници. Кра-

ката се бяха подкосили, мишците изнемощели, енергията изчерпана: само един страх електризуваше тия обезсилени същества и ги тласкаше напред. Час по час от тия разнизани тълпи се ронеше нещо и оставаше на пътя. То беше или някой капнал пътник, или умиращ, или дете, хвърлено от майка си, които никой не поглеждаше, прескачаше ги, отминуваше ги безучастно. Пресипнали гласове, примрели пъшкания, писъци женски изскачаха от чупените редове на бежанците и шумът на тия смесени вопли на безнадеждност се разнасяше и умираше безотзивно в пространството на пущинака. Никога тоя планински кът не бе виждал в самотните си толкова свят! Зрелище покъртително! Тоя върволяк, тоя бяг, тоя глъч следваше от дъното на урвата до върха ѝ, цяла река човешки отчаяния, безконечен низ страдания на обезумяла и деморализувана сган!

Слънцето наваляше на заход. То осветляваше само горнята половина на стената; долнята ѝ част оставаше в сянка, както и целият усоен дол, и черните разредени купове борики, що слазяха към него, и високите зъбести карпи от запад, надвиснали навъсено, които хвърляха грамадната си сянка и въз урвата. През широкия процеп планински, образуван от скалистите стени, шумно и пенеста се хвърляше през каменисти прагове надолу към пропастта реката, на която няколко слени барици тука образуват главата. През тоя процеп погледът слазяше към Стремска долина, широко разстлана в своята вълшебна живописност, със златоруси тъсми на пожънати ниви, с тъмни купове орешаци, със зелени паши и покосени ливади край лъскавата ивица на река Стрема, кичести, потънали в шумак селца — всичко това миниатюрно, мило, картинно, облечено в оная непостижима прелест, която далечината дава на сами по себе хубавите природни гледки. В дъното на кръгозора Средня гора препречваше своята с меки очертания верига, която се сплюсваше силно при Михилци, за да отвори път на долината към Пловдивско поле, неясно и призрачно под мъглата на далечността, допряло до лазурния облик на родопските грамади.

Но тая чудна картина на Стремска долина никой

не забележваше, никой нищо не виждаше от обайностите на панорамата: всекиму погледа хвърчеше нагоре и пак падаше плахо долу в долът, в процепа на планината, или изглеждаше едни сиви ниски облачета, които се плъстяха зад чуката на високото бърдо отдясно. Тия вълнисти облачета на всяка минута меняваха подвижните си влакнести форми, разливаха се, захващаха по-голямо пространство в съвсем ясното небе. Би рекъл човек — димът из вулканически кратер, блювнал някъде по бърдото.

II

ИЗКУПЛЕНИЕ НА ЕДНА РАДОСТ

Тия облаци произхождаха от един пожар.

Гореше Бяла черква.

От три дена гореше Бяла черква. От три дена Бяла черква ставаше плен и пожар; а жителите ѝ се спасяваха през тая непроходна урва, преваляха Стара планина и дореха убежище в България.

Тоя ден беше 24 юли 1877 година.

Сиреч периода на най-големий разгар на Руско-турската война, когато русите, отблъснати при Плевен, прогонени от Средня гора, преживяваха най-страшний кризис на борбата.

Подир героическите битки при Карабунар и Нова Загора, подир отчаяния и кръвопролитен бой при Стара Загора, генерал Гурко със своя отслабнал корпус и с няколкото си силно изронени дружини опълченци се дръпна в Казанлъшката долина и превали Стара планина. Тракия, една минута възликувала и помислила, че е освободена от гръмотевичното появление на смелия Гурков отряд, който посрещна с венци, се намери в страшно положение: тя бе изложена беззащитна на гнева и отмъщението на разсвирепелите победоносни господари. Настана кървавата отплата за кратковременното тържествуване, за пияния възторг на роба при виждането призрака на свободата си, призрак, изчезнал като лъжлив сън. Извърши се най-страшния епизод на тая война, епи-

зод кървав и пълнещ с нáстръх душата, но чийто шум заглъхна в трясъка на плевенските катастрофи, в гръмът на епическите битки при Шипка, в заглушителний вой от грандиозните блъсъци на два мира... Южна България понесе сама наказанието за една радост, която изпитваше и цяла България, и една даде изкупителната жертва за освобождението ѝ. Меч, огън и опустошение мина през всяко място, дето бе стъпил руски крак или дето се бе пратил поздрав на освободителните гости, или само бе се изказала най-малка радост за дохождането им. От двете страни на Средня гóра и на Сърнена гора, в полите на Стара планина, в дóлината на Тунджа, в долината на Стрема — всичко бе потънало в кръв и пламък. Стара Загора гореше, Нова Загора гореше, селата там горяха; Калофер гореше, Карлово не гореше — но се пълнеше с български трупове, Бяла черква гореше, разграбвана от башибозуците, а жителите ѝ бягаха през балканското гърло Леевица и през урвата на Амбарица; бягаха през същий път и всички български села от долината, дигнати като един прах от урагана на турската ярост.

Пътят на това плачевно шествие на хилядите нещастни бежанци беше насеян с дири от гибел. Мъртвци, издъхнали от страх или премалялост, трупове окървавени, стоки, дрехи, оръжия — хвърлени, за да олекчат бягането. Турците преследваха окаяниците и в планината; в самата балканска долина, Леевица, отдето се почева спасителната урва, се търкаляха трупове окървавени на българи, застигнати от башибозуците. Планината не беше сигурна и по-навътре. Бежанците въз урвата с ужас си посочваха по двата успоредни ней ярове някакви малки фигурки между камъняците. Това бяха башибозуци. Тия злодейци бяха се изкачили отдругаде на тия високи точки и издебваха жертвите си. Бежанците отиваха напред, покорни на съдбата си. Връщане нямаше: отпред беше явна опасност, отзад беше вярна гибел. Някои от мъжете, било да сплашат тия дебнещи неприятели, било да си дадат сърце, изпразняха от време на време револвери из въздуха и балканските ярове повтаряха гърмежите. Тия смъртоносни оръжия едно по

едно бидоха захвърлени на пътя, когато колоната приближаваше до горний край на урвата...

III

КОННИКЪТ ПРИ АМБАРИЦА

Амбарица, подир Юмрючал, вторий великан на Стара планина, е една колосална, гола, разлата пирамида, наклонена на изток, отишла пòврага нейде в небето, дето събира облаците около челото си. Тоя връх, добре виден от цялата Стремска долина и от цялото Пловдивско поле, е изправен тъкмо над Бяла черква, но която вижда само полите му.

Спокойно и величаво държи Амбарица главата си в небесните вишини, из които се вият и грачат орли. По нейните приоблачни хълбоци, покрити с тлъсти паши, пъплят лятос богати юрушки стада, пасат на воля гойни говеда, хрупат с наслаждение тревата дребни, пъргави планински коне. Тишина царува в пространните самотии около гиганта. Вятърът едвам шумоли из букаците му и боровите лесове в подножието му; сегиз-тогиз горско пиле изкрече диво в столетната гора или разклати задрямалите вейки, като прехвръкне от клон на клон.

Никой не се е качвал на Амбарица. По нейната лъзгава и страшно наведена стръмнина шемет хваща, кракът се подхлъзва над пропастта, ветрища внезапни свалят шапката или носителя ѝ... Само тоя луд делия Крали Марко някога, казва преданието, имал си житницата на върха — види се, да я направи непристъпна за крадци — а може би — от просто тщеславие — да покаже на света силата на Крали Марко. Отдавна вече Марко се е изгубил и амбаря му няма на върха, но върхът носи и днес спомена на тая Маркова слободия и се вика Амбарица.

Но ако се не намира там никаква следа от подвига на исполина, то ще намерите друго нещо, каквото второ няма: най-величествената гледка на светът!

. . . . . .

В това време, когато колоната на бежанците се изкачваше на върха на урвата, или по-добре— на лявото рамо на Амбарица, за да тръгне на изток по билото на гребена, на дясното рамо на Амбарица, из долът на Осъма, край боровете на Добрила, зададе се един конник.

Тоя конник, млад и здрав момък, дупчеше усилено коня си, облян в пот. Добитъкът беше едър и силен, с дълга заплъстена грива, с юзда, колан и стремена от въже, както бивat кираджийските коне. Над самара бе хвърлено едно палто. Широко се раздухваха двете страни на запенения корем на запъхтяното добиче.

Младият конник носеше униформата на турски колагас — капитан: син сукнен мундир, закопчан с жълти медни копчета на възгънатите поли, на който личеше червената подплата; панталони от същия плат и цвят, с тесни червени ламбаси; на ръкава — златен галон, ален фес на глава — всичко силно оваляно. Без сабя.

Когато дойде на самий връх на урвата, конникът се спря и даде отдих на коня си. Оттук надолу стръмнината се спущаше наведена, гола, плъзгава към дълбочинето. Тя пресичаше с недостъпността си съобщението между дясното и лявото рамо на Амбарица или го правеше много тежко. Офицеринът гледаше към долината: тя лежеше в една чудовищна глъбина оттука, цяла видена като на длан. Той гледаше по посока на Бяла черква, но Бяла черква се не виждаше — затулвана по-долу от издадninата, която правеше чуката Остро бърдо. Само димът, разсян на сиви пластове из въздуха, свидетелствуваше за присъствието на запалений град в подножието на планината.

Голяма скръб се изобрази по живото, но избледняло лице на офицерина. Той бе облян с пот, от който прилепваха до високото му чело китки от кестенявата му коса, изскокнала безредно изпод отхлупений фес. Погледът му, горещ и безпокоен, изражаваше същото страдание, същата тревожна душа.

Той се бави само две минути там, на плесна коня с пръчката и удари напред през отвесната урва. Добитъкът с мъка следваше този опасен път, дето никаква диря от пътека не съществуваше. Най-малкото подплясване или спряпане беше гибелно на тая стремителна наклонност. Конникът очевидно не мислеше това и погледът му се все впиваше напред в пространството, без да внимава де стъпя коня му. Излезе и вятър, и при другата опасност се притури и тая. Веявицата отнесе фесът. Но свикналия със стръмни планинисти места добитък, толкова ловък, колкото и як, устоя на силата на духлото и премина благополучно най-примеждливата точка и зави по една помалко стръмна наклонност.

Оттука се видя хубаво урвата над Леевица и целия пъстър и подвижен поток от бежанци по нея. На върха ѝ, дето пътя вече отиваше равно, по другата наклонност на гребена, тоя поток продължаваше шествието си на изток и началото му се губеше зад другия край на една борова гора там.

Офицеринът се намираше на куршум разстояние от това множество, когато няколко пушки изпукаха. Той се обърна надясно и видя бели кълба дим при камънаците на ярът. Тълпата, подплашена, затърча нанапред. Той мушна коня и препусна надолу към нея по мократа още от недавния дъжд трева. Конят се хлъзна и се строполяса заедно с ездача си. Офицеринът сръчно измъкна ногата си от въженото стреме и скокна невредим; па се наведе, помогна с мощните си ръце на животното да се закрепи и да стане, поправи му изкривения самар и се метна леко пак на гърба му.

Четирима черкези му препречиха пътя. Те бяха притърчали от засадата си при камъняка, додето ставаше току-що описаната случка, с ятагани в ръце. Един му улови коня за юздата.

Но хищниците остаха слисани: те едвам сега видяха, че имат пред себе си турски офицерин.

— Гери, чапкънлар! — извика им той, като ги устрели с гневен поглед.

Черкезите направиха почтително темена и се отдалечиха от офицерина.

Той продължи пак на препусканица към множеството, по полегатата поляна. В няколко минути стигна до бежанците

IV

СЦЕНИ В НЕБЕТО

Колоната продължаваше да блика с нови рояци от урвата.

Офицеринът слезна от коня и се доближи до най-близката тълпа бежанци.

— Късно, късно, Найдене! — каза му един мъж, едър, здравенак, почервенял, облян с пот, като подаваше разплакано годиначе на жена си, която се тръшна на земята и си подаде ненката на жедните уста на детето.

— Де остана тати, бай Дончо? — попита офицеринът по български, силно пребледнял.

— Ти да си жив — отговори му кратко Дончо. — Изядоха му душата неверниците... Не можа да ходи с нас и остана долу, да те чака. Било му писано така, бог да го прости... Ставай мари! — обърна се той към жена си, па грабна детето от гръдта ѝ. Нещастното се разплака, дигнато тъй грубо от трапезата си, ялова обаче, защото от завчера млякото на майката се беше дрънпало от страхът. Отминаха.

Момъкът остаяше вкамънен на мястото си. Нови тълпи. Той попита пак:

— Тати какво стана?

— Не знам.

— Не видяхме го.

— Отзади трябва да е...

Не иде отзади той и знаят къде е, но никой не желае да каже скръбното известие. Та и момъкът го знаеше. Но той питаше неволно, несъзнателно и несъзнателно търсеше с очи някого из множеството. Пот като град капеше от челото му.

Той неусетно се облече в палтото си, почувствувал тръпки от студения вятър.

Една бабичка, превита одве, пъшкаше и охкаше. Той я пресрещна.

— Бабо Кито!

— Найдене! Не грижи се, синко: праведната му душа отиде в раят, на баща ти. Ох! Отиде си той, аз грешна остах.

— Как загина той? — попита Найден със стиснат глас.

— Още тая заран — захвана бабичката, като се спря не толкова за да говори, колкото за да си почине — зададоха се, синко, проклетниците из реката... Мъжете избягаха нагоре, останахме ний, жените, остана и баща ти... Горкият, задъхваше го, две крачки нагоре не можеше да направи. Иван Кирков беше още близко. Като видя, че баща ти ще загине, повърна се. „Ела, бай Марко, каже, да те скрием, мигар те не съпикасат турците“... Па го поведе баща ти из долчината нагоре из храсталака, хвана го под мишница, тури го да легне до едно притулено място, па накъса шума и бурени, та го покри, остави го там на милост божия и избяга. Нас, жените, булките, децата, обраха, всичко взеха. Аз паднах там, да умра... Не можех вече да държа нататък. Не ме съсякоха, оставиха ме, видиш... Булките и децата откараха само назад. И Шамуровката откараха с двете ѝ момченца и майка ѝ. Тя, когато Иван отведе баща ти, даде му на баща ти да ги скрие в кесията си сто лири, в кърпа ги имаше... А врътва жълтици беше зашита в ентерията на малкото ѝ дете. Намериха ги още там!... Тя се вайкаше невестата и си скубеше косите. Изгубила си беше дъщеря си, Невянка... Думат, че турците я отвели там в гъсталака. Лошо, баба!... Какви страхотии дочакахме! Боже, имай си милост за нас!

— А тати какво стана, бабо Кито? — попита нетърпеливо момъкът.

— За него аз да ти разправя, Найдене! Добър вечер! — обади се един човек, дребен, с потури, като отриваше с ръкава на ризата си пота по челото си.

— Ха, нека ти разправи Иван... Той скри баща

ти и по-добре знай всичко. Па хай вървете! — и бабата подзе пътя си тиришката.

— Да вървим и да ти разказвам — каза Иван Кирков. — Баща ти, Найдене, като го завих с шума, оставих го. Рекох му: „Сега не мърдай тука, бай Марко. Остай сбогом!“ Да можеше малко да държи, щях да го изведа с мене си, като го крепя... Но той стъпка пристъпи, и седне: слабост голяма... Поглежда само за тебе, за коня — няма ви... Както и да е... Тръгнах нагоре между храсталака и младите борики, та да завия към върха. Кога повървях малко, обърнах се да видя баща ти. Какво да видя? Двама турци при баща ти — подушиха го завчас! Той стана клетникът... Нещо му извикаха и взеха да го тършуват. Той измъкна и им подаде кесията си.

— Нашите пари и Шамуровите! — избъбра Найден.

— Щом взеха парите, захванаха, Найдене, тъй, както стоеше прав, да го кълцат с ножовете си. Той падна и извика: „Аман! Мерхамет!“ Но прегасна и вече се не чу. Изпразниха и два пищова в него, па си отидоха. Аз се спрях още малко зад канарата, та го гледах. Както се простря, тъй си и остана. Мъченик умря. Бог да го прости. Ти да си жив.

Найден плачеше.

Иван Кирков прибави:

— Найдене! Па помни кой сече баща ти. Найнапред го засече Юсуф Табакът, бреговчанина, с когото се познаваше баща ти, чунким от него кожи купуваше... На турчина достлука е на коляното.

Дългата върволица, от която правеха част Найден и Иван Кирков, сега минуваше отгоре над голямата борова гора, която се чернееше в урвата, на северната наклонност на гребена. Отдясно им се издигаше пак стръмнина.

Тълпата разбъркана и плахо отиваше напред, като увличаше в устрема си и Ивана, и Найдена, който водеше коня си. Те едни застигваха и отминуваха, други тях надваряха... Един конник, малко отпреж, яхнал на висок, хубав жълт жребец, разправяше със силни и сърдити ръкомахания на ония, които вървяха до него, и често турски псувни стигаха до слуха

на Найдена. Веднага той се извърна, изгледа го, па се повърна назад, като пробиваше навалицата, и се изпречи пред Стремски. Очите на тоя человек, висок, бледен, с дълги мустаци настръхнали, бяха страшни.

Найден се спря, като позна хаджи Гъча Шамурът.

— Найдене! — извика той. — Жена ми тая заран е предала в ръцете на баща ти сто лири!

— Казаха ми, бай хаджия — отговори Найден.

— Тия пари да ги дадеш!

— Баща ми го убиха, знайте, и вашите и нашите пари взеха турците.

— Тия пари да ги дадеш! — изкряска хаджи Гъчо. — У тебе има пари!

— Имам само двайсет и две лири — отговори Найден, — но те ми трябват.

— Дай ги! — извика хаджи Гъчо, като го хвана за пазвата.

— Бай хаджи, остави се, недей ни запира тука — каза Иван Кирков.

— Нямаш право, това е обир — отвърна решително Найден.

Лицето на хаджи Гъча беше свирепо.

— Извади кесията или ти изпих кръвта! — и хаджият извади револвера си и го посочи в гърдите на Найдена. Очите му светеха зверски.

Тълпата, която ги обикаляше, бързо се разстъпи и се отдалечи. Никой не искаше да се намеси в разпрата и да си навлече гнева на хаджи Гъча. Оставаше само Иван, но също уплашен.

Пред това насилие Найдену не оставаше друго, ами да се покори. Той му даде лирите си.

— Ти забрави да насочиш тоя револвер срещу турците, а замеряш с него един безоръжен българин. Срамота! — каза той бледен. Хаджи Гъчо изпули очи, за да отговори нещо, но внезапно извърна коня си, дупна го по корема и фукна като куршум.

В тоя същи миг се зачу вик:

— Турци!

Тълпата нададе вик и взе да бяга уплашена, като рояк пилци, които са видели орела. Всички бягаха напред. Но веднага се завръщаха. Няколко башибо-

зука бяха се осмелили да дойдат до това място, за да обират и убиват, и бяха пресекли пътя.

— Бягайте!

Викове, олелия, ужас!

Мъжете се смъкнаха надолу и потънаха в еловата гора; но турците успяха да загащят около двайсетина души — повечето жени и деца, и с пищови запънати ги подкараха като едно послушно и безропотно стадо надясно, по върлото, дето една впадина, затулена с балвани, врасли в земята, ги закри и отлъчи от множеството на бежанците, което продължи да бяга из общата пътека. Жените, неми, като смърт бледни, без да им поръчват, извадиха каквото имаха ценно: пари, наниз, пръстени, обеци — и го пуснаха на земята. Турците бяха трима само, но безумната паника им служеше отлично. Между повърнатите бежанци имаше и семейството на Донча, със самия него, и още четирима мъже: Иван Кирков и Найден Стремски и други двама, които Стремски не познаваше. Найден гологлав, облечен с палтото, което скриваше формените му дрехи на турски капитан, в ръка с поводника на коня, гледаше като човек зашеметен и сякаш чакаше безучастно каквото има да види. Дончовото дете пискаше пак на ръцете на майката. Мъжът ѝ, колкото беше червендалест преди, сега стана по-бледен: капка кръв не оста в лицето му. Той въртеше очи плахо и обезумял. Единият башибозук грабна кърпата от главата на Дончовица, защото беше новичка, когато другарите му тършуваха още осталите жени. Детето ревеше, неговия незлобив ум не подозираше ужасната сцена тука; това крехко същество чувствуваше само едно нещо: нетърпимия глад, дразнен повече от безмлечната гръд на майката.

— Защо плаче това свинче мари? — попита един чернолик турчин с нова чалма, с прошарена брада и с вглъбнати черни очи под нависнали вежди.

— Два дена не е яло! — изхленчи майката.

Турчинът измъкна из торбата си късче хляб и го подаде на Дончовица.

— Вземи, дай му... Баща му да му бере грехът. — Па като се обърна към Донча, попита го: — Ти ли си баща му?

— Аз, ефендим — отговори Дончо, обнадежден малко от милостта, изказана към детето му.

Турчинът му каза:

— Лягай, гявур!

Нещастният не можа да каже дума. Той приличаше на дърво, а не на човек. Заклати се като пиян, разпери ръце глупаво, уж като да се моли, па коленичи.

Турчинът изтегли ятагана си, сложи ляво коляно на тревата, подвали с лява ръка българина и му притисна челото до земята и преряза гръкляна му като на една овца.

Жена му извика отчаяно и си закри очите. Другите двама турци продължаваха тършуването. Те не бързаха да се разправят с осталите гявури: те им бяха в ръцете. Плячката беше главното. Черноликият турчин попипа в пояса и джебовете на ваклания, той набара нещо на кръста му, под шаячевото сетре, и измъкна един револвер.

— Пълен! — каза той, като му прегледа патроните. — Пхюй! Кучешки сине! — допълни той с презрителен поглед към жертвата си. Па изпразни два пъти револвера в гърдите на умрелия. Третия куршум изпразни срещу Ивана Кирков, който се случи по-близо до него, но му проби само пазвата на салтамарката. Докато ставаше това, другите двама продължаваха да обират жените. Между тях имаше и млади. Една по-богато облечена, хубавица, но побеляла като стена, даваше наниза си, сваляше обеците си. Тя изкряска гневно и бутна турчина, който ѝ бръкна в гърдите под предлог и там да търси нещо...

— Нали му даде всичко мари, Гино! — каза с пресипнал глас една стара жена.

— Всичко, мамо! Какво търси поразеника още! — избъбра плачешком младата.

Другия — в тоя миг тършуваше една бузеста, едра, здрава селянка, която държеше в ръка вързоп.

До тях двата мъжа: единият с кокалесто дългнесто лице, със сиво шаячево сетре, стоеше като

пън неподвижен. Другият — също във френски дрехи, нисък и дребен, кьосе, с набърчено лице, с попукани от страх устни. Той стоеше пред коня Найденов и предпазливо бъркаше в джоба на сетрето си.

— Генко, хвърли го! — прошушна му другаря му.

— Ти, булка, и ти, булка, оттеглете се: вас назад ще ви водим! — каза един от турците на Гинка и на селянката, след като погълча нещо с другите. — Хайде, кучки, нататък! — и той ги тласна и отдели от другите.

Гинка извика; селянката изплака. Старата изрева, колкото й глас държеше.

В същий миг другите двама се спуснаха с ножове да сечат мъжете и пръв им се попадна Кирков. Бедният човек изпречи двете си ръце срещу ятаганите в същий миг, когато черноликият турчин с кървав още нож в ръката се оглеждаше за Найдена.

Внезапно зад шията на коня се раздадоха, един по друг, четири гърмежа от револвер. Кълба пушек забулиха коня и стрелеца, затулен зад него.

Турците пред това неочаквано нападение взеха да бягат нагоре из камъняка, колкото уплашени, толкоз и изненадани. Единият от тях политна, седна, като се държеше за корема, па хвана да се върти по земята. Женорята се затириха напред с писък. Увлечени от общото движение, и другите мъже се устремиха с тях напред.

Оня, който гръмна, беше Стремски. Отчаяното положение вдъхна отчаяно решение на смелия момък. Един миг преди това, пръв поокопитен между другите пленени мъже, той беше помислил да търси спасение в бяг към гората, макар че още при първите стъпки щеше да бъде свален от куршума или ножа на турците. Той знаеше това, но друга искра от лъжлива поне надежда не съществуваше. Той нито оръжие имаше, за да се брани и да продаде скъпо живота си, нито пък можеше да очаква милост от свирепите кръвници. В тоя страшен миг нещо твърдо падна въз десния му крак. Той помисли, че е камък, но като погледна, видя, че е револвер. Ниският българин в страхът си беше си хвърлил назад револвера, за да се не намери у него. Внезапно косата настръхна на

Стремски. Със светкавична бързина той се наведе и взе оръжието и със светкавична бързина той се затули зад коня, за да извърши онова, което току-що разказахме.

Револверът имаше всичко изпушканите четири патрона. Стремски погледа към гората, отляво, и реши към нея да припне. Друго и не му остаяше да направи, и то без най-малко бавене. Защото турците, въпреки познатата черта на характера им — да се стряскат и отстъпват само при проявлението на мъжество у противника, веднага се затириха насам с яростни викове към дръзкий гявурин, който от хилядите бежанци един се осмели да бъде храбър и да се брани.

Стремски вече бягаше низ урвата, като правеше грамадни скокове. Зад него пукаха пищовите на двоицата турци, завчас притърчали на самия бряг на урвата. Стремски чу не един куршум, че пропищя край ухото му. Веднага той биде посрещнат с други гърмежи отдолу; бели кълба дим се засиняха по четири разни места в гората. Нему се стори, че позна същите ония черкези, които по-рано го посрещнаха, при падането на коня му. Вероятно, те обираха наблизко други бежанци и при чуването гърмежите бяха се затекли на помощ на едноверците си, а когато видяха посоката, по която бягаше Найден, слезнаха и завардиха гората. Тяхното притичване и бе ободрило двамата турци. Стремскеву не остаяше никаква надежда почти. Той видя, че живее последните минути на живота си, но той не бе в състояние нито да измени нещо, нито да се брани, нито да се спре. Той следваше да припка надолу към белите кълба, които непрестанно се подновяваха, той се оставяше на неудържимата бързина на бегът, утроявана от стръмността на мястото; краката му не му се покоряваха, а се движеха надолу някак механически, с чудовищна скорост, като че чужда воля им заповядаше и ги окриляваше. Така, сред гърмежи отзад, сред гърмежи отпред, единствен нишан на куршумите, които бръмчаха около него, Стремски като един вятър мина между две нови кълба дим и под блясъка на един ятаган, който замахна въз него, и се втурна между

по-вътрешните борове, незакачен още. Пукотите продължаваха зад гърба му, а той все се вдълбочаваше навътре между правите стволове и гората забуча страшно от много пъти повтаряните екове на гърмежите. Те следваха още, когато той потъна съвсем и се изгуби от погледа им. Вероятно, гърмяха напосока въз него. Турците не влазяха никога по-дълбоко в гората да гонят жертвите си, те се бояха от ненадейно нападение на „комити“ — име, което по това време даваха на опълченците — или московци, които господаруваха на север от този гребен. Гърмежите млъкнаха, гората утихна и само ушите още дълго бучаха на бежанеца. Той се тръшна на едно по-равничко място между два повалени бора, безсилен и неподвижен, с очи, впити в небето, със от което се виждаше между тъмните клонове на столетните дървета.

V

НАЙДЕН СТРЕМСКИ

Найден Стремски имаше двайсет и две години, намираше се в началото на най-разкошний разцвет на младостта, в периода на живота, когато той е богат със здраве и с радост, когато сърцето вярва, душата ламти, умът хвърчи... Той имаше лице бледо, тънко, изразително, черни очи живи, уста женствени под черният мъх на мустаците му в зародиш; снага добре развита, но дръглива; пъргав в движения, сръчен смел, податлив на най-първото впечатление, но способен за зряло мислене.

От малък жив, събуден, той, въпреки ожиданията, не се отличаваше с успехите си в местното училище в родний си град, към което пазеше непобедимо отвращение. За да се избави от уроци, той по цели дни се скиташе по кърищата, по планината, като се хранеше с дренки или трънословки, когато не беше успял да тури у тях си под дрехата един самун. Вечер, по гузния му вид, баща му познаваше веднага, че е бягвал от училището, и го налагаше отечески. По природа мек, добър, Найден проявляваше още едно противоречие: имаше нрав упорит в случая, юмрук здрав в борбата с връстниците си и необуздана потребност от движение и салмуване. До тринайсетата си година Найден прекара подобен празен и буен живот, като не беше минал още вторий клас. Баща му се намери в чудо какво да го прави. Към учение — нехаен и както се видеше, съвсем неспособен; нрав — лудешки. „Ще остане сляп: наука не учи, занаят не знае... Или хайдутин ще стане тоя кучешки син, чунким все гората гледа да улови, или просяк!“ — казваше баща му сърдито. Така беше и до петнайсетата година. Найден отиваше тром в ученето, безполезен на баща си, със сърце на нищо неприлепно.

Тогава той го прати при един роднина в Цариград, който имаше нужда от човек в кантората си. Подир една и половина година служение, което състоеше в преписване писма и извършване разни дребни поръчки, търговецът забележи, че Найден се залюби в книги и вестници — които той дълбоко мразеше в Бяла черква. Най-напред той се зарадва, но скоро хвана да се въси: Найден пренебрегваше длъжностите си в кантората, увлечен от прочитане. „Той е за даскал наш Найден, не е за търговец“ — каза си сродникът му и реши да търси сгода да се отърве от услугите му. Случаят му дойде на помощ: турското правителство беше открило няколко места в цариградский лицей за българчета. Найден попадна между избраните, които щяха да се учат на правителствени средства.

Не щеш ли, ленивият и негодният в Бяла черква ученик внезапно се промени: той се отличи с усърдие и с голяма възприемчивост. Той учуди и учителите си с бързото усвояване французкия език, който беше учебния, и със страстната си любов към науката. Когато баща му научи това приятно известие, очите му се наляха със сълзи и от благодарност за успехите му, той определи Найдену по една лира за харч на месеца. Найден свърши бляскаво лицейския курс миналата година и сродникът му, възхитен от него, обеща му да го поддържа две години в Париж, за да следва правото.

Но политическите събития, които подготвяха и направиха неизбежна войната между Русия и Турция, задържаха горещия Найден в Цариград, занят с писане дописки за европейски вестници и за българските в Румъния. Подозрян от турците, той биде хванат и изпратен в Балъ-Кисе́л в Мала Азия на заточение. Там той чу за обявлението на войната, за минуването Дунава от русите и за първий бой при Плевен. Той лудееше от желание да се найде в България, на която съдбата решаваше оръжието. Един арменец, приятел, му помогна да избегне из тоя отстранен град и да достигне безбедно Смирна, отдето отиде в Цариград. В къщата, дето се скри временно, намери го един приятел българин, също готов за бяг. Той беш военен доктор, възпитаник на императорското медицинско училище, изпращан при табора в Арабия и избягал от турския параход в минутата на тръгването му. Тук размениха дрехите си, докторът се спаси, като отплува за Атина, а Стремски навлече военния мундир и се качи на железницата, за да иде в Пловдив. Под покровителството на униформата на турски колагасъ и при знаенето турския език, той мина за турски военен лекар и никой не подозря, че има пред себе си бежанец българин. Току-що дойде в Пловдив, пристигна известие, че Гурко минал победоносно Балкана и Средня гора и заедно с другите градове на Северна Тракия и неговият роден град е освободен.

Тогава той полетя към Бяла черква — пак във военната си униформа, станала необходима за безопасно пътуване из един друм, пълен с разярени тълпи бежанци турци, прокудени от руския страх — и се хвърли в обятията на родителите си, като плачеше от радост, че вижда отечеството си свободно. Баща му неизказано се зарадва, че го видя жив и здрав. Найден беше порасъл, наедрял, хубавец под този военен мундир със златни галони и сребърни змийчета на вратника. Но тая лъскава униформа, сега омразна на окото на българина, Найден замени още сутринта с шаячеви дрехи.

В това време Бяла черква беше доста безпокойна от обрата, който бяха взели военните действия в Тракия. Градът особено се тревожеше, че преди десетина дена беше изпращал в Казанлък, до генерала Гурка, депутация да го поздрави и да изпроси изпращането в Бяла черква, жедна да види руси, няколко казака, за да им се порадва. Един отрядец от петнайсет души казаци, с дълги сулици, побити в стремената, предвождани от един млад, голобрад есаул, беше посетил града, който го посрещна възторжено, с цветя и дарове, и нагости́ и след един час бавене, бе си отишъл назад в Казанлък. Белочерковци помислиха, че всичко е свършено. Един турчин беше съсечен в конака; а куцият чизмар Капасъзът, наричан още и Редакторът, пиян, както лани, пред въстанието, метна се на гърба на един турчин пътник и го язди триумфално половина километър извън града!

Този най-знаменит в живота на града ден го погуби. Бяла черква сега беше нащрек, всеки ден плашена от зловещи слухове за нападане от башибозуци . . . Тя беше решила да се пази, уверена, че русите ще надделеят и няма да закъснеят да дойдат на помощ. Но пътник не можеше да проникне, за да донесе каква-годе вест — съобщенията с външния свят се бяха прекъснали. Дене и ноще пазеха стражи по краищата. Найден взимаше живо участие в организуването на отбраната. Тия залиси и безпокойства не му оставиха възможност ни веднаж да се разходи по местата, свързани с неговите юношески години . . . На седмия ден от неговото пристигане Бяла черква с ужас се научи за дръпването на Гурка в Северна България. Дръпване трагическо, последвано от смърт, пожари и опустошения — в най-цветущий край на България! Градът в панически страх скокна да бяга през Стара планина. Както всички граждани, и бай Марковото семейство избяга в балканската долина Леевица, като заряза всичко — само душа да спаси от наближающата сган башибозуци, победоносни и разсвирепели. Найден, в бързането през нощта, навлече униформата, която случайно му падна под ръка. В Леевица баща му, страдающ от стара астма, почувствува, че не ще може да се изкатери по урвата на Амбарица. Трябваше кон, но кон не можеше да се намери тука. Биде решено Найден

да потърси в някоя планинска колиба или в Троян добитък за баща си, като изведе със себе си из урвата и майка, братя и сестри.

Найден, в горещината на младостта си и с героизъм, който се равнеше само с любовта му към болния и обичен баща, се залови с мъчната си задача. Още вчера на върха на урвата той повери домашните на един бащин си приятел да ги отведе за Троян, дето отиваха всичките бежанци, а той удари пеше наляво по стръмния хълбок на Амбарица, та зави в дольт на Осъма и през нощта стигна в Троян. Без да почине, той яхна купения скъпо кираджийски кон и тръгна пак за към Леевица с душа, изпълнена от безпокойствие и лоши предчувствия за съдбата на баща си... Подир двайсет и осем часа непрестанно пътуване през върхове, урви, долове, гори той достигна днес следобед при лявото рамо на Амбарица — за да научи гибелта на баща си и да се намери на един косъм от своята.

VI

САМОДИВА

Когато Стремски се пробуди — той беше спал седем часа мъртвешки сън, — в гората цареше пълен мрак. Беше нощ. Под високите върхове на елите, между които се синееше небе с няколко трепливи звездици, гъста и непроницаема тъмнота лежеше. Нощта образуваше черна стена около скитника. Подир дълго озъртане и напрягане погледа, за да го свикне с мърчината, той хвана да забелязва ясно някои дънери наблизо, пазейки зловещата неподвижност на живи същества, които дебнат... В лесът владееше тишина и безмълвие дълбоко. Глухо, пусто. Далечни някакви скокове на вода пращаха дотук монотонен, сънен шум. Дивотата и самотията на тоя заглъхнал пущинак изпълваха Найденовата душа с непонятен хлад, с непобедим ужас — ужасът от мрака при отсъствието на живота.

Заедно със схващането околната действителност

у него се пробуди съзнание за положението, за обстоятелствата, които предхождаха и докараха тая му нощявка тука. Смъртта на баща му сега му се науми с поразителна ясност и остър болеж прониза сърцето му. Всяка една дума на бабичката и на Киркова при разказването тая случка се припомни в ума му с мъчителна вярност; въображението му виждаше кървавия лик на мъченика, с дигнати в ужас ръце, с безнадеждно молебен поглед, под ударите на ятаганите. Сърцето му се дробеше. Той мислеше, че вижда страшен сън... Какво ставаше с България? Кораблекрушение! Сега въстана в ума му всичкия страшен сонм от ужаси и бедствия, на които бе свидетел, и пожара на родний му град, и страхотиите на бягството, и трупа на заклания Донча, който лежи сега нейде наоколо, със зиналата рязка на гърлото.

И тая мрачна и дълбока гора, която в обикновена нощ би имала нещо поетическо даже в самата си дивота и безлюдие, сега му се стори още по-грозна, повраждебна и подозрителна, като че е в тъмна пещера, населена с влечуги и гадове свирепи. Гъстият мрак го плашеше, неподвижните стволове, що мътно прозираше около си, мълчаливи и строги, му навейваха студения трепет от привиденията. Стана му тясно. Страшно желание се пробуди у него да види поскоро виделина, дневен зрак. Кога ще съмне? Той намираше малко отрада и ободрение само в гледането на звездите, що блещукаха на малкия къс небе, скъпливо оставен от дърветата. Тия звездици бяха едничкото питомно, познато, почти дружеско нещо в тоя чужди нему свят. Той не смееше да се помести, защото не знаеше какво има около него в тъмнината, която образуваше под него пропаст, бездънна и непроницаема; често се ослушваше в някои шумове на самотията, странни, непривични и необясними за него. Веднаж даже чу, че изшумоли нещо по урвата над него и пак се спотаи. Мина му през ума за звяр. Или друго нещо? Болезнено раздраженото му въображение от толкова потресни сцени работеше и пълнеше гората със зловещи образи. Той падаше понякога в бълнуване и чинеше му се, някои фигури идат към него. И най-незначителния шепот

в леса добиваше злокобно значение... Кога ще съмне? — питаше се... За сън пак — нито можеше да си помисли. Нощният хлад се усили, той си закопча по-добре палтото. Изтегна се пак и опря очи в звездите. Това зрелище подействува успокоително на разстроените му нерви.

По едно време една странна виделина проби отгоре и слабо освети задрямалите върхове от север. Тая бледа, сумнителна виделина, по нищо неприлична на утринната, предаде на картината нов вид, чуден и тайнствен. Очертанията на елите се откроиха по-добре в небето, една сладка, тиха ведрина проникна в гъстата сянка, няколко трепливи осветлени туркала се изобразиха по земята около Стремски. Разбра, че изгря месечина. Той се извърна назад и видя сребърният й лик, че се усмихва между клонакът на една борика. Стана му драго. Тая месечина беше му един брат и един другар. И гората му се стори по-приветлива под успокоителното сияние. В нейните дълбочини сенки се отличаваха от сенки и тътенът на водний шум не тъй диво се отзоваваше сега. Погледът му неволно се приковаваше през мрежата на клоните към нощното светило, което бързо излазяше на отворено.

Като гледаше така, Стремски видя на известно разстояние от себе си, там, дето месечината правеше да се види по-ясно местността, че се мръдна нещо живо и разшава сухия шумолак. После той видя, че се подигна една глава човешка! Стремски впи очи в това странно видение и спря дъхът си. Главата се издигна, показаха се рамената. Лицето се обърна към месечината, като да я погледне. Тогава Стремски разпозна профил на жена, както и косата й, която забрадка не покриваше. Жената си остана тъй, не се дигна повече, очевидно, седна на повален дънер. „Самодива!“ — мина му през умът. Той не беше суеверен, макар и да имаше мечтателна душа... Повече и повече учуден, Стремски наблюдаваше. Женската глава остана неподвижна няколко време, все обърната към месечината; после се наклони към почвата, и глава и рамена се изгубиха, като че потънаха там. Подир това видение, така тайнствено из-

никнало и изчезнало, Стремски изгуби всяко самообладание, всяко благоразумие. Тикнат от болно и тревожно любопитство, смесено със страх, който той задушваше, Стремски се изправи и извика:

— Кой стои там?

Неговий глас разтресе мъртвата тишина.

В същий миг там, дето бе потънала главата, изскокна цяла жена, която тръгна бързо, напреки по урвата. Нейната бяла рокля се развяваше, скривана мигновено от дънерите отсамшни. Стремски тръгна подир нея, катерейки се по стръмното. Подир няколко минути той я застигаше. Внезапно тя се спря, извика уплашена и падна. Когато Стремски дойде до нея, той видя едно момиче, че лежи в несвяст. Една косвена луча, паднала на лицето, измахнато и пребледняло, го правеше като мъртвешко.

— Това момиче е избягало тука като мене — каза си Стремски, хвана го тихо за ръцете, подигна го деликатно да седне, като казваше приветливо:

— Не се бой, момиче, аз съм българин, аз съм белочерковец... Какво чиниш тука?

Момичето се поокопити, гласът и обноските Стремскеви го поуспокоиха. Но то гледаше все стреснато.

— Не бой се — повтори Стремски, — аз ти на помощ ида. Как остана тука?

— Бягах от турците и страх ме беше да изляза вече — отговори девойката с тих глас, като изглеждаше внимателно Стремски.

— Кога се скри тука?

— Днес.

— Как ви викат?

— Невянка Шамурова . . .

— А, на господин Шамуров дъщеря?

Девойката се разплака.

— Не плачете... Защо плачете?

— Не знам тати и мама какво са! Чух, че са убити!

И тя захълца, като си затули очите с ръце.

Стремски веднага си спомни какво чу днес от баба Кита за госпожа Шамурова. Той побърза да утеши дъщеря й.

— Майка ви е жива, Невенке, и баща ви... (в тоя тежък час идеше му лошо да титулува с „госпожица“ тая непозната нему девойка). Не се мъчете напразно.

— Истина?

— Аз положително знам това.

Невенкиното лице светна.

Възрадван от тая среща с жив човек и от случая да бъде полезен на тая изгубена в страшната гора девица (той забравяше сега, че тя е дъщеря на свирепия му бащин неприятел, и своите домашни нещастия), Стремски продължаваше да я ободрява и разпитва. Избягала, както всички белочерковци в Леевица, с домашните си, тя била изведена до върха на урвата от вуйка си. Майка ѝ останала назад с децата. Баща ѝ не видяла къде е... Бежанци пръснали слух, че и двамата са заклани. Днес, когато турците нападнаха част от бежанците, Невянка се втурнала заедно с мнозина още души в гората, но се изгубила и останала самичка. Другите, вероятно, са излезли из гората; но тя се бояла и чакала да мръкне. Като се стъмнило, тя тръгнала да излезе, но тъкмо на края на гората видял ѝ се човек като турчин. Това я уплашило и тя се върнала назад. Тъй останала тая нощ в гората.

Стремски я увери, че тя дънер е взимала за човек и че турците, щом залезе слънце, избягват и се прибират в селата си. Той премълча да ѝ обади какво е чула за нея майка ѝ... Той скърбеше, че няма никаква възможност да извести госпожа Шамурова, че дъщеря ѝ е в безопасност и че не е отведена от турци за обезчестяване, както тя вярваше сега и примираше в безсилно отчаяние. Като видеше спасено това момиче, острината на неговата собствена мъка сякаш намаляваше.

— Ние трябва да излезем оттука, Невенке, още много рано сутре. Из пътя ще има нашенци, с тях ще тръгнем за Троян.

— Благодаря ви.

— Но това място е много несгодно за стоене. Вий казвате, че не сте спали цяла нощ? Вий сте много уморени, а утре пак ще бийте път... Елате!

И без да чака съгласието или отговора на Невянка, той я улови за ръка и тръгнаха между елите.

На едно отворено място месечината огря много хубаво и двамата скитници. Стремски се вгледа добре в Невянка. Тя беше девойка на петнайсет или шестнайсет години, със снага средня, права, напета; с движения свободни и леки. Лицето ѝ бяло, мършаво, но страшно бледно на месечината, нямаше нищо особено: повече детски мило, отколкото хубаво; коса черна, спусната отзад, една част паднала по челото в безредица. На краката ѝ обуща нямаше, само чорапи, продънени отдолу.

Тая хубава и дръглива снага трепереше под тънката басмена роклица, бяла, с червени пера. Стремски сне палтото си и я наметна — той забрави да стори това по-рано. Невянка поблагодари със своите две черни очи. Той видя, че са хубави.

Намериха сгодна полянка, по-малко наведена и защитена, дето можеха да дочакат съмване.

Макар че Невянка свенливо се отказваше, но Стремски настоя и тя легна, след като облече и закопча добре палтото и си подложи дясната ръка под главата, при подножието на един бор. Стремски имаше право: Невянка трябваше да умира за сън, който досега ѝ беше невъзможен от нощния хлад и страхът. Щом склопи очи — и заспа.

Стремски седеше там да я пази.

VII

ХАЛА

Беше истинско щастие за девицата, дето Найден се улучи с връхна дреха, която да я стопли. Нощната свежест се усилваше. Излезе вятър. Пластове облаци, които се зададоха от север, забуляха постоянно небето; вместо тихата небесна синева с брилянтови точки, сумрачно покривало се надвеси над скитниците. Луната потъна във вълнистите грамади на облаците, след като няколко време им позлатюва наръбените краища. Лесът почерня, погрозня: глуха шу-

мотевица го изпълни; вятърът съскаше из иглистите клони, люшкаше вършето, превиваше младите борове, виеше плачевно в околните усои. Вятърът се превърна на веявица, която с голяма сила забуча из екливите самотии на развълнуваната и настръхнала гора. Заглушителни пищения минуваха през скърцащите ветви и се сливаха с дълбокия вой на природата. Разсвирепялата стихия с бясна стремителност поваляше на една страна столетната гора, като че искаше да я изкърти, или я блъскаше по всички страни, виеше я, тласкаше я, гънеше я... Халата гръмна с гороломна ярост. Настана хаотическа мълва от вой, писък, плач, рев — демонско съзвучие от борбата на лудия ураган и вековния лес.

През всичкото това време Невянка спеше. Бурята не я пробуди; тя я унасяше повече в блажената област на бляновете. Тоя млад организъм беше изгладнял за отдих. Стремски, сгушен на завет до дънера — макар до самата нея, — не я разпознаваше в големия мрак.

Ненадейно той чу един ужасен трясък, като че се сгръмоляса планината над него. Тоя трясък се последва от други няколко и веднага нещо гигантско, велико, чудовищно със заглушителен гърмеж грухна над главата му и разтърси до основание бора, при който стояха, а над него се раздаде страшна шумотевица от премазани клони, от счупени върхари и един дъжд от борикови гранки, иглисти листа и шишарки засипа двамата бежанци.

Стремски веднага разбра: падаха боровете! — и един, като политаше, падна върху техния бор и се залости в клонака му. Стремски забута Невянка да я разбуди.

— Невенке! Ставай! Ще падне на нас бор! — извика той, като я клатеше силно за рамото. Но девойката не се сепваше от дълбокия сън.

Борът, до който стояха, пращеше и се гънеше под двойния натиск на легналия въз него бор и на халата.

Нямаше време за губене. Стремски грабна девойката през кръста и я изнесе настрана от опасния бор. Беше време! Едвам стори това, гигантът с гръмовен трясък се изкърти и заедно с другия се простря на самото онова място, което остави Невянка...

Тя стъпи на краката си замаяна и зашеметена.

— Да бягаме! — извика Стремски.

И той я улови за ръка и я повлече нагоре из урвата. Отдясно и отляво трещеше някой падающ бор. Скоро Невянка падна изнемощяла. „Не мога!“ — извика тя. Тя усети, че коленете ѝ се пресекли. Стремски не чака: той я прегърна като едно дете и тръгна нагоре с товара си. Тя неволно му се държеше за вратът, прилепнала до гърдите му. На всеки миг той чакаше да падне въз тях някой гигант. Напречени дънери затрудняваха вървежа му, с тоя нежен товар, а халата го тикаше настрана. Когато минуваше край някой прав ствол, той слушаше с ужас как той скърца от силата на вятъра и се гънеше като върба под бесните му юруши.

Когато най-после, заморен до крайност, раздран и изболен, приближаваше последните дървета на урвата, с момата в обятията, веявицата поотслабна. Излязоха навън и той сложи Невянка на тревата. Тя се простря запъхтяна и изплашена. Лесът вече по-тихо шумеше, сякаш пъшкаше от раните, получени в борбата, насеян с трупове от победени великани.

Няколко време те си почиваха, без да говорят. Тъмните облаци се тълпяха по небето, цяло още тъмно. На една точка само, през високото бърдо на планината, в небето висеше неподвижно една светлива мъгла, едно бледно сияние, необяснимо под това тъмно небе и на тая висота.

Тая неподвижна светла мъглица, това бледаво озарение, което се не махваше вече от няколко дена насам от въздуха, беше отблеска на пожара в Бяла черква.

А планината наоколо беше пуста и грозна под мрачното си було. Тъмните криви линии на върховете се дигаха високо пред тях, неми и черни в кръгозора. Тия неизвестни пущинаци отпред и тая черна гора отзад, която още бучеше глухо, пълнеха с тайнствен страх душата.

Стремски се безпокоеше за Невянка, която се оплакваше от голямо безсилие и неспособност да върви

нататък. Силите ѝ бяха изчерпани от страшно двудневно бягане и от глад, а краката изрязани от камъните и бодилите. Без добитък тя не би могла да стигне Троян. Не можеха прочее да тръгнат по-рано от това опасно място и трябваше да чакат нови дружини бежанци, които биха ѝ дали кон. Догдето се грижеше за това, Невянка го бутна за лакътя сепнато и му посочи на изток нещо. Найден се обърна и видя, че нещо иде насам, полека край гората.

— Снощният турчин! — извика девойката и поиска да стане, за да бяга в дърветата.

В сумрака не личеше добре какво иде насам. Найден се взираше, цял нащрек.

— Стойте! — каза ѝ той. — Не е човек това — кон е!

И Стремски стана, пресрещна го и сръчно улови добитъка за повода, който се влачеше. Веднага позна своя кон! Бедното животно, което турците не успяха да отведат вчера вечер, беше се въртяло цяла нощ край гората и пасло, или пък чакало ездача си, по нагон почувствувало, че той е в гората. С това беше и уплашило девойката. Както и да е, този случай, тъй естествен и тъй чудесен, беше едно велико щастие за Невянка.

Без да чакат повече, Стремски ѝ помогна да се качи на самара и поведе коня напред, като намери пътя.

В това време, на изток, над тъмната чука на Юмрючал, се показваше слаба дрезгавина.

Съзоряваше се.

VIII

ИЗ ПУЩИНАЦИТЕ

Планината беше пуста.

Пълна тишина владееше из пространните самотии на това приоблачно царство.

Напред, отзад, отстрана: върхове, долове, стръмнини, дълбоката гора и облаците на отдалечените чуки, вече къпани от първата виделина на зората.

Нашите пътници вървяха мълчешката и бързом.

Защото спокойствието на планината беше дълбоко, много дълбоко — та подозрително чак.

Само бавното стъпане на коня, уморен, изнемощял, и неговото пърхане на хладния утрен въздух нарушаваше тишината.

Боровата гора доста време остая отляво на пътниците, па се свърши.

Вървяха около един час.

А планината се простираше все по-нова, по-пустинна и по-дива.

Къде изгрев слънце, като се изкачиха на една възвишеност, обърнаха се да видят идат ли бежанци отзад. Видяха на каменистата стръмнина при боровата гора, която оттук пак се видя, черни предмети, които мърдаха. Невянка ги взе за човеци, но Найден ѝ обади, че са орли. Той ѝ не обади какво чинеха там. Те пируваха с месата на Донча... Защото той позна, че там беше мястото на вчерашните ужасни сцени.

Превалиха ртлината и навалиха надолу през една росна ливада с високи зелени тлъсти треви, в които краката на коня потъваха до коленете.

Минаха и нея, минаха нови падини и валози, изкачиха се на друг връх и погледнаха назад.

Никой.

Слънцето, изскокнало над кръгозора, криеше се зад отсрещния гол вис, като озаряваше урвите и върховете зад тях, все голи, безлюдни и гробно тихи.

Наситените орли само, литнали пак във въздуха, реяха се лениво и покойно над мястото на пиршеството си.

Найден все по-често се огледваше. Той пръв път минуваше из тая планина.

Той забележи, че пътеката отива все към югоизток, вместо да отива към североизток, където се падаше Троян.

Разбра, че е забъркал посоката си и е хванал друга пътека. Това го уплаши. Той сега си обясни защо не вижда никак бежанци да се подават зад тях.

Той обади на Невянка откритието си.

Спряха се.

Невянка, седнала на коня, извръщаше пребледнялото си лице с изражение на страх и недоумение.

Найден търсеше с поглед изгубената посока и лучкаше умствено де трябваше да бъде пътя им.

Внезапно отнякъде изгърмя пушка отдалеко и разтресе Балкана.

Момичето полетя от коня и падна.

Найден се спусна към Невянка. Помисли, че е ударена. Но тя веднага скокна и захвана да припка напред. Тя бе паднала от уплашване.

— Имаш ли нещо? — питаше я той, като бягаха надолу низ някаква паша, лъзгава и гладка.

— Нямам нищо — успокои го тя и тичаше.

Те се вече не извръщаха.

Те все припкаха.

Извърнаха се най-после.

Конят стоеше там, дето го оставиха. Той си пасеше.

Гърмежът се не повтори, но те не можеха да си го обяснят.

От тая минута страхът им растеше.

Невянка, забравила болките на краката си и умората си, отиваше бързешком напред, успоредно все с Найден. Сега вървяха съвсем без път. Наклонът на местността ги мамеше и те несъзнателно бягаха там, дето беше по-леко за бягане.

Тук планината процепяше един дълбок тесен дол. Големи балвани, гъсто насеяни по голината, стърчаха причудливо, нашарени от петна чер загорял мъх.

Когато наближаваха до тях, един шум, нещо като звънтене, чу се отляво; това звънтене идеше от стръмнината, която също се увенчаваше от грамадни канари.

Те се спряха.

Скоро от завоя се подаде една глава, после изскокнаха гърдите, после и целият човек. Той беше турчин с пушка на рамо.

Веднага изпълзяха около него овци.

Това беше турско стадо. Стадото и овчарят турчин с пушката и големи бели кучета идеха насам.

Найден хвана Невянка за ръка, притърча с нея

между скалите и се сгушиха под един голям надвиснал камък. Той висеше твърде ниско над земята и образуваше лоша заслона, а още по-лошо скривалище. Бежанците се принудиха да легнат, за да си скрият половината тяло поне; другата половина оставаше навън. Ако турчинът прекараше стадото си от долния страна на камъка, щеше да ги види без друго, и стадото щеше да ги нагази, или пък псетата му щяха да лавнат на тях. Това значеше, че Найден и Невянка бяха изгубени. Турците овчари из Стара планина бяха в обикновено време разбойници; а в тоя час на всеобщо клане на гявурите — те бяха кръвожадни зверове.

И стадо, и псета, и турчин минаха от горня страна на камъка.

Звънтенето полека-лека се отдалечи.

Найден изгледа предпазливо: опасността бе изчезнала.

Тогава станаха и пак тръгнаха надолу.

IX

ЛУТАНЕ

Беше вече обед.

Те премаляваха от глад.

Найден късаше киселец, който рядко съзираше тъдява, и даваше на Невянка, като и сам смучеше сочната киселина на билката.

Те мълчаха и вървяха.

Минаха едно малко поточе в дъното на долът, дето конят жадно пи, па се запокатериха по отсрещното възвишение. Те търсеха гора, за да се укрият и да чакат нощта. Да пътуват на север, за да се упътят към Троян, те не смееха, те не знаеха местата, те се бояха от лоши срещи.

От това възвишение една пролука, оставена от две чуки, даде им да видят част от Стремска долина и Средня гора.

Много пушеци.

Пушеци в полето, пушеци надлъж по Стрема, пушеци в полите на Средня гора.

Горяха българските села.

Но тая скръбна картина скоро се изгуби от очите им. Те се закриха зад камъняци и все като пъплеха около тях, за да бъдат по-малко изложени на погледите, превалиха ръта и там седнаха да почиват до канарите на сянка.

Наоколо им пак пущинаци, върхове, долове, дивотии страховити.

Доста далеко пред тях, зад една нова, по-сложна рътлина, забележваше се гора в ниското.

Тая гора мамеше очите им.

Тя приветливо ги викаше в своята шуместа самотия.

Дотука твърде малко си бяха говорили двамата скитници.

Невенкините очи бяха влажни.

Тя погледаше с неизразима тъга и с неизразимо чувство на доверие и упование другаря си.

В тия страшни пущинаци всичката ѝ надежда беше на Найдена.

Той, преобърнал се на преданост и самопожертвуване, беше занят само с мисълта за спасение момичето.

Случаят беше поверил на закрилата му дъщерята на страшния си бащин неприятел и той мислеше как да я запази.

Като гледаше на високия Острец отдясно, който се издига над Карлово и долината, той си спомняше, че там нейде сега майка ѝ на Невянка, пленница и робиня на дивите башибозуци, примираше от отчаяние за дъщеря си, която мислеше пропаднала в ръцете на сластолюбивите зверове...

И пак гледаха напред.

Той споделяше с Невянка мислите си и надеждите си.

— Съглеждаш ли там на отсрещната стръмнина, над гората, нещо да се белее като пътека? — попита я той, като ѝ сочеше напред.

— Пътека е — отговори Невянка, като си изтри очите, за да види добре.

— Ние ще се скрием в гората там. Из пътеката непременно ще мине някой българин от Карлово и с него заедно ще се запътим и ние — думаше Найден, като се взираше още по-внимателно.

После прибави живо:

— Ето хора се показват там!

Наистина, хора се мержелееха по стръмнината, но не се познаваше добре оттука какви са.

— Да станем!

Станаха и се запътиха бодро нататък.

Невянка хромеше, но меката трева, която покриваше голината, правеше по-малко чувствителни болежките ѝ.

Рътлината, която им се видеше лесна за прехвърляне, се оказа върла и пространна. Те трябваше да вървят повече от час още, додето минат на другият ѝ наклон.

От него вече видяха добре гората в долът и пътеката над нея. Но хората бяха изчезнали, стръмнината остаяше пуста.

Спуснаха се и полека приближиха гората. Тя беше елова млада и рядка гора, израсла от двете страни на една рекичка и покрила до едно известно място стръмнините, що се издигаха от долът.

Но тя беше доста надеждно убежище за нашите пътници.

Когато да влязат в нея, те съгледаха, че пак се показа човек отсреща, но не вървеше из пътеката, а се спущаше пряко из урвата, като да слезе в гората срещу тях.

Той беше толкова близко, щото познаха, че е българин в селско облекло. Те даже съгледаха, че той гледаше към тях.

— Какъв ще да е тоя човек? — помислиха си и двамата.

И те се спряха в нерешителност между ниските борики в долът.

Из тоя дол течеше Карловската река.

X

ЗАСЛОН

Подир малко из дърветата отвъд реката подаде се човекът. В един миг той мина поточето и се намери пред тях. Той беше едър, бърчав старец, в изкъсани дрехи.

— Къде отивате, чичовата? — попита ги той, още запъхтян.

Стремски му обясни.

Старецът тури пръста на устата си.

— Какво щяхте да направите? Аз затова, като ви видях, затекох се да ви пресрещна.

Найден го гледаше зачуден.

— На пътя пазят турци. Преди малко огушнаха един карловец. Тука стойте, в гората.

И той, като им кимна, тръгна нагоре по поточето, последван от тях.

Подир няколко минути между младите ели, до самата вода, мярна се колибка, покрита с начупени върхари и трева. Но тя беше толкова малка и ниска, щото само седешком можеше вътре да се стои.

— Влезте и крийте се тука. Тука има и друг човек — каза старецът. После прибави: — Гладни ли сте? Така ли? Ná ви хлебец! — и извади из пояса си комат подничен хляб.

В колибата имаше една жена карловка. Тя беше също спасена от стареца в колибата си.

Старецът им поръча да стоят вътре и се изгуби из дърветата.

Троицата бежанци завързаха разговор с нисък глас.

Карловката била избягала тая нощ из града си. Там запирали, клали, бесили!

Тя беше четирийсетгодишна жена, твърде уплашена и слисана. Като приказваше, тя още трепереше.

Между това, слънцето се затули зад чуките на запад. В долът се въцаряваше прохладна сянка.

Старецът след един час пак дойде.

— Хапнахте ли? Добре. Сега си поспете тука.

Но старецът — той каза, че се викал дядо Гъчо — любопитствуваше да узнае кои му са гостите.

Стремски му каза своето име.

— Стремски? Аз знам цяла Бяла черква, но Стремски не съм чул — каза старецът.

Найден сети, че дядо Гъчо имаше право: старецът познаваше баща му под името Марко Иванов, Гьопсата, прякор, който Найден в Цариград по патриотическата мода в онова време беше превел на български Стремски[1].

— Вие сте брат и сестра?

— Не.

— Пък тъй си приличате . . .

— Турците какво станаха? — попита Найден.

— Пометоха се, да ги порази господ.

— Като е тъй, ний ще вървим сега, чичо — каза Найден.

— Няма да отивате. Починете си тука. Утре, преди зори, ще ви събудя и ще тръгнем всички за Троян.

Старецът им разправи, че той пасял овцете тука на един турчин карловец и затова другите турци не го кътнали. Но той се уплашил днес от техните закани и решил да бяга и той, като напусне овцете.

Добродушният дядо Гъчо дълго още приказва с гостите си, от които Невянка, съсипана от умора, както седеше, заспа облегната до стената на колибата до задрямалата по-рано карловка. Един луч от месечината падаше през отзявката на покрива въз бледото лице на момичето.

Найден, до входа на колибата, слушаше с натегнали клепачи стареца.

— Лека нощ! — каза дядо Гъчо, като стана и си отиде в кошарата при овцете.

Найден нито му отговори: главата му клюмна на земята и той заспа като мъртъв.

Чудна балканска нощ!

Пространните самотии, къпани от модрата светлина на месечината, тайнствено дремеха във вековечната си тишина и царствена непокътнатост.

---

[1] Река Стрема на турски се казва Гьопса.

А от двете страни на планината, в долините на Тракия и в полетата на Дунавска България, ужасните фурии на войната бодърствуваха и разсяваха нáстръх и трепет по обляната с кърви и покрита с пожарища земя, из които трябваше да изникне младата ѝ свобода...

ЧАСТ ВТОРА

I

ПИСМОТО НА ГРАФА МАРУЗИНА

Граф Марузин довърши писмото си. Преди да го вложи в плика, той го прочете внимателно. През време на четенето краят на лявата му устна често се подръпваше и изражаваше лека ирония.

Ето какво бе написал:

„Драга Любов Александровна!

Аз съм ти твърде признателен за сладостните минути, които твоето писмо ми даде. Четох го няколко пъти и всеки път намирах нова причина да се чувствувам щастлив и ново удоволствие — да целувам още хартията, по която твоята мила ръка е нанизала тия задушевни, скъпи редове.

Това удоволствие повлече друго: аз седнах да ти отговоря веднага и тоя път ще бъда по-подробен. Ти желаеш да ти опиша всичко, т. е. обстановката, що ме обикаля, средата, дето живея, обществото, развлеченията (sic!), несгодите — ох, те са големи. Но въпреки това, ще видиш, че тук не се издъхва от скука. Представи си, тая вечер ще бъда на обществен бал, даден с патриотическа цел. За тоя бал исках още в това си писмо да вместя впечатленията си и затова тъкмях утре да го предам на пощата. Но ненадейно днес кузенът, Михаил Аркадиевич, тръгва за Москва и аз се възползувах от случая — ти знаеш колко се бавят сега писмата от Русия и за там. Михаил Аркадиевич ще ти разкаже чудеса за тукашния край. Ето един човек, за когото си-

гурно може да се каже, че не скучае в тоя първобитен свят. Само го проси да бъде откровен. Красив, остроумен, ловък, изящен кавалер, той тук произвожда „фурор“ — между дамското общество. Ах! „дамско общество“ и „първобитен свят“! Как, ще попиташ, съгласявам тия две противоречия! Противоречия? Та тук всичко състои от противоречия, от нелогичности, от изумителни несъобразности. Либералнейша английска конституция, например, веднага след найнесносните рабски вериги; в скотовъдческа страна сме, а мляко от месеци не съм видял — ти знаеш, че утрин без него не мога; тая нощ ще фъфлят около мене коприна, атлази и разкошни тоалети, а братята и мъжете на тия, които носят тия разкошни тоалети, носят своите цървули с не по-малко удоволствие. Тая модност хармонира и с нравите на тукашното дамско общество, доста разпасанички — влияние от съседството на румънската цивилизация. Уверяват, че навътре живота се е запазил по-добре.

Впрочем, да се не отстранявам. Споменах вериги. Уви! Кузенът влачи вече едни. Тоя всегдашен победител на женски сърца, който своето държеше под осем ключа, тоя мил ветреник, тоя очарователен Ловлас — сам най-после се улови за въдицата. И тая въдица се олицетворява от една черноока българка, с гордата осанка на една Мария Стюарт и с дивата, чувствена природа на една баядерка, начетена на френски романи. Аз навярно ще я видя на бала. Хубава е като дявол наистина. Голямо щастие бе за него случая, който го извика ненадейно оттука. Защото увлечението му бе достигнало дотам, щото един прекрасен ден пленникът трябваше да грабне пленителката и да я понесе по белия свят, додето офукат голямото наследство, което получва. Забравих да ти кажа, че тая особа не е мома, а женена, има мъж и детенце! Главното е, че и тя лудува за него, и там бе опасността. Il m'a fait ses confidences, non sans des soupires formidables!

Как да ти опиша Русе? Махни Киев от хълмовете му и тури въз тях кримският Бахчисарай, като му придадеш няколко къщи по европейски кроеж. Улици тесни, мечети с леправи стени, кафенета, дето бърбука наргилето, нечистотии — възточен мир. Тури и като couleur locale маса къщи порутени, покриви продупчени, минарета с пресечени върхове — от нашите обузи и гранати през време на бомбардировките. Съблечи киевските хълмове и от веселата им зеленина, и от горите им. Защото тука, драга Любов Александровна, всичко е голо, изгоряло, пустиня. А прах, прах — ужас! Прах и вятър. Толкова вятър никъде не се е виждало. Но Дунавът, който се лее под високите брегове, Дунавът — той всичко изкупува. Великолепна река. Как е скромен нашия Днепър в сравнение с тоя могуществен ток! Аз от прозореца си и сега гледам на него. Да би била тук, гълъбче, щяхме да се поразходим с катера по Дунава. Какви нови ощущения!

Любопитен бих да видя би ли се би научила български ти. Аз решително не мога да възприема нищо от това развалено наречие, славянски някакъв patois, от което губернаторът се възхищава и го намира твърде сходно с руския език. Това е, чини ми се, повече от славянофилска любов.

Какви мили, добри, простодушни тия български селяни! Представи си, Любов Александровна, влазят при мене в канцеларията, свалят шапка и си подават ръката. Представи си един наш мужик, който би направил същото у нас на един колежски асесор! Скандал! Светата Рус цяла би се разтресла! . . . И знаеш? Стискат добре, пръстите пращят в тяхната шиеста ръка. „Ваше сиятелство“ — няма — „Господине!“ На губернатора — тоже! И нему — ръка! Прекрасен народ, демократически нрави! Право, има що да се поучим у братушките.

Интелигенцията обаче — пардон за гръмкото слово — се мъчи да се отчужди от народа. Ев-

ропейският лъск я пленява и той е дал на маниерите ѝ и образа на живота ѝ изкуствен, фалшив отпечатък. Няма обаче защо да виним младежите, това е в реда на нещата, историческия ход на развитието у един млад народ, чийто първи нагон е да подражава. А не може да се откажат добри задатки у тях. Аз имам случай да ги изучвам. В губернаторската канцелария все българи служат, освен губернатора, аз и екзекуторът Мачухонски. A propos, това добро и смешно старче. Писвал съм ти вече за него: псе няма по-вярно, православен няма по-набожен, ум няма по-изостал, сърце няма по-златно. Отдавна не ми е нужен, но иди да лишиш от хляба такъв свети човек! Обичам го просто. Когато нямам работа, с него дърдоря. Представи си, той се нарича, и не без чувство на национална гордост, българин. Отде измисли това? У него нищо българско няма! Има у това човече нещо, което ти наумява типове из М е р т в и я д у ш и ...

Да те запозная и с другите съслужници, по-важните. Младият ни чиновник по особни поръчения е един българин самоук, но твърде пъргав, хитър, досетлив. Арменски ум. Има тоя недостатък в манерите — общ на южните народи: говори с буйни ръкомахания. Когато го гледаш отдалеч, мислиш, че иска да бие събеседника си... Пише отчаяно лошо руски и с отчаяно лош почерк. Да го четеш — не ти трябва каторга. Но устата работят изумително и се надварят с ръцете.

Старият чиновник по особни поръчения е наш възпитаник, от Киевската семинария, отдето пристигна право. Готвил се е за духовно звание, но нуждите на отечеството му го извикаха на административно поприще. Трезвомислещ млад човек, сериозен, тих, вечно закован на писалищния си стол. Флегма. Сякаш че тече чухонска кръв в жилите му, а не южна. Не е ми симпатичен: полет няма, направен е за добър кариерист. Много наумява нашите. Но полезен на службата.

Имаме и друг чиновник, пак по особни поръчения, временно прикомандирован, тъй да се каже. Генералът го много цени. Познава го още от бойното поле. Образован, млад, владее прекрасно французски. Крайно симпатичен момък, чието семейство е изтърпяло ужасно от башибозуците. Столуваме се заедно, разговаряме се по литература, по славянския въпрос, по политика. Горещ, но мисли зряло, чувствува благородно. И оратор е. Аз мисля, че има да чуем за него. Такива натури изскокват. Един поразителен контраст образува с него губернския ни лекар. Човек, свършил в някой немски университет, но скъп, но тъп, но раболепен, пази те боже! И, право да ти кажа: аз не знам какво да говоря с него! Ну, за калта в улиците, за вятърът, за стихиите небесни. На всяка моя дума: „Да, ваше сиятелство!“ На тоя учен човек гръбнака много се прегъва. По обичам селяни братушки.

Аз ти дотегнах, ma chère Lubov, с това бъбрене. Но списъка на моите познанства и връзки в Русе се изчерпа... Ах! Щях да забравя още един наш чиновник — преводчикът. Той е поет. И той бегал от областта си — градината на Хесперидите — и станал „чернилная душа“. Самите условия карат всички тия младежи, подготвени или създадени за други призвания — да стават службаши. На страната липсват работници по нейното политическо устрояване и ето защо канцеларията поглъща като минотавър всичките сили и дарования, и професии. При това, месечната плата има голям престиж за братушките. Аз знам едри търговци, които станаха чиновници. И този поет сериозно иска да прегърне чиновнишко поприще и ламти за йерархически напредък по администрацията. Като дойде генералът в качество на русенски губернатор, аз му представих списък на чиновниците с означение способността и отличителните качества на всекиго. За преводчика турих само тая бележка: п о е т. Губернатора се засмя.

— Само толкова? — попита той. — Да му се

даде синекюрна длъжност — за да има време да пише!

Определихме му занапред лека работа, такава, каквато да му отнема само половина час през месеца, именно: съставляние в края му статистическа ведомост за стихийните произшествия из губернията. Казвам ти: не повече от половин час работа!... Стана поетът недоволен, мрачен, угрижен. Той разбра, че го считат некадърен, безполезен чиновник. Пише пошлата си ведомост, скучае ужасно, но нищо не ми казва. Един ден случайно видял списъка ми, иде яростен, възмутен, настръхнал: „Графе! — извика (той никога не ме титулува иначе). — Как сте си позволили да ме унизите пред губернатора с такава една препоръка? Вие ми отнемате възможност да се проявя чрез тия глупави ведомости, вий ми убихте положението!“ И очите му пущат пламък. Представи си, драга Любов Александровна, не мога да го утеша, не мога да му докажа, че това сторихме от дружба и съчувствие към него като поет.

Впрочем, поет е громка дума. Вземи я в значението ѝ, което може да има, когато е реч за един още полудив народец с наречие развалено и варварско и със зачаточна книжнина, каквато е била руската във време на Кантемира. Подир 50 години, когато и у българите литературата се развие, той ще има у тях си онова значение, което има у нас днес Сумароков. Впрочем, нашия беден ритмоплет стои на непостижна висота в сравнение с този „б ъ л г а р с к и п о е т“, както сериозно го считат братушките. Това ги лъсти. Този вчерашен народец бърза да стане славен. У него е всичко голямо: големи писатели, големи герои, големи хора безчет! Невинна грандоманска черта у микроскопическо племе... Но това е по-добро, отколкото известното самоунижение славянско. Карайте, братушки! Бъдете велики. Чувство на народна гордост, най-после... Отровата на отрицанието и песимизмът не е се

коснала до душите ви! Да прибавя, че поетът е инак мил човек и се столува с мене.

По този разнокалиберен състав на окръжающите ме българи ти разбираш, че аз имам възможност да узная нещо от нравствената психология на тоя възкръснал за нов живот славянски народ. Занятията малко време ми остаят, за да свържа сношения и с други среди и класи. Но едно нещо е явно: подир грухването на вчерашното минало, всички проявления в областта на обществений и духовний живот дават понятие за нещо младенческо, зародишно, ненормално. Животът, изтикан из старите си дируги, още не се е закрепил на новата си почва, не е се свикнал с новите си форми и политически условия — които бяха последица на освобождението на България. Другият факт е, че българите обичат парите с остървенение. Отбележвам това като сух факт: не искам да виня българите, както струват мнозина от нашите, за един ламтеж общ на цял свят в днешния материалистически век. Впрочем, примамката на златото е привлякла в този град народи от четирите краища на вселената и му е придала характер козмополитически, заедно с трескавия кипеж на спекулацията. И какви народности, драга Любов Александровна, няма да срещнеш по шумните улици да се тласкат и кръстосват, одушевлени от същата жажда за печелене пари! При българите и русите още гъмжат, но буквално гъмжат — евреи испански, полски, руски и немски; мяркат се великоноси арменци, чернооки румъни, нашите безвъсести некрасовци; замислени турци, гърци, немци, италианци — помниш Пушкина?

Какая смесь одежд и лиц,
племен, наречий, состояний!

Моето писмо мина границите на писмо: то стана мемоар. Но вината е твоя. Дóпъти ще ти пиша за бала довечерешни, специално за красния пол, което тебе ще интересува. Целуни по чел-

цето моя син Саша. С неохота прекъсвам... Сега се сетих, че куп работи интересни имам да ти кажа, но късно: вече три пъти влиза моят любезни Мачухонски и ме погледва някак си строго, изпод вежди, като че казва: „О, стига си беседувал с графинята... Дружба — дружба, служба — служба! Надо и честь знать!“ Недей мисли, че бозна какви важни служебни интереси: той ще ми говори без друго за моливите или за други канцеларски ситнежи — за него от чрезвичайна важност въпроси.

Целувам те, mon cher Amour, и още отсега имам зазъбици за твоя отговор.

Твой любящий
Аполон“

II

КАНЦЕЛАРИЯТА

Като гуди писмото в плика, граф Марузин стана и се запря замислен пред единия прозорец. Навън се отваряше чудесен вид на Дунава. Величествената река течеше гордо в широката си матка, на еднакво равнище с отсрещний потопен бряг, обточен с цветущ върболяк. Отсамний край на реката се затуляше от високий яр, който образуваше българския бряг; отгоре на този бряг вървеше набрежната с дървена заграда към стръмнината. Насред Дунава един остров, покрит с нисък върбак, туряше своето зелено петно в тихото огледало на реката, като я делеше на два ръкава. Два парахода, един срещу други, шумишком пореха вълните, оставяйки опашки от бяла пяна, които дълго още къдреха повърхността на Дунава.

Отвъд него, на север, се зеленееше и потъваше в кръгозора плодовитото и неизгледно поле на равна Румъния. Погледът с наслада плуваше из простора на тая чудесна панорама, като ту се губеше в далечините на румънския хоризонт, ту кацаше на гиздавия отсрещен град Гюргево, ту се носеше галено по широките вълни на Дунава, на които дневната светлина даваше разни цветове — от тъмномътния до светломодрия и до лучистосребристия, какъвто беше западният му ток.

В ъгъла на тази стая — тя се намираше в помещението на губернаторската канцелария, — широка, видела, с голи стени, на една от които бе закована Каницовата карта на Северна България, стоеше прост писмен стол от невапсани дъски, претрупан с купове книжа, депеши и руски вестници. Няколко стола и един долап за книжа допълняха неизискания накит на този писмен кабинет, център на всичките поворки, които докарваха в движение административната машина на новообразуваната Русенска губерния.

Граф Марузин, управител на канцеларията при губернатора, мъж около трийсет и пет годишен, беше облечен във формен зелен сюртук, с медни копчета и плетени сърмени еполети, с шпага — задължителни тогава за „коронните“ чиновници — със сиви летни панталони от док. Той имаше червендалесто приятно лице, умно, със сериозно изражение, с печат на аристократическо достойнство, завършено с рядка брадица.

Аристократ по кръв и по възпитание, той имаше убеждения либерални, които криво-ляво живуваха с охранителното чувство на руския дворянин. Кореспондент най-напред на руски вестник в Русе, граф Марузин от няколко месеца беше на тая висока длъжност, която го поглъщаше цял. Малко срещи имаше той с българите и кръгът на познайниците му се ограничаваше с другарите му. Както се забележва от писмото до жена му, графът покрай верните съждения изражаваше и чувството, общо тогава, на русите, служащи в България, към освободените: благосклонна снизходителност, смесена с високомерност — често прекалена до пренебрежителност. Известна злъчност, известно чувство от досада за отсъствие у българина идеалните качества, произволно предположени у него, звучеше и в това писмо, и в беседите на русите; това разочарование, при големите несгоди за живота в страна, със средства изчерпани от преминуването на две армии, се превръщаше в горчиви-

на, която повечето руси, за жалост, отнесоха със себе си против освободените братя...

III

ЕКЗЕКУТОРЪТ

Вратата се отвори и влезе старец, надскокнал шейсетте години, малко прегърбен. Лицето му беше сухо, дълго, с високо чело, с брада, мустаци и къдрава коса — силно побелели; гърбавият му нос, яхнат от очила, придаваше важност на тая лишена от жизненост и уморена физиономия. Главата му изцяло беше хубава, с благороден профил. Той беше облечен вехто, пазеше вид смирен, почтителен и подобострастен.

— Ваше сиятелство, заплатата ви приех и покупките за вас извърших, да ви представя сметката! — каза Мачухонски и сложи на масата куп руски книжни рубли. — Това е остатъка, а цифрата на купените вещи...

— Добро, добро, любезний Аким Филипович — отговори графът небрежно и хвърли рублите в чекмеджето.

— Проверете, ваше сиятелство!

Графът го изгледа насмихнато-благоволително:

— Няма защо: аз напълно се доверявам на вашата сметалка, Аким Филипович, и на вашата безподобна честност.

— Благодаря покорно, ваше сиятелство, за великодушното ви мнение за мене. Старая се да го заслужа.

В тая минута удариха камбаната на близката черква. Мачухонски се прекръсти.

— Ваше сиятелство, няма ли да ми заповядате нищо? — каза той, като се готвеше да си отиде.

— Идете, идете, Аким Филипович, помолете се богу — нямам нищо да ви кажа.

— Молим се за господаря императора, ваше сиятелство, и за Русия, и за България...

— Право, право: отечество ви е — усмихна се

графът. — А що, Аким Филипович, вие ще останете ли в България?

Мачухонски погледна стреснато.

— Извинете: как да остана в България?

— Как, нали знаете? След два месеца ще се дигнем и чисто българска власт ще приеме управлението. Нашата задача се свърши.

Дълбока печал и учудване се изобразиха по доброто лице на стареца.

— Позволете, ваше сиятелство: наистина ли ще напуснем България?

— Берлинский договор ни предписва това. И слава богу. А то захванахме да подотегваме на братушките, та и ние сами се теготим вече от положението си. Нашата рол е изиграна.

Старецът усърна.

— Съвсем не е изиграна нашата рол! — каза той внезапно ядосан. — Ония жидове в Берлин, извинете, нищо не отбират и нямат право да се месят в нашите славянски дела. Господарят император не трябва да ги слуша!... Как ще оставим тоя народ, който всемогущий бог тури под руска защита, на разтерзание на хищниците и на враговете? Той е още годиначе, едвам се крепи на краката си.

Брадата на стареца трепереше.

— Съгласен, Аким Филипович, но няма какво да се прави. Берлинский ареопаг тъй реши и ние, които проливахме кръв, не сме вече господари на делото си. Ну, идете си в черква...

— Отивам, ваше сиятелство! Аз бях викал домашните; сега ще им пиша да не тръгват!... Ще се помоля богу да заслепи враговете на Русия, да им върне стократно злото, което правят на православния свят.

— А как, не е ли добре да си останете в България? — попита пак графът. — Тя ви е родна страна, тъй да се каже, тя няма да бъде за вас по-малко гостолюбива от Русия.

Мачухонски поклати глава печално.

— Език не знам, стидно е да кажа: българин съм, а матерний си език не знам. А сега да го уча, не мога, памет слаба. Да беше стоенето ни по за дълго —

нека да додеха домашните: може би да останехме — щяхме да привикнем. Но сега, като си отивате вие — тежко е, съвсем чужди, тъй да се каже, ще останем тук. Свикнали сме със старото гнездо и с руския православен народ.

— Имате право: тежко е във вашето положение такъв крут прелом на живота... Но слушайте, Аким Филипович, като излезете от черква, идете до поручика Волски и му занесете това писмо. Той тръгва тая вечер за Русия.

— Ваше сиятелство, няма ли да ми поръчате нещо друго? Утре тръгвам за Гюргево — да купя разни потреби канцеларски. Тука у Чакъров не са остали добри неща, па и скъпо! На кутия пера взима петнайсет копейки повече, отколкото се дават в Гюргево... Жид! Привършила се е и попивната хартия: каква заповядате да взема? Бяла или розова? Розовите по-добре взимат мастилото.

— Този важнейши въпрос на вашата мъдрост предоставям да го реши — усмихна се графът.

— Благодаря. Аз съм за розовите.

— Да, Аким Филипович, днес губернатора намери много лош червения восък, като си запечатваше едно писмо!

— Как? — попита стреснато старецът.

— Даже се навъси.

— Наистина?

— Да, восъкът почерня и даваше на печатът траурен цвят. Това е неприятно, съгласете се: утре може да му стане нужен восък, и пак ще има същата неприятност — казваше графът небрежно, като разпечатваше депешите...

Сухото лице на стареца побледня.

Той се поклони и излезе.

Мачухонски се наричаше българин, но както пишеше графът, у него нямаше нищо българско. Руски човек и в кръвта, и в душата. Дълбоко набожен, прост, добър, с ум и понятия, незасегнати от никаква нова мисъл. Прадядо му се беше преселил още през миналия век от България в Русия, при Катерина Втора. Тая императрица особено благоволеше към гръцката народност, от която имаше много пресе-

ленци в Русия. Гръцката колония в град Нежин беше особено привилегирована и надарена с разни правдини, което привлече наплив от нови преселенци. Голяма част от тях бяха българи, но те минаха за гърци пред очите на русите. Оттам и титула „нежински грек", който се даваше безразлично на нежинските колонисти и стоеше в паспортите им. На старо време Мачухонски се намери претоварен от многобройна челяд и без обезпечено съществуване. Дълги години той се бухà като вода о бряг в разни дребни търговщини и службици, без никаква сполука; настала беше тежка сиромашия и той се готвеше да продаде малкия си имотец в Чернигов, последната му надежда, след която идеше пълна безизходност, когато обявлението на войната го спаси. Той получи някаква длъжност в интендантското управление и дойде в България. Но след два месеца изгуби мястото си, жертва на интрига. Подир доста мъки, той успя да влезе като преводчик в канцеларията на свищовский губернатор, в качеството си на българин, който владее руски език. Бедният Мачухонски се смая, когато видя, че неговия български език българите не разбираха. Той не знаеше ни една дума български! От жалост към стареца не го изгониха, а го направиха екзекутор, тоест една по-горня степен разсилен, натоварен с грижата да купува канцеларските потреби и да върши други дребни поръчки. За да не изтърве и тук залъка, Мачухонски се посвети с благоговейна любов на делото си. Той тичаше като вятър, със своите шейсет и толкова години на гърба, по изпълнение службата си. Никой български чиновник в канцеларията не беше способен тъй със страхопочитание да стои пред началството. Явно беше, че това гръбнаколомение беше привичка стара, придобита в друга среда и проникнала в самата кръв на Мачухонски. Макар че безсмислений страх от уволнение тук изчезна, защото граф Марузин благоволеше към него, той пак си пазеше своите раболепни приеми. „Лучше перекланяться, чем недокланяться" — спомняше си старецът руската поговорка.

В свободното време той пишеше писма. Виждаха го по цели часове, че навел бяла глава, скърбуца с

перото и пълни големи листове с дълги послания до жена си или дъщеря си, които обожаваше. Той им описваше със старчески възторг България и всичко българско в най-розови цветове. Заспалото му досега народно чувство, което събуди първия клик на Руско-турската война, растеше с нова сила; всеки ден той повече се влюбваше в България. Превождаше им чрез помощта на българите чиновници български патриотически стихотворения, хвалеше им Стара планина, видена само през очилата на въображението му; опоетизуваше небето и земята; прати им даже веднаж в тенекиева кутия малко пръст от българската земя. Той, в идеализацията на България, изливаше своето сърце и душа, жъдни да разменят мисли с далечните мили хора. Тия писма бяха утешението, съставяха щастието на стареца.

Но одевешните графови думи много го смутиха и той влезе твърде угрижен в божий храм.

IV

БАЛ

Половина километър на изток от Русе, до самия дунавски бряг, при гарата, в павилъона на Хелмщайновата градина, ставаше танцувална вечеринка.

Часът беше близо десет. Звуковете на музиката се разнасяха далеко из тъмното поле и будеха съня на заспалите хълмове на Левенттабия. Прозорците на салона, дето играеха, силно осветлени, гледаха като огнени очи в нощната мърчина, премрежвани на всяка минута от сенки на човеци в движение. Пред входа на градината гледаха други светливи — по-малки — очи, фенерите на колата, донесли гостите, и тия очи постоянно се умножаваха.

В самия салон, напълнен с дами в изящни бални дрехи, с голи рамена и с кавалери в черни рединготи — някои във фракове, — вихърът на валса беше в разгара си.

Чужденецът, който би влязъл в тоя салон, би се зачудил от това пълно възпроизвеждане европейските

те удоволствия в един град едвам вчера излязъл из мрака на един варварски режим. Но той би се излъгал, ако припишеше тоя успех на влиянието на наплива от вънкашен свят, предизвикан от войната. Той би се почудил още повече, ако му кажеха, че тоя напредък не е от вчера и че той се дължи на един цивилизатор турчин. Мидхат паша беше направил от Русе не само столица на Дунавската област, но и център на европейска културност, взета в най-пустите си или най-грозните си форми.

В съседната стая — бюфета — също куп млади хора, залисани в живи разговори.

Сегиз-тогиз младежите се извръщаха несъзнателно към вратата, колчем тя се отваряше и пущаше вътре някоя нова натруфена гостенка, закъсняла пред огледалото си.

— Шопов! Хайде, кадрилът се почева! — обърна се един висок и тлъст момък към другиго от дружината — младеж с черно мършаво лице, който разправяше нещо с широки ръкомахания.

— Хайде и вие! — махна с ръка към останалите Шопов, па влезе в салона.

— Стремски, ти няма ли да играйш кадрил? — попита един мургав, пълен, нисичък момък, като се запъти също към салона.

— Не ща, Жирков.

Стремски погледна през прозореца, отдето се виждаше, че пристигат нови пайтони пред градината.

По лицето му, възмъжало и станало много изразително, с тънки като гайтан мустачета над свежата устна и с малко черно кочанче на брадата, играеше нескриваемо безпокойство. Той очакваше нещо, което не идеше.

— Найден Маркович, вие ще пиете ли едно пиво?, — обърна се към Стремски един по-възрастен мъж, с червено лице и със зелена униформа. Той беше граф Марузин.

— С благодарение, Аполон Петрович. Един шприц! — обърна се Стремски към бюфета.

— Хвана да става душно... Ах, тази мадам Анго! Пак тя — и на кадрила! Вечно тоя опротивял, опошлял мотив... Пропищяха ни ушите... Навсякъ-

де той! — извика графът, като си обърса с кърпа червеното лице.

— На ваше здраве, графе!

— Знайте ли? — подзе графът. — Днес писах на жена си, че тая вечер ще бъда на бал. И нарочно за нея ида — да набера материал за едно интересно писмо, което ще ѝ причини много удоволствие. Тя любопитствува.

— Материал... за една сатира върху нашия красен пол — забележи усмихнат Стремски.

— Този път съм обезоръжен, Найден Маркович: вашите българки са пленителни. Никога не съм виждал такава китка от хубави жени... Ето, например, влазя още нова — каза графът, като гледаше към вратата на салона, които се отвориха.

— Ах! — извика неволно Стремски.

— Защо това: ах?

— Драга Филович! — пошушна Стремски и се поклони вежливо на една прелестна девойка, в бален накит, бял цвят, която замина край тях с една възрастна жена и се присъедини към купа госпожи в срещния кът на салона.

— Ваша познайница? — попита графът, като следеше с поглед отминалата девойка.

— Да, тя е сестра на госпожа Голичева, която вий познавате.

— Действително, приличат си — забележи графът. Погледът му се вторачи в една нова гостенка, придружена — от мъж.

— Ето Светлинà!

— Мадам Голичева!

Тия две възклицания изскокнаха едновременно из устата на двамата.

Госпожа Голичева, облечена в черна атлазена рокля, която обвиваше един великолепен стан, правеше „петно“ с тоя необикновен жалеен шар сред ясноцветните и пъстри премени. Но тя беше така още по-хубава и събра удивлените погледи на двата пола в салона. Тя беше жена на двайсет и пет години, в разцвет на женственост и пълно развитие на формите. Бяла, малко пълна, с черни, морни, пламенни очи и с уста чувствени, с врат изваян върху рамена идеални, тя цяла дишаше с пълна жизненост, нега и сладострастие. Имаше нещо раздразнително и сладко парливо в погледа и усмивката на тая жена, която привличаше, която блазнеше, която магьосваше.

Графът с напрегнато внимание я изглеждаше; той си спомняше изповедта на поручика Волски и намираше сега естествено да се улови в примката на омайната сирена този непобедим „сърцеедец“.

Графът и Стремски вече си не говореха. Смесени с купа мъже при вратата на бюфета, всеки от тях беше се предал на съзерцание една от сестрите: графът гледаше Светлинà, Стремски — Драга.

Драга много приличаше на сестра си по снага и по хубост: бяла, напета, повелителна, с хубави очи и рамена като нея, но с небутната свежест в чертите, без печата на сладка умора от изнеженост и желания, която правеше така опасно прелъстителна Светлинà. Драга пазеше гордостта на красотата си; Светлинà имаше омаята на своята.

Графът упорито изучаваше тая жена, с която силно го заинтересува признанието на Волски. Той търсеше да улови в погледа ѝ, в изражението ѝ тайното чувство, което я вълнуваше сега, защото тя без друго трябваше да знае за отпътуването Волскево. Но всичко във физиономията ѝ показваше кокетка безгрижна, занята с желанието да дразни погледите чрез всяко свое мърдане, дума, ухилване, кимване към близките ней лица. Беше само малко бледна, а нейният чер с едри червени цветя веер махаше бързо в ръката ѝ.

На следующия танц тя игра. Игра и Драга. Кавалерите Драгини непрестанно се менявáха, тя не почина нито две минути, лицето ѝ се зарумени, гърдите ѝ се издигаха, нейния блестящ поглед светеше от тържество и щастие, огряван с една усмивчица, колчем се спосрещнеше със Стремскевия. Между другите тя игра — три пъти — и с един висок, окичен и галантен господин, от най-изкусните играчи, който хвърляше победоносни погледи навред, обхванал с голямо изящество и смелост стройния кръст на девойката. Графът попита кой е той и узна, че се вика Веригаров. И Светлинà играеше с увлечение.

„Влюбеният в нея човек я остави навеки, разделя се от нея — влюбената в него жена — и тя има тая храброст да се весели!... Що за загадочна душа! — думаше си графът. — Или пък тщеславният Михаил Аркадиевич се е хвалил?“

V

БАЛЕН ГЕРОЙ

Полката се свърши. Настана кратък отдих. Стремски влезе в салона, здрависа сестрите и майка им и предложи на Драга да я почерпи с прохладително в бюфета. Тя си провря мило ръката под лакътя му и тръгнаха, сбутвайки се с другите.

— Ти закъсня. Кажи самичка, какво наказание да ти наложа, дето ме застави да търпя? — мълвеше Стремски, промъквайки се към бюфета.

— Извини — пошъпна Драга; — така ме забави.

— Моля, госпоа, сторете път.

Много глави се поклониха пред госпожица Филович. Стремски проби до бюфета. Пиха прохладително и се оттеглиха. Стремски видя графа Марузина, че приказваше с доктора Досалиева, окръжний лекар, вероятно за атмосферата, със силна досада по лицето. Зад него Шопов с ужасни ръкомахания приказваше по политиката и унищожаваше Биконсфилда. Събеседникът му беше господин Голичев, човек на трийсет и пет години, с бледно, кротко и безцветно лице, но умислено. Той беше безучастен към всичко, що го заобикаляше, и сякаш — и към горещите разсъждения на Шопова. Той само кимваше сегиз-тогиз, за да покаже, че слуша.

— Позволяваш ли да ти представя графа Марузина? Мой приятел! — каза Стремски на Драга. В същий миг графът се откъсна от доктора и приближи.

— Госпожице, негово сиятелство граф Марузин!

Графът се поклони ниско и се ръкува.

— Аз имам чест да се познавам с госпожа Голичева, вашата старша сестра.

Драга му клюма приветливо.

— Цари-път! Цари-път!... На царицата... — извика някой, който разтласка говорещите при веселия кикот на Драга.

Графът и Стремски се обърнаха. Видяха галантния Веригаров, който пристискаше силно и нескромно под мишница лакътя на Светлина́ и я отвеждаше към бюфета.

— Ах, здравствуйте, ваше сиятелство — каза Светлина́ засмяна, като съгледа графа и му стисна ръката. Една деликатна миризма от резеда се пръскаше от Светлина́.

— Здравствуйте, мадам! Вашето име току-що произнасяхме тука.

— Има една българска пословица: за вълкът приказваме и...

— Графе — пресече Светлина́ думата на сестра си, — пръв път ви виждаме да уважавате едно наше скромно събрание.

— И разкайвам се, госпожо, сега за моя живот на постник... Виждам колко чудни, достойни за възхищение красоти имало на тия „скромни“ събрания.

Графът натърти на думата скромни.

— О! Тия руси, винаги са майстори да галят, да думат приятни неща на слабия пол, както са майстори да бият и побеждават враговете! — изсмя се весело Светлина́ и тоя смях високо подигна гърдите ѝ, които тя притули наполовина с черния си веер.

— En avant, madame Golitcheff! — извика галантния Веригаров и я увлече към бюфета, поосвободен от тълпата.

Други минувачи разделиха дружината надве. Графът се поклони и отмина с Шопова нататък. Оркестърът пак засвири. Стремски и Драга влязоха в салона да играят.

— Кой е този чудовищен Веригаров? — попита графът другаря си, като се спря на другий край на бюфета.

— Една елегантна сврака. Учил се е в Букурещ и в Париж — по-добре: ходил е да изяде парите на баща си в Moulin Rouge и по булеварите... Върнал се е с глава, натъпкана с шансонетки... Да-

вал се е там за конт... Пуст, фанфарон, лек... но пленява жените... Видите, той е герой техен.

В гласът на Шопова звучеше злъчност, размесена с ревнивост.

— Моля, не махайте така към него — каза граф Марузин. Веригаров пак влазяще в салона със Светлина́ и ѝ дърдореше нещо със светнали очи. Щом влязоха, той я грабна през тънкия кръст и се завъртя с нея.

От вратата графът продължаваше да наблюдава Веригарова.

Той трябваше да има около трийсет години. Лицето му правилно, покрито с приятна бледност, уморено, малко изветряло, с английски фаворити, прилежно пригладени, които му придаваха нещо екзотическо. Черни мустаци със завити от помада нагоре краища, както и косата, счесана на средата с красиви кривици, увиснали на ниското чело. Както лицето, тъй и безукоризненото му и модно облекло показваха, че Веригаров има дълги съвещания с огледалото си и култ към особата си.

Изряден играч, при тая изискана, куклена гиздавина, весел пустословец, с машинална любезност и обръщение, придобити от привичката, съединени с чудачество, самоувереност и дързост, близка до наглост — той имаше всичките титли да бъде интересен за жените. Това съзнание за неотразим престиж правеше да расте суетността му, която се равняваше само с нравствената му пустота.

Подир половина час настана продължителна почивка. Публиката се разшава на вси страни, нахълта в бюфета, мнозина излязоха навънка, в градината, да глътнат полский свежи въздух.

Нощта беше безлунна и прохладна. Звездното небе стоеше високо над заспалата природа. Околните хълмове се чернееха и показваха като планини. В една непроницаема далечност, през тъмний Дунав, блещяха разсипани на един куп светлинки — там беше Гюргево. Из кривите пътеки на градината, хвърлили шалове на плещи, се разхождаха жени и девойки. Куп мъже извън градината се разговаряха с чести

смехове. Камертонът беше пак Веригаров, неизчерпаем във весело игродумство.

Стремски игра на два танца с Драга. Още омаян и в блажен трепет от изпитаното наслаждение, той се разхождаше също навън, с графа, Жиркова и Шопова. Той често улавяше с поглед, в тълпата на жените в градината, фигурата на Драга, отлична по своята напетост.

— Няма какво да се каже, Найден Маркович, балът ви успя — каза граф Марузин. — Македонския ви комитет увеличи капитала си. Знайте ли колко ви завиждам на вас, българите? Вий имате своите насочени от историята ясни идеали, които не подлежат нито на спор, нито на съмнение, в които от първий българин до последний вярва като в богът си. България остая още земя на Инсаровците.

— Сега още е рано да се твърди това. Новите идеали не са се открили ясно в съзнанието ѝ. Ний сега сме още пиени и зашеметени, ний празнуваме медения месец на сватбата си със свободата. Нашите идеали ще ги съзрем, когато изтрезнеем от това упоение.

— Но вий имате, чини ми се, един много ясен национален идеал: Санстефанска България.

— Той е идеал чисто политически, на българската история, тъй да кажа. А наший обществен, човечески идеал де е? Ний още го не видим. Страхувам се даже, че вместо един велик кумир, както бе досега, у нас да не изникнат много кумирчета, извикани от нови жажди, които има да се разбудят непременно, а някои се разбудиха вече у нас.

Един пайтон в тоя миг мина край тях.

— Госпожа Голичева! — извика Шопов.

— Защо тъй рано дезертира? Това е едно осиротение за бала — каза графът.

— Тя още одеве казваше, че няма да достои, не ѝ било дотам добре — забележи Стремски.

— Понятно, понятно — избъбра графът, като че говореше на себе си и си отговаряше на някой попрежен въпрос.

Заминаха край купа на мъжете, дето Веригаров разправяше. В тоя миг зачу се нов, весел, еклив смях.

Нашите приятели неволно зачуха тези уломки от разговор, вървейки по-бавно:

— Как, ти ѝ каза това? — попита един твърд, силен глас.

— Казах. Вие знаете, че Веригаров познава от дъно женската натура — каза Веригаров.

— О, той е имал такава възможност да прави студии по парижките булевари — забележи друг шеговито.

— Жената ще ти прости лесно най-грубите оскърбления, ако ги облечеш във форма на ласкателство към хубостта ѝ — каза Веригаров.

Очевидно, минуването на Светлина беше възбудило одевешний смях, а думите Веригарови без друго се отнасяха до нея. Приятелите разбраха това инстинктивно.

Стремски се намръщи, но се спря с другите под акацията, увиснала навън от градината.

— Как бяха? Кажи ги пак!

— Но каза ли ѝ ги?

— Казах ѝ ги на ухото, като играх с нея първата полка — отговори Веригаров.

Стремски леко потръпна. Той спомни, че Веригаров игра в първата полка и с Драга.

— И тя? — питаше пак един.

— Тя ги чу с голямо удоволствие и се изсмя почервеняла. Това ѝ беше приятно. Аз ви казвам: жена на комплименти се не сърди. Колкото по̀ е хубава, по̀ ѝ са приятни. Грозните жени очакват хвалбите като милост; прекрасните ги очакват като дължим данък.

— Това е право: нашият дунавски Дон Жуан познава женския гъдел — потвърди друг.

— Наистина ли е ваше съчинение тоя куплет!

— Собствено — каза Веригаров.

— И живо, и духовито... Особено играта с думите, прелестна — добави друг.

Веригаров очевидно изпитваше силно удоволствие от направеният ефект. Куплета, който току им беше прочел, достави нов триумф на дребнавото му тщеславие.

— Слушайте — каза решително Веригаров,

Дружината се навали около него, за да чуе с внимание. Веригаров издекламира с нисък глас, като произнасяше откроено и значително всяка дума:

Да ми биха дали хубостите в рая̀т,
царствата по двете полукълба людни —
аз ги бях отказал — ако ми остаят
Драгините двете полукълба чудни.

— Браво! Чудесно!

Раздадоха се ръкопляскания и смехове.

Стремски и графът се изгледаха.

— Що за цинизъм! — каза графът с негодувание.

— Тия стихове са откраднати от влашки. Чел съм ги вече — забележи Жирков.

Стремски беше презеленял.

Веднага приближи към купа и каза Веригарову с глас, в който ечеше буря от омраза и презрение:

— Веригаров! Ти си един безчестен человек! Ти пръскаш подлости за една девица, която ти направи чест да играе с тебе, един дурак!

Тия думи паднаха като гръм сред смеховете.

Зашеметен за един миг, Веригаров се съвзе. Той отговори високомерно:

— Вместо всякакъв отговор на твоята дебелащина, аз ще ида да танцувам с госпожица Филович — тя пак ще ми направи чест. Тя толкоз иска да знай от твоята забрана, колкото аз — от псувните ти.

И той се запъти към салона, дето бе засвирила пак музиката.

Стремски му извика:

— Запретявам ти да се доближиш до госпожица Филович! Ще дойда да те хвана за ухото насред бала и ще те извлека навън като...

Графът и Шопов се мъчеха да го успокоят.

Веригаров влезна в павилъона. Стремски го следеше с очи де ще се упъти, готов да изпълни заканата си. Видя, че Веригаров влезе в бюфета с двама от другарите си. През прозореца се видеше как Веригаров и те разпалено приказваха и махаха с ръце.

— Да идем да седнем в градината, ти имаш нуж-

да от освежаване: няма да влазяш вътре — каза графът, като хвана участливо под мишница Стремски и го поведе.

Стремски пъхтеше. Той се остави на това движение, като не отмахваше гневния си поглед от осветления прозорец на бюфета.

VI

В ГРАДИНАТА

Макар и да знаеха дружеските отношения Стремскеви към семейството на Филовича, и особено към Драга, графът и другите все бидоха доста изненадани от силата на това негодувание. Те не знаеха, че близостта на Найдена с Драга беше отишла по-далеко, отколкото мислеха, и беше се превърнала на любов.

— Има тука друго нещо: дали той действително се е осмелил да й изговори тая гадост? — каза графът.

— Този фанфарон се хвали, не вярвайте — забележи Шопов.

— Но той е способен да направи това — каза Стремски. — Той си позволява всякакви нелепости, защото му се прощават. Веригаров е една дребна душица и всичкият му идеал е да печели ефекти чрез шутовски остроти и плоски каламбури. В случая аз не вярвам да е казал това на Драга Филович; но ако го е казал, тя не е преглътнала, но му е казала каквото му прилича, като възпитана девойка.

— Аз ви уверявам, че дрънкаше само на лапавица; той пи в бюфета — каза Шопов.

Стремски се обърна към графа.

— Ná, одеве говорехме за новите идеали, които ни трябват... Ето какъв идеал ни трябва да постигнем: да се превъзпитаме, да станем хора характерни... Вие ни освободихте от турския деспотизъм, но от нашата българска безхарактерност не можете вие да ни освободите. Ний сами трябва да се освободим... Негова милост, Веригаров, е едно блестяще изражение на тоя наш обществен недостатък. С всичката си пустота, безсрамие и нищожество, той е приет от нашето общество, глезен даже от него и получава сърдечни ръкостискания вместо плесници. У нас нито знаят да се възмутят, нито да бъдат горди... Ний еднакво подаваме ръка и на честния човек, и на мазникът... Все ни е едно... Вий чухте одеве как се смееха драго ония господа около Веригарова, когато той им четеше стиховете? Между тях има добри младежи, но и те се смееха весело... Никому не хрумна, че насърчават една подлост, че опетняват едно момиче... Що им трябва да се възмущават?... Той не падна нито на косъм в уважението им... Безхарактерност безподобна! Чухте одеве какво ми отговори той, когато го оплюх? Че ще иде да танцува с Драга Филович! Ни лук ял, ни на лук мирисал!... Уверявам ви, че ако ида сега да му кажа, че съм се шегувал — той веднага ще бъде приятел и ще ми предложи добродушно едно пиво. Ето идеалът, графе, който ни трябва да постигнем: да станем хора с характер, хора с принципи! Трябва ни да се преродим, за да заприличаме на човеци!... Ако това не сторим, Веригаровци ще дават тона у нас — не само в обществото, но и в явният и политическият живот... Вий убихте турската тирания, а нам следва да убием веригаровщината у нази си, която сме присмукали в кръвта си чак!...

Тоя изблик от негодуващи чувства пооблекчи Стремски. И нощният хладец работеше успокоително на нервите му. В салона гърмеше музиката и се въртяха двойките. Наоколо кръгът беше тъмен, с изключение на двата фенера пред гарата, задрямала в тишина. От Дунава изпищя параходна тръба, знак, че параходът напуща пристанището. Скоро той пролетя над тъмната река, като метеор, с червения огън на мачтата му. Глухото боботене на колелата, порещи водата, стигна дотука. Но никой не забележи минуването му: одевешната случка занимаваше още умовете и даваше повод на нови кратки пориви от гняв у Стремски, всеки път впрочем по-слаби.

Но желанието да говори с Драга го глождеше и той нетърпеливо гледаше към салона.

— Да станем! — каза най-сетне той.

— Не бива да ходите вътре, Найден Маркович!

— Аз предлагам да си идем! — каза Жирков. — Ние сме всички разстроени под впечатлението.

— И аз предлагам същото. Утре имам занятия — каза графът.

— Аз по никой начин не мога именно сега да си ида — каза Стремски.

— Кои са тези? — попита Шопов. В градината влазяха двама души. Те познаха в тях двама от ония, които бяха аплодирвали декламацията Веригарова.

— Андреев, адвокатина, и Прандов — назова ги Шопов. Те се запътиха насам.

— Добър вечер! — казаха те. После Андреев се обърна към Стремски:

— Господин Стремски, ний сме натоварени от господин Веригарова да ви съобщим, че той се счита дълбоко обиден от вас и иска удовлетворение. Ний сме негови секунданти.

— Какво удовлетворение изисква? — попита Стремски спокойно.

— Да му направите извинение за думите си...

— Аз ги пак повтарям: Веригаров е безчестен човек!

— Щом е тъй, вий трябва да му дадете друго удовлетворение.

Графът и Шопов през това време гледаха смаяни.

— Аполон Петрович, ще бъдете ли любезни да ми станете секундант? — обърна се просто Стремски към графа.

— С готовност — отговори графът.

— И ти, Шопов?

— Приимам!

Стремски им стисна ръката.

— Кой си мислеше, че този лекомислен женкеря ще се реши на дуел? — продума графът ниско на Жиркова.

— Без друго — другите го надумаха, докараха го в честолюбие, именно това злобно адвокатче, Андреев — забележи Жирков.

Веригаровите секунданти заявиха, че те са упълномощени още сега да се споразумеят със Стремскевите, ако те желаят, и върху другите точки на дуела.

— Още по-добре — каза Найден.

Тогава четворицата секунданти, подир късо разговаряне, назначиха срещата да стане други ден заранта, по девет часът, при Константиновата пивница при Черни Лом. Оръжието избраха — револвер.

Подир това троицата приятели се качиха на кола и тръгнаха за града.

Стремски влезе у тях си по дванайсет часът през нощта.

VII

ПОГЛЕД НАЗАД

Откак ний оставихме Стремски с Невянка Шамурова в Стара планина, до тоя ден се бяха изминали без малко две години. През това време живота на Стремски беше ред от грижи, промени, скитане от място на място и вълнувания от всякакъв род. Това напрегнато съществование удвояваше изтеклите оттогава месеци, то беше дало на физиономията му печат на ранна сериозност и подчертало мъжествената му изразителност.

Пристигнал благополучно в Троян, Стремски намери там майка, братя, сестри в сълзи и отчаяне. Известието за бащината му гибел беше го преварило вече. При тая скръб намериха се в крайна нищета и безизходност. Но скоро бедите се умножиха: трябваше да се бяга и от Троян, в който също настъпи паника. Сюлейман паша правеше ужасните си юруши въз Св. Николския връх и всеки час се очакваше нахлувът на ордите му в Северна България. Всички бежанци минаха тогава в Габрово и Търново, токущо успокоени от победата, която отблъсна Сюлеймана от Шипченския проход. Габрово и Търново, претъпкани с войска и от големи тълпи бежанци от долините на Стрема, Тунджа и други крайнини на Тракия, не можеха да прехранят толкова свят, нито да го подслонят. Злочестите „изгорели“ страдаха от глад, страдаха от студ, страдаха от болести всевъзможни, страдаха от изтребителния тифус — неизбеж-

ния другар на всяко безредно натрупване на големи навалици свят, в лишения и неволи. Бежанците мряха като мухи. Тифусът и гладът, и есенните мокроти отнасяха всеки ден със стотини жертви, избягали от турския ятаган и от пожарите на родните си градове. Стремски през това тежко време не се отдели от майка си, настанена в Габрово, разбита от скърби и страдания; обстоятелствата го бяха направили ненадейно глава на семейството и отговорен за неговото съществование. Понеже не му бе възможно да вземе сега по-деятелно участие в борбата, той влезе в Червений кръст и се предаде с любов на делото на облекчение човешките страдания... Но по-нататъшните успехи на руското оръжие при Плевен и Шейново пренесоха театъра на военните действия през Балкана и заедно с това потокът на бежанците, преживели тоя смъртоносен период, рукна назад към планината, към пепелищата си в Тракийско поле. Това ново преселяване трая цяла зима. Стремски изпрати също домашните си за Бяла черква, дето се настаниха в една от къщиците по края, пощадени от пожара, тъй като от тяхната само пепел остаяше.

Между това, Русе все остаяше в турска власт, окръжен от корпуса на царевича. Княз Черкаски назначи Стремски като преводчик при полка на генерала А., който действуваше срещу Али паша при Черни Лом. При една среща около Тръстеник на един малък руски отряд с турския табор, Стремски привлече симпатията на генерала чрез своето присъствие на духа в най-критическата минута и чрез полезното мнение, което изказа по нуждата на една военна мярка, която спаси положението. В надвечерието на Санстефанский мир Русе биде изпразнен от турците и царевичевия корпус доби друго назначение. Дондуков, който наследи Черкаски, поминал се в Сан Стефано, назначи Стремски като преводчик при търновския губернатор. Но Лукиянов скоро склони Стремски да мине по съдебната част, като ценеше неговото развитие и ум, и го прати председател на Никополския окръжен съд, дето Стремски трябваше да захване от азбуката на съдебната наука — съвсем чужда нему. След няколко месеца един непредвиден слу-

чай го накара изново да се премести, по администрацията в Русе. Мина по обиколката си, през Николол, новоназначений русенски губернатор, генерал А., завзел мястото на предшественика си, генерала Золотарева. Генерал А. случайно срещна там Стремски и дойде във възторг — от случая да има при себе си Стремски, чийто ум, характер и енергия познаваше. Прочее, Стремски отиде в Русе. Но видните служби в губернаторската канцелария бяха заняти и губернаторът назначи Стремски извънреден чиновник на особни поръчения при себе си.

Подир тая безкрайна одисея, която го води и тласка по разни посоки, от брегoвете на Босфора до дунавските, Стремски седем месеца пребъдваше в Русе.

Но от всичките градове Русе остана най-паметен за него, защото в него Стремски изпита най-силните вълнения.

Той се влюби.

Запознат едвам преди четири месеца със семейството на Иваница Филович, виден русенец, Стремски се увлече от дъщеря му Драга и я обикна с всичката сила на своята богата, младежка душа. Драга му отговори с взаимност. Срещите на двамата влюбени, улеснявани от открития и дружествен живот на тукашното общество, заставаха чести. У дома им, дето на Стремски се радваха, на разходки, по градини, вечеринки — вред те се намираха, за да разменят сладки погледи и неми, щастливи въздишки, а без свидетели — и къси свенливи целувки. Стремски пръв път любеше в живота си и любеше, както любят в такъв случай: силно, горещо, лудо. Той се чувствуваше безконечно щастлив. Перспективата на тихо и светло домашно щастие се усмихваше вече на душата му, любовта озаряваше с розови лучи бъдещето му, което се пълнеше цяло от милия образ на Драга.

Днеска пръв път това чувство му докара болежи, неизвестни досега. Злобата против безсрамието Веригарово го задъхваше. Той се мъчеше от мисълта, че трябваше с такава личност да има дуел, който — от друга страна — не можеше достолепно да откаже, и че името и честта на Драга поради този дуел бяха изложени на градските клюки. Вероятно, още този

час бедната Драга беше пища на общественото злодумство... Но жребият беше хвърлен. Той прие положението, каквото беше, готов да си изложи гърдите за защита на драгата девойка. Храбър и решителен в други, може би много по-опасни минути, той сега имаше нужда само от един героизъм: да може да победи отвращението си против Веригарова, да дели мегдана с един пуст и безхарактерен човек. Във всичкий тоя рой от мисли ни едно съмнение не му дойде за Драга, ни един въпрос той си не зададе за нейната искреност и благородство. Той си не допущаше това. Той я тъй силно любеше и той тъй се уважаваше, щото подобна мисъл би го унизила. Само едно би било възможно да се случи: наистина да е дръзнал Веригаров да каже на Драга гадките си стихове.

VIII

СВЕТЛИНА

Бързи стъпки се чуха по стълбите, веднага се бутна вратата му и едно момче влезе в стаята, запъхтяно.

Той позна слугата у Драгини.

При видът на това момче сърцето му затупа: всичко, що стоеше близо до Драга, беше му обично и го вълнуваше. А в тая минута той усети, че има нещо необикновено.

— Що има? — попита той.

— Господин Стремски, господаря ви вика да дойдете у дома — отговори момчето.

— Какво има там?

— Не знам.

— Кой е там още?

— Господарката и кака Драга, и господин Голичев. Само те са. Рекоха да дойдете веднага.

Всякакви предположения дойдоха на ума на Стремски. Но най-правдоподобна причина, за да го викат тоя късен час, му се видеше дуела с Веригарова, за който без друго са чули.

„Ще ме раздумват — пошушна си той. — Ако мислят да ме убедят да отстъпя — то не ме познават добре.“

И той си тури шапката и излезе.

Той си мислеше из пътя, че ще има случай още тая нощ да бъде успокоен от Драга. Той щеше да я пита за декламацията и щеше да чуе заслужений отговор, с който Драга е приела дързостта на Веригарова.

Къщата на Иваница Филович беше доста далеко. Нощта беше тиха и звездна. Стремски бързаше и все мислеше за причината, за която го викат, и тая причина все намираше в дуела.

Още като влезе в зиналата порта на Драгини, той разбра, че в къщата става нещо необикновено. На осветлените, с неспуснати завеси прозорци на гостната стая мяркаха се сенките на домашните; смутени гласове излазяха оттам, цялото жилище носеше печат на безпокойство.

На двора някой тичаше насреща му. В сумрака Стремски разпозна Драга.

Тя дойде при него и го улови за ръцете.

— Какво става у вас, Драго?

— Найдене, извини, че те обезпокоихме! ... Голямо нещастие ни се случи! ...

Смаян, стреснат, Стремски не знаеше какво да мисли.

— Какво има, за бога, Драго? Кажи ми! — извика той енергически.

— Голям кахър ... Позор за нашата къща ... Кака бегала!

— Светлина?

— Да, бегала на Гюргево.

— Та кога? Преди половина час беше на бала?

— Щом се върнала, отишла и се качила на параходa.

— И защо бегала?

— Ела вътре, ще узнаеш подробно. Мене ме е срам да ти отговоря ... Чакат те с нетърпение тати и мама, и зетят.

В гостната стая, богато и пременено накичена, осветлена от скъпа бронзова лампа, той намери съвър-

шена деморализация. Филович — човек петдесет и пет годишен, с едро грапаво лице, събудено, брада и коса прошарени, облечен в халат и по чехли — гълчеше нещо неразбрано, силно ядосан, позеленял; Драгина майка — жена възрастна, с длъгнесто подпухнало лице, с признаци на минала хубост, в модно скроен си чар бален фустан, с който още остаяше — разплакана, чупеше ръце безнадеждно. Голичев, също в редингота си, седеше мълчаливо на канапето, с ръце, немощно облегнати на колене, и с глава увиснала, като мъртвешка. Той приличаше на човек, зашеметен от един удар в темето.

Двегодишното му дете, стреснато от всичко това, което гледаше, седеше уплашено в краката на масата.

— Уредихме я, господин Стремски! Опозорихме се! За смях станахме... Видите ли какъв скандал в нашата фамилия? — вайкаше се Филович, убит от скръб.

— Каза ми Драга — отговори ниско Стремски.

— Викахме те, като наш най-близък приятел, да се разговорим, да ни помогнете с твоя съвет. На чужди хора не дръзнахме да обадим, от срам...

— Благодаря за доверието ви... Но обяснете ми едно нещо: защо е бегала госпожа Светлина? И при кого?

Тия питания се отнасяха главно към Голичева. Голичев не отговори нищо. Той си остаяше в прежнето омаяно и обезкуражено положение. Сякаш не се досягаше до него онова, което тъй вълнуваше другите.

— Бегала е при някой си руски офицер, при някой си маскара, Волски! — каза Филович. — Вижте какво билетче е изпуснала оная безумница, като е бързала — и той посочи на едно писъмце въз големия албом на масата.

Стремски взе записката и прочете следните редове:

„Дорогой Свет мой,
Я переменил адрес. Буду ждать тебя в гостиннице „Гривица". Спеши.

Волски"

— Да, гостинница „Гривица" има в Гюргево — забележи Стремски.

— Поразеният чапкънин! Излъсти я! — издума госпожа Филович горчиво.

— Не поразявай другите! — изгълча Филович. — Тя е виновата...

— И какво й липцуваше на тая магарица! Гладна ли бе остала или жъдна, или гола?

— Ти не знайш ли? „Студен хляб жена не бий, ами топъл!"

— Боже! Как ще се осъмне утре? И как ще се гледат хората в очите! — пъшкаше госпожа Филович. — Кажете, господин Стремски, какво мислите, че е добре да сторим?

— Какво ще сторим? — извика гневно Филович. — Трябва да я върнем назад. Стремски, как мислите?

— Съвършено като вас. Госпожа Светлина трябва да се застигне в Гюргево, още тая нощ, още сега — утре ще бъде късно негли. Поручик Волски отива за Русия... Разбирате... По тоя начин и скандалът ще се задуши още в началото си, и всичко може да се поправи.

После, като се обърна към Голичева, прибави:

— Бай Никола ще бъде великодушен към грешката на госпожата. Само с прошка и благоразумие се уравняват семейни раздори... Има ги навсякъде.

Госпожа Филович плачеше тихо.

Голичев внезапно напусна своята апатичност и стана. По неговото убито и изгубено лице имаше дири от сълзи.

— Аз съм готов да я простя, всичко ще забравя...Аз пак я обичам! — извика той плачевно. — Господин Стремски, вам се моля! Вие ще помогнете! Спасете честта ми, спасете жена ми!

Стремски гледаше слисано.

— И ний всички ви се молим, Стремски! — каза Филович, като му хвана ръката покъртен. — Само вие можете да идете и да свършите благополучно... Аз да идех ...

— Какво, ти си болен, Иваница! — каза жена му.

— Да иде Никола — скарани са, тя ще се упла-

ши, ще бяга, няма да се видят в очите даже... Ти само имаш авторитет, Светлина те почита: ще се засрами от тебе... Направи това за нас, Стремски: една голяма услуга. Ако не за нас дъртите... направи това за Драга. Сестриният ѝ позор и нея ще опръска... Ти разбираш... Представи си, че правиш това като за твоя сестра!

— Господин Стремски, на вас е надеждата ни — издума посълзена госпожа Филович.

Драга се приближи до него, погледна го умолително, страстно, с влажни очи и пошушна:

— Иди, за моята любов!

Стремски извади часовника си.

— Подир по-малко от половина час ще засегне скелята последний нощен параход, който минува поедин часът и десет минути. Аз ще се помъча. Сбогом... Препоръчвам ви да се държите спокойни и тайна да остане всичко.

Филович и жена му, и зет им с благодарност изпратиха Стремски навън. Драга го изпрати до портата.

— Благодаря ти, Найдене! — каза му тя и в нощния полумрак прелестното Драгино лице се приближи до неговото и едни очарователни уста чакаха, просеха целувка.

— Поздрави кака от мене! Моли я, доведи я... Кажи ѝ, че тя ме убива.

— Драго, за моята обич няма невъзможно. Надявай се!... Само парахода да не изпусна... Сбогом!

— Сбогом! До виждане! — звънтеше Драгиний глас из тъмнината, дето изчезна Стремски.

IX

ПЪТНИЦИ

От Иваницовата къща до пристанището беше доста далеч, затова Стремски бързаше. Градът беше пак пуст и заспал; фенерите пръскаха умряла светлина по зидовете и дюкяните, на криви линии наредени покрай тесните улици. След десетина минути той

излезе на набрежната, за да се спусне оттам по-прѣко до пристанището. Отпреде му, в дълбочините, Дунавът безмълвно течеше, като даваше на места металически отлив.

Когато отмина зданието на губернаторската канцелария, той видя, че вървеше друг човек пред него. Тоя човек бързаше и сегиз-тогиз се спираше до заградата на набрежната и надничаше към реката, като да види нещо в мрака, легнал по-гъсто под брегът. Параходната тръба изпищя в нощната тишина и пътникът бегом отиде нататък; същото стори и Стремски — тоя звук беше знак за скорото тръгване на парахода. Очевидно, и двамата тия пътници гонеха същата цел и бяха позакъснели. Набрежната завива край терасата на градината от хотел „Ислахане“ и се спуща в Княжеска улица, която веднага извежда на мегдана пред пристанището. Когато се найдоха на него, голямата черна маса на парахода се видя цяла, с осветлените си прозорчета. По мегдана и двамината фукнаха. Скоро Стремски надвари предния пътник, без да се обърне да го погледне, и като един ураган отиде до парахода.

— Zurück! — извика му един немец-чиновник, като препречи пътя му със спущане хоризонтално дървото, що затваря достъпа до парахода.

В същий миг параходът се оттегли от гредите на скелята с жабуркане и пъхтене над водата.

Стремски остана като вкамънен. Той гледаше, зяпнал, отходящий параход с червената светлина на мачтата си.

Няколко секунди забавяне — и всяка надежда да предвари един опозорителен скандал във Филовичевата къща изчезна!

По времето, когато ставаше тая история, освен австрийските параходи, които денем хващаха Русе, съществуваха и локални, между Гюргево и Русе. Последният от тия параходи спираше по един часът, за да пусне или вземе пътници. Обикновено по тоя час рядко се явяваше някой да се качи. Параходът, прочее, едвам спрял, веднага тръгваше, щом на пристанището беше пусто. Тъй направи и сега. Но в мъгливи нощи всяко движение престаяше.

— Ах, параход удрал! — извика по руски някой зад Стремски.

Стремски погледна кой е и видя един белобрад старец, който показваше знакове на отчаяние.

Това беше Мачухонски.

— Мачухонски! И вие ли пътувате? Ето нещастие! — каза Стремски.

— Батюшка! Какво да правим сега? Друг параход няма ли?

— Този е последний. А до съмване — други няма. Защо бързате толкоз, господин Мачухонски? Бързо поручение ли имате?

— Да, да, чрезвичайно важно — отговори старецът.

Бедният, той отиваше да купи червен восък! Мисълта, че утре генералът пак може да се навъси, не беше дала мир на стареца ни в черквата, ни по-после, на леглото. Той мисли дали не може да заеме от някое друго учреждение в града восък; но те се отваряха подир девет часът, а губернаторът пишеше кореспонденцията си по-рано. Мачухонски мислено виждаше как се намръщя лицето на губернатора и как той издумва: „Ах, тоя старик занемарява...“ Тревогата растеше в душата му и той подир полунощ се реши да тръгне за Гюргево още сега, вместо утре, и утре с първи параход да се повърне с покупките. Един път взел това решение, той усети, че му олекна, и припна към пристанището, лек като перо, за да завари последний параход, на път вече!

И Стремски беше занят със своята тежка мисъл. Утре целия град гръмваше от срамотния скандал на Светлина̀, която беше сестра на бъдещата му жена. Няколко капки от калта щяха да паднат и на Драга. И при всичкото му тържествено обещание пред нея и готовност, и увереност да предвари това зло, препятствие неодолимо стихийно се препречваше... Широкия Дунав мрачно влечеше водите си пред тях, с неумолимото си и бездушно спокойствие.

Какво да се прави?

Иззад бараката, край брега, зададе се някой си.

Двамата пътници се извърнаха, те мислеха, че това е чиновник при пристанището.

Но видяха в сумрака, че той беше турчин.

— Що дири тоя враг християнски тука? — пошъпна Мачухонски на Стремски, като отстъпи предпазливо.

Турчинът ги поздрави.

— Не бойте се — каза Стремски, — този турчин ни трябваше: той е каикчия.

— Как, вий с лодка ще минете? — извика старецът.

— Като няма параход — с лодка — ако този се наеме. Моята работа е още по-припряна и неотложна.

Старецът гледаше настръхнал Дунава. Реката се чуваше, като глухо шуми.

Стремски влезе в преговори с турчина. Той беше момък снажен, мускулест и силен под съдрания си ментан. Стъргуваха се скоро, защото Стремски даде веднага исканите три лири, плата пет пъти по-висока от обикновената. За да покаже, че не взима твърде скъпо, турчинът забележи, че само неговът каик се намира тъдява и че ще излезе вятър, който ще удвои трудът му. Поканен от Стремски да му бъде другар, Мачухонски се намери в недоумение. Минуването с лодка нощя Дунава го плашеше. Но като сметна, че чрез това пътуване той избягваше страшната случайност да не угоди на началството, колебанията му намаляха. Те съвсем изчезнаха, когато Стремски му заяви, че нищо няма да плати той.

Те последваха турчина край бараката и край напластените складове греди по брега и дойдоха при устието на Черни Лом, дето стояха на зáвет катерите и канонерките. Там във водата леко се люшкаше и една лодка. В нея спеше човек. Той веднага стана, разбуден от присъствието на другите. Това беше пак турчин, къс белобрад старец, с боси крака.

Отвързаха лодката от колът, старият я опиняше и държеше долепена до дървената груба скелица, каквато си стъкмяват лодкарите. Младият турчин, изправен във враницата, подаваше ръка на пътниците, за да влязат.

Мачухонски дълго се моли́ и кръсти́ неподвижен, па влезе и той.

Турците се наместиха на двата края и загребаха.

— Прекръстете се, Стремски! — забележи Мачухонски, като пак захвана да се кръсти и гледаше водата, която се плискаше о лодката със странно жвакане.

Стремски се прекръсти.

Лодката отиде навътре.

X

ЧЕРНОМОРСКА МОЛИТВА НА ДУНАВА

Дунавът се тъмнееше отляво и отдясно. Български висок бряг на всяка минута меняваше тъмните си очертания, според напредването на лодката към изток. Той се виждаше даже по-висок — от напластените зад него хълмове, с които се сливаше сега в една черна маса. Русе се грамадеше с причудливи форми по височината си и открояваше в звездното небе начупений си силует, наостren с високи здания — имеющи вид сега на колосални градежи — и пресечени от гранатите минарета; тук-там из тая тъмна грамада личаха редки, закъснели светлини. Недалеко от Русе един остров, покрит с върбак, израстваше сред реката, стесняваше я и я делеше на два ръкава. Лодката следваше пътя си между тоя остров и черните брегови урви на Русе. Тя скоро го остави назад, тикана бързо от течението — доста силно тука. Когато и островът остана отдиря, отляво никакъв предмет не пречеше на погледа. Румънский бряг, снишен и равен с водата, оставяше свободен кръгозора. Само български бряг, изринат и хълмист, протакаше своята черна линия далеко на изток.

До едно време лодката вървеше успоредно с него, като оставяше на бързея да я влачи напред. От едно място лопатарите ѝ измениха посоката: тя хвана да сече Дунава накриво, като да се приближи до левий бряг, въз който, далеко навътре, зад острови, ръкави и блата, се тъмнееше Гюргево.

Дунавът шумеше повече и повече. Вълните му, сечени косвено, удряха грубо каика и го люшкаха. Забележваше се доста силно бърчене на водното равнище. Често плисък от воден талаз засипваше дрехите на пътниците с хладни пръски. Растеше вятърът. Турчинът предвидя вярно. Намножаваха се малките бели гребени на развените талази. Водната бездна кипеше. Привикналите гребци мълчаливо продължаваха безконечните си равномерни дърпанета на лопатите, със свалени горни дрехи и разголени гърди. Пътниците не приказваха, само гледаха шумящите, разиграни вълни и се крепяха при всяко силно накланяне на враницата. Стремски беше цял потопен в тревожните си мисли, той обсъждаше онова, което имаше да срещне и да прави в Гюргево. Образът на ветрената Светлина му се мяркаше в сумрака на нощта със своята пленителна сила и порочна красота. Той му се усмихваше, плачеше, изчезваше в кръгозорите на мисълта му. Мачухонски сегиз-тогиз издумваше нещо, цял втрещен от бурливостта на Дунава, който вреше и кипеше като котел въз огъня. Той не дигаше очи от талазите трапове, които отваряха пред лодката. Той си мислеше за душата. Спомни си молитвата за мореходците от Великия требник, която бе научил изуст, пред едно пътуване по Черно море от Керч до Новоросийск, преди осем години. И той зачете със силен глас, който заглъхваше в шумът:

„— Владико Господи Боже нашъ. Покажи намъ обычную великж сея пучины тишину ... и належащую бурю и смятеніе воздѣуха разсѣяти ...“ Вятърът връщаше злобно талазите, блъскаше ги в стените на лодката и засипваше пътниците с вода. Лодката се карлюшкаше и политаше по обезпокоителен начин. „Заповѣждъ вѣтрwмъ временное и согласное дыханіе дати: запрѣти волненію морскому и чрезъ естество вѣтрwвъ движеніемъ...“ Един бесен тласък повали всичките в лодката. Като една орехова черупка тя се мяташе по върха на гневните вълни и се губеше под пенливите им гребени. Гребците нещо се съвещаваха в ревът на стихията и промениха посоката... „Да станетъ духъ бурний ...“ Вълнуването растеше, лодката се лъзгаше от могила в трап, поваляше се на всички страни и на всеки миг плашеше да се преметне. Мачухонски вир-вода

от плисъка, стиснал с две ръце напречната дъска, на която седеше, продължаваше, колкото му държеше сега гласът, молитвата, като че искаше през мълвата да прати думите си до небето:

„—Да станетъ духъ бурный... Да станетъ духъ бурный... и къ тишинѣ матежная да преложатся: Яко да твоя дѣла и чудеса, и паки видятъ сидящіи на морѣ въ кораблехъ“ ... О свети Николай чудотворче! ... Закриляй ни! ... „Изволивый бити человѣка, и сплавати святимъ твоимъ ученикомъ и апостоломъ и запрѣтити бури вѣтровъ и морскимъ утишатся волнамъ! ... “Моли се, господин Стремски! Моли се на бога! Ний сме в негови ръце. Господи, приими нашите души и прости нашите грехове... Стремски! Изповядай се: този е час велик! ... Сам и нынѣ всякій съпротивный вѣтръ успи, и волны укроти и бурю утоли и воздвигни нарочитая и благоключимая времени и вѣтры.“ Моли се, Стремски!

Последните думи на изступлений старец угаснаха в шумът. Една голяма вълна с бяла грива ревешком връхлетя лодката, пътници и гребци, па се пръсна, като остави едно езеро в краката им. Турците, уморени от борба с вятъра и талазите, дърпаха отчаяно, като си правеха един на други команда, отнесена от вятърът, заглушена от брановете. Положението престана да бъде опасно: то стана гибелно. Стремски, запознат с водната стихия през многогодишното си живеене на Босфора и изкусен плувач, беше снел вече сетре, жилетка и изул обуща, готов в плуване да търси спасение от близката гибел. Ненадейно нещо затъмня на известно разстояние. Това беше куп върболяк, знак, че румънския бряг е близо. За Мачухонски светна искра от надежда. Той завика към турците:

— На брегът! На брегът изкарайте! — и им сочеше върболяка.

Но гребците не го слушаха, а заблъскаха каика навътре, към бясното кипене.

— Агарянци, проклятие! Душегубци!... — викаше отчаяно старецът... — Господи! Приими душата ми!... Моли се, Стремски!.. Всемилостивий создателю, призри меня грешнаго. Каюсь и взываю к тебе! Помилуй меня!...

Но Стремски не чуваше виковете му. Той беше грабнал лопатата от ръцете на изнемощелий съвсем старец-каикчия и гребеше с всичка сила, съгласно с младия, за да се оттеглят по-навътре. Брега в тая минута представляваше най-голямата опасност. Лодката бедствуваше да бъде разбита о него, както се разбиваха свирепите бранове, и не спасение беше той, както мислеше бедният екзекутор, а вярна гибел.

Лодката, като отиде до едно място навътре, възви пак и направи полукръг. Настана по едно време едно относително утихване. Дунавът се поукроти, вятърът сякаш отслабна, водните могили станаха по-полегати. Скоро Мачухонски видя, че Дунавът се стесни, бреговете му бързо се приближиха от двете страни, върбакът и на двата бряга израсте по-голям и лодката се озова на покойни вълни. Сякаш че не бяха в широкия, бурливия Дунав, а в една мирна река. Те действително бяха влезли в канала, който забикаля дългия мочурлив остров пред Слободзея и през който параходите отиват за Гюргево. Гребците пуснаха лопатите, за да си починат. На изток се съзоряваше. Дрезгавината растеше и вълните добиваха нов отблясък, а пенестите гребени отзад се виждаха по-бели.

Мачухонски се обърна към зазрачелия изток и към зелените върби на острова и дълго се моли в благоговение.

Христофор Колумб трябва тъй да се е молил на кораба си, когато е видял Америка.

— Всемилостивий бог не ни погуби, той чу молбите ни и простря спасителна десница... Славно да бъде неговото име во веки веков — каза Мачухонски, па се обърна към Стремски.

— Молитвата е велико нещо, Стремски!

И той се пак прекръсти.

Лодката продължи още един час да плува из тихия ръкав, при растящата утринна виделина.

Когато излязоха на брега, слънцето изгряваше зад хълмовете на България.

XI

В ГОСТИННИЦА „ГРИВИЦА“

Един час най-много предполагаше Стремски да трае пътуването по Дунава — то трая два часа и половина, поради лошото време. Когато влязоха в Гюргево, часът беше пет и половина. На шест часът утринний влак тръгваше за Букурещ. Трябваше да се побърза и да се не изпусне Светлинà. Намерението му беше да я потърси на хотела, а ако я не завари там, да я пристигне на гарата. Той се качи на кола, но хотел „Гривица“ се оказа на противоположний край на града и Стремски с ужас видя, че часът приближаваше на шест, когато слезна пред гостилницата.

— Закъснях и тука с няколко минути само! — извика той отчаяно .

— Добре дошъл, господине! — му каза гостиничарят, като го посрещна при колата.

— Тръгна ли си руският офицерин? — попита Стремски, като туряше пак нога на стъпалото на колата.

— Какъв руски офицерин? — попита гостиничарят, като изглеждаше учудено мокрото и окаляно облекло на пътника.

— Тая нощ не е ли слизал руски офицерин тука?

— Не е.

— А някоя госпожа не е ли пристигала?

— От парахода?

— Не — пристигна от железницата от Букурещ.

„Какво значи това? — попита се Стремски. — В записката ясно бе означено хотел „Гривица“.

— Вие през Дунава сте минували, господине?

— Да, с лодка.

— Било е развалено. Кого търсите?

— Казах ви: един млад руски офицерин и една млада госпожа... жена му... които щяха да слезнат тука. Друг хотел „Гривица“ няма ли в Гюргево?

— Няма. Хотел „Гривица“ има пак в Букурещ.

При това обяснение една мисъл го озари! Той спомни, че във Волскевата записка не бе споменат

града. Гюргево естествено се беше изпречило пред ума им. Той се увери още повече в заблуждението си, когато чу от влаха, че букурещкият хотел „Гривица“ е един от първите хотели.

— Този изнежен женолюбец Волски — помисли си той, — разбира се, няма да очаква Светлинà в такава просташка и кирлива гостинница. Непременно в Букурещ е тяхната среща.

Той разпита кога тръгва железницата от Букурещ за Галац (пътят за Русия) и узна, че два влака тръгват през деня: един по 10 часът преди обед, а друг по 9 часът вечерта.

„Светлинà е тръгнала със сегашний влак оттука, като е пречакала в някоя друга гостилница — помисли си Стремски. — Тя ще стигне преди 10 часът в Букурещ. Но не е за вярване веднага да тръгнат за Русия. Тя е твърде уморена. Казва ми нещо на ума, че са отложили за вечерния влак. Надеждата ми не е изгубена!“

И Стремски реши да тръгне за Букурещ. Но до следующий влак остаяха още два часа. Той влезе в гостинницата да се поочисти и почине. Цяла нощ умориявания от най-противоположни характери бяха го обезсилили, организмът му се нуждаеше от отдих.

По четири часът подир обед той пристигна в Букурещ.

Първите му думи, кога стигна на Филаретската гара в румънската столица, бяха:

— Кочияш, хотел „Гривица“!

Из пътя той мислеше за Светлинà, твърдо уверен, че ще я намери тук с Волски. Той даже назърташе за тях, когато фаетонът дойде на главната улица, страда Викторией. По тротоарите гъст върволяк. Румънската столица кипеше от трескава деятелност. Войната беше удесеторила силата на интензивний живот на тоя многолюден център. Из разнообразната тълпа пъстрееха всичките цветове и типове на запад и на изток, скръстосани тука. Много руски офицери. Всяка военна руска фуражка, всеки руски мундир, що му се мернеше, привличаше вниманието на Стремски; а ако придружаваха и жена, сърцето му биеше силно. Той сега съзна всичката тежнина на за-

дачата си и тя непременно трябваше да бъде изпълнена!... Той обеща, и нямаше да отстъпи даже пред едно спречкване с Волски, даже кой знай пред какви крайности!... Хотел „Гривица“, здание високо и разкошно, се издигаше в централната част на столицата. Не без вълнение той влезе през портата с мраморни карнизи отгоре, дето го посрещнаха лакеи във фракове с бели вратовръзки.

Стремски попита за Волски.

— Тука е слязъл.

— И госпожата му.

— Която пристигна тая заран от Гюргево?

— Да.

— Тука си е.

— Кой номер имат?

— Господин полковник има 18-и номер, а госпожа полковница — 17-и.

Лакеят, по понятията на лакейската вежливост, туряше високи титли на чужденците.

Стремски се качи по каменната стълба.

Лакеят го подири.

— Господин полковник излезе преди малко и сега ще се завърне.

— Добре. Аз желая да видя госпожа Волска.

— Молим: името ви, господине!

Стремски му подаде визитната си картичка.

Лакеят взе картичката и прибави:

— Трябва да ви кажа, че сега госпожата е твърде занята. Тя се готви за път. Ще тръгнат веднага.

Стремски слушаше зяпнал.

— Как! Нали по 9 часът довечера тръгва влакът?

— То е галацкия влак, а крайовския тръгва сега.

— Как? Пътуват с крайовския влак? — извика в изумление Стремски, който падаше в нова изненада.

— Пътуват за Европа, господине: мисля, че за Остенде... — каза лакеят, също учуден от стряскането на Стремски. — Заповядайте подире ми.

След една минута лакеят влезе в номер 17.

Веднага вратата се отвори и Драгината сестра, облечена в пътнически ватерпуф, каза Найдену:

— Заповядайте, Стремски!

Найден влезе у нея.

XII

ДОЧАКАН

На сутрешний ден, по осем часът сутринта, секундантите на Стремски, граф Марузин и Шопов, чакаха в канцеларията, обзети от голямо недоумение.

Защото Стремски го нямаше.

А дуелът беше на девет часът назначен.

Учудването им, стряскането им растеше на всяка минута. Те знаеха от Аким Филиповича за нощното пътуване Найденово за Гюргево, отдето Мачухонски се бе завърнал още вчера заран, но по-нататък нищо не знаеха: ни къде се е дянал Найден, ни кои причини са го извикали тъй скоро в Румъния. Това пропадане, узнато с удоволствие и от противника му, се тълкуваше естествено в много неблагоприятен смисъл. Веригаров и приятелите му усърдно пръскаха слуха, че Найден просто бегàл от дуела, и мнозина се найдоха да повярват това. Сам Веригаров, за да се порисува с героизъм и да направи повече шум, цял ден се обучаваше накрай града със стреляне, обиколен от множество любопитни и дечурлига, привлечени от гърмежите. А Стремски и досега го няма никакъв! Графът беше отчаян. Той почиташе Стремски и познаваше неговий доблестен характер, но той не можеше да защити приятеля си, нито намираше извинение за тая постъпка. Той и Шопов, още отрано дошли в канцеларията, поглеждаха ежеминутно часовниците си и все питаеха надежда да го видят, за да идат при Константиновата пивоварница.

Вратата се хлопна яката, влезе Найден.

Той беше бледен, запъхтян, уморен: той едвам слазяше от парахода.

— Ну, слава богу, ну, слава богу, ну, слава бо-

гу! — извика графът, като разпери широко ръцете си. — Къде пропаднахте, Найден Маркович?

Шопов изрева от радост и го прегърна.

На безбройните им и бързи питания Найден отговори, че лични, извънредни причини, които не може да обади, го извикали ненадейно и задържали досега отсреща.

— Но разбирате ли нашите изтезания? Знайте ли какви слухове се пръскаха?

— Веригаров пръскаше, че сте бегáли от страх. Той тържествуваше!

— Ах, подлецът! — каза Найден намръщен.

— И представете си моето положение, Найден Маркович: аз се срамях вече, аз се червях при мисълта, че вий може да се не явите на тоя дуел! Аз се усъмних, разбирате ли? Усъмних се: в българската интелигенция!...

— Аз съм страшно виноват пред вас, Аполон Петрович! Искам ви прошка, че ви направих да страдате, и тебе, Шопов!

— Да вървим, господа! Тъкмо е време! — каза Шопов.

— Да вървим!

Долу, на пътя, стоеше колата. Шопов седна отпред, а графът и Стремски седнаха в дъното.

— Карай! — извика графът навъсено.

Пайтонът затрещя нататък.

Беше време. Защото сега при Константиновата пивоварница Веригаров със секундантите си трябваше да чакат и със злорадо наслаждение да гледат, че часът наближава, а съперника няма. Веригаров още отсега предвкушаваше тържествуването от победата си и от съкрушителний позор, който щеше да падне въз Стремски. Както видяхме, Веригаров беше разшумил за днешната среща. Той проявяваше такава храброст и самоувереност, неестествени у един мекошавец, щото учудваха и го правеха интересен. Мълвата за дуела мина през трескавия кипеж на шумния град и проникна навред. Къщята, кафенетата, канцелариите приказваха за него. Но малцина вярваха, че Веригаров е човекът, който ще присади в България това рицарско правило за чест. Руските офицери, кои-

то чуха, ухилиха се, но погледнаха съчувствено на това явление, ново в българските нрави — като хора на меча и честта. Граф Марузин се счете длъжен още вчера заран да доложи на губернатора.

Губернаторът се усмихна и каза:

— Нека се побият. Вий, графе, ще да ми доложите всичко по тънко как е станало. Жал ще ми е, ако пострада нещо нашият Стремски; но не един руски генерал, и то още във военно време, ще съветва отстъпление — на когото и да бъде.

Да споменем, че Стремскевото вратоломно пътуване за Букурещ не беше безплодно. Деликатната му мисия беше се увенчала с пълен успех. Найден предума Светлинá да се върне при мъжа си, той й даде да види всичката дълбочина на ямата, която зееше пред нея. Светлинá се беше завърнала още снощи по десет часът, придружена с мъжа си, който беше я възчакал в Гюргево.

Нека кажем, че среднощното избягване на Светлинá остана неизвестно за одумниците градски: случаят искà, щото на пристанището и парахода да се не намери никой, който би познавал бежанката. А връщането с мъжа й беше естествено нещо и не възбуди подозрение върху семейната драма, разиграна в домът на Филовича.

За предпазливост Стремски тръгна от Букурещ със следующия влак, като смяташе, че ще успее да бъде в Русе по полунощ, че ще има време да си отспи и заранта да бъде при Константиновата пивоварница, готов да размени куршумите си с Веригарова.

При всичко това, из пътя към Гюргево той мислеше само за Драга и не можеше да си съсредоточи мислите за двубоя. Той искаше и не можеше да се спре на това сериозно, даже съдбоносно събитие, което криеше за него утрешния ден. Той даже се силеше да повярва, че има такова нещо. Дали презрението към нищожеството Веригарово, дали предчувствие, че тоя дуел няма да се сбъдне, или силата на други вълнения — но Стремски не мислеше за него. Веригаровът образ беше много незначителен, много блед, за да може да вземе място в душата му.

Но едно непредвидено обстоятелство го накара да се сепне и цял да се погълне от мисълта за двубоя. На полпът между Букурещ и Гюргево влакът се спря пред ненадейно провалений мост над река Кинещи, приток на Арджеш. Поправката на моста трая до пет часът заранта и Стремски трябваше да чака там със страшно безпокойство и мъка в душата да не би да закъснее. Най-после той пристигна в Гюргево на седем часът и едвам на осем тая заран пристигна в Русе, съсипан от тревоги и умора...

XIII

РОДОНАЧАЛНИК НА БЪЛГАРСКИТЕ ДУЕЛИ

Подир обед Найден не ходи на канцеларията. Той имаше голяма нужда от почивка подир толкова непрекъснати вълнения през последните две денонощия. Той спа няколко часа укрепителен сън. После се уми, облече чисто, за да иде у Филовича.

Когато да излезе, вратата се чукна.

— Свободно! — каза Стремски.

Влезе Мачухонски със сяйно лице.

— О, Найден Маркович, поздравлявам те! — извика старецът възторжено и го целуна в устата. — Моят герой остана здрав и читав: молих се богу цял час тая заран в църква. И бог всемилостивий те запази невредим, както запази нас и в бурята на Дунава... Молитвата е велико нещо, Найден Маркович. До десет часът стоях като на тръне и чаках известие от бойното поле. Никой не иде, нито негово сиятелство, нито Шопов иде. Не щеш ли — всред тая велика неизвестност за твоята съдба, негово превъзходителство ме праща в Гюргево, да тръгна без забава!... Помисли си сега моята мъка през толкова часа, далеч от Русе, да не зная!... Току сега се връщам и цял треперя!... Дойде ми ужасен страх за вас, Найден Маркович, помислих: злощастие се е случило. Тичам у вас, най-напред питам бабата: „Дома ли си е Найден Маркович?“ „Дома“ — отговаря.

„Здрав?“ — „Здрав“ — отговаря... Ах герой си ти, Найден Маркович, герой и победител. Всевишният создател брани твоята глава...

И старецът, просълзен, след тоя поток от думи, излян в един миг, защото инак би го задушило вълнението, седна срещу Найдена, за да слуша разказа за двубоя му.

— Благодаря ви, Аким Филипович, за участието. Но напразно е било безпокойствието ви: опасност никаква нема за мене — каза Стремски.

— Не говорете така: със смърт се не играе... Ну, разкажете за битвата.

— Нема битва, казах ви.

— Защо?

— Защото противникът се не яви.

— Ах!

— Ний чакахме на уреченото място дълго. Найпосле секундантите на Веригарова дойдоха, ама без Веригарова. „Де Веригарова?“ — питаме. „Веригаров го арестува градоначалника!“ — отговарят. „Защо?“ „За да не стане дуела, който губернаторът възпретил.“

— И отлично! — извика старецът.

— Чакайте. Графът се възмути. „Това е лъжа, каже: губернаторът не е давал такава заповед! Напротив...“ Но какво да сторим? Не ни остаяше друго, ами да се върнем мирно у дома си, Аким Филипович. Видите прочее, нито опасност, нито геройство има: само още една подлост в нова България.

— Слава богу, слава богу!

— Как: слава богу? Защото стана една подлост?

— Защото се не бихте. Грехота е кръв християнска и братска да се пролива. Градоначалникът е излъгал, като замесил губернатора, но добре е сторил, че е арестувал Веригарова и не е дал възможност да стане дуел.

Стремски се усмихна.

— Ах, господин Мачухонски, вий не разбрахте ли същността на работата! Това запрещение биде изпросено. Веригаров чрез свои роднини го изпросил у градоначалника тая заран и чакал у дома си да бъде арестуван, а пуснали слух, че губернаторът дал запо-

вед да се възпрепятствува на дуела, щом се научил за него. А губернатора е бил съгласен за дуела!... Подир два часа го освободили Веригарова, когато никой го не чакаше вече при Константиновата пивоварница. По тоя начин не стана двубой, Аким Филипович. Позорна комедия, глупаво скована хитрина, с която се смеят и децата.

— Ну, щом е тъй, позволете, Найден Маркович, да кажа, че вие сте имали дело с един страхопъзльо!

Стремски се усмихна неволно на това предпазливо разсъждение.

Мачухонски се прости.

— Отивам веднага да пиша на дъщеря си и за тоя дуел, и за нашата дунавска история... Твердост имате вие, Найден Маркович... Позволете ми да поздравя Наталия от вас...

— Но как, аз нямам чест да ѝ бъда познат.

— Напротив, познава ви Наталия и жена ми.

— Ну, както щете, господ да ви поживи, Аким Филипович — усмихна се Найден.

Старецът излезе.

Разсилен донесе едно писмо.

Стремски го отвори и видя, че то беше едно губернаторско предписание. То му обаждаше, че е назначен в тричленната комисия, натоварена да прегледа утре качеството на брашното, доставено от подрядчик за войската в цялата Русенска губерния.

Той го остави на писменият си стол и излезе.

XIV

ДРАГА

Стремски се не беше виждал днес още с домашните на Филовича, той гореше от нетърпение да види Драга и нейния щастлив и благодарствен поглед.

У Филовича намери само Драга. Баща ѝ беше закъснял на службата си; майка ѝ бе отишла на гости; и Светлина с мъжа си бяха на разход.

Девойката прие много радостно госта в своята стаичка, кокетски накитена, със звънливи смехове и

горещи стискания на ръцете — за благодарност. Тя беше пленителна в мораволазурната си лека роклица и с две алени стамболчета на косата.

Когато Стремски разказа всичките перипетии на своето странствуване през Дунава и до Букурещ по гоненето на бежанката, Драга, която го слушá зяпнала в устата му, повтори му пак, по нежен начин, изражението на своята признателност, па внезапно извика и се изсмя:

— Чакай! Ти си щял да имаш насмалко дуел с Веригарова днес?

— Кой ти обади такова нещо?

— Кой? Веригаров доходил у бача Никола вчера да му иска револвера, за да се упражнява... Ти скри от нас завчера и не ни обади... Прилича, много!... Добре, че полицията побърка!

— Каква полиция? Впрочем, аз не желая да говоря за тоя шантав дуел — каза Найден. — Аз се срамувам, че имах работа с подлец...

— И наистина, нелепост беше да се викате на дуел кой знай за какво...

— Обади ли се Веригаров и причината на нашето скарване?

— Не, казал само на бача Никола, че за лична обида... Някои бръщолевят друго...

Стремски изгледа сериозно в очите Драга и подир кратко мълчание, попита я тържествено:

— Кажи ми, Драго, нея нощ, на бала, когато игра с тебе полката Веригаров, казвá ли ти някакви стихове?

Драга се изсмя яката.

— Ах, за туй ли е?

Стремски потрепера, като чу тоя смях.

— Боже, какви глупости могат да смущават един умен человек! Я виж как ме гледа строго!

И тя се смееше гръмко, като показваше два реда чудесни маргари в устата си.

— Значи, той си позволи да ти чете своя гадки мадригал? — попита Стремски със схванат от вълнение глас.

— Чете ми го... Какво искаш да му сторя?... Смях се.

— Как, ти се смя?

И погледа Стремскев доби такова сурово изражение, щото Драга се смути.

— Ти не почувствува негодувание от тая дързост на Веригарова? Ти не му каза нищо, Драго? Ти не го заля с презрението си? Ти прие с весел смях тоя идиотски, оскърбителен за една честна девица и цинически комплимент?

— Как искаш да се оскърбя, когато той не ми го каза, за да ме оскърби — а просто за шега? Една проста смешка, и духовита, с каквито Веригаров е богат... Никоя дама не би се оскърбила!... Па аз никому не бях говорила... Отде знайш?

Найден трепереше от яд. Това хладнокръвие Драгино го зашеметяваше.

— Остая само едно нещо — каза той с обезкуражен вид; — да си си позволила да туриш венецът: да танцуваш пак с него подир чуването тия кални стихове, шъпнати в бала, викани отвън. Защото аз ги чух, като ги четеше на хората отвън!... Танцува́ли ти с него после?

Драга тоя път се изчерви.

— Боже мой, каква неуместна ревнивост, какви понятия странни показваш, Найдене! — каза тя живо. — Може ли да се предположи такова взиране в дреболии, обикновени в света?

— Значи, вие сте танцували с Веригарова, подир като си отидох аз, ангажиран в един дуел с него, за да защитя твоята репутация, каляна от този безобразник? Вий танцувахте?

— Какъв въпрос правите от най-нищожното нещо?... Мога ли да скрия, че танцувах? Танцувах още с толкова други кавалери... Позволява ли приличието да откажеш на едно познато лице? Щеше да бъде от моя страна непристойно това, ако да бих знаела за спречкването ви... Но за такова несериозно нещо — дуел! Просто безумие!... Найдене, запретявам ти да повдигаш нови истории с Веригарова и да ме компрометирваш, уж да ме забраниш! Ти ставаш просто смешен!...

„Аз рискувах да изложа гърдите си на куршума за нея и всичката тая преданост успява да ме направи пред нейните очи: просто смешен! Ний сме на два различни полюса с нея“ — помисли си горчиво Найден и стана.

— Къде отиваш?

— Ще си ида, сбогом!

— Сърдит си? Аз трябва да съм сърдита! Ти ме обиди!... Стой! Няма да си ходиш още! Ах! Нашите идат, и гост някой! — прибави тя, като гледаше през прозореца.

Действително, на двора се показаха Иваница Филович и Елисавета, Светлина́ с мъжът си и едно непознато лице.

Драга разпери ръце:

— Няма да си ходиш. Влез и ти подир тях, като че идеш от пътя... Тати и мама, и Никола желаят да те видят и да те благодарят горещо!... Ти ме разстрои, Найдене! Друг път не завождай такива странни разговори... Да ида да ги посрещна. Ела вътре подир малко!

И тя, като му се изплези галено от вратата, изчезна.

XV

У ФИЛОВИЧА

Стремски остана в Драгината стаичка умислен.

„Тая мома няма сърце — каза си той, като че продължаваше по-рано наченатата си мисъл; — тя не обладава ни капка гордост. Тя е една пуста твар! Де си хвърлих сърцето? Как беше възможно до такава степен да бъда заслепен! Не, аз не трябва да виждам вече тая къща!“

Но при всичката си разстроеност Стремски реши да се види с домашните на Драга подир онова широко участие, което взе в семейните им интереси.

В гостната стая той биде посрещнат с жива радост, но вежливо — пред чуждия човек. Никой не загатна нищо за неговата мисия по възвръщането на Светлина́, нито отвориха дума за дуела.

Светлина́ беше облечена просто и изящно, с чер-

на капела на глава. Лицето ѝ светеше с тиха, щастлива усмивка.

По нищо не се познаваше, че тая жена беше напуснала преди два дена мъжа си, за да бяга с един любовник. Напротив, никога Голичев и жена му не бяха дали образец на съпружеска обич и сладко живуване, както днес, когато на набрежието ги видяха ръка под ръка, че се разхождат тихи и весели. Тия хора, привикнали да живеят в сферата на лъжата, пазеха под булото на външните обноски дълбокий разрив, който тровеше домашният им живот.

— Да ви запозная с господин Патева, новия председател на апелацията, завчера пристигнал — каза Филович, като му представи госта.

Те се ръкуваха сухо и вежливо.

Патев беше висок, едър момък, на около трийсет години, с пълно, подуто, бледо лице, облечен модно, със светски маниери. Малките му сиви очи изпитливо се вгледваха в Стремски.

— Как сте, господин Стремски? Спънахте се и вие да дойдете! — попита Светлина́ усмихнато госта. — Вий сте много любезни.

— Господин Стремски е потънал в занятия, щото е забравил приятелите си — допълни също усмихнато Голичев.

Светлина́ даде тона на притворствата и те се заизаха. И Иваница, и Елисавета, и Никола — всеки на свой ред схитрува́ веднаж или дваж, престори се, че никаква тайна не съществува между тях и Стремски, като че ли Патев би подозирал нещо или бе дошъл да ги изпитва . . .

Иваница каза:

— Господин Стремски става вече половина месец, как не е турил крак у стария си бащин приятел. Бог да го прости баща ви: беше рядък човек.

— Преди три дни само ви видях на вечеринката — обади се Елисавета; — но не можах да ви позная: така ми се видяхте другояче. Заранта Светлина́ ми каза, че вие сте били, дето се ръкувахте с мене.

Госпожа Елисавета погледна знаменателно Светлина́, после — Стремски, доволна, че е схитрувала изкусно.

Драга каза невинно:

— Чух, че вчера сте ходили на Гюргево, господин Стремски?

Всички чувствуваха особено наслаждение да се спрат на тая опасна тема и да лъжат без нужда, и че имат случай да блеснат със съобразителност и тънкост на ума. В стаята цареше атмосфера от лъжа.

Разговорът мина след това на други предмети: на политиката, на правосъдието, на очакваното посещение Русе от княза Дондукова, на тукашния живот.

Патев взимаше живо участие в тази пъстра беседа и се засягаше до въпросите със знание и вярност на погледа. Той говореше спокойно и бързо, но логически и с думи добре подбрани. Той се слушаше с удоволствие.

Падна думата и на семейний живот в Русе. Цялото семейство Филович се възторгваше от благата и прелестите на домашното огнище. Тук Светлина́ намери пак сгода да покаже своя светски такт и женска тънкост — не пред Патева, а пред Стремски. Тя взе думата и каза:

— Много говорят в нашия век против женитбата, напада се семейния живот. Но ония, които въстават срещу тях, виждат само изключенията. Но изключенията правило ли са, кажете, моля? Моето убеждение е, че женитбата е най-голямо благодеяние. И ония, които най-много викат, свършват с това, че се оженват, защото там е щастието. Ний, женените, можем да знаем това — и тя се усмихна някак си нежно към мъжът си.

„Неуловен влъхва от царя по-голям“ — мина през ума на Стремски, като гледаше този победоносен вид на Светлина́.

— Ние по личен опит говорим, господин Патев — допълни Никола мисълта на жена си и ѝ хвърли залибен поглед, като че се намираше още в медовия си месец.

На Иваница тоя път се видяха несносно блудкави тия презимки и той се навъси и устрели и двамата със сърдит поглед, като пришъпна в мустака си:

— Маскари недни!

Патев без голямо внимание слушаше тия обикно-

вени и изтрити разсъждения по съпружеский живот и изглеждаше по-често Драга, по лицето на която излязоха румени петна. Стремски забележи това и сърцето му се сви... Той почти не говорѝ през всичкото време, все беше замислен, той мислеше одевешния разговор с Драга и странно! сега тоя разговор губеше оня раздражителен и обиден за него характер, одевешното осъждане Драга му се видя строго, а нейните чести погледи, с които го устрелваше нежно и значително, съвсем прогониха мрачното му униние, с което бе влязъл в стаята; повече: без да знае защо, той хвана да изглежда накриво Патева и намери много безочливи взиранията му в девойката.

На двора се подаде един руски офицерин.

Стремски стана, взе сбогом и си излезе.

Иваница го изпрати на коридора.

— Дай, Стремски, сега да ти благодаря горещо — каза той, като стисна и двете ръце на Стремски. — Нашата признателност е вечна! Ти направи подвиг за нас!...

— Нищо особено, бай Иваница! Не по-малко от вас и аз се радвам, че се избягна неприятност.

— Елате утре, нашироко да се разговорим... Пак благодаря, за всички ни благодаря!

Стремски си тръгна пак.

— Ах, Стремски, чакай: намирá ли ви господин Дразински?

— Не. Кой е той?

— Един мой приятел русин. Той желаеше да ви се представи. Благороден человек. Приемете го добре. Препоръчвам ви го!

На прага Стремски се спосрещна с офицерина, с когото Иваница се върна в стаята.

На двора като дойде, той неволно се обърна: видя, че до прага на коридора бяха Светлинá и Драга. Светлинá му климаше приятелски и глезено си закриваше устата с веера. Драга го застигна до портата.

— Найдене, защо беше тъй умислен? — Тя му стискаше силно ръката.

— Сбогом, Драго!

— Ела утре надвечер, ще идем на разходка всички при Лом.

— Ако мога — до ща. Сбогом!

— Можѝ!

Стремски ѝ стискаше ръката.

— Па ревнив не бъди!... Стискай ме по-яката де, ти видиш, че на двора повече не мога да направя... за да ти докажа, че те прощавам...

И като направи едно чевръсто движение на ръката си към устните, което изобразяваше въздушна целувка, тя се затече назад.

XVI

НА УЛИЦАТА

Стремски излезе на улицата, дето дъхна свежия въздух издълбоко. Той напущаше зашеметен къщата на Филовича, в полупияно състояние, като че омаян от тежки раздражителни благовония, дълго дъхани в една теплица. Той излазяше из една атмосфера на лицемерие, притворство, фалш невероятен; но в същото време тая атмосфера беше препълнена с упойна нега, с коварно-сладка разслабяюща сила — от присъствието на страстно любимото същество. В ушите му още звучаха изумителните думи на Драга в стаичката ѝ, звънливо-спокойният, смеющий се глас на Светлинá, пълен с толкова лъжа и очарование, той виждаше и сега, на пътя, тия усмивки, погледи, движения, прилични на галби, на двете сестри — и от всичко туй излазяше някакво страстно, и сладко, и копнейно дъхане, дето го замайваше. Всичко това беше една мрежа от нега, той беше заплетен в нея, чувствуваше коварството ѝ и приятно му беше да се чувствува в нея. Даже семейната драма у Филовича, у която той беше един от главните актьори — възмутителна, грозна, — не го изстуди; напротив, привличаше го към това ветрено семейство, като го направи пазител на съкровената му тайна; порочната хубост на Светлинá сякаш че пръскаше обаяние въз цялата къща. Чинеше му се, че Драга и за това му е още мила, че беше сестра на Светлинá. Престъплението на Светлинá се губеше, изчезваше, забравяше. Остаяше само

едно нещо реално, непобедимо: красотата... Той се чувствуваше щастлив, че може да диша с интимния живот на двете сестри; да изпитва магията на близостта им. Но нито-миеъл за съпоставление, за сравнение, за логически извод! Драга, тъй много прилична външно — и вътрешно — на Светлина, нито можеше да бъде като Светлина, нито мислимо беше да падне в нейните гибелни увлечения!

Защо?

Защото я любеше. Сърцето му протестуваше против всяко опитване на разума да постави някакъв въпрос, да подскаже едно съмнение. Сърцето, грубо, тираническо, задушаваше всяко проявление на самостоятелност у него. В мирът на любовта то е единичкий стопанин, и стопанин нетърпелив, властителен, недопускающ ни дележ, ни възражение... И той вървеше из улиците потънал, унесен в тия чувствувания, без да види и познае многобройните познайници, с които се здрависа с шапка.

XVII

ПЕПЕЛИЩЕТО НА ПРОДАН

Сутринта Стремски четеше в стаята си „Новое время". Влезе баба Фота, домакинята на къщата, дето беше отредена квартира на Стремски, и му подаде едно писмо. То носеше марка от Бяла черква.

— Търси те одеве един господар — прибави бабата.

— Кой?

— Не го знам. Един стар човек, моя пора.

— Добре, иди си, бабо Фото — каза Найден, като зачете писмото. То съдържаше следующето:

„Милий ми бачо! И тоя път ида да ти говоря за неприятни неща — за татовия дълг. Вчера туриха запор на мястото на нашата изгоряла къща и на нашата разградена градина. Ще ги продава хаджи Гъчо. Ще се продава, бачо, бащиното ни пепелище, дето всички сме родени, дето сме плакали, дето сме играли; чужди хора ще владеят свещената земя, чужди крака равнодушно ще тъпчат нашите мили възпоминания, бачо! Сякаш къртят се нашите сърца от гърдите ни. Като ти пиша това, сълзи наливат очите ми. Мама и тя плаче. Трябва и баща ни да плаче там в гроба си сега. Но със сълзи не може да се помогне. Ти нямаш възможност, ги си се заробил нас да поддържаш. Писахме на чича хаджи Евтима — не се обади пак! Пиши му и ти, бачо, давно се смили да ни помогне: той е богат. Не щем ли да можем ний да спасим едничкото скъпо наследство от тати? Комисарят залепи обявленията по улиците за продажбата на мястото. Като ги гледаме, сякаме, че тия книги са некролози, които обаждат, че ще ровят от нас някого... Извини, че ти писах толкова непотребни работи!... Има ли полза от охканията? Но на, не можах да утрая и рекох да си излея каквото ми е на сърцето на тебе, бачо, който също ще се мъчиш... Чужди хора не ги е грижа. А тоя проклет Шамур гони и прахът на баща ни!... Мама плаче. Свършам.

Твоя покорна сестра:
Мита М. Стремска"

Стремски изпусна писмото с бузи, облени от сълзи. Тия прости редове, пълни с толкова тъга и жалост, го покъртиха. Заедно с известието за изваждане на публичен търг бащиното му дворище, това писмо му освежи в ума трагедията на тяхното семейство, станала преди две години нещо, избледняла в паметта му. Тая нова скръб идеше като нов закъснял удар от катастрофата, беше една от безбройните брънки на веригата от бедствия, наплодени от нея.

„Стар плет изгнива, стар борч — никога" — казва пословицата. Всъщност тоя дълг имаше следующето произхождение: помни се, че г-жа Неда Шамурова в долът на Леевица, при бегът на Бяла черква, беше дала на съхранение Марку Иванову сто и двайсет лири, веднага взети от башибозуците заедно с живо-

та му. Хаджи Гъчо, навръх Балкана, с револвер в ръка, обра Найдена и му взема дванайсет лири, а за останалите, щом се въдвори новото управление, подаде иск в съдилището против Марковите наследници, като подкрепи факта за получаване от Марка парите чрез показания на очевидци. Съдът реши в хаджи Гъчова полза и когато решението влезе в законна сила, ищецът пристъпи към продаване едничкото наследство Марково: пепелището — скръбен паметник на гибелта на едно първо и честито семейство в Бяла черква.

— Светотатство! Кощунство! Насилие над светинята! Един гроб не се продава! — извика Стремски в изстъпление.

Па седна на масата и написа депеша до Шамурова, че ще плати иска му вътре в една неделя, та да спре продажбата на бащиното му дворище.

Написа депеша и на майка си. Тя съдържаше тия думи:

„Бащината ни светиня ще остане непокътната. Утешете се!“

С какво щеше да изплати дългът?

Той не знаеше.

Но от тия две депеши му олекна.

И веднага се залови да мисли за средства. Той нямаше. Помисли за чича си. Той се не обаждаше и умълчаваше на всичките им писма до днеска. От хората само знаеха, че той се е съвсем отчуждил от своите и от България, че е станал румънин. През трийсет и пет годишно пребивание във Влашко той беше успял да се изроди и да забрави, че е българин. Прочее, отдавна братовото му семейство беше изгубило надеждата от него. Даже катастрофата на родния му град не стресна твърдото му, окоравяло, затъпяло за родствени чувства сърце и той не простря ръка за помощ към братовата си челяд.

Нямаше от него какво да се очаква.

Нямаше отнийде надежда.

Тогава защо написа тия две депеши?

Той ги скъса с яд.

И заходи назад-напред из стаята си, мрачно умислен.

А в умът му ненадейно се откри ясна картина:

Длъгнеста дворчина, постлана с камъни; бистра барица ромоли през средата, а чучурче в дъното шурти весело; прозорци с бели завеси гледат в двора; зелени чемшири покрай зида; една люлика; лоза закрива половината двора със зелений си покрив; на едно място одърче, постлано с шарен китеник; на него баща му, по басмен халат, гологлав, с чибук в ръка, пие си послеобедното кафе. Оттук, през покрива, далеко в небето, две бърда от Стара планина се гледат. Деца, малки и големи, играят: двора шуми от звънливи гласове, пълни се от радостта на живота... Всеки камък на тоя двор е познат на Стремски, всяка плоча, всяка рязка, всяко нещо — мило му е... И ония керемиди, дето се смъкнали и надвисват от стряхата, като че ще паднат, му са мили и му говорят... И благодат чудна изпълня сърцето му при тоя отраден вид, възкресен от възпоминанията му.

Да, сега всичко това е пепел.

Но пак свята.

И тая пепел я изкарват на продан за дълг.

Цял свят от сладки образи и спомени се съдържа в това пепелище, което някой си Шамуров ще продаде за безценък на друг някой Шамуров, за да си съгради там кръчма, или пък да си хвърля сметът.

— Богохулство! — извика пак Стремски.

Вратата се чукна.

— Влезте! — извика той, като си обриса очите.

XVIII

ПРИЯТЕЛЯТ НА ФИЛОВИЧА

Влезе един изящен господин, на средня възраст, с цилиндър, с червендалесто, пълно и здраво лице. Той свали шапка още от вратата, като извади дясна ръкавица, за да се ръкува.

— Дразински! — назова се той с учтив поклон.

Стремски му хвана ръката и го покани да седне.

— Аз нямам чест лично да съм запознат с вас, мосье Стремски — започна гостът с един изискан тон и не с руско произнасяне, — и бях просил господина Иваница Филович да ме представи на вас. Но за жалост, по неразположение тия дни, той не излазяше. Вярвам обаче да ви е говорил за мене.

— Да, спомена ми за вас снощи — каза Стремски, като се чудеше какво има да му съобщи тоя червен господин.

— Възхитен съм тогава — продължи Дразински, — господин Филович е мой приятел отдавна; а сега, мога да каже, нещо повече от приятел. Търговски сношения ни са свързали още от турско време; защото ние сме хора на труда и от него очакваме средствата за съществуването си.

— С какво се занимавате?

— Ний сме взели върху плещите си тежката грижа да снабдяваме с храна храбрата армия, която освобождава отечеството ви. И ние, както виждате, вземаме своя почтен дял в делото на великия подвиг на руския народ... Вий сами сте пренесли големи жертви, изгубили сте любезния си отец в тая война и всичкото ваше състояние станало пища на пламъците, разорени сте! О знам! — и Дразински доби покъртен вид. — Но няма що: съдбата е променлива: днес зла — утре добра, и тъй нататък.

— Вий сте предприемач на доставката на брашното? — попита Стремски, като разбра сред тоя куп думи, че пред него стои порядчикът, чието брашно днес щеше да преглежда комисия.

— Да, мосье Стремски.

— Драго ми е.

— Аз днес ще имам радостта пак да ви видя като член от комисията при прегледа. За мене е щастие, че присъствието в казаната комисия на най-добрия приятел на моят най-добър приятел ми е една гаранция във внимателното, тъй да кажа, благоволителното й отношение... към... собствено... Имайте пред вид, мосье Стремски, че правите задължение и великодушие към най-благородния си приятел... Такива са човеческите отношения: един от други имаме нужда. На услугата — услуга отговаря...

Стремски погледна часовника си.

— Вие ще ми позволите — каза той и стана.

— Да! Извинете. Време е за обед — каза приветливо Дразински; — пак ви съм крайно признателен за любезния прием и моля да благосклонствувате към нас — завърши подобострастно Дразински, като си взема от масичката, при която седя, цилиндърът и се дръпна назад с почтителни поклони и излезе.

Стремски си тури шапката, за да излезе също, да иде да обядва с графа. Ненадейно видя на кръглата масичка, на същото онова място, дето беше стоял цилиндърът на Дразински, един плик. Стремски го взе и го прегледа. Той беше дебел.

— Забравил си е писмо този Дразински — каза той, но веднага почервеня, като видя с много ситни словца името си написано на пликът, и отдолу пак с такива словца в скобки: „С пятью тысячью рублями."

Тоя плик с тая съблазнителна цифра, оставен от Дразински тъкмо до сестриното му писмо, сякаш че казваше мълчаливо: „На това писмо ето отговора!"

Без да разпечатва плика, Стремски се затече при прозореца и видя на улицата Дразински, като си отиваше.

— Мосье Дразински! Моля повърнете се малко! — извика му той.

Дразински веднага се повърна назад, като си бъбреше: „Що? Може да е недоволен от това... Другите двама — по хилядо само, и възхитени останаха. Ну, няма да се караме с мосье Стремски най-после..."

Дразински се появи пак в стаята с усмихнато лице. Стремски му каза, като държеше плика:

— Господин Дразински, вие забоварихте това писмо на масата.

Дразински отговори ухилено:

— То е за вас това писмо, любезний мосье Стремски... То е, позволете да кажа, един деликатен знак на нашето уважение, на нашата предварителна благодарност...

Стремски го пресече побледнял:

— Това писмо с пет хиляди рубли не може да бъде оставено за мене, господин Дразински.

Гласът му тръпнеше.

— То е на ваш адрес, позволете . . .

— Аз ви казвам, че вие сте сгрешили името, това писмо е било назначено за един мерзавец, но не за Стремски.

Дразински, страшно смутен, отстъпяше.

Стремски викна гневно:

— Идете да търсите вашите хора другаде, господине! В тоя дом няма чест за продан. Един българин за никакви милиони няма да стане съучастник в отравянето на руския салдатин с хляб, смесен с пясък, какъвто навярно ще констатираме вашът. Задръжте тоя подкуп за други, прилични вам, и марш оттука!

И той му хвърли плика в краката и му посочи портата.

Дразински дигна плика и излезе, като се кланяше.

Стремски ходи́ няколко време развълнуван из стаята си. Той се не побираше в себе си от мисълта, че този евреин е можал да го мисли способен да се продаде. . . Тая мисъл го доведе на друга — още по-горчива: вероятно Дразински си е позволил това с един българин, защото други са го насърчили, като са приемали подарките му. Дразински се хвалеше с голяма дружба с господина Филовича. Мигар сам Филович, който му го препоръча, да е съветвал на евреина смелостта за такава сделка! Невъзможно! Филович, човек с доволно широка съвест, познаваше впрочем добре Стремски, той можеше да го счита способен на всяка друга слабост, но не и за безчестност. „Такова предположение не трябва даже и да допускам" — помисли си Стремски.

Погледът му падна на разтвореното писмо от сестра му Мита и той го прочете пак. В очите му пак бликнаха сълзи. Това писмо, проникнато с такава истинска, сърдечна скръб, с такава висота на чувството, контрастуваше ярко със сцената, която токущо се разигра тука . . . И пак му се представи в умът съдебното решение, увиснало заплашително над пепелището, и белите обявления, залепени по улиците.

— Сега пари! — каза си той и се улови за челото.

Пари ли? Той ги имаше преди малко пет пъти повече!

Очите му случайно се спряха на един малък портрет на стената — това беше бащиний му образ.

— Тате — каза си той, — ти ми завеща две наследства само: едно пожарище и твоят честен характер. Първото съм безсилен да спася, прости ме. Второто — свято ще запазя, тате, кълна ти се!

Очите му се просълзиха.

XIX

СЪД

Троечленната комисия не можа да достигне до едно съгласие и се раздели на две мнения върху качеството на брашното: едното мнение беше, че то е смесено с несищé и пясък и не отговаря на мострата, следователно, че контракта е нарушен в най-съществената си част; а другото мнение намираше брашното добро и приемливо. Последното мнение беше на болшинството и надделя. Стремски протестувá и апелира още същий ден пред губернатора, който взе във внимание доводите Стремскеви и по предложението му състави се нова комисия да анализира брашното.

Двамата руси се възмутиха безмерно от поведението на Стремски. Единия от тях беше същия, когото срещна снощи у Филовича. Вероятно Дразински им беше обадил за начина, по който го прие Стремски, защото единия каза с презрение:

— Что за дрянний братушка!

Но другия каза със злобна усмивка:

— Знаете ли, Мойсей Карлич, това екзотическо животно ми наумява много жалбата на оня простак, описан от Некрасова:

Место я имел доходное,
да доходу не имел;
безкористье благородное —
да и брать то неумел!

И той се изсмя съжалително.

Но губернаторът беше на друго мнение (Стремски му беше обадил за опитването да го подкупят) — той каза:

— Когато видя такива примери на доблест, аз подмладявам и се повръщам в периода на идеалните си години... Българите са един народ с бъдеще.

Но колкото това дело го подигна пред губернаторовите очи, толкова много го свали пред очите на Драгиний баща. Иваница Филович силно се ядоса, той се разочарова от Стремски. Той не можеше да му прости изпущането случая да спечели съвсем безопасно за себе си цяло едно състояние, предложено от Дразински тъй деликатно, отблъснато от Стремски тъй лудешки. Какъв зет! — думаше си той. — Какъв човек ще стане от него с тия бръмбари в главата в тоя век на спекулациите и практичността! С празна честност и със сухо служебашество Стремски не може да ощастливи Драга, привикнала да си не отказва нищо, нито да поддържа блясъка, в който тя е живяла у бащиний си дом! „Тоя човек не е за мене!“ — реши си той. Иваницовото негодуване против Стремски беше толкоз по-силно, че отхвърлянето брашното на Дразински увреждаше и него: той имаше скришом дял в предприятието! И Стремски ритва с крак интереса му, макар от загатванията на Иваница и на Дразински той да разбра каква услуга щеше да стори на бъдещий си дядо.

Виден гражданин в Русе преди няколко години, с много влияние пред турската власт, Филович — от разпасан и харчовит живот и непресметливост, беше си много побъркал положението и се принудил тутакси подир освобождението на Русе да вземе важна служба в едно финансово учреждение. Но по стара привичка той караше пак тъй нашироко, поддържаше разкоша в къщата си, пъчеше се с аристократизъм, а платката му отдавна бе престала да посреща разноските му. Той добавяше недостигналото от други страни и чрез други пътища, само нему известни, без да може обаче нито на растящите харчове да надвие, нито дълговете си да намали. Положението му се затрудняваше. Той разчиташе сега сигурно на голяма

печалба от предприятието с Дразински, но подир несполуката — дължима само на Стремскевото вироглавство — за него наставаха тежки минути. Никой обаче под маската на достолепно чорбаджийско държане и светска усмивка, която не оставяше този як човек, не можеше да проникне кризата на положението му.

Госпожа Елисавета също се много наскърби, кога чу за пакостничествата Стремскеви.

— Цял блъсни́габър! — забележи Филович горчиво.

Тия думи, разменени в тоя интимен семеен съвет, като изражаваха цялото нравствено мировъзрение на почтените супрузи, бяха една присъда върху Стремски и една закана въз неговото щастие.

Но другите членове на фамилията останаха непосветени в мислите им...

XX

ГОСТ

Като свърши делото си, Стремски се завръщаше у дома си със спокойна съвест — но не със спокойна душа: мисълта за бащиното му огнище пак го налегна и замъчи. Той, за себе си, прежалваше злочестата светиня, но какъв беше ударът за майка му, и за родните му, и за семейната чест на Марка Стремски! Та чрез тая жертва дългът и нямаше да се изплати, той пак щеше да висне над семейството и над Стремски за дълго време още. А той имаше днес в ръцете си куп злато, пет пъти повече от сумата на тоя дълг, но той хвърли това злато с настръхване, както захвърляш една змия, която погрешно си уловил с ръка вместо друго нещо. Въпроса беше решен: светинята трябваше да се продаде. Но страшната мисъл пак се изпречваше: как ще види това майка му, как ще пренесе тоя удар, това ново унижение — при толкова живи синове! Неговата душа страдаше от съзнанието на това безсилие, както и от това, че той не можеше, не възприемаше да посвети другиго в тая домашна грижа. Нещо и безполезно впрочем.

Като приближи до тях си, той съгледа на прозореца глава белобрада.

— Мачухонски е у мене. Защо ме дири? — каза си той.

В двора го пресрещна бабичката.

— Господин Стремски, пак дойде оня човек.

— Кой е горе у мене?

— За него ти казвам. Чака те.

— Значи, не Мачухонски! Ти ли го введе в стаята ми?

— Не, той поиска там да те чака. „Не се бой, бабо, каже, аз съм свой човек, господин Найденчо няма да рече нищо.“ Приказва едно завалено. Гледам го, прилично облечен господар, и му отворих.

Стремски се покачи по стълбата, твърде зачуден.

В стаята намери един стар господин, отгоре над шейсет и пет години, с лице широко и кротко и с рунтави бакенбарди, съвсем побелял. Чертите на тоя чужденец му бяха съвсем непознати, но странно приличаха на бащините му.

— Добър ти вечер, Найденчо! Не познаваш ли ме? — каза стареца, като приближи до Стремски и си подаваше ръката.

— Кой сте ваша милост?

Старецът се усмихна.

— Кажи добре дошъл на чича си хаджи Евтима!

— Чичо! — извика Стремски и се спусна да целува ръка на стареца. Старецът го целуваше по челото и по главата, с бузи, оквасени от сълзи.

— Оставих Бяла черква, когато баща ти се не беше още оженил. Ти мязаш на него — каза тихо старецът, като си отриваше сълзите с кърпа.

— Чичо, каква радост за всички ни сега ще бъде, като се прибираш! Ний те обичахме само, но те не познавахме — казваше покъртен Стремски, като изглеждаше доброто, разтъжено лице на стареца.

Една минута и двамата се захълцаха, без да могат да си изкажат думата.

— Тъй, тъй, дойдох да видя либератата България, да поида в Бяла черква, да видя майка ти, бътраната, непотите — бъбреше старецът с разтреперан глас, като не намираше българските думи.

— Имам писмо от домашните днес — каза Стремски, — скръбно писмо... Говореха ми и за вас...

— Четох го, разбрах го малко... Сърмани мей! Ná, прочети тая телеграма! — и му показа на масата нещо написано.

Стремски прочете следните думи:

„Бяла черква. Хаджи Гъчо Шамуров. Внасям ви с първа поща сто и трийсет лири турски — даторията на брата ми Марка с лихвата. Приемете ги от госпожата му и й дайте квитанца.

Хаджи Евтим Иванов“

— Аз съм ги размешал и с влашки слова, та ги препиши на курàт български — добави хаджи Евтим.

Било по затруднение да намери лесно някои български думи, било по дълговременна привичка — старецът пъстреше говора си с румънски думи.

— Дълбоко ти благодаря, чичо хаджия. Ти ни дойде на помощ, като едно провидение, в най-трудната минута. Сега мама ще има две радости изведнаж: бащиното ни пепелище остая и вие се завръщате от чужбина. Аз тъкмо си биех ангелите и се чудех как да отговоря на мама и да й кажа, че не мога да отърва нашето дворище, заради нас скъпо, поскъпо от палати...

— И за мене е скъпо, не само за вас, Найденчо! И аз съм там роден и видях света. Сега имам скоп къща да ви направя там, да прибера вашите, между свои хора да поживея, па и кости да оставя на татова и мошова земя. Домиля ми, непоте, за патриата.

И старият, изгубеният чича, и младият племянник седнаха един до други на канапето, за да се разговарят.

XXI

ХАДЖИ ЕВТИМ

Още на двайсетата си година, много по-рано преди да напусне съвсем Бяла черкова, хаджи Евтим беше заминал за Влашко и се заловил за търговия там. През всеки две години, срещу Коледа, той имаше за правило да си дохожда в родний град, да прекарва празниците. При последното му гостуване в Бяла черкова му се случи едно голямо огорчение и оттогава не се върна вече. Тъкмо когато, пременен ерген, стоеше на хорото и правеше оглед на момите — той беше с намерение тоя път да се ожени и да си иде във Влашко с булка, — кьой векилинът, Аврам Келешът, по някаква лична вражда, заповяда на сеймените да подкарат от хорото Евтима и да го затворят в конака, под предлог, че дължал някакъв малък стар недобор. Подир тоя срам, нанесен на влашкия търговец, дълбоко огорчения хаджи Евтим нагрози родното си място и се закле никога да се не върне. И не се върна вече в Бяла черква. Той скъса всякакви връзки с нея. Загнезден в един молдавски градец, заселен повече с евреи, той се предаде всецяло на търговията си и не щя да чуе нищо ни за Бяла черква, ни за България. Напразно брат му му писвà безбройни пъти: упоритият човек се не обади. И колкото повече време минуваше — повече се отчуждаваше от България, додето забрави, че е българин и стана румънин: хаджи Евтимиу Йоneску. Родните му бяха го отписали вече от родът си и също престаха да мислят за него, той беше за тях мъртвец.

Но кръвта вода не става: гръмотевицата на освободителната война, която разтърсваше света от година насам, пробуди от летаргията и това тъмно съзнание. Българинът хвана да се обажда в хаджи Евтима, кръвта заговори в окоравялото старешко сърце, и когато се подписа Санстефанския мир, пламна в него силно, неодолимо желание да види свободна България, да види своите. Той нема́ вече мир! Чужбината му стана несносна. Прибра сметките си, скъсá

всичко, продаде, каквото трябваше да се продаде, и тръгна за България, стопан на пет хиляди наполеона. Писмото, което му изпрати братовото му семейство, не го намери вече. Той бързаше за Бяла черква с цел да си направи къща там и да прекара остатъка от годините си в средата на своите. От Гюргево той мина на Русе, за да се порадва по-скоро на българска земя, а оттам по Дунава да иде за Свищов, отдето да тръгне към Стара планина. Тук случайно узна, че има един негов внук, и потърси Найдена.

И по този начин семейството Стремски печелеше един баща, а България — един син.

А как се радваше добрия старец на България, на всичко, каквото видеше там! И небето, и земята, и Дунава, и въздуха му бяха сладки и му пълнеха с радост душата. Лишен толкова години от отечеството си, той се прераждаше в тая родна атмосфера, подмладяваше се, възхищаваше се като дете. Найден го задържа повече от една неделя да го развожда и запознава. Води го по всички околности на града, описва му военните събития, разигравани от височите. Посочи му от един хълм зад Русе синкавий облик в небето на Стара планина, при който вид чичо му порони сълзи... Представи го на губернатора, който го прие много хубаво, заведе го у Филович, който му даде гощавка, като брат на негов стар приятел... Разхождà го Найден и по Дунава с лодка и се чудеше как да го благодари. Той сякаш че виждаше баща си възкръснал. Старецът се сприятели и с Мачухонски — като него доскоро заблуден син на майка България и като него възхитен от нейните благородни картини, тъй мили и сладки на сърцето му. Мачухонски придружаваше хаджият, когато Найден беше занят, и го развеждаше по околностите. Само веднаж им се случи неприятност в тия разходки — при посещаването Левенттабия. Там двама руски офицери-топографи ги завариха тъкмо когато хаджи Евтим бележеше нещо по румънски в тефтерчето си, а Мачухонски чертаеше плана на знаменитото укрепление, за да го претвори в едно писмо до дъщеря си. Офицерите ги взеха за шпиони и ги пратиха в

комендантството, отдето късно само Стремски ги освободи... Разговорите на двамата старци бяха пълни с комически недоразумения поради смесването на четири езика: български, руски, влашки и гръцки, с които си служёха, при деятелното участие на ръцете.

Особено името на Найденовия чича беше причина за бъркотия в разговора и ядосваше екзекутора. Той му винаги казваше: господин Стремски, но хаджият не му отговаряше на това име и заставяше екзекутора да му го повтаря няколко пъти, доде се усети, че Стремски е сам той. Ухото му трийсет години беше привикнало на домну Йонеску.

Ядосваше се екзекуторът и на думата „хаджи".

— Защо ви е тая поганска дума прикачена на честното име? „Хаджи" е агарянско наследие, променете го.

— Привикнал съм вече на тая качулка — отговори хаджият. — Ако ми измениш и нея, хич няма да си позная вече името.

Макар че хаджи Евтим бързаше да иде по-скоро на Свищов, дето една работа го викаше, а оттам с кон през Стара планина до Бяла черква, той се съгласи да остане още два дена в Русе, да види посрещането на княза Дондукова, който оттук напущаше окончателно България. А с най-първий параход на заранта хаджият щеше да тръгне за Свищов.

XXII

ПО НАБРЕЖИЕТО

Надвечер в предпоследний ден на дохаждането Дондуково в Русе Стремски се разхождаше с Драга по набрежието, придружени и от Голичева и Светлина.

Слънцето залазяше зад полегатите голи хълмове на запад. Един широк мост от кипяще сребро закриваше целий западен край на Дунава, блеснал, заслепително лучезарен. Чудната панорама на румънските равнини се разтваряше още по-пленително-безконечна и феерически хубава. По самото набрежие, оживено и людно сега, се кръстосваха бляскави женски облекла и офицерски лъскави униформи, из пъстрината на които се препречваха черните дрехи на гражданите.

Тоя час беше най-хубавия на разходката. Стремски беше щастлив при Драга. Отношенията им продължаваха все тъй сърдечни и интимни. Той я обикваше повече и сега, като беше обезпечено семейството в Бяла черква, той сериозно мислеше да направи официално предложение на баща ѝ за годявка с дъщеря му. Филович му се видеше малко студен. Но той не си даваше труд да си обясни тая сухост, с която се отличаваха от няколко време обръщенията му към него. Той предполагаше други бочни причини, чужди на техните лични отношения. Един-два случая дойдоха да подчертаят това настроение у Иваница: еднаж слугата му отпрати Стремски от портата, под предлог, че всички са излезли, а нему се мярнаха някои в гостната стая. Другажд — това особено заболя влюбения Стремски — той съгледа в Хелщайновата градина Патева при Иваницовото семейство и същия пак — при друга една разходка по набрежието. Драга, хубава и приятна мома, имаше много почитатели, но чувство на скрита досада и завист породи пръв Патев — Веригаров му беше вдъхнал само отвращение, но не ревност. Очевидно това примилкване около Драга беше явен задир, който Патев се не стараеше да скрие. У Драга той не съзря никакво изменение в чувства и обноски към себе си — все тъй сърдечна, галена, лекомислена, своенравна, бунтовница в случая, но веднага — понежна и прелестно фалшива! Той се радваше на съчувствието и на Светлина, всегда приветлива и внимателна, и на мъжа ѝ, признателен, и сега видимо доволен от семейний си живот, на който юнашки бе забравил горчивините. Драгината майка някак си стана церемониална и суха: очевидно, тя държеше с бащата. Имаше два лагера в къщата: по-многочисления беше безусловно за Стремски. И той ставаше още по-влюбен. Той виждаше само красотите на Драга, която ги имаше; недостатките ѝ го сърдеха,

но не го отблъсваха. Напротив, той сякаш я обичаше с тях и не можеше да я предположи тъй прелестна без тия петна. Има лица, които една брадавица с косъм прави по-интересни, няколко луници при носа — непонятно приятни. Стремски дирише дея на решителната стъпка, но не намираше ни един сгоден, нито — достатъчно мъжество у себе си за нея. Съществующата хладина у Филовича не го безпокоеше. Той знаеше, че Драга, егоистична и възпитана в свободните понятия, не беше способна нито на сляпо покорство, нито на самопожертвуване. Тя беше сама властелин на сърцето си и той чакаше с увереност.

Тая вечер тя, против обикновението си, беше сериозна, разсеяна.

— Какво мислиш? — попита я Найден.

— Мисля за утрешната вечер — отговори тя.

— За посрещането на княза Дондукова?

— Да.

— Ще бъде великолепно — забележи той.

— Мразя го.

— Защо?

— Е тъй... Много свят, блъсканица, народ.

— Защо те безпокои това? Ти само в блъсканиците можеш да дишаш.

Тя се засмя.

— Може да се изгубя! — каза шеговито.

— Ти ще бъдеш под моята защита. Аз ще дода да ви взема с домашните, нали?

Вместо да отговори на питането, Драга попита игриво, като се притисна до лакътя му:

— Найдене, знайш ли какво ми се иска?

— Кажи.

— Да ме откраднеш.

— Ах! — изсмя се Стремски. — Ти кой роман четеш сега?

— Н а б а б ъ т.

— Ха, новия роман на Алфонс Доде? В румънски превод?... Там впрочем няма да крадат никаква героиня.

— Скучен е.

— Да, Веригаровата поезия по́ е весела — подразни я Стремски.

— Ти говориш пак глупости... Найдене, знаеш ли кой роман най обичам? А н н а К а р е н и н а.

— Ти не си го чела?

— Разказва ми съдържанието му полковница Кутешнова, с която сме приятелки. Аз обичам героинята Анна Каренина. Знайш ли защо?

— Защото прилича на кака ти! — пришъпна й ниско Стремски.

— Да! — изсмя се Драга. — Там Вронски, тук Волски офицери...— и тя му стискаше ръката нежно.

— Разликата е само, че Светлина се върна, а Анна се не върна от любовника си.

— Защото не е имало и там някой Стремски. И слава богу...

— И затова потъна...

— Затова именно ми е по-симпатична, много по-симпатична. Знаела как либила...

— Ти си положително луда.

— Аз обичам лудите...— шъпнеше Драга глезено.

— Ти си чудовище тогава — подбиваше я Стремски, не без малко сръдница.

Тя го изгледа.

— Найдене, грабни ме!

— Къде ще те нося?

— Накрай светът... Иска ми се...

Светлина се приближи до тях.

— Драго, кои идат там?

Отсреща идеха дружина мъже и жени.

— Вестовски с фамилията си, и Рендев, и Веригаров!

— Там е и господин Патев — каза Голичев.

Сърцето на Стремски се сви.

Минувачите приближиха и се здрависаха. Патев се отби от дружината си и дойде, та се ръкува с нашата. Това накара и цялата му дружина да направи същото. Стремски предпазливо отстъпи с Драга настрана, като съгледа намерението на Веригаро-

ва, пак надут, самоуверен и с победоносен вид, да ѝ даде и той ръка.

Той се не смути и направи комплимент на сестрите:

— Бих казал, че срещам т р и т е грации, ако да вървеше още една с вас. Но в Русе няма третя.

И двете се засмяха.

— Това е все по-малко блудкаво, отколкото предишната дивотия — пришъпна Стремски на Драга злъчно — едно за смелостта на Веригарова, друго — за Драгиното изсмиване.

— Да — ухили се Драга-знаменателно.

Дружината се поклони и отмина.

„Що за загадка? Що за душа вятърничава е тая мома?“ — помисли си той мрачно.

Драга повърви малко, замислена.

— Да, какво приказвахме? — попита тя, като се отделяше пак малко настрана от Светлина̀ и мъжа ѝ.

Найден не можеше да помни: срещата на двамата неприятни хора го разстрои:

— Ах! Сетих! Казвах ти да ме грабнеш, па да ме носиш там ей... в оная звездица, дето трепери... — тя показа една ранна звездица, бледно затрепкала в небето, и се изсмя звънливо.

— Аз ще те занеса в място по-малко студено и по-прекрасно: в долината, дето цъфтят трендафилите, в моята родна Стремска долина! — каза Стремски.

— И там е хубаво... Е, кога? — тя го погледна шутливо.

Стремски ѝ само стисна ръката.

Първата дружина пак ги пресрещна, тя се завръщаше. Тоя път Патев гледаше в Драга твърде вторачено. Той поздрави пак. И Веригаров също, ухилен.

Това общество направи да погрознее за Стремски хубостта на мястото и на часът. Той силно пожела да остави набрежието, но не смееше да изкаже това желание. Случайно Светлина̀ му дойде на помощ.

— Драга гълъбице — обърна се тя към сестра си, — да си идем. Аз не си взех по-дебела дрешка —

хладно ми става. Инак ми се свиди за тая прекрасна вечер...

— Найдене! Анна Каренина си отива!... — изсмя се Драга лудешки, като сочеше Светлина̀.

Тръгнаха. Пред самата порта на Филовича Стремски се прости с тях, след като си дадоха дума да се найдат утре вечер за срещането на княз Дондукова.

XXIII

МАЧУХОНСКИ СТАВА СТРАШЕН

На сутрешната вечер Русе представляваше необикновен вид, той се беше натруфил за посрещането на княза Дондукова-Корсакова. Руски и български пряпорци се вееха по порти и прозорци, ярко осветлени. Два наниза разноцветни венециански фенери, от двете страни на Княжеска улица, закачени на увити със зеленина стълпове, образуваха лучезарна алея, из която беше пътя на триумфалното шествие на очаквания гост.

Особено от набрежието гледката беше прекрасна: на мегдана, пред пристанището, колосална триумфална арка с надписи издигаше се сред едно море от човешки глави със своите гирлянди от венециански фенери. Пъстрите ярки светила, покрили с пламък постройките при пристанището, параходите и катерите там, като се отражаваха, заливаха Дунава с едно вълшебно сияние: той се превръщаше на езеро от разтопено злато, което ври и трепери. По-далеко в реката, дето тя остаяше тъмна, един параход, също пламнал, от кувертата до върха на мачтата в огньове, пречакваше оня, който щеше да донесе госта. В тоя осветлен параход стоеше губернаторът със свитата си и най-видните граждани. Както мегдана — и набрежието също пращеше от свят, натъпкан между заградата и зидовете.

Не само едно просто любопитство водеше тоя народ тука. Княз Дондуков беше истински обичан и твърде популярен. В управляването на България, по-

верена на неговото ръководство от една година и повече насам, той прояви истински талант на администратор. Като такъв той имаше широки погледи, инициатива и настойчивост в изпълнението. В ръцете му България, току-що излязла от пълен хаос, бързо се преобърна на една доста добре уредена област, снабдена с необходимия господарствен механизъм. След като предложи една конституция за България, която учредителното събрание прие в Търново, като я разшири, и след посочването на българския народ да си избере за княз царевия внук, който не след много дойде в старата столица да се закълне над конституцията, ролята на княз Дондукова-Корсакова беше свършена в България и той побърза да се прости с нея и да си иде в Русия. Народът навсякъде го поздрави с възторг. Неговото последне минуване през България беше триумфално шествие. Русе беше последний български град, в който стъпяше, и оттука щеше окончателно да напусне България. Прочее, Русе не пожали нищо, за да заяви своята обич и благодарност към княза. Последните му впечатления, изнесени из България, трябваше да бъдат и най-хубавите...

Стремски се беше писмено извинил днес на Драга, че не ще може да я придружава тука, обязан да придружи губернатора в парахода. Той беше поверил и чича си на грижите на екзекутора. Двамата старци стояха на набрежието под терасата на градината Ислахане. Мачухонски отрано беше довел хаджи Евтима да завземат хубаво място на тая гледна точка. Той го ограждаше с внимание и любезност, даваше му обяснения, пазеше го от натиска, ръководеше вниманието му, наставляваше го в случая.

— Господин Стремски!... Господин Стремски!... — повтаряше пак Мачухонски, но хаджи Евтим продължава да си гледа нататък, без да се обърне, като че към другиго се отнасяха тия думи.

— Евтиме Ерусалимский! — извика Мачухонски.

— Ах! Мене ли? — извика стреснат хаджи Евтим.

— Пазете си пазвите от крадци. Часовника си

пазете — думаше му Мачухонски, като чувствуваше, че някой се много натиска у тях.

— Знам — отговори хаджи Евтим.

Натискът се увеличава. Мачухонски се обърна да види кои са отзад. Една прелестна женска глава с жълта капела с черни пера се подава между рамената на другите. Присъствието на това миловидно лице уталожва сръднята на Мачухонски, готов да се скара да не тласкат.

— Погледни назад, ще видиш една много красива българка — дума му Мачухонски, под чиито бели косми въздиша още сърце младо и способно да цени красотата.

Хаджи Евтим не се извръща, но го съди:

— Мачухонски, тебе ти мина времето вече.

— Хубавото е дадено от всевишния за гледане — шушне му сладострастно Мачухонски и крадешком поглежда назад.

Някой си тласна силно Мачухонски по плешката. Той се извърна. Един дебелолик едър господин искаше да се тикне между него и хаджи Евтима. Това го разсърди.

— Какво се увирате, господине? — издума сопнато Мачухонски.

— То не е твоя работа! — каза високия, който се опитваше да раздели приятелите.

Мачухонски се напна и оттласна нахлувателя грубо. Той нямаше да допусне да го разделят от повърения на грижите му старец и да го изложи на някаква нова неприятност в този страшен наваляк.

— Кое е това халосано старче? — обърна се високият, учуден, към ония, които стояха зад него, в това число и прелестната женска глава с жълтата капела.

По надменния тон на този господин явно бе, че е високопоставено лице.

Но Мачухонски, тая вечер особено нервен, не беше човекът, който да преглътне мълчаливо една такава дързост. Той се обърна към непознатия и го попита презрително:

— А ви что за птица?

Оня почервеня от негодувание, но благоволи да му отговори пренебрежително-гордо:

— Аз съм председател на Апелацията!

— А аз съм екзекутор при негово превъзходителство губернатора! — извика старецът със страшен вид, изпулил очи, брада щръкнала войнствено.

Това спречкване привлече вниманието и на другите.

— Qui est ce terrible vieillard? — попита един с цилиндър другаря си, който се опираше отдясно на Мачухонски.

Другият дигна рамена, понеже и той не познаваше разсвирепелия екзекутор.

Един българин зад тях преведе:

— Il est éxecuteur de gouverneur.

Тая дума: „èxecuteur“ чужденците я взеха в най-приетата ѝ и зловеща смисъл — джелатин. Те изгледаха още по-учудени настръхналото лице на стареца. Той сега беше действително страшен. Обидата, която му нанесе Патев, преобрази на тигър тоя друг път смирен и безобиден божи́ човек.

— Ce monsieur éxerce la fonction de bourreau au près du gouverneur de Rostchouk?

— Oui — отговори българинът, комуто честолюбието не позволи да каже, че не отбра всичко.

— Cre mon de Dieu! Ces gouverneurs russes ont leurs bourreaux? Mais c'est abominable! — каза чужденецът с цилиндърът, като се извърна към българина.

Българинът клюмна утвърдително.

— Notez, Armand, cette monstruosité, ne l'oubliez pas dans la correspondence de demain — прибави същият на другаря си.

Чужденците — единът от тях очевидно беше кореспондентин — гледаха втрещени на стареца. Те наистина захванаха да откриват джелатски черти във физиономията му. И тая червена кърпа около шията — символ на кървавата му професия!... Стана им лошо при тая кръвожадна личност, но да се отеглят нямаха възможност: навалицата им затваряше изхода.

XXIV

ПОД СВОЕ ПОКРОВИТЕЛСТВО

Между това Мачухонски геройски отблъсна нападението. Патев се смири, като узна, че има работа с един чиновник при губернатора, на когото службата обаче не знаеше в какво се състои и пръв път я чуваше. Позна само, че е крайно важна длъжност по високомерния тон, с който старецът се титулира.

Мачухонски се укроти също. Лицето му подир тая победа придоби обикновеното си добродушно изражение, нещо, което съвсем не успокои чужденците. Той се загледа също към Дунава. Много далеко на запад в тъмнината се показваше сега светлочервена точка, прилична на голяма звезда, ниско паднала до земята. Това беше парахода, който идеше от Свищов с Дондукова. Всички очи се впериха в тая светлина. Заедно с любопитството порасна и натискът. Мачухонски се извърна назад да види кой му е отдиря, и дръпна хаджият за ръкава.

— Евтимие! Погледни две красавици: първата и друга — две капки! Велика е господнята мъдрост — пришепна му пак Мачухонски. Хаджият тоя път се полуизвърна и погледна дебнешком. Зад него стояха Драга и Светлина́, а зад тях — баща им, Голичев и Патев.

Хаджи Евтим си доближи устата до ухото на другаря си и му пришушна:

— Тия са нашите сватове будущи.

Мачухонски го погледна зачуден.

Хаджи Евтим прибави, като гледаше напреж си:

— Момата с жълтата капела ще ми стане снаха. Виж я.

— Как, тя ще се сгоди с Найден Марковича?

— Да. Другата е сестра ѝ.

Това съобщение има магическо действие на екзекутора. Одевешният свиреп старец сега се превърна на олицетворена любезност. Той се извърна към Драга и Светлина́, натисна се, та им отвори място и ги покани да дойдат отпред, при заградата.

Те благодариха усмихнато на вежливия кавалер и дойдоха до заградата.

Хаджи Евтим ги поздрави само с „буна сяра“, защото ръка не можеше да се подаде тука, па се здрависа и с Иваница и Голичева — пак по влашки. С Патева се не познаваше. Мачухонски възхищен и горд, че можа да услужи на двете прекрасни българки, стоеше като една непоколебима скала зад Драга и я пазеше от натиска. Той гълташе с наслаждение миризмата от резеда, с която госпожа Голичева напои въздуха. Той вече не гледаше към Дунава, дето бяха вперени всички погледи към идещий насам параход с императорский комисар, той пазеше само дамите и ревниво разперяше ръце, да спре чуждо досягане до Драга. Въпреки тая церберска бдителност, Патев насили пак — да дойде до Светлина и Драга. Мачухонски се възмути от тая нова дързост на одевешний си противник и изново пламна. Рицарската чест му заповядаше да брани дамите от неприятно съседство. И хаджи Евтим погледна накриво Патева, който искаше да се долепи до харесаната бъдеща снаха. Той забележи в обноската му някаква свобода, като че е някой, който е близък на девойката.

Мачухонски потегли назад Патева.

— Нямате работа там — каза му той, — тия дами са под мое покровителство — и брадата на екзекутора настръхна войнствено, готова на всичко...

Патев изгледа възмутено дръзкия старец.

— Оттеглете се назад, господин Патев! — каза му Филович, па се изсмя.

Патев се дръпна, па се изсмя и той.

Изсмяха се и сестрите.

Изсмя се тогава и Мачухонски, без да знае защо.

Кикотенето стана общо.

Хаджи Евтим само, като не знаеше причината му, стоеше равнодушен.

Но Мачухонски победи. Той остана пак на позицията си.

Параходът наближаваше. Скоро той се срещна с губернаторския параход и заедно двата парахода потеглиха насам. Подир малко княз Дондуков стъпя-

ше на скелята сред заглушителните ура на трийсетхилядната тълпа, сред гърмежа на топовете, които ригаха пламъци на брега, отвъд Черни Лом, сред урагана от всеобща радост на един народ, поздравляющ възторжено представителя на царят, който го освободи.

Мачухонски ревеше, Филович ревеше, Голичев ревеше, Патев ревеше — лицата им приличаха на лица на луди — Светлина, отпуснала веера си, пляскаше с ръце възхитена; Драга, бледна и безпокойна, гледаше към тълпата, натрупана около княз Дондукова.

Хаджи Евтим, с бузи измокрени от сълзи, махаше капелата си над главите на сестрите и викаше като бесен:

— Са траяска!

Мачухонски му забележи:

— Викай ура! Каква е тая поганска дума: „са траяска“?

— Тя си е българска, остави ме — каза хаджият и продължи да реве своето безконечно „са траяска“ и да маха с шапката, която най-после отхвръкна от ръката му и падна през заградата на покрива на долните къщи.

Виковете дойдоха до пароксизмът си, когато Дондуков замина, прав в пайтона, гологлав, из Княжеската улица, дето друго море от хора подзе стихийното и гръмотевично фучене на народния възторг.

Навалицата от набрежието рукна като порой и се сля с оная, която пълнеше Княжеската улица. Тя увлече и Мачухонски, и хаджи Евтима, веднага изгубили от погледа си Филовичевото семейство.

XXV

ГОЩАВКА НА КНЯЗ ДОНДУКОВА

Стремски, откак стъпи на скелята заедно със свитата на високия гост, не престаяше да дири с поглед Драга из народа. Той предполагаше, че баща ѝ

без друго ще я доведе на самото пристанище, дето се трупаха по-отбраните граждани — от двата пола, — за да поздравят първи княза Дондукова. Но като я не видя там, той я търсеше навсякъде, гледа и по набрежието, без да може да различи любимата девойка в пъстрината на навалицата въз хълма, останал в по-слабо осветление. Това отсъствие на предмета, що дереха жедните му очи, направи му цялото тържество скучно и чуждо.

Той се промъкна из тълпата и влезе в хотел „Ислаханѐ".

Широкий салон, бляскаво осветлен от голям лустър, беше вече напълнен с отбран свят — граждани и военни, поканени нарочно на гощавката, която градът даваше в чест на високия гост.

Дондуков, в дъното на салона, приказваше с губернатора, с комменданта на града и с други руски генерали, като се смееха нещо. Лицето му, твърде мургаво, сухо, уморено, беше осветлено от усмивка, която се не махваше. Побелялата му, сресана отстрана коса, бухнала над ушите, и силно прошарените му бакенбарди, типична особеност на руския генерал от Освободителната война, придаваха значителност на физиономията му, която изобщо не беше изразителна, нито симпатична. Но тя беше толкова добра, толкова блага, усмивката я правеше тъй приветливо проста, щото ставаше обичлива. Тя отражаваше самата душа князова, душа мека, благородна... демократическа. Това свойство го направи да спечели в България оная популярност, която не бе достъпна за неговия предшественик, княз Черкаски, човек енергичен, с характер сприхав, надменен.

Губернаторът му представяше по-предните чиновници и първенци в Русе. Като съгледа и хаджи Евтима, той приказвà нещо смешно на княза, като му го сочеше с поглед — вероятно случката при Левенттабия, — после пристъпи към хаджият и му климна. Хаджият, доста смутен, приближи при губернатора и той го хвана за ръка, заведе го при княза и го препоръчи като един виден българин, само преди малко спечелен за отечеството си.

Князът го изгледа със своята добра, дружеска усмивка и го попита сега харесва ли му се България.

— Как да ми се не хареса? Когато последния път я оставих, мене ме тласкаше ръката на турското заптие; сега влазям в нея — мене ми стиска ръката българският цар!

Околните преведоха фразата на хаджият, размесена с влашки думи. Дондуков се засмя добродушно, но не можа да скрие едно голямо удоволствие. Защото последните думи на стареца отговаряха на едно негово съкровено желание, което той бе милувал досега с голяма любов в дълбините на душата си. Известно е, че кандидатурата му за български княз беше глухо пусната и слухът за нея упорствувà дори до деня, когато император Александър II посочи на български народ — през устата на същий Дондукова — своя внук — княза Александра Батенбергский.

На трапезата князът беше твърде приказлив и разположен. Отляво той имаше губернатора, отдясно — военний комендант; насреща му беше кмета, или градският глава, както тогава го думаха, и близо до него — граф Марузин и Стремски.

Други наши познайници стояха на левия край на трапезата — двамата неразделни приятели хаджи Евтим и Мачухонски. Случаят бе турил срещу екзекутора чужденеца с цилиндъра от набрежието. Той се въсеше от това противно съседство, но главно се възмущаваше за тоя варварски етикет, който допуска или изисква да се поставя джелатинът на една трапеза с върховний заповедник на страната. Той не можа да се стърпи и изказа мислите си на руския полковник, който му беше съсед.

— Господин полковник, вашата вечеря е великолепна, само едно нещо ми я отравя: присъствието на тая злокобна личност — и той посочи с поглед Мачухонски.

Офицеринът не познаваше Мачухонски, но не забележи в особата му нищо неприлично: напротив, той беше хубавец старец със своята антична глава. Само червената му копринена вратовръзка биеше на много байрамско, но нищо злокобно и в нея нямаше.

От своя страна и Мачухонски се вгледà в чужде-

неца, който престана да яде и следеше неотстъпчиво всичките движения и разговори на стареца — той разправяше на съседа си отдясно за Левенттабия. На Мачухонски досади това взиране и той пошъпна на събеседника си:

— Този ще да е някой шпионин.

— Не, той е новия секретар на английското консулато, Елиот Робинсон.

— Нищо, все са едни антихристи.

И Стремски имаше да му гложде една личност: Патев, също гост там, за чиято безсрамна дързост да се увре при Драга старецът с много огън беше му разказал. За да му не бърка това неприятно лице, Стремски отклони погледа си на друга страна.

Наляха шампанското.

Княз Дондуков пръв дигна здравица за императора.

Губернаторът пи за България.

Кметът, млад човек и свенлив, дигна чаша за високия гост от страна на град Русе. Но той се смути към краят, смотолеви и причини всеобща неловкост.

Стана редакторът на един местен вестник и пи наздравица от страна на българский печат, бледна, изтрита, студена като уводен член.

Веригаров стана и като се извини, че не знае руски, и напомни дългът, който му се налага, като homme galant, дигна здравица по френски за княгинята.

И тая здравица се прие с обикновените ура, а в душите на русите произведе отвратително впечатление за вводителните си думи. Граф Марузин, още повече почервенял от яд, пошъпна Найдену:

— Тоя нещастен Веригаров тури венеца на пошлите български тостове... Найден Маркович, кажете нещо, тук трябва да се каже нещо да покърти...

— Пожалейте ме, графе, аз не съм приготвен! — прошъпна Стремски.

— Видите, и негово превъзходителство изражава същото желание... Избавете ни от неловко положение. Кажете нещо от страна на българский народ!

— Предупреждавам ви, Аполон Петрович, че аз на изящни фрази не съм майстор. Аз на дамите даже не ги правя.

— Просто, като българин, батюшка, говорете, каквото чувствува сърцето ви. И аз вярвам, че то много чувствува. Вий преживявате най-великите моменти на вашия исторически живот. Ну, Найден Маркович...

Наистина, една празнота се чувствуваше на тая трапеза. Искрената, задушевната, топлата дума не беше още казана. Напразно шампанското сгряваше сърцата, трябваше нещо, което да дигне душите. Трябваше да мине един електрически ток през тая официална атмосфера.

Няколко минути Стремски остана углъбен в мислите си. Кога дигна лицето си, той беше побелял като платно. „Прилоша му!“ — каза си графът, но веднага страхуването му престана.

Стремски стана полека, с чаша в ръка.

Той не каза здравица — а реч.

Тая реч трая около двайсет минути. Но на събранието се стори, че трая само две — тъй беше увлекателно красноречива, дишуща живот, огнена. Понеже Стремски говори от името на България — България говори през неговите уста. Чувства, мисли, полет, душа, сърце — всичко дойде до най-високий си диапазон. Впечатлението беше поразително. Възторгът съедини всичките души, хипнотизирани, очаровани, прехласнати... Когато речта потъна в гръмотевицата на изступлени ура, княз Дондуков протегна чашата си на Стремски да се чукнат, но внезапно я остави, приведе се през трапезата и го целуна в челото с измокрени очи. Стремски бе потиснат и награкан от всичкия тоя покъртен и възхитен свят, който му стискаше ръцете, който се целуваше с него, който го поздравляваше, който тържествуваше. Това беше тържество на красноречието.

Душата на България и душата на Русия се прегръщаха в беззаветна любов.

В онова време възторгите бяха още велики и истинни. Сърцата бяха непокътнати...

Стремски се намираше в упоение сред тая атмосфера от ентусиазъм. Той пръв път вкушаваше боговския нектар на триумфа, почти на славата... Само едно нещо липсуваше, за да бъде екстазът на щастие-

то му пълен: светлият образ на Драга, която да го дели.

Но ако я не видеше тук, нему се стори, че чу нейното име в тълпата. Неволно той се вслуша в този разговор, като че очакваше и там да бъде произнесена.

— О, и ти ли си тука?

— Нямаше как, служебно положение. Трябваше да бъда на официалното представление.

Стремски позна гласът на Патева.

— Патев, честито! — извика един друг глас.

— Благодаря — отговори Патев.

— Знаменит ден избра ти — обърна се Веригаров.

— Какво му честитиш? — попита един нов глас.

— Годил се е тая вечер. Дойде завчера и ни открадна най-хубавата мома.

— Е, на добър час! Дай ръката. За коя?

Непознатият глас отговори:

— За госпожица Драга Филович.

Тия думи треснаха като мълниен шип от ведро небе Стремски. Той се замая, заклати, като че стана пиян, пред очите му притъмня, той не усети как излезе навън, как се намери на улицата. Но на улицата стоеше още много свят и чакаше излазянето на Дондукова, за да му прави овация. Стремски бегá от множеството и слезна към Черни Лом, дето местността беше пуста, мина по моста и се изкачи оттатък на високия бряг, който беше още по-пуст и тъмен, нависнал над Дунава.

От това място въздухът над Русе се виждаше озарен като от пожар — от илюминацията. Прозорците на хотел „Ислаханѐ“ блещяха празни. Ветрецът донасяше глухо дотук умиращи звукове от музика, която веселеше пиршеството, дадено на княза Дондукова.

Стремски се изправи на брегът, гледá една минута в Дунава, като да го пита нещо...

Но веднага се оттегли, тръшна се на тревата с ръце, разперени безсилно, с очи, устремени към звездния свод...

XXVI

ПЪРВО ОКОПИТВАНЕ

Сутринта с най-ранний параход той изпрати чичá си по Дунава.

С другия параход — и той напусна Русе.

ЧАСТ ТРЕТА

I

ПЪТНИКЪТ

В края на месец августъ, същата година, по изхълмените калдъръми на главната улица в град Бреговѐц трещеше една пощенска кола. Тая главна улица беше и чаршията. По безчислените дюкени, бакалници, лавки и дупки на занаятчии, нанизани от двете страни на улицата, показваха се любопитни лица, привлечени от гърмежа на колата, за да видят кого носят. Любопитство, свойствено на всеки заглъхнал градец, какъвто беше тоя, дето всяко появление на вънкашен гост беше почти едно събитие в глухотата на ежедневния монотонен живот.

Колата с голямо друскане и тряскане отмина нататък с пътника си, прѐброди един широк нечист мегдан, мина край едно турско кафене с одрове на улицата, по които седяха турци и българи, и влезна под голяма ханска порта с кафене отгоре, на отворените прозорци на което се начугулиха пак любопитни хора. Между тях една рошава глава, цяла обрасла в косми, надвеси се и поздрави пътника, като влазяше, който не чу нищо от тая любезност поради шумът на колата.

— Една чиста стаица имате ли? — попита Стремски (пътникът беше Стремски) гостинничаря, който го посрещна и поздрави.

— Имаме, господине.

Стремски тръгна подиря му и се покачи по една много стръмна стълба, с полуизгнили стъпала, и влезе в стаята си.

— Тази ли ви е най-добрата? — попита Стремски, като се озова в една котора, прашна и с паяжини по ъглите, с разбито стъкло на прозореца, с отзевки на портата, многократно лепени с хартия, и с ниско дървено легло, сковано грубо и с изкърмушен сламеник — мил, ро́ден тип на ханска стая в цял Балкански полуостров.

Ханджият се задоволи да отговори с една вежлива, красноречива усмивка, която искаше да каже: „Намерила баба щипано, ами иска и хапано.“

Стремски забележи, че в тая стая имаше едно нещо хубаво: през счупеното стъкло, над вехтите покриви, се виждаше един връх от Стара планина.

— Планината ли гледате, господине? Това е Ком! — обясни му ханджият и отиде да донесе вещите.

Първата му грижа беше, като му донесоха всичко, да измъкне из денкчето си една постелка и да закрие сламеника и изскокналата му утроба. Па легна малко да си почине от костоломното друсане на колата.

Едвам стори това, на вратата се подаде един човек, същият оня, който го поздрави одеве, и влезе свойски в стаята.

— Добре дошли, господине! — извика гостът и приближи, та подаде ръка на постаналия Стремски и се назова с едно име, което той не чу добре.

Стремски изгледа доста учуден госта: той беше човек не стар, но съвсем космат: черната му брада, завоевала съвсем бузите, и почти над самите вежди израсла коса, рошава като брадата, закриваха цялото му лице, из което между две дълбоки пулести очи изпъкваше грамаден грапав нос. Той беше облечен дрипавичко.

— Какво желаете? — попита Стремски.

Големият нос се ухили дружески.

— Желаем да заведем знакомство, приятно ни е с благороден путешественик... Защото, извинете за виражение и сожаление, в наший глупав город рядко може образован человек да има подобно отлично благовстречие...

Стремски слушаше учуден.

— Драго ми е, господине: вий сте русин?

— Не, аз съм настоящи българорождений, из Бесарабията; само съм участвувал в Сърбия... Сега

должност адвоката имаме тука. Заселен съм и женат.

Гостът се усмихна умно, похвана брадата, па попита:

— Позволете, за някъде путешествувате?

— За София.

— Приятен город. А отде?

— От Лом.

На Стремски се не хортуваше.

— Значит, минали сте през Кутловица и сте чули за приключение?

— Да, едно убийство. Турчин убиха.

— Да, един турчин, здешний и велик злодей български. Правдолюбието небесно го наказа. А уловиха ли убиеца? — каза гостът, като се опули.

— Да.

— Знам. Жалко, но в судо́ аз ще докажа, че е невинен в убийство. Аз приемлям да му съм защитник, даром, тъй, от народна гордост. Защото възродителната България... всеки е длъжен да я ползува...

— Да, да... — избъбла Стремски, комуто страшно се искаше да се изкиска.

Адвокатът стана.

— Благодарим за приятно уведомление и за отличен прием. Сбогом.

И той, като се поклони много учтиво, излезе.

Стремски скокна и заключи вратата.

Той щеше да се смее. Но само устната му мръдна веднаж и той каза:

— Какъв идиот!

Па се изтегна пак, с очи обърнати към счупений прозорец, през който се видеше планинския връх.

II

УДАРЪТ

Както видяхме, Стремски бегà из Русе ненадейно. Той си даде оставката под предлог на домашни причини, губернаторът не се съгласяваше да го пусне и му даде само едномесечен отпуск. След като бегá из

Русе, Стремски бегà и из България; тя беше много близка за скръбта му. Той отиде в Пеща. Там, в чужда земя, под чуждо небе, при чужди хора, обиколен с хиляди нови впечатления, той мислеше да се разсее, да позабрави — погълнат в развлеченията и шума на големия маджарски град. Петнайсет деня престоя там, но вместо разтуха той намери по-голяма мъка: сам, непознат, той се озова в един вид самотия, населена с неговата скръб, която го дирeше навред, която не можеше да отпъди. Той нямаше тук никоя близка душа, да подели чувства, да потърси утеха в излияние. Пеща му стана несносна и той тръгна назад към България, за да иде в Бяла черква. Чинеше му се, че отечеството пак ще бъде по-милостиво, че то пó е способно да му даде облекчението, което жадуваше болната му душа. По тоя начин той днес достигна до Бреговец, дето реши да пренощува, за да си отпочине.

Лицето на Стремски беше силно измахнато и побледняло. Страшният удар, който го връхлетя тъй нечакано и в минута извънредна, се отзова на цялото му същество. Очите му хлътнали, погледът съсредоточен, разсеян, замислен; душевните мъки предаваха на чертите му страдалческо, болезнено изражение. Той приличаше на човек, който става от тежко боледуване.

Стремски изпитваше и сега неописуеми мъки. Разкъсаното му сърце пущаше кръв, охкаше от неизлечимата рана, която спомените злобно и неумолимо разправяха. Образът на вероломната девойка, жесток и пленителен, го преследваше и не му оставяше нито минута спокойна. При болежът на разбитото сърце притуряше се и лютото страдание на самолюбието, уязвено до смърт от Драгината измяна. Любовта му, пренебрегната, стъпкана в кал, безмилостно унизена, но пак жива и гореща, нямаше сила да се превърне в спасителна омраза, нито — надежда за забрава... Да забрави? О, дълго това няма да бъде, и ще бъде ли? Ударът му се чинеше смъртоносен.

Минуваха му сега през ума всички подробности на последните му срещи и разговори с Драга и търсеше в тях да проникне тайната на невероятното сго-

дяване нейно с Патева. Той познаваше своенравната и природна вятърничавост на тая странна душа и при все това Драгината постъпка му се виждаше загадъчна. Имаше две неща сигурни в положението и те си противоречаха: нейното решение не бе плод на бащин натиск — тя не бе способна — както и друг път си беше казал — нито за такова сляпо покорство, нито за такова самопожертвуване. От друга страна — тя не любеше Патева, в туй съмнение нямаше за него: устните му още горяха от целувките ѝ... В последната среща тя му казваше: „Грабни ме!“ Дали го предупреждаваше, че ще се предаде другиму? Той вземá това за вшутявка. Ами тогава? О! Той би желал натискът да е причина: увереността, че е била принудена от волята на родителите си, би му донесла малко утешение. Но той я нямаше, а д р у г о т о не искаше да допусне.

Но тогава? Как? Защо? Отде тъй?

Той не можеше да намери отговор на тия питания. Пред него стоеше само един факт, съкрушителен, реален, положителен, страхотен: ужасното му нещастие. Сега му ставаше ясно и Патевото придружаване Драга при Дондуковото дохождане, и неговото отношение там, и непостижимо комическото положение на бедния Мачухонски, забраняющ Патеву да се доближи до годеницата си... Неговото бедно сърце се късаше, душата му ридаеше, мислите му хвърчаха като подплашен рояк пчели на друга посока, към север, към Дунава, когато той се стремеше към Стара планина. По-скоро, по-скоро да се превали тя, да се тури тоя зид между мястото на неговата любóв и неговата страдна душа... В един нов кръгозор, при други впечатления, острите зъби на ядните възпоминания няма да гризат дотолкова зверски сърцето му, жедно за покой, за отдалечаване, за забрава благодетелна.

И той гледаше с наслаждение през дрипавия прозорец старопланинският връх,отишъл в облаците, който му се усмихваше приветливо от своята далечност.

III

САМОВОЛЕН ЗАТОЧЕНИК

Вратата се чукна.

Стремски попита кой е и като чу гласа на ханджият, стана и отвори.

— Какво има?

— Доктор Догански е в кафенето. Прати ме да питам, може ли да дойде?

Стремски се навъси.

— Какъв е този доктор?

— Тукашният, при войната — отговори ханджият.

— Ето още един нов запознайник! Кой ще е негова милост? — избъбра си Стремски. — Нека заповяда!

След минута влазяше в стаята един момък трийсетгодишен, с пълно, здраво, розово лице, с жив, събуден поглед и с фаворитки черни — пред ушите.

— А! Позволете, нали господин Найден Стремски имам чест да виждам? — попита той, като свали шапката, която беше румънско офицерско кепѝ от сиво военно сукно, както и дрехите му.

— Да — отговори Стремски, позачуден от малко чудатата външност на влезлия.

— Представлявам ви се тогава: доктор Догански, от Х... ваш съсед, почти ваш съгражданин. Баща ми сам е от Бяла черква. Значи, гледайте ме като съвършено свой — викаше докторът високо и любезно и приятелски тръскаше ръката на Стремски.

— Отде ме познавате, господин Догански? — попита Стремски, след като покани доктора да седне на денкчето.

— От Цариград ви познавам, когато заминувах преди десет години да се уча в Букурещ... Вий сте забравили... Как се изминуват неусетно годините! А узнах за вас в Кутловица, дето бях отишъл да направя медицински оглед на убития турчин. Сега току се връщам. Там приставът ми обади, че е записал като свидетел и един Стремски, идещ от Русе. Аз знаех, че сте там чиновник, от голямото добрутро... Тозчас се сетих, че сте вие.

— Да, като закусвах на Кутловица, случи се едно убийство и аз видях убиеца, току-що бягаше. Хванаха го. А мене записаха в акта.

— Аз трябва да благодаря на тая случка. Възхитен съм, че намирам тук един съотечественик, един тракиец, което значи: един приятел — в тая дива Шопландия... Вий заминувате за София?

— Да, утре. Оттам за Бяла черква.

— Това е невъзможно! Аз ще ви спра тука! Вие сте мой гост... Излезте из тая мръсна дупка! Тая нощ ще станете жертва на милиарди бълхи и квинтилиони дървеници... В този орангутански град и по-хубаво няма!... Представете си, брате: аз съм тук в африканска пустиня. Ужасно монотонен живот. Пътник рядко спира — промени конете си на станцията, па хайде — бяга. Ти си изключение... Българин свестен не можеш да срещнеш, да разменіш две умни думи — има руски офицери — приятели ми са — мразя ги... А българите — прости, никакви потребности духовни. Развлечения? Отнюд! Умираш... Имаше по едно време трупа от кичеци циганки... То дойде като благодат божия в тоя умрял град. Окръжния началник, капитан Беринков, строг православен човек, поиска да ги изгони... Аз го не оставих. „Стой! — извиках. — Ти правиш престъпление!“ И той ги остави. Защото глухо... Тука сме в центъра на шопската дивотия. Ето защо, кога видя тракиец — плаче ми сърцето... Не, аз не те пущам. Ти си мой пленник. Ще останеш цяла неделя при мене. Имам два коня: ще те разведа по околностите на тая райска долина. Видиш: един венец от планини — к у н у н а м у н ц и л о р, както казват власите... Само тази Стара планина ме разтушава и ми наумява за моето отечество... Ти тука се с никого не познаваш?

— Не... тоест запознах се вече с едного, забравих му името... Адвокатин тук. С една ужасна брада по лицето. Приказва някаква си българо-руска каша...

Докторът се изсмя.

— Ах! Тукашният адвокат? Чудовище космато и диво! Беринков го нарича „Дикий Барин“ — имало такъв в една повест на руския писател Тургенева...

Е добре, господин Стремски, този Дикий Барин — всички така го наричаме вече — е интелигенцията тука, корифеят ѝ. Представи си какви са ония, които идат подир него, представи си тогава и положението на образован човек в тая мечешка бърлога — в отношението на човеците!

Стремски слушаше смаян доктора. Намерил сега човек, комуто да си изкаже душата, Догански като един поток изля пред него набраните в гърдите му от дълго време жалби против недостатките на нещастния градец и чудовищните преувеличения на които показваха колко му е било дотегнало тука, както — и хиперболическия стил, свойствен на речовитите хора като доктора. Имаше обаче една откровеност и сърдечност в обноските на тоя оригинал с румънско кепи, които го правеха симпатичен на Стремски.

— Да излезем! — предложи докторът.

— Къде?

— Из града. А довечера си у мене на вечеря. Ще пратя и багажа ти да вземат.

Стремски се отказваше. Но Догански не отстъпваше. Той прие най-после поканата му да бъде гост за няколко дена: докторовата любезност, от друга страна — тая чудна балканска долина разбиха упорството му.

На портата извън беше вързана една висока, прекрасна, жълта кобила, с лебеден врат, английска раса. Докторът я отвърза и я предаде на едно момче.

— Заведи у дома Фанни! — каза му той. — Това ми е коня, с който пътувам — аз и в града кога съм, с кон пътувам... Това е хубаво — едно, за тия проклети и нечисти улици, а друго — предпазен си от бясно куче... Тоест бесни кучета тук няма, но може да се случи да срещнеш веднаж в живота си... Аз, собствено, и от коня си преглеждам болните си от прилепчиви болести, тъй съм по-обезпечен от заразяване... Впрочем, тука и нямат обичай да се обръщат към доктора: ходят при турски ходжи и при поп Лака да им чете и бае — разправяше словоохотливия доктор, като вървяха из улиците, дето минувачите се спираха да гледат вънкашния човек — а за да

усили впечатлението, Догански обърна разговора по френски.

Минаха през тесни, криви улици, с разрушени турски къщи и запустели дворища, буренясали, и излязоха на края, на един бряг, дето беше военната болница.

От това високо място се откриваше чудесна картина навред. Бреговец лежеше посред засмяната долина, заградена от планини и бърда, покрити с лозя и гори.

Особено западният край беше необикновено кичест и красив със своя дърволяк, зелени морави, веселени от ръмолящи поточета, слезнали от букашката планина. Един от хубавите балкански кътове, царство на прохлада, сенки, самотия и горска поезия.

От юг близко, с ръка да я засегнеш, Стара планина. Високо в небето се дигаха нейните голи гърбове и върхове, под които се чернееха столетните букови гори по хълбоците ѝ... Нейната исполинска верига се протакаше все тъй дива и лесиста на изток, дето едно скалисто бърдо, с чудновати и смели очертания, се отклоняваше от главния гребен и тръгваше право на север, па се пресичаше внезапно в полето с един стръмен, отвесен бряг. Приличаше на колосално животно, легнало неподвижно.

Стремски не можеше да ѝ се нагледа на тая панорама. Как беше различен тоя благословен край от голите, степни хълмове около Русе! Сега той двойно си честитеше срещата с доктора и приемането поканата му да погостува тука. Болното му още от прясната рана сърце искаше да намери при обществото на тоя приказлив и жизнен човек и в тоя планински кът разтуха и развлечение. Върхове, долове, гори, самотии, потоци, тъмни, непроходими гъсталаци — всичко имаше тука за любителя на природата, на нейната благодатна тишина и свежест. Сякаш тая планинска пазва бяха обятия разгърнати, за да утешат една скръб, да излечат една болка.

IV

ДОГАНСКИ ПРОДЪЛЖАВА

Доктор Догански запозна госта си и със своето жилище, и с другите му обитатели. Той живееше в една стая на горния кат на една парясана, стара турска къща, принадлежаща на някой избягнал през войната бей. Чрез някои поправки и няколко скромни мобели, между тях — и едно походно легло — докторът беше направил стаята си сгодна за живеене; тя беше дори кокетна с белите си завески, с ковор до леглото, покрито с тантелев чаршаф, малка открита библиотечка и етажерка с тоалетни принадлежности — и двете невапсани, работа на тукашен майстор. Всичко това — безукорно чисто и в ред.

Той имаше един слуга с опълченска шапка, който му беше и телохранител, защото носеше сабя на кръста. Останалите другари на доктора бяха английската кобила, едно конче алесто, котка и един едър булдог, чиято усмивка състоеше в обезпокоително бърчене носа и показване зъбите. Той носеше влашко име: Дракул.

Подир вечеря, със запушено цигаро, двамата млади хора продължиха беседата си при ръмоленето на пътната бара. Докторът, приказлив, неизчерпаем, ожеднял да си повери чувствата на близък човек — той вече считаше за такъв Стремски, — държеше повече първата си тема: оплакване от условията на живота тука и от дивотата на обществото.

— Но и ти си много мъчен, докторе! — забележи му Стремски. — Би рекъл човек, че идеш от Америка, та се толкова вайкаш и чудиш. Ти какви българи очакваше да намериш? Това са българите. Ти не си прав в негодуването си, както те не са криви в дивотата си. Ти именно имаш сега почва за работа. Интелигентен човек си, действувай на тях. Нашият народ влиза в нова историческа фаза: трябва хиляди нови работи да възприеме и да научи. Интелигенцията има задача да го превъзпита, облагороди. Ти особено, като доктор, имаш лесното да влияеш върху нравите и умовете на тукашното общество. Случил си

се тука, направи каквото можеш. Кажи му хубавото, научи го на доброто — то ще те слуша. Каква полза от натяквания? Аз съм уверен, че такава деятелност ще направи и стоенето ти тука по-малко скучно, а твърде благотворно.

Докторът махна с ръка.

— Представи си — продължаваше той, — ний сме сега на ножове с тукашните граждани: те ме гонят, аз ги презирам. Исках да ги събудя, да хвърля каква-годе луча от наука в тяхната потъмняла глава и в началото давах вечерни сказки в училището. Разумява се, по хигиената, моята специалност. Всичко отиваше добре до едно време, аз се радвах, че се интересуват и слушат. Па и мене това даваше храна душевна, разбираш? Но скоро развалихме калимерата. Един път развитието на предмета ми доведе думата върху периода на девическата зрелост за съпружески живот и признаците, които характеризуват тоя период. Мимоходом забележих там, че той е твърде ран за девойката в горещите страни, дето тя е жена и майка вече на девет години. Чиста наука, разбираш? Но като гракнаха против мене оттогава!... Аз съм бил развратявал с такива неприлични поучения, аз съм говорил срамни работи пред дългогащите им щерки и жени! Науката е наука. Срамно и несрамно за нея не съществува... Но разправяй ти... Развалиха се вечерните сказки... Почнаха се оттогава интриги пред министерството, писаха се дописки във вестниците. Сега се не поглеждаме. Притури при това положение и глухотата и монотонията на живота. Ти сега разбираш защо искам да те държа пленник...

И докторът си поглади мустаците и фаворитите, силно зачервенял от хоратата си.

— Ако питаш, ти си пак кривия. Твоята сказка е могла да мине и без тоя пиперец — не по вкуса на българина.

— Както и да е, това е! — каза докторът намръщено.

— Защо не поискаш премещане?

— А! Има причини. Тука съм добре.

— Как добре? — попита зачуден Стремски. — Ти

си тук като един войник, попаднал в неприятелска страна.

— Първо: природата.

— Природата? Но както виждам, при всичката си разкош, тя не сполучва да ти услади съществуването тука, от което пъшкаш тъй горчиво.

— Второ — продължи докторът, — аз тука имам добри приходи.

— Как? Една заплата само! От частна практика да имаш приход не вярвам. Ти ми каза, че болните ги лекуват с муски!

— Истина, но аз нямам една плата, а три: плата на военен врач при болницата, плата на окръжен доктор и... приход от занятия адвокатски! После — падат на ръка и евтини турски имоти.

— Ти изпълняваш и адвокатство? Това е несъвместимо!

— Да, несъвместимо, но го върша; ако да можех да стана и владишки наместник тука, щях да приема. Що се смееш? Аз имам една цел само в живота: да спечеля пари.

Стремски зяпна от това циническо признание. Доктор Догански на всяка минута го изненадваше с едно чудачество. „Не шегува ли се!“ — каза си Стремски.

— Защо отворихте такива големи очи на мене? — продължи докторът. Па като се изправи, разкрачи се, мушна ръце в джобовете на панталоните с решителния поглед на човек, който се е наканил да говори смело, и каза: — Именно, пари. Слушайте хубаво! Аз съм се учил десет години по медицината, гнил съм гърди над уроци, рязал съм трупове в клиниката, поглъщал съм отровния им смрад, лишавал съм се от хиляди сгоди и радости в живота, работил съм като вол да свърша сред лишения и оскудии на чужбина, далеч от отечество и от домашни, само за една цел: да бъда полезен — на человечеството — ще кажеш? — Да, но по-напред съм мислил за мене си. За мене си станах доктор: не за че щяло да има болни на света. Разбираш? България — свободна сега. За мене се изражава тая свобода само в леснотията да се обогатя; такова е също значението на нау-

ката за мене. Без това условие няма ни свобода, ни наука. Ти ми се учудваш на теорията? Напразно. Аз съм странен само за това, че я изповядам. Другите, всичките я следват мълчешката и се оставят да минуват за патриоти, за безкористни служители на обществото, за идеалисти. Те лъжат. Те пари искат да печелят само и добре правят. Днес парата управлява света и съвестите. Когато имаш пари, сиреч когато душата ти е благодарна от живота, само тогава си способен да бъдеш и патриот, и безкористен, и честен и да мислиш за чуждото благо. Защото, помни, само доволният корем може да бъде нелицемерно честен. Всичките ония гладници, които крещят и все споменуват: „народът“, на ума си казват: „джобът“. Народът и джобът — това са синоними. Тия думи не ритмуват добре, но страшно добре ритмуват в живота... Ритмувай ги и ти сявга, и няма да сбъркаш.

— Вий отричате всеки нравствен принцип, всяко благородно побуждение у нашето общество? Вий отричате всяка безкористност у нас! — извика Стремски въздивен от тоя отчаяно-скептически поглед на доктора:

— Отричам я със същата увереност, с която я отричам у мене си... Ти, чини ми се, живееш в областта на сънищата и на сапунените мехури, изсмукани от книгите. Аз не съм много по-стар от тебе, но имам по-трезвен поглед на света. Ний, докторите, рано поглеждаме практически на нещата и заедно с узнаването клетките и тъканите на человеческия организъм узнаваме и тайните пружини на човешките действия — толкоз по-лесно — на българите.

— А какво ще кажеш за ония българи, които мряха на турските бесила?

— То друг въпрос, онова листо — друго. Тогава имаше всичко онова, което днес няма. Аз ти говоря за сегашна България, за нова България, за освободена България... Сега всички викове, борби, стремления, крясъци на патриоти и партии се превождат на прост, груб български език така: п а р и! Сиреч — джобът вика, джобът гладен, джобът иска да се напълни и реве отчаяно джобът, зинал като ламя не-

сита... Прочее, драгий приятелю, и моят господин джоб участвува във всеобщий концерт.

И докторът се поклони иронично и без да остави Стремски да рече нещо, продължи:

— Аз се разлопчих като празна воденица. Но ти си все сериозен и умислен... Днес как ти се видя капитан Беринков? Леден руснак. Може да заповяда да застрелят сто души и няма да видиш никакво движение по физиономията му. Но той е пак по-добър от всички руски офицери тука. Те са отчаяни картофори. В тоя глупав Бреговец това и очаква интелигентния човек: да стане картофор, па и пияница. Впрочем неколцина утре ще видиш: те ще вземат участие в разходката за Ком. Хубава идея даде днес Беринков. Тоя мълчалив леденяк обича природата и само за това го обичам и му прощавам, че е московец. Аз ще взема Фанни, а тебе ще дам кончето... Легни си сега, че ще станем по зори, та слънце да ни намери в Балкана.

Телохранителят постла на докторът на дъските, а Стремски подир силно настояване на доктора легна в походното му легло само за тая нощ. След малко и двамата спяха.

V

КЪМ КОМ

Сутринта, далеко още преди зората да зарумени голото чело на старопланинския връх Ком, двамата приятели излазяха, яхнали на конете си, за да идат у окръжния началник, дето беше сборното място.

Пред вратнята му намериха вече дружината готова. Повечето бяха яхнали. С немалко учудване Стремски видя, че освен петимата офицери и един солдатин вестовой, той имаше за другар в това пътуване и една млада, малка жена, красиво кацнала по мъжки на ниското конче. Беринков го запозна с офицерите и с жената, която му протегна весело ръка от офицерското си седло и му каза малко завалено:

— Драго мени много.

— Турчанка е — забележи Беринков на Стремски.

— Отдека я имат тая мила кукличка? — попита той доктора.

— Пленница е, бреговчанка. Хванатa била от русите къде Кюстендил, като бягала с други мухаджири. Мъжът ѝ, някой си стар -бей, загинал нейде. Сега е под покровителството на негова милост, прапорчика Огулева, същият, който я пленил — и докторът посочи едно младо русо офицерче, което запаляше с кибрит цигарата ѝ.

— Как я викат?

— Алмá! Но православното ѝ име е Евдокия.

— Как? Кръстена ли е?

— Да, кръстникът е Дикий Барин. Той е кръстил още четири туркини — това е неговата специалност. Той е един вид православен мисионерин между мохамеданките, младите, в тоя град. Сам той е женен за такава.

— Не може да се каже, че тоя човек скучае в Бреговец — забележи усмихнато Стремски.

Дружината мина из тихите улици и излезе скоро на полето. Беше дрезгаво вече. Пътят за планината минуваше именно през западний кът на долината. Под гъстите клони на орешака царуваше още нощний сумрак. Поточетата шумяха жаловито из усоята. Някои много ранни птички изцвъркваха в шумата през дълги почивки. Околните бърда, що заграждаха от три страни долината, чернееха с мрачните си гори.

Подир един час ход дружината влезе в планината между високи гъстаци. Развиделяваше се. Стремски идеше след доктора, и последен. Пред тях се кършеше на седлото гиздавата снага на Алмá в червена рокля. Тая случайност направи Стремски да потъне в меланхолични мисли и да се угрижи. Догански, който не подозираше какъв червяк го яде, непрестанно дрънкаше и му задаваше въпроси, на които, за щастие, не чакаше отговор. Напред също се чуваха разговорите и смеховете на приказливите руси.

Керванът следваше своето възлазяне из гората. Внезапно отсрещните космати върхове се позлатиха: слънцето изгряваше над кръгозора. Сега дружината

минуваше из най-чудните местности, из най-величествена букова гора, под зелените клонове на исполините. Столетният букак ехтеше от веселата глъчка на дружината, упита от здравия въздух планински и от дивата красота на това горско царство.

Окръжният началник, изкусен декламатор, четеше високо руски стихове, които Стремски с удоволствие слушаше. Беринков, въпреки мраморната си физиономия, обичаше поезията, имаше душа възприемчива за естетична наслада. И в листака на старопланинските буки, в техний треплив шепот Пушкин, Лермонтов и Некрасов смесяха своите нежни или мрачни напеви, повтаряни от учудения ек на хайдушката планина.

Стремски беше доближил неусетно до Беринкова, привлечен от силата на стиховете.

— Ще се бавите ли повече тука, мосье Стремски? Скучен наший град, нали? — обърна се Беринков към него.

— Ще остана още няколко дена поради тиранията на доктора, който ме не пуска.

— Вие и месец да стоите в Бреговец при такъв мил домакин като доктора, няма да усетите утеснение. Прекрасен човек този Догански, бъбрица, весел, умен, но с мънички петънца... на характера и темперамента, за които не е той крив. Чудак е и оригинал. Добър медик, лош лекар, защото медицината си знае добре, болните мрази... Страшен скептик! Разгърмява света за греховете му и ги гали у себе си. Той има чувства български, но няма българско възпитание. Румънския живот му е дал печат и направление окончателно. Не бих желал на българите да прегърнат житейската му философия... Страшно скучае тука, горкият. Бих му съветвал да стори като прапорчика Огулева, но той мрази жените или подобре — любовта. Той се бои като от огън от влюбването... Чудак.

И Беринков шибна коня си. Стремски се намръщи след последните му думи.

— Впрочем, прав е донейде си — подзе Беринков, като изравни коня си със Стремски, — ето например наш Огулев... Той се е залюбил до шия в Алмà и сега не може даже и на Ком да иде без нея!...

— Прелестна амазонка — забележи Стремски, като гледаше Алмá, че с голяма сръчност се държеше на коня при катеренето му по една върлина.

— Тя язди прекрасно. Учи я Огулев, учи я и на руския език. На това й помага българският: тук турците знаят български. Той сериозно мисли да я води в Русия, да се ожени за нея. Що за същество! Това не е жена, а кукла! Ограничена, първобитна, чувствена. Никаква душевна потребност няма у нея. Времето й отива в писане веждите, ядене, гости, баня. Харемският живот я изуродувал, тя е останала дете по инстинкти и по ум... Пее и танцува обаче чудесно. Една вечер да идем на гости у Огулева. Пленителна и дива. Лермонтовата Бела, ако сте чели...

Стана късичка почивка на една полянка, дето подновиха силите си с водка и малко шунка. Алмà с наслаждение гълташе и едното, и другото, разчервеняла от умора и горския свеж въздух. Тя се смееше като дете на вшутявките и глумите на офицерите, които я плашеха с мечки. Оттука видът беше твърде хубав върху долината. През буковете стигаше глухия гръм от скоковете на реката. Пътниците пак ударихà нагоре и потънаха в букака. Беринков и Стремски пак останаха назад. От двете страни лесът се сгъсти от нахлуването и на други породи дървета: леска, габър, горун, лещак, счепкани и преплетени от други пълзящи растения. Русинът се озърташе с пушка свалена.

— Има ли тука гадове?

— Има ги в тая планина. Тук бродят мечки, глигани, вълци, сърни, кошути... Онази неделя убихме една голяма мечка, която изскокна въз нас из тая гора... Аз обичам тия ощущения...

Докторовото конче се умори и насила пъплеше подир силният Беринков добитък. При един завой Беринков се загуби зад дърветата, конят на Стремски хвана да се плаши нещо и да се дърпа. Внезапно Стремски зачу шумолене в дърволяка, нещо живо идеше и пробиваше, и разтваряше сплъстените върхари. „Звяр!“ — помисли си той и дупна силно коня, който с щръкнали уши, вместо да върви напред, се теглеше наляво. Стремски поиска да извика за по-

мощ, но той немà време: из гъсталака се подаде една космата глава.

— Дикий Барин! — неволно изкрещя Стремски.

Наистина, Дикий Барин се задаваше из гъсталака, из една козя пътека, пеш, пречупен òдве, запъхтян, шапката в ръка, чорлав и грозен до неузнаваемост.

— Добра стига! — каза той, като се тръшна край пътя.

— Къде отиваш, господине? — попита Стремски, още побледнял от вълнението, като удържаше коня, който продължаваше да се плаши от непознатия нему звяр.

— На Ком! — отговори Дикий Барин. — Снощи се научихме, че ваша милост с негово благородие, окръжния, возходите на Ком днес и моята кръщелница Евдокия вместе. И реших и аз в качестве духовнаго отца — извинете за чест: аз съм духовен отец на Евдокия — да се отправля. Но пешком, понеже за здоровьето, сиреч, путешествието е санитарно.

В тоя миг Беринков се завърна, обезпокоен от закъсняването Стремскево.

Дикий Барин скокна.

— Здравствуйте, ваше благородие!... Имею честь покорно...

— Отде изпъкна тука нашия славен адвокат? — попита усмихнато русинът.

— Благодаря, ваше благородие! Пешком путешествувал. Люблю... В качестве духовнаго отца. В Бесарабии я всегда ногами по горам путешествувал!

— Вы завралис, брат: какие горы в Бессарабии? Там поле.

— Поле, немножко так, извините — курганчики маленькие...

— Ну! Бог с тобою видно, адвокат. Вперед!

Беринков и Стремски пак тръгнаха.

Подир един час цялата дружина се събра на Здравенèц, голината, при която се свършва растителния пояс.

Пътешественикът по бесарабските планини креташе още далеко в букака.

VI

НА ВРЪХ КОМ

Оттука дружината тръгна пеше по стръмнината, покрита с алпийски паши: хлъзгавата трева и върлото правеха мъчно язденето. След един час още пъплене пътниците се намериха на билото, през което се прехвърля пиротския път.

На стотина разкрача наляво се издигаше скалиста гола чука — самият Ком — с тригонометрически знак на върха. Това бяха три високи стълпа, долу разделени един от други, горе събрани и напреки скопчени с дървета, за да стоят здраво. Тая странна постройка с вид на пирамида беше издигната от топографите-руси, що бяха правили изучвания за картата на България, и стоеше като една корона въз главата на балканския исполин.

Подир няколко минути дружината се намери на тая висота — около две хиляди метра над морското равнище.

Тук всичките изпуснаха вик от удивление. Картината, която им се откри пред очите им, беше дивна, вълшебна!

Нищо не може да даде понятие за чудесната панорама, видена оттука.

На север — едно хаотическо вълнение от тъмнозелени бърда, рътове, хълмове, разплескани и шарени, които се сливаха неусетно с безконечната гола равнина, сляна с влашката в тънката омара на кръгозора — гледка възхитителна, единствена, която обгръщаше голяма част от Западна България: ломското и оряховското равнище, Белоградчишко, Врачанско поле, цялото корито на Искъра; Дунава и през него румънските ширинета... От северозапад се дигаше голия гребен на Стара планина с хълбоци, облечени с букаци, с колосалните пирамиди на гордия Мижур, Бабин зъб, Вража глава, по билото на които пъпли сръбско-българската граница, а отсам тях, в полите им — прекрасната и дива чипровска покрайнина и райските долини на Огоста и Цибрица. На запад погледът плувнуваше в сръбските планини, натрупани и

премрежени от булото на маранята; виждаше се като на длан родливото Пиротско поле, с планинския му венец и зад него в далекий кръгозор призрачно-бледний гигант Суха планина, с неговий конически купен, побягнал в небето, посред хаоса от други по-ниски планини. На изток картината цяла се пълнеше от широко разтегнатий и разплюснат гръб на старопланинската верига. Тука тя губеше вид на планински гребен и представляваше една подоблачна вълниста поляна, лабиринт от голи хълмове и долове, образуван от няколко успоредни скачени планински вериги, с високия Мургаш в дъното на хоризонта, с черната си мъртва гора. Такъв вид представляваше тя и понасам към юг, разляна пред погледите на пътниците дори до Софийско поле, пустинна, плешива, дива... На юг пък гледката надминуваше всичко, което въображението може да си представи величествено: Софийско поле, чудно, с лъкатушния Искър, Витоша, синя разточена пирамида; Рила, многовърхестата, снеговита; родопския грамаден щърб гребен, призрачен, с Мусаллах, завит с облаци в непостижимото висине... По-надясно Люлин планина, Вискер планина и по-нататък високият Руй и целия непознат планински мир зад тях, мъгляв, фантастичен, безплътен в страшната си далечност, приличен на блян!

Та и цялата гледка приличаше на блян.

Пътниците гледаха в прехлас.

Планинският ветрец раздухваше полите на офицерските мундири; червената рокля на Алмá се развяваше. Конете, дадени на войника да ги пази, хрупаха с охота сочната трева, пръхаха от услада, като поимаха с разтворените си ноздри вълните на свежия въздух. Кончето на Алмà, с нрав мирен и кротко, оставяха да пасе волно.

Един от офицерите каза, че е пътувал по швейцарския Оберланд и по Пиренеите, но че на такава гледка не е присъствувал.

Всички бяха във възторг. Алмá само думаше: „Колко много убаву!“ Може би тя беше първата туркиня, която беше възлизала толкова високо. Докторът, който сам държеше за повода своята кобила, видя оттука всичкото нищожество и лъжа на своите

теории и на цялото си мировъзрение. Мраморният Беринков декламираше Лермонтовите стихове за кавказкият Казбек и Елбрусът . . . Огулев сочеше на Алмà някоя точка в хоризонта на североизток и й шъпнеше, че там се пада Русия. Туркинята пулеше учудено очи към Враца, за да разпознае Русия.

Стремски веднага изпита обаянието на мястото; той пръв път тука забрави Драга, т. е. не страдаше за нея. И Драга, и страстта му, и страданията му, и спомените му избледняха, опошлиха се, оситниха се до незабележителност пред шеметното и колосално величие на природата, пред нейната неизмеримост, стихийност и вечност. Сякаш че ония вълнения бяха за земята, бяха нейни растения и от нейната почва се хранеха; а тука, в областта на небето, те не бяха понятни!

VII

ПЕСНЯТА

Като се нагледаха, пътниците се наканиха да обядват. Вятърът на върха беше доста силен, та слезнаха пó на ниско на билото, за да им пази малко зáвет чуката.

Към края на обеда пристигна и Дикий Барин, посрещнат от весели поздравления. Той се присламчи до тях и взе участие в пиршеството с една вълча охота, изострена чудовищно от петчасов кучешки вървеж нагоре.

Алмà, с разчервенели бузи, с блеснали очи, беше много весела. Тя се чувствуваше щастлива, че се намира при толкова златни еполети, които замайваха погледа й. Офицерите й се любуваха, тя занимаваше дружината със своя смешен и изкълчен български език, странен в устата на една турска бенца, както бе странно и свободното й присъствие в туй общество от млади гявури безверници, въз тоя приоблачен планински връх. „Какво би казал беят, ако я видеше тука? Нов свят! Невероятен прелом!“ — мина през ума на Стремски. Поканиха я да попее. Алмà беше

певица. Докторът предложи да изпее Османпашовата песен, модна тогава у турците. И офицерите направиха същата просба.

— Та ние съвсем няма нищо да отберем — каза Беринков.

Дикий Барин каза, че ще превожда, но прибави, че Алмà ще се разтъжи.

Туркинята престана да е весела, лицето й стана сериозно, тя наведе черни очи надолу и запя с тънък, сребрист глас, но пълен с непостижима меланхолия:

Гидерим, гидерим, валидем,
балканлар тюкенмес,
аркама бакаръм, валидем,
имдат итишмес, огул огул.
Буна рус кавгасъ дерлер, валидем,
гиден дьонмес, огул огул.

Пилевня дидиклери, валидем,
бир офак касаба,
кеселен келлелери, валидем,
гелмес хесаба, огул огул . . .
Осман паша бизи, валидем,
верди фесада . . . огул огул.*

Непроницаемо дълбоката скръбност на мотива на тая песен хармонираше със скръбта на думите й. Това не беше песен, а въздишка на цял народ, победен и унизен в борбата. В това просто, грубо, безхитростно творение на някой неизвестен „шаир“ беше изляна душата на една погибающа империя; безнадеждно страдание, тъга безконечна, немощно покорство пред ударите на провидението. Повторките: „валидем“ и „огул, огул“ бяха плач висок, сърцераздирателен, който подчертаваше риданията на мотива с една сила и покъртна изразителност, непредаваема от друг език . . . Тая песен, пяна сега от цяла Турция,

* Отивам, отивам, майчице — балкани се не свършват, — гледам назад, майчице — помощ не иде. — Това е руска война, майчице — който иде — не се връща. Називаемият Плевен, майчице — е един малък град. — Но на отсечените глави там — няма сметка. — Осман паша, майчице — отдаде ни на гибел . . .

беше един вид „На реках вавилонских“ на угасналото турско величие... По бузите на Алмá се пороиха сълзи. Дикий Барин спря обясненията, също почувствувал, че му овлажняват очите. Офицерите нищо не виждаха в простите думи на песента, но арията проникна в душите им и те разбраха всичката поезия, що криеха тия тихи, страстни звукове. Те благодариха на Алмá, която се изправи, дигна омбрелката и изложи лицето си срещу вятъра.

VIII

ПИРАМИДАТА

Песнята докара разговора на войната и на последствията ѝ; по-после дойде на сръбско-българската граница, която пресичаше тъдява нейде билото; но никой точно не знаеше де. Дикий Барин слушаше с внимание. Доктор Догански разправяше, че смесената разграничителна комисия, натоварена да тегли граница между България и Сърбия според определенията на Берлинский договор, е била много нещастно съставена за нас. Българските членове в нея не били подготвени за важното си послание: тяхното невежество в географията на този край на България се равнявало само с тяхната некадърност; и хитрите сръбски представители, в които имало офицери от сръбския главен щаб, успели да измамят комисията и да спечелят за Сърбия много четвъртити километри българска земя и няколко села чрез кривото прокарване граничната черта, което, за жалост, е донейде истина. Попитаха случайно дошлият там овчар знае ли додека е сръбската граница на билото. Той посочи един връх на запад, шест-седем километра далеко, и каза, че там комисията лани побила колец — знак на границата. Но тая пролет той видял, че дошли „сръбски капитани и война“ и турили границата на самия Ком, дето и издигнали ония дървета. Офицерите се само усмихнаха на простодушното заблуждение на овчаря, взел руските топографи за сръбски офицери, а тригонометрическия знак за граничен. Но Дикий Барин, който чу това, погледна гневно на пирамидата. Неговото патриотическо чувство се оскърби за загубата на толкова българска планина и изплюва в брадата си една псувня...

Подир няколко време Дикий Барин, станал много мрачен, отиде, та яхна Алминий кон и се запъти на изток по билото. Неколцина му извикаха, но той се не обърна. Вятърът развяваше полите му, конската опашка и брадата му. По мъжественото му стоене на коня, по решителния вид изглеждаше, че адвокатът не прави проста разходка, а се готви сякаш да нападне невидим неприятел или да извърши друго нещо много важно.

Всички сега гледаха какво ще прави там.

Най-после го видяха, че той възлезе по чуката и отиде право към тригонометрический белег.

Дикий Барин слезе от коня, пусна го на воля, па дойде при пирамидата и я пипаше нещо.

— Разбрах! — изсмя се един. — Името си ще изреже на пирамидата, да остави вечно свидетелство за своето възлазяне тука. Дикий Барин се грижи за славата си. И Бонапарт си беше забележил името на върха на пирамидата в Египет!

Това съпоставление повдигна голям смях.

Стремски насочи докторовия бинокъл към адвокатина.

— Ах! — извика той. — Знайте ли какво прави? Бута дърветата!

— Как?

— Мъчи се да ги срути.

Всички вперихa очи, изумени.

Наистина, Дикий Барин се напъваше да разклати пирамидата и да я бутне.

— Що прави тоя сумасшедший! — каза окръжния началник разсърдено.

Завикаха му. Но вятърът идеше отсреща и връщаше гласа.

Дикий Барин при все това зачу, извърна се и направи успокоителен знак с ръката, който казваше: „Вий само гледайте: не ме учете как... Аз ще го направя отлично...“

Беринков отиде да се метне на коня си, но вне-

запно стълповете се повалиха и строполиха от върха в пропастта. Трясъкът от това падане достигна дотука.

Дикий Барин погледна насам, за да види ефекта от подвига си.

Беринков побесня. Това престъпление ставаше в негово присъствие, той носеше отговорността пред военното началство.

Той замаха, завика ядосано, почервенял. Разсърдено махаха и другите офицери, когато докторът му пляскаше с ръце възхитен, а Алма́ примираше от смях, че кръстник и́ бил толкова як.

Дикий Барин яхна коня си и се запъти насам. Очевидно, сърдитите викове и движения на офицерите бяха претълкувани съвсем в друг смисъл от него, защото отдалеко се позна някаква горда, самодоволна усмивка по лицето му — оттука то се изображаваше само от един нос, — усмивка на човек, извършил един граждански дълг и заслужил пред отечеството.

Той забележи, че от всичките окръжния началник най-много се възторгваше от подвига му. Тщеславното сърце на Дикия Барин тупаше силно и той, още по-го́рд, победоносен, продължаваше триумфалното си пътешествие насам.

Като наближи, той посочи с ръка чуката, отдето беше изчезнал тригонометрическия знак, и извика страшно:

— Долу сръбска подлост! Ком е наш!

Па слезна от коня.

Беринков се спусна с дигнат юмрук въз него и му обясни каква глупост и престъпление направи.

Триумфалната усмивка на Дикий Барин замръзна на устата му!

Той се обърна към овчаря.

— Невежественият човек! — извика той гневно. — Как дерзаеш да лъжеш на тая планина?

И той го изгледа така свирепо с побледнелия си нос и сърдита брада, щото беднят човечец вземá си торбата и бърже-бърже отиде при стадото си.

Вятърът духаше. Печално и шуто гледаше сега развенчания връх, на който никакво скърцане, никаква сянка не оживяваше вече безмълвната пустинност.

О, Дикий Барин!

IX

ДОКТОРЪТ ЛЕКУВА СТРЕМСКИ

Докторът окръжаваше с любезности и внимание госта си, за да направи седенето му тука по-приятно. Всеки ден той измисляше нови развлечения за него, разхождаше го по хубавите и романтични места в долината и отвъд нея — из горите; запознава́ го със своите близки познайници в града, които освен руските офицери — се четяха на пръсти между българите. От тях само на десетина души още докторът подаваше ръка. В тяхното число — и двата братя аптекари, гърци. Запозна го и с поп Лака, който четеше за уроки и светеше вода за прокуждане бродни́ците, и с телеграфний чиновник, дребно, духовито момче, и с учителката, която порази Стремски с красотата си, когато видя девойката най-напред в профил, отдясно, и която го изуми с грозотата, когато и́ видя лявата страна на лицето: тя представляваше цяла страшна зараснала рана от изгаряне, случило се в детинството; запозна го и със затулените ъгли от живота на местното общество, и с нравите му, и с понятията му, които превратът на Освобождението беше оставил непокътнати от ново влияние: политический прелом се беше отразил само върху горните пластове на явний живот, без да се почувствува действието му в по-вътрешните области на душата.

Но онова, което най-много привлече Стремски, то беше природата на тая балканска долина. Всеки ден намираше нови обайни кътове наоколо и по́ я обикваше и и́ се прилепяше. Ту пеш, ту яхнали с доктора, те изброждаха веселите ливадяци и орехови гори край кристалната Бързия; къпеха се в целебния открит вир при Вършец и в околните бари планински; посещаваха манастирите в полите на Стара планина,

пътуваха край веселите брегове на бистра Огоста и из гъстите бранища; минаха през Чипровица, славна със старото си рударство, през Ж... славна с традиционната разпуснатост на красния си пол. Лутáха се по бърда и долини, гуркаха се из вълните на природата и свободата, опиваха се до самозабвение от хубостите на тоя светъл мир...

Повече от седмица измина, без Стремски да усети как. Той се силеше в разнообразието на тия впечатления да задуши сърдечната си мъка, да забрави милия образ. Напразно! Замислен, меланхоличен и когато се възхищаваше, той влачеше навсякъде като един каторжник железата си — своите възпоминания.

Догански често го изглеждаше учуден от тая тъга, що не се махваше от лицето му. Но при един от задушевните си разговори Стремски не се удържа и му изказа всичко. Докторът скокна възмутен и като бързо си пипна фаворитите, блъсна с юмрук по масата и каза:

— Тъй ли било? А аз, да ти се изповядам, безпокоях се вътрешно, като те гледах тъй оклюхнал — от фтизис или сериозна ипохондрия!... Любов? Плюй! Кой ти каза да се влюбваш? Кой ти рече да се свързваш, да туряш свободата си, душевният си мир, целий си живот в зависимост от каприза на една безхарактерна, вятърничава жена? — Не само тая твоя Драга, но всичките жени са вятърничави! Те са създания нищожни, направени от болни нерви, от глупост и от пороци. Простият народ е определил с една само дума жената. Той я нарича: „Дяволска кост!“ И много мъдро. Да страдаш от измяната на жената, на която стихията, в която диша, е именно непостоянството и измяната, е глупаво и престъпно. Всяка жена — най-красната — трябва да знайш, че е най-грозната. Красота, грозота. Виж, тия думи са сродни не само по съзвучие. Видя ли нашата учителка? Нейното лице е символът на женската натура... За жалост, глупавото човечество вижда само дясната буза. Ти сега узнаваш грозотията на другата... Късно. Защото тая Драга аз ми се чини от всичко това, което чух да ми разказваш за нея, че тя е една празна гайда, която я надуват капризите ѝ, но душа в нея

няма. Нейната пустота е равна само с нейната жестокост. И ти, бедний, умен и интелигентен човек, си се впримчил във властта на такова ненормално създание. Забрави я, тя не е за тебе! Плюй, ти казвам, и на тази любов, и на тази Драга... Остави на будалите и поплювковците да въздишат. Това е глупаво и подло, което правиш сега. Някога сам ще се възмущаваш от своята мизерност на тая минута. Един влюбен не е мъж — а мърша!

Догански беше почервенял силно, като произнасяше тая кървава филипика против жените и любовта. Самото му озлобление и жестоки крайности свидетелствуваха, че преди да стане философ, той е преживял опита на сърдечни катастрофи.

При всичко това, Догански, в своята бурна и парадоксална реч, вярно улови някои и други съществени черти на Драгината психология. Той, външния зрител, прозря онова, което влюбения не успяваше да види всред сложността на ощущенията си и замаята на любовта. Драга беше постъпила в хармония със себе си. Ветрена, у нея привързаността силен корен не можеше да хване; суетна и пуста, тя не можеше да оцени Стремски, ни предаността му, щом разбра, че Патев, по своето положение, ѝ обезпечваше блясък и охолност, и удовлетворение на прищевките — неща, които влазяха като главни елементи в живота ѝ. За да се реши на такава жестока стъпка, притуриха се и други влияния: натиските отстрана на баща ѝ и майка ѝ; внезапното предложение на залюбения и нетърпеливия Патев, направено във вид на ултиматум в самия ден на посрещането княза Дондукова... Любопитно е, че Иваница Филович като последне убедително средство въз щерка си за оттласването на Стремски каза ѝ онова, което всеки други баща би скрил от страх за противоположен ефект: обади ѝ как Стремски отхвърлил безумно цяло богатство! Драга не отговори нищо, само по лицето ѝ се изобрази учудване... Подир един час годявката стана...

Бедният, честният Стремски! Да би знаял за това безмълвно, студено учудване, с което биде посрещна-

та неговата благородна постъпка, той веднага би се потърсил до утробата си от отвращение и би престанал да страда.

Но той не знаеше.

X

ТРЕВОГИТЕ НА ФИЛОСОФА

Запаленият доктор продължи пак по същата гореща тема, за да ободри и измъкне из унинието приятеля си, когато вратата се отвори и пощенския раздавач му донесе вестници.

Докторът прекъсна речта си, разтвори един от тях и го преглеждаше бегло. Погледът му се спря на нещо там, което го заинтересува. Веднага лицето му пламна, той хвърли вестника.

— На — каза той, — ти имаш твоите борби с женската измяна, а аз имам моята с шопската дивотия.

И докторът стана и закрачи бързо.

Стремски взе листа и видя там дописка с подпис Х. — пратена от Бреговец. Тя носеше тия стихове на Петка Славейков за епиграф:

Пресата е днес свободна:
един доктор ще си бодна.

Дописникът разправяше разни работи за Догански — истинни и неистинни — и придружаваше фактовете с големи нападки. Всичко се докосваше до неговото докторуване и отношение към длъжността му — нерадиво и недобросъвестно до крайна степен, ако се съди по писаното. Между другите имаше и тия: че Догански, кога обикалял по селата, преглеждал лежащите болни през прозореца или отвън вратата, а често — от коня си; че на други — пипал пулса с гантирана ръка; че заставял шопите да му свалят шапки. Още, че в Бреговец въртял си бастуна в ръката, като вървял из улиците, че давал на градска сметка от аптеката кинина на кобилата си,

без да й бил извадил свидетелство за бедност; че оставял едно зло куче на портата си да се рънчи и да гони болните!

— Подозираш ли кой пише?

— Да, един простак, учителче тука: но в София му преработват дописките: имам там неприятели някои, либерали.

И докторът изливаше негодуването си в нов поток укори и ругателства против жителите тукашни...

— Чудно ми е как при толкова обвинения, повечето дребни или нелепи, не са те нападнали за едно истинско беззаконие.

— Какво?

— Дето правиш адвокатство в съда.

— Как да е незаконно?

— Законът изрично забранява на държавен чиновник да изпълнява адвокатска професия.

— А бе, брате, истина ли е това? — извика докторът.

Стремски взе един от законниците на масата на адвоката-доктор и му намери потребния член.

Докторът се улови за косата.

— Пропаднал съм тогава: аз от една година адвокатствувам! — издума той отчаяно. — Защо ми не каза още завчера?

— Нали ти казах, че е несъвместимо?

— Аз разбрах, че професиите се не схождат, а не че закона запрещава! Пропаднах аз!

— Но съдниците как ти дозволиха?

— Те не знаят! Те от мен по-малко знаят законите.

Стремски стоеше в недоумение.

— Чудно как поне в апелацията не са забележили по твоите дела, минали там по въззив, че такъв важен административен чиновник извършва и адвокатска професия!

— Та никаква въззивна жалба не е имало досега!

— Как? Все са били доволни страните от решенията на съдът? Тогава той е идеален съд!

— Съвсем не! — каза докторът, като си обриса потът по челото. — Но допреди един месец никой тук не знайше, че се апелира и как. Нито съдът се

сещаше да обади и обясни на страните как се обтъжват решенията му. Всичките бяха окончателни. Тук бе първа и последня инстанция.

— Това е изумително! А адвокатите?

— Кои са тука? Аз и Дикий Барин. Аз — видя ме какъв съм! ... Дикий Барин го изключиха преди месец и половина от съдът — той беше член там — и щом престана да е съдник, стана адвокатин, и той е пръв, дето написа тука въззивна жалба против две решения, подписани и от него!

Стремски се смееше.

— Защо го изпъдиха този почтен человек? — попита той.

— Правителството се видя в чудо. Щеше да изпокръсти всичките туркини тука! Цялото мохамеданско население се развълнува, отидоха жалби до княза Дондукова и до султана! Стана политически въпрос. Тогава правителството го уволни, за да избегне конфликта.

Тоя път Стремски се изсмя с глас.

— A propos, дава ли го на съд окръжния началник, задето бутна тригонометрическия белег?

— На съд? Друга манджа не ядеш! Мраморният човек реши работата в две минути.

— Как?

— Предложи на Дикий Барин едно от двете: или да плати пет наполеона за възстановление на стълповете въз Ком, или да получи петдесет нагайки. Дикий Барин даде парите! Бърза работа. Без много мъдрувания и съдебни формалности. Та впрочем, ти видиш, и в нашия съд много ги няма формалностите. Съдниците са либерали. Ná, утре ще ги видиш по делото на убитий турчин — че и свидетелите не кълнят!

Стремски плесна ръцете си.

— Но това е за невярване!

— Така е тука, брате мой: нова земя! Тия почтени християни, съдиите, са такива — за права бога. Те са хрисими човечета, хванати за ухото и турени на съдейския стол... Еднъж осъдиха на смърт един турчин, че отсякъл череша на българин! Единият е воденичар; другият е бил в турско време зограф по

черквите; третият може да чете само черковни букви, но е бил ааза, съветник де, при турския хюкюмат... Той е и най-вещия между тях, сиреч гледа съдбите по шериата и по турските несложни усули. Ако много хванеш да му посочваш членове от Временните съдебни правила, той се разсърдя, става и ти казва: „Заповядай, господине, като знаеш повече от мене!“ — и ти сочи да седнеш на стола му. Оставям ти да мислиш какви са пък съдебните заседатели, които са селяни-шопи!... Сега виждаш, че и моя милост прекрасно би можал да стои на зелената маса между тях, без да прави петно.

Стремски се усмихна.

— Ти съвсем не се клеветиш, докторе — забележи той шеговито. — Така бива, когато хлебарят хване да шие кондури и Ипократ да води процеси, вместо да вари билки. Ти ще подивейш тук, ей богу!

— И подивях.

— Каква е тая лотария от тебе, докторе? — попита Стремски, като се загледа в едно обявление във вестника, който невнимателно държеше от няколко време в ръцете си.

— Ах, забравил съм да ти обадя! Пуснал съм на публична лотария моята Фанни. Обявявам сега, че тегленето се отлага за нов срок, понеже билетите не съм разправил още всичките. Продал съм около сто — повечето взеха офицери. Защото един человек не може да даде стойността на кобилата... Защо се чудиш? Защото съм турил, че е от „английско-тюрингийско произхождение“ ли? Дявол я знай, аз турих само напосока гръмливи думи, за реклама...

Стремски се изкикоти до пресиняване.

И докторът се засмя. Но като видя, че Стремски следваше да се превива, той се пооскърби малко, че за тоя смях може да стане причина неговата Фанни.

— Защо се смейш?

— Ти си пуснал публична лотария и я разгласяваш чрез вестниците, а лотарията е строго забранена от закона!

Докторът изгледа втрещен.

— И тя ли е забранена?

— Изрично!

И Стремски продължи да се кикоти неудържимо; после прибави:

— И досега не си ли имал мъмрене от министерството или прокурорско преследване?

— Никакво! Аз продадох даже пет билета, когато заминуваше оттука министърът на правосъдието! Той видя кобилата и се възхити...

— И министърът даже? — извика Стремски. — Ти право кажеш, докторе: нова земя, нова земя! — и той се кикотеше пак.

Но докторът се не смееше.

— Ти забрави твоят кахър, че те разсмя моят... Кажи сега, брате, какво да правя? Аз или за едното, или за другото ще изгубя службата си — ако някой тукашен идиот се сети да обърне вниманието на печата и на министерството. Чорт ме взел!

— Няма полза сега от каене. Прекъсни само всичките тия фокуси... Не вярвам да последва нищо неприятно... В София са заняти сега с изборите... Утре ли ще бъде тоя знаменит процес, на който ще бъда изпитван като свидетел? Предвиждам какви куриози ще има.

— Утре сутринта... Но представи си моето положение! — каза докторът, като внезапно се хвана за челото. — Аз трябва да се откажа да защищавам!

— Как? Ти си защитник?

— На убийцата!

— Аман, докторе, ти си решил да ме убиеш днеска от смях!

— Аз вече и условие писмено направих с домашните му: за възнаграждение ще ми дадат една хубава ливада от петнайсет уврата при Бързия...

И докторът изпусна една въздишка.

— Но мен ми казваше Дикий Барин, че той ще защищава убийцата!

— Да, но понеже аз взех тая мисия, той ще пледира за обесването му: той е адвокат на турците.

— Значи, Дикият Барин подир комския подвиг престана да е горещ патриот?

— Тоя рошав идиот по всяко дело е мой съперник... Жално е, че утре българинът остая без защита! Ти ще свидетелствуваш против него?

— Аз ще кажа истината.

— Казвай я, колкото щеш. Нека да го бранех аз...

— Ти надяваше ли се да го спасиш?

— Сигурно! Поне на тукашната инстанция той ще бъде оправдан. Аз щях да бия на патриотическата струна на белодрешковците... Всеки от тях е увреден нещо от турчин, всеки има зъб против турците. Прочее, убитият турчин е осъден още отсега, той е кривият. Рангел и без мене ще бъде оправдан от тия православни человеци... Жално, че хвръкна ливадата.

— Не, тука трябва един Гогол — каза Стремски. — Интереса на тоя град расте пред мене всяка минута...

XI

ПЪТНИЦА

Една пощенска кола издруска на улицата.

Те надникнаха из прозореца.

— Откак направих тия страшни разкрития, аз вече няма да видя мир — каза докторът. — Всяко изтрещяване по улицата на кола, всяко появяване на пощенски раздавач ще ме прави да трепкам, все ще очаквам отчисление... Дявол ме взел! Ах, тази кола иде откъм Лом.

— Там са една възрастна жена и една мома, хубавичка — каза Стремски... — Чакай! — извика той внезапно, па се улови за челото и се взря.

— Позна ли ги?

— Чакай! — и Стремски стори знак доктору да мълчи, като че искаше да събере мислите си, да улови някой далечен спомен.

— Какво има? Коя е тази госпожица?

— Не мога да се сетя...— каза замислен Стремски. — Но тая мома съм я видял вече — де? Не помня... Но сигурно ще усетя... Хай да излезем.

— Къде?

— На Милановия хан. Там непременно ще се спре тая пътница, за да обядва, докъд препрягат колата ѝ в станцията. Можем там да разберем коя е.

— Сега пак ще те съдя: що си такъв женльо? От Русе идеш бит, търсиш пак да те бият. Остави фустаните.

— Искам да разбера коя е!

— Една пътница, която минува! Какво те интересува? Истина, хубавичка е... Имаше носът на Алмà... Ха чуй, довечера ще бъдем на гости у Огулева, поканени сме на чай... И Беринков е там. Ще изпросим да ни поиграе Алмàта волуптозната турска шансонетка „Кючук ханъм", под дайрето.

— Да вървим! — каза решително Стремски.

Те излязоха и тръгнаха за Милановий хан.

Наистина Стремски се стресна, като видя тая девойка. Той искаше да узнае непременно коя е или поне — нещо за нея. Тя не зачуди само неговото любопитство, а на сърцето му нещо каза. Нещо много познато, много близко, нещо, за което той не можеше да се догади, имаше за него в непознатата пътница. Това нещо, това смътно възпоминание беше много сладостно. Поне сърцето му радостно се сви в гърдите му. Не, тая мома не беше чужда за него.

Още като излязоха на мегдана, дето беше хана, те зърнаха на чардака му на горния кат към пътя възрастната жена и девойката. Те похапваха при една маса. Кога приближиха към тях, Стремски видя, че девойката беше облечена в сива дълга пътническа дреха, преметнала през рамо чантичка, с малка шапчица, завита с белия воал, дигнат от лицето, което беше беличко и хубаво. Всичко това Стремски успя да види в разстояние на половин минута, защото девойката, като забележи, че е предмет на вторачено взиране на двамата младежи, свенливо се поотмести, за да бъде заслонена от стълпа, що подпираше потона, а може би случайно стана това.

Влязоха в хотела, за да получат сведения.

Но нищо сърбинът не можа да им обади, освен че идат от Лом и пътуват за София.

— Старата трябва да е майката — каза той.

— Не е, господине: ербо она ѝ говори: госпоя све — обясни ханджият.

— Значи, просто другарка ѝ е — допълни Доганski.

— Ний ще чакаме тук да я видим по-добре, кога се качи на колата — пошушна Стремски доктору.

— Добре, ела да влезем в кафенето.

XII

„ВЗЕМИ, ГОЛУБЧИК!"

В кафенето намериха петима души селяни-шопи, всички в бели хабени беневреци, пак с такива дорамници, вместо носения и лятно време от шопите кожух — знак, че те бяха по-първа ръка хора. Всички държаха чадъри.

— Виж съдебните заседатели на нашия съд — каза докторът на Стремски, след като ги поздрави.

— Как сте? Живо-здраво? — попита докторът.

— Благодáрим... на ручок бехме — отговори найстария, па прибави към слугата: — Момче! Направ ми кафе!

— И мене направ бре!

— Направ и мене!

— Е, утре ще съдим Рангела? — попита докторът.

— Утре, утре! — отговориха троица изведнаж.

— Здраво пипал тоя Рангел — каза докторът, — ножът беше минал от лявата цица, та излязъл от гърба на турчина.

— Сърбал каквото дробил на замано — каза един от селяните важно.

— Слушай добре: оправдателната присъда е готова, какво ти казвах? — пошушна докторът по френски на другаря си.

— Ти, докторе, нали ще браните българино?

— Щях, бай Цеко, но се отказах, случи ми се утре много важна работа.

— Ами тогава? Требе да се каже пред судó какъв е бил турчина, как е пищел светó от него.

Докторът пришъпна на Стремски:

— Тоя, дето ми говори, е Тимо Стамболият. Той беше вече и депутат в Търновското народно събрание. Той е мъдрият Нестор на шопите, защото е ходил на Стамбол и тълкува вечния календар.

Един от заседателите спомена за Дикий Барин.

— Она е с турците, от турска страна она ще гълчи, гявул му с... в брадата! — издума гневно други заседател.

— Момче! Запретих ли ти да ми свариш кайве? — обърна се един по-млад заседател към слугата.

— Запрети, бай Иванчо! носа — отговори слугата.

Цеко обясни на Стремски, като видя, че е вънкашен:

— За една държава, господине, се скарали Рангел и турчина Исуф, оти я отъмнал на баща му в турското... И она се нагневи, па го ръгне с ножо в гърдите...

— Как ще осъдите Рангела? — попита докторът. — За неговото престъпление смъртно наказание има...

— Там судо̀ ще види — отговори предпазливо Цеко.

— Да го осудим? Още не ни е изпила кукувица умо́! — каза друг.

— Християни сме, слава богу — допълни Стамболият, като сръбна със силно навъсване кафето.

— Остав, ами она булка и копелета има дребни.

— Она, Ранко, беше по-напред война... Па току се върнал, ето отказа̀л турчино при техната кошара, спречкали се за държавата и го убил! — каза друг заседател.

Стремски пришушна на Догански:

— Какъв странен език говорят тука!

— Да, много чудноват и опак.

— Какво викат: държава?

— Недвижимо имущество, земя, дворище — отговори докторът. — Да, много опак. Тук казват: отказа́х го вместо познах го; запретих — вместо заръчах; на той викат она; на войник — война, на бък-

лица — карта, и куп такива нелепости. Цяла шопска богоровщина!

Но в тая минута Стремски съгледа, че девойката слезна с другарката си, да се качи на пощенската кола, която се задаваше от станцията.

Те се изправиха на вратата. Сега девойката отблизо му се представи още по-хубава с черните си прекрасни очи и изражение нежно и просто. На ръст средня, тя имаше снага напета, с прелестни рамена и развит кръст; движенията ѝ бяха стройни, гласът звучен и сладък — като приказваше с другарката си; вееше младост и невинност от тая миловидна девойка, чертите на която още по-силно говореха на Стремскевото сърце. Да! Той я бе виждал тая девойка. Де? Кога? Не си спомняше. Тя само веднаж случайно погледна към него, повторачи се, па се извърна да поправи седенето си в колата, което образуваше денкче с вещи, завито с българско губерче.

Когато да се качи на колата, тя се обърна към момченцето, що ѝ принесе вързопа.

— Вземи, голубчик! — каза му тя и му подаде с малката си гантирана ръка бакшиш, па се качи.

Коларят вече шибна конете, девойката неволно се извърна и Стремски се одързости да ѝ пожелае с шапка добър път. Тя климна мило с едно розово облаче, изскокнало на бузата. Колата се отдалечи по шосето.

— „Вземи, голубчик!“ — повтори Стремски фразата ѝ, като се обърна към другаря си. — От Русия иде! Коя ще бъде?

Сега още повече се затъмни паметта му. Той дълго изглежда̀ колата, излезли вече на полето.

Той прие без размишление предложението докторово да се разходят по шосето извън града и тръгнаха̀, като още виждаха далеко пред себе си, пребулени от облак прах, двете жени в колата, която сякаш отнасяше един къс от Стремскевото сърце.

XIII

ИЗ УЛИЦАТА

Двамата приятели се завърнаха от разходката си по заник слънце.

Когато приближаваха до докторовото жилище, зададе се окръжний началник.

— Погледни, Стремски, какво лице има Беринков. Когато го видя това ледно спокойно лице, тръпки имам. Аз го видях, когато и той се намери при заклания турчин в Кутловица; нито едно нервно подръпване. Пак тъй спокойно! Такова е остало, казваше капитан Кузиревски, и когато мечката наскочила на тяхна страна... Темперамент от гранит. Пръв път го видях, че се развълнува на Ком зарад събарянето на пирамидата.

Беринков се спря.

— Вий, докторе, няма утре да защищавате Рангела убийцата — каза той нервно, като се ръкува.

— И аз тъй реших — каза докторът.

— Вий, мосье Стремски, също няма да давате показания свидетелски за Рангела!

— Какво има? — попита докторът, като се взираше в пребледнелия мрамор на Беринковото лице.

— Рангел побягнал одеве!

— Ах!

— Побягнал не е право: пуснали го да бяга — трябва да кажа! Аз съм уверен в това. Тъмничний стражар му е дал пътя, за да го отърве, защото счита, че е грях българин да наказват за убийство на турчин! Всеки ще види умишленост тук, нарочно изпущане злодея. И аз за това да нося отговорността! Става в моята полиция, под носът ми. Ох, тоя национален ваш фанатизъм! Имам си приятности от него... Отмъщения за минали насилия! Оня ден давай рапорт за убийството на турчина; завчера — давай обяснения на военното министерство за срутването на топографический знак от оногова, утре оправдавай се за избягването на убиеца българин, освободен от твоите собствени агенти. И турското население е в правото си да подава жалби против мене... Ежедневно репресалии... Помилуйте, аз окончателно се компрометирах. Ще подам оставка. Пратих потеря по Рангела. Сто нагайки, ако го хвана. После вашите съдии нека го оправдават!

И Беринков замина нататък сърдито.

— Добре, че Рангел си взе дърмите из гората... Той ме избави от неприятност и от борба в душата ми между дългът и патриотизма... Слушай, Догански, аз утре тръгвам.

— Какво те хвана из един път? Ще тичаш подир оная госпожица? — каза докторът полусърдито.

— Не, но аз съм пътник, и гост до три дни бива, а аз стоя тука десетина дена. Имах предлог Рангеловата съдба, понеже бях записан свидетел. Но сега няма извинение, а прекален светец и богу не е драг.

— Не те пущам!

— Но аз съм решил да разбия веригите си от твойто робство — изшегува се Стремски. — Мене ме чакат у дома толкова деня... И после, да си кажа ли едно нещо? Таз долина е рай; но тя е още много близко до мястото на кораблекрушението на моята любов... Искам да туря Стара планина между него и мене — казваше Стремски, като погалваше веселия Дракул, който ги посрещна на вратнята с въртене опашката и бърчене носа.

XIV

ОПАСНО ИЗКУШЕНИЕ

В стаята на масата Стремски намери плик, надписан до него. Той погледа пощенския печат.

— Ах, от Русе, сещам се: от Шопова.

— Че как те намери тука това писмо?

— Щом ти ме задържа за повече дни, аз телеграфирах на тоя мой приятел в Русе да ми прибере златния часовник, що забравих в стаята си, когато бързах да тръгна, и да ми обади тука за това — каза Стремски, като разпечата писмото и го зачете.

Веднага докторът забележи, че лицето на приятеля му силно се завълнува.

Ето какво му пишеше Шопов:

„Драги приятелю,

Часовника ти спастрих, ще ти го пратя в Бяла черква, щом явиш, че си там. Ти ненадейно ни остави, но каквото се види, и аз ще последвам примера ти, макар по твърде прозаическа причина: скарахме се с графа. Няма сега да ти разправям защо: аз съм виноватия. Ще мина в София, дето ме викат чиновник във финансите. Отбирам толкова от финанси, колкото свиня от псалтикия. Но сега тъй върви Българи́ята и кон прилика не язди. Мачухонски много пита за тебе, но е влюбен в чича ти. Получи вече едно писмо от него. Но и двата чифта очила си туря и пак нищо не може да разбере, колкото и да се блъска: през всеки няколко думи дядо хаджия турил е и по една румънска, па и българските ги размесил страшно с влашки букви. Кстати: Мачухонски го налетя едно нещастие, което роди две щастия: дойде фамилията му! По едно недоразумение... И той си скуби косата, че тъкмо се готвеше да тръгва... Но дъщеря му Наталия — тя е миличка брюнетка — си намери един прекрасен годеник, а нашия поет Жирков — една прекрасна годеница. Харесаха се при първо виждане. Всяко зло за добро... Пътищата на провидението са неизследуеми. Чакай, понеже ти споменах за годявка, да ти кажа и за разгодявка: можеш ли да отгадаш? Патев върна на Драга Филович! И причината действително сериозна: баща и́ се улови в разхищение правителствени пари, запечатаха му книжата и го дадоха под съд. Оказва се, че е бил затънал в дългове и заплетен в разни тъмни спекули... С това се обяснява и разкошният им живот. Положението му е незавидно. И Патев скъса́ пресните още роднински връзки. Бедната Драга е поразена. (Тя е приятелка на сестра ми Възкресия и затова зная то-

ва.) Плакала пред сестра ми. Просила я да ми предаде молбата и́, като ти пиша: позволяваш ли и́ да ти пише, да ти обясни всичко. Не давам мое мнение. Само ти съобщавам молбата и́.

Какво се загнезди в Брегове́ц? Чувам, че там са красиви туркините... Граф Марузин е особено във възхищение от костюма им. Купил си един, за графинята. Аз съм зле с графа, а пък Жирков се кара с доктор Досалиева. Приключвам ти тука изрязана от в. „Славянин“ една сатира, която е напечатал срещу доктора тъкмо по годежа си. От това можеш да видиш, че поетите са като пчели: когато смучат най-сладкия нектар, могат да жилят най-люто. Поздрав от всички приятели. Надявам се да те видя скоро. Де ще останеш? В Шопландия или в Автономията?

Твой Шопов.“

Стремски не погледна даже на сатирата и се обърна към доктора с развълнуван глас:

— Догански, Драга Филович е пак свободна!

— Как?

— Годеникът и́ върнал.

— Ах! — извика докторът учуден. — Защо?

— Чети тези редове! — и Стремски му поднесе предпоследната страница на писмото.

— Ти си имал чест, фелиситирам те — каза той, като прочете показаното място.

Стремски го изгледа опулено.

— Собствено, защо ми честитиш?

— Поздравих те, че си имал щастие, дето не влезе в примката, дето сега няма да делиш скандала и позора на това семейство. Вярвам сега това събитие радикално да те излекува... Що ме гледаш тъй втрещен? Какво мислиш да правиш?

— Аз ще и́ позволя да ми пише — каза Стремски.

Докторът скокна.

— Как? Да подновиш връзките? — извика той в негодувание. — С каква цел?

— Тя проси да се обясни. Аз не мога да откажа.

— Откажи! Не ти трябва, особено сега.

— Особено сега аз не мога да остана безучастен към Драга, в такива тежки минути за нея.

— Ти я любиш още; подир толкова страшно оскърбление! . . .

— Не, жаля я само . . . — избъбла Стремски с виновен вид.

Докторът кръстоса ръце и го изгледа вперено.

— Виждам какво — каза той, — ти сега ще ѝ пишеш, а подир малко сам ще скокнеш да идеш при нея да я утешиш!

— Това няма да бъде! — викна Стремски решително.

— Аз те уверявам, че ще бъде. Аз чета в очите ти тая мисъл. Ти си влюбен, следователно ти си мърша, човек без самолюбие, без гордост . . . и си готов да преглътнеш всякакви унижения, да затънеш до шия в срам, само Драга да бъде твоя, понеже сега е на разположение . . .

— Ти говориш тъй, като че тази девица е последната негодница. А всичката ѝ вина е, че е била жертва на бащината си тирания, а сега — на кражбите му.

— Ти я защищаваш, Стремски? — извика докторът злобно. — Ти забравяш всичко, каквото ми говори за нея в ядът си и каквото изтърпя от нея! А аз ти казвам, че е калпава душа! . . . Аз съм чувал за сестра ѝ, Голичева. Тя е разпасана жена. А има шопска поговорка: „Ивер от клада далеч не пада!“ . . . И тя ще е като нея . . . Видиш? Бащиното ѝ нещастие е било само предлог за Патева да развали. Навярно човекът има други причини . . . Той е несравнено по-умен от тебе, защото пет дена му стигнаха да я разбере . . .

Стремски стоеше и го гледаше смаяно.

Докторът извика:

— Бягай! Бягай! Тръгвай по-скоро през Балкана! Сега те не задържам, а те гоня! Бягай в Бяла черкова, бягай по дяволите, но назад не поглеждай. Ако се извърнеш — пропаднал човек си. Сирената ще те сграбчи и удуши! . . .

Стремски стисна докторовата ръка сърдечно, без да каже нещо. Па скъсà Шоповото писмо.

— Юнак си! — каза докторът възхитен . . .

Стремски се залови да се готви за пътуване.

— Какво е това? — попита докторът, като взе да чете изрезката от вестника, оставена там от Стремски. — Дявол ги взел тия идиоти! Ето пак печатана псувня! И на масата ми я оставили!

Той не беше видял, че тая изрезка Стремски я намери в писмото си.

И той прочете следнята сатира, написана по лесния маниер на Любена Каравелов, додето Стремски в другата стая прибираше вещите си:

Доктору Д.

Хей, докторе, хей, докторе,
сива мотовилка,
болен съм аз, моля ти се:
дай ми нещо билка!

— Не, не мога: във хотела
чака ме трапеза
и не зная дали скоро
оттам ще излеза.

— Докторе, за бога, чуй ме:
много зле тресе ме!
— Твойта треска нека чака —
ази ще подрема.

— Докторе, око боли ме:
какво да се чини?
— Няма нищо, остави ме,
то само́ ще мине.

Ух, какви са хора диви,
само ме смущават!
Нека търпят — те са криви,
че се разболяват.

Гаче затуй аз съм доктор
и очила носа,
да се мъча за тез шопи:
ходжите защо са?

Той хвърли сатирата, без да я дочете до края.

— И очила ми турили да нося! Идиоти безобразни, глупци! — викаше той ядосан, когато Стремски пак влезе при него. — Чети, Стремски: още една подлост за мене, възмущавай се! — и той му посочи хартията.

— Та тая сатира не е за тебе! Тя е Жиркова, за доктор Досалиева в Русе. Прати ми я Шопов в писмото си.

— Така ли? И аз разбрах — по очилата само, — че не подхожда за мене. — После, като се усмихна самодоволно, прибави: — Тоя Жирков — complimentele mele ... Знайш ли какво е казал един немски поет? Забравих го, оня, евреина ...

— Хайне?

— Да, Хайне! Той е казал: „Царе! Бойте се да си направите поета неприятел: изгубени сте!“ Или подобно нещо. А у нас може да се викне: „Доктори, бойте се от поети неприятели — и приятели!“ Последния ще ни окарикатури по-добре. Не, трябва и аз да ида скоро в София, за да разруша козните.

Стремски излезе с доктора и отидоха на станцията да си улови кола за утре. Вечерният мрак беше паднал вече.

— За утре не можем да ви дадем кола — отговори началникът на станцията.

— Защо?

— Държим ги за княза и свитата му.

— Как? Княза иде? — попита Догански стреснат.

— Преди малко приех телеграма от господин министъра: негова светлост ще стигне тука утре по четири часът после обед... Трябва да държа свежи коне, за промянка ...

— Толкоз по-добре: всяко зло за добро. Ний ще можем да присъствуваме на посрещането на първия български княз тука — забележи докторът, като тръгваха пак из тъмната улица.

— А мене е крайно неприятно.

— Че се забавяш един ден?

— Да, щом си обадя на сърцето, че ще пътувам,

всеки час на закъсняване ми става несносен ... Особено в тоя случай.

Найден можеше да притури и друга причина за нежеланието си да бъде утре тука: утрешното посрещане на княза Александра с великолепието, възторгът и виковете на навалицата щеше много живо да му напомни и възпроизведе посрещането на княза Дондукова в Русе и щеше да съживи тежките му спомени и разтвори раната в сърцето му.

XV

БЕЗСЪННА НОЩ

Нощта беше тиха, звездна. Из прозореца Стара планина стърчеше в тъмносинето небе. Звездиците трептяха като разноцветни брилянтчета. Тържествена тишина цареше навън. Никой шум не идеше отнякъде да наруши сънят на природата, задрямала дълбоко под сумрачната нощна пелена. Чудна, упоителна балканска нощ: напоена с дъховете на горите и галена от нежния лъх на зефира. Вадата на улицата пееше своята непрекъсната, сънна мелодия. Сегиз-тогиз само телохранителят на доктора изхъркваше на одъра, дето спеше. Туптене понякога се раздаваше под Стремски: то бяха докторовите коне в обора. Стремски, макар и уморен от многото тревоги на тоя ден, както и от седенкуването до късно у Огулева, не можеше да заспи. Той гледаше все към планината, без да дойде сън до очите му. Пред очите му се мяркаше образът на днешната млада пътница. И чудно, усещанията, които изпитваше от този образ, бяха съвсем нови, непривични. Вместо трескавия трепет и мъчителното копнеене и страдание, що му даваше Драгиния спомен, от образа на тая млада и непозната пътница вееше някаква тиха сладост, свежест, благодат някаква, нещо успокоително и ободряюще идеше оттам, нещо добро, приветно, здраво озаряваше душата му. Той се хващаше за челото. Коя беше тая мома? Де я е видял? Де е говорил с нея? Де е бивал с нея? В Русе? Не. В Румъния? В

някой друг град на България? Тя говореше и по руски: значи, и в Русия е живяла! „Вземи, голубчик!“ Тия думи звучаха на душата му, пълни с небесна мелодия.

Защо той не беше по-смел да се запознае тогава? Той можеше да направи това по най-приличен начин! Страхуването от присмехите на доктора го възпря. Той се мъчеше от яд. Той мигновено прозря тогава, при виждането на тая девойка, нови кръгозори от светлост и надежда и тия кръгозори изчезнаха заедно с девойката и небето пак се прихлупи над него и той остана един, безпомощен, с великата си мъка, в борба непосилна с тиранический и сладостен образ на Драга . . .

А образът на Драга, от която той бягаше, преследваше го с нова сила подир Шоповото писмо. Той беше решил окончателно, неповратно — че между него и нея не можеше вече връзка да има, и той щеше да бяга по-далеко и никога нямаше да я види; но ако волята му можеше да има власт над разума, то тя беше безсилна над въображението; тя беше в състояние на оня край на света да тикне Стремски — тя не беше способна да тури преграда между Драга и мислите му.

И тя пак застана пред него. Рояци спомени на нови вълни налитаха в душата му. Ту е с нея на дунавский бряг, ту в стаичката ѝ чува лудешкият ѝ смях, ту я вижда, като се върти в бала, щастлива и сияюща, с Веригарова, който ѝ шушне четиристишието си . . . И сърцето му пуща кръв. Той стана, запали свещта и погледна часовника си. Часът беше още два! Мислите му, душата му, сърцето му бяха размирени; той искаше да се залише, понеже не можеше да мисли за спане, да се забрави в някакво занятие, да излъже дългите безсънни часове, нетърпимо тежки в тая всеобща тишина и покой. Реши да отговори Шопову и да му опише подробно тая долина и как е прекарвал времето. Тая идея му се усмихна. Той седна при масата да пише. Захвана първия ред, па престана. Остави перото и скръсти ръце навъсен. Той усети, че това, което щеше да пише Шопову, беше твърде безцветно, пусто, незначително. Не описания на разходките му можеха да

смъкнат товара от душата му, да разсеят мислите му. Душата му жадуваше да си излее накипялата скръб в друга форма, мислите му искаха да се изкажат, чувствата му копнееха да бъдат поверени някому. Той искаше да плаче, да моли, да се бунтува, да проклина, той искаше да изсипе всичкия пламък из гърдите си, за да му олекне и му посветне . . . Но кому да си повери тайната трагедия на сърцето? Кому?

Драга! Дали не бива да ѝ пише? Защо не? Той нито мисли повече, грабна перото с трескава бързина и задраска по хартията. Той писва непрекъснато и с растяща разпаленост в продължение на един час. Мислите му течеха със силата и буйността на един пролетен поток, устремен от планинските висоти, подир многомесечен плен и задушване под зимния лед.

Ето какво написа Стремски към Драга:

„Госпожице!

Няма нужда да ми пишете. Подир вашата постъпка вие разбирате, че да се опитвате да подновявате връзите с мене е повече от нелепо, то е жестоко. Вие сте привикнали лекомислено да си играете с чувствата и със сърцето на другите, вие разкъсахте моето на части безжалостно, вие презряхте любовта ми, вие унизихте моето человешко достойнство с такъв лесен начин, с какъвто подадохте ръката си на един человек, който беше чужд на вас, когото вие не любехте и с когото свързвахте навеки съществованието си . . . Съжалявам, че тъй скоро получихте първото тежко разочарование. Сега пак си обръщате поглед към мене, към жертвата на вашето свирепо лекомислие, на вашата жестокост . . . И тъй лесно! Госпожице, вие сте ужасни! Вие сте ужасни с тая лесното да забравяте, да мъчите, да се свързвате и се откъсвате. Не ви укорявам, нито ви обвинявам, само ви казвам, че вие скъсахте булото, що ми затуляше очите, и оставихте в мене едно сърце

убито, едно горко безверие в душата ми, едно отровно съмнение в човечеството. Заедно с това разбрах и друго нещо: ний не сме били създадени един за друг. Аз до последний час не исках да разбера това, въпреки всичките доказателства, които ти ми даваше. Но моята заслепеност се равняваше само със силата на моята любов... Не знам какво бихте искали да ми пишете. Напразно ще бъдат всичките ви обяснения или уверения. Вие няма да ме утешите — защото аз и на тая минута тежко страдам и ви обичам, — нито да ме привлечете изново — защото аз ви мразя ужасно, тоест бягам и се боя от вас — и никога, никога няма да се повърнат в сърцето ми прежните чувства и доверие, както в разбитата чаша не може да се повърне изляната от нея в калта вода... Яма бездънна ни дели от днес нататък. Забрави ме — това ти е тъй лесно — и пожелай ми едничкото нещо, за което съм жъден сега: и аз да те забравя. Аз се чувствувам сега доста силен вече да страдам и по-як — за да посрещам наплива на възпоминанията си.

Сещам, госпожице, колко е унизително за мене това признание, че те любя още. Гризе ли то съвестта ти, или гъделичка тщеславието ти, не зная, то си е твоя работа. Но аз бях длъжен да ти кажа това, щом реших да ти пиша. Други на мое място би те оскърбил може би, би изказал думи на ненавист, би се гаврил със злощастието ви: аз нямам тоя кураж. Как в някои случаи ненавистта е добродетел и спасителна реакция! Ако аз ти пиша, то това правя за мене си. Не искам нито да те обиждам, нито да те съдя. Но в тая минута само на тебе една в целий свят смея да кажа моята скръб — не за да я споделиш, нито търся съжалението ти, — всеки други, комуто бих дръзнал да я съобщя, не би ме разбрал, би ми се присмял, би ме намерил нищожен и глупав. Аз само на тебе имам смелост да я обадя тая скръб, която всичката отдалеченост, която ни дели, всичките красоти на тая райска планинска природа, всичките раз-

влечения и съчувствени отношения, с които ме окръжава тук един гостоприемен приятел, не могат да я заглушат, защото аз те обичам, любя те, госпожице! Любя те! — високо викам тая дума сега, защото се срамя и ниско да я кажа тука. Защото аз цялата тая нощ не мигнах и страдах; защото теготата щеше да ме задуши, ако да се не беше намерила една хартия и едно перо на масата ми. Скъсай това писмо, смей му се, чети го, ако щеш, на Веригарова — за мене е все равно: то беше отдишката на котела, без която пáрата би го пукнала... След един ден аз ще прехвърля Стара планина и в нов хоризонт ще пренеса тъгата си и мислите си. Защото аз и там ще те помня, но ще те помня, както помнят един мил покойник в гроба, чийто образ пак се вести насъне пред очите на ония, които са го обичали, но когото никой от тях не очаква, нито ж е л а е да се върне в къщата. Ще очаквам и аз от времето да ми донесе благодетелния си балсам на забравата... Ще очаквам юнашки и търпеливо успокоението и новото бъдеще, защото аз съм още млад и чувствувам, че океана на живота е още напред, та затова ще ми трябва мъжество и сили, и гордост да следвам предназначението си.

Това писмо е последната беседа, която имам с тебе, и аз искам да свърша тая беседа с думата, която идеше на устата ми през всичкото време, додето ти пишех и за която е способна само истинската любов: П р о щ а в а м т и!“

Като написа това писмо — въпреки волята му напоено с горчивина, — Стремски усети, като че му олекна на гърдите. Той го тури в плик, па си легна. Умората от силното вълнение скоро затвори клепките му. Той заспа. Когато сутринта се пробуди — много късно, — той не намери доктора, отишъл по служба; но като видя на масата плика, надписан за Драга, той го взе, помисли и го скъсá. Той намираше сега безцелно изпращането му и даже вредно: писмото можеше да предизвика отговор, от който се той боеше.

Ако нощта дава добри съвети, сутринта вдъхва бистри мисли...

Па излезе да се разходи из града, който беше нащрек, по причина идването на княза Александра.

XVI

ПЪРВИЯТ ИЗБРАНИК

Малко история.

На 17 април тая година, който беше рожден ден на Царя Освободителя, членовете на Великото народно събрание, свикано в Търново за избиране княз на освободена България, излязоха по десет часът сутринта из черквата „Св. Четирийсет мъченици", дето бе се отслужил тържествено, в присъствие на княз Дондукова-Корсакова, молебен за царя, и отидоха в Народното събрание.

Конака, сборното място на народното представителство, беше обиколен от голяма навалица свят, любопитен да чуе кой ще бъде народния избраник и да поздрави с възторг радостното събитие.

Ако да беше оставен тоя избор на сърдечното влечение на народа и на представителите му, то пръв български господар щеше да бъде княз Дондуков, в когото всички имаха пълно доверие, когото бяха видели на работа и комуто бяха признателни за всичко онова, което беше направил за отечеството. На настойчивите предлагания от депутатите да приеме български трон, той отговори, че е съвсем невъзможно да бъде избран русин. Той обади, че царевото желание е, щото избора им да падне на княза Александра Батенбергский.

Желанието на царя беше заповед за българите...

Княз Дондуков се качи на тронната трибуна и всред гробно мълчание предложи на събранието да си избере княз, съобразно предписанието на Берлинский договор. Подир това излезе, сподирен от всичката публика, и в залата остаха само представителите.

Тогава митрополит Климент Браницкий стана и като призова божието благословение въз делото на съ-

ранието, каза една дълга реч върху великото значение на днешния политически акт, който предстои да се извърши, изреди европейските принцове, които биха могли да бъдат кандидати за български престол: княз Рейс, княз Олденбургски, княз Валдемар и княз Александър Батенбергский, царев внук, сестрин син на царицата. Той препоръча като най-сгоден да завземе български престол последния.

Възторжени възклицания, изскокнали едновременно из всички уста, приеха думите на митрополита и името на княз Александра, „първий български княз", пролетя навън из навалицата посред урагана от гръмотевични ура и топовните гърмежи.

България имаше вече първият си княз!

Великата историческа епопея, на която пролога беше царевата реч в белокаменната Москва, се завършваше тоя ден в столицата на българските царе.

От тоя миг захващаше се нова ера в българската история.

Веднага една шесточленна депутация тръгна за Ливадия, дето гостуваше тогава у царя княз Александър, за да му съобщи народния избор, който той прие.

Княз Александър от Ливадия тръгна да направи посещение на европейските дворове, според задължителния в такива случаи обичай. Той беше приет любезно вред: в Лондон, Париж, Рим, Виена, Берлин, Цариград. В началото на юния той тури крак на българска земя във Варна, дето го причака княз Дондуков, а на 7 юни тържествено влезе в Търново и се закле над Конституцията.

От старата столица на България до новата ѝ, София, шествието князово беше непрекъснат триумф. Народний ентусиазъм нямаше описване, ни изказване. Александър I беше не само княз на български народ, а негов любимец и идол. Той беше конкретното олицетворение на неговий постигнат политически блян — свободна България, брънката, която скачваше и продължаваше скъсаний преди пет века синджир на българските венценосци.

При тия титли и при качеството му на близък

сродник на царя съединяваше се още и физическата му хубост, за да уголеми обаянието му.

В София князът пристъпи към съставянето министерство и подир несполучений опит да го състави от водителите на двете партии: либерална и консервативна — успели да се образуват още в Търново при изработването Конституцията, — той повери управлението на едно министерство от консерваторски вождове, додето бъдещите избори му посочат партията, която се радва на народното доверие. Военното министерство държеше руский генерал Паренцов. Скоро след подписването указа за изборите князът напусна София, която нямаше за него нищо привлекателно, с тая си физиономия на още мръсна, вехта и отвратителна валийска столица, и тръгна с руский полковник Щепелева да обиколи народа си, жеден също да поздрави своя мил княз, внукът на Царя Освободителя. Княз Александър имаше намерение да мине през Лом за Букурещ, та да посети румънский крал, а на връщане да обиколи дунавските наши градове.

В тая му първа обиколка, която беше нов ред народни триумфи, Бреговец беше първият град, който се случваше на пътя му и който от месец насам вече се готвеше да направи славна среща на българският господар. Тоя честит ден за Бреговец беше 16 септември 1879 г.

XVII

ПРЕЧЕК ПРИ ТРИУМФАЛНАТА АРКА

Действително, целий град беше се раздвижил и развълнувал — отрано. Градский съвет дигаше две триумфални арки, едната на улицата, пред къщата, в която щяха да дадат гощавка на високия гост, друга извън града, на полето. Стражари с коне сваляха от Балкана елови клони за тях.

Приготвена беше още по-отрано таблата за поднасяне от председателя на градския съвет хляб-сол. По идеята, дадена от Догански, тя беше оригинално

изработена от буково дърво, което покрива тукашните планини; така — и блюдото, което щеше да поднесе училищното настоятелство, беше изработено от местен мрамор. При тия дарове бяха притурени и едно стъкло със златен пясък от златоносната река Огоста и едно стъкло с блестяще като рубин малиново вино — с производството на което се слави тоя окръг.

От околните села се стичаха селяни и селянки пременени, заедно с кметовете; метачи чистеха дългата улица, дето щеше да мине кортежът. Офицерите привождаха в изправност младата българска войска, която щеше да стои във фронт. Гостинничарят Йозефович, натоварен от кметството да приготви княжеската трапеза, събираше по къщята на заможните граждани всички по-добри съдове, както други събираха килимите, за да постелят и облекат къщата, назначена да приеме княза. Един местен учител беше му написал през нощта една поздравителна ода, а учителката „двоеликата“ обкичваше с разноцветни ленти тетрадката. Заседателите на съдебний съвет бяха облекли най-белите си дрехи, а членовете му вадеха петната от черните си униформи, в които щяха да бъдат представени на княза. Всичко беше в движение. Всичко се лъсваше. Градът и гражданите добиваха празничен вид. Даже докторът облече в нови халати болните в болницата, даже Дикий Барин навлече друго палто, пак старичко, но всичките му копчета стояха — понеже той беше натоварен с важна мисия от началника: да даде команда за урата и да не оставя да се прекъсват.

По четири часът подиробед пред триумфалната арка на полето беше се натрупал много свят. Отдалеко още блещеше надписа в стихове на арката, измислен от същия учител-поет:

Добре дошъл, княже!
Народ тебе каже.

Всички народности бяха представени тука в лицето на първенците си. Българи, турци, евреи — стояха на отделни купове; също и селяните със своите кме-

тове; чиновнишкият свят се трупаше най-отпред. Ученици и ученички на два дълги реда стояха при арката; няколко момичета държаха китки; учителят с побелели устни и с уплашено лице държеше тетрадката с трицветните ленти. Градският кмет с таблата в ръце чакаше развълнуван, като двайсетият път подпитваше помощника си да му повтори приветствената фраза, от която все по някоя дума му изщукваше из ума.

Вълнението и радостта на народа бяха големи. По всички лица се четеше възторг. Първий български княз минуваше през градът им! Името „Княз Александър“ сладко се шепнеше от устата, разнасяше се из въздуха, пълнеше душите и сърцата. Всеки усещаше, че присъствува на извънредно велико зрелище, че преживява необикновен момент. И очите, пълни с пламък, се стремяха на изток, отдето се очакваше появлението на княза; напрежението на нервите достигаше до последните предели на силата си. Скоро далеко се зачерни нещо на пътя и се дигна прах. Тълпата се замърда безпокойно и обърна очи към там. След няколко минути окръжний началник се зададе, като една буря със запенен кон, а на известно разстояние след него летяха десетина пайтони в облаци от прах. Тогава Дикий Барин ревна ура и хилядите гърла го подзеха; шапките замахаха из въздуха, въздухът екна. Пайтоните приближаваха насам сред тия вълни от викове, прах и възторг. На най-първата кола седяха двама хубави офицери. Единият, който седеше отдясно, твърде млад, дълголик, румен и красив, с български народен калпак с бялото перо, с мундир, засипан с прах, постоянно дигаше дясна ръка, за да поздравява възхищения народ. Това беше князът. Колата минаха под триумфалната арка и спряха. Княз Александър слезе. Той имаше исполински ръст. Неговата глава стърчеше над всички други глави. Безконечното ура продължаваше да цепи въздуха все с нови и по-яростни талази под командата на неукротимия адвокатин. А когато то утихна, Дикий Барин, опулен, потен, в изстъпление, един за всичките упорствуваше да заявява народний възторг. Трябваха усилията на стражарите, за да го накарат

да млъкне, за да може кметът да произнесе приветствената си реч князу. Когато той криво-ляво си изпълни задачата, князът, който сега се учеше български — и обикновено говореше с народа чрез тайния си секретар, тук отговори сам със своя немски акцент, от който и докрай време не можа съвсем да се отърве:

— Твърде ви благодаря. Да живей всичкий български народ!

След като получи с благодарност китките от ученичките и чу с ухилване одата на учителя, князът се обърна към мохамеданските първенци, които с ниски поклони изразяваха своето верноподаническо почитание.

Един млад софта с бяла гъжва, в турско време кадия тука, произнесе приветствена реч и после подаде с ниско темена едно прошение от единоверците си. Това прошение беше само сгънато; князът го отвори и видя при турския текст френския му превод. Той го прочете внимателно и избъбра нещо на частния си секретар. Секретарят се обърна към Беринкова:

— Господин началнико, необходимо е да намерите побягналия убиец. Неговото изпущане зле се тълкува.

— Пратих потеря! — отговори Беринков с ръка под козирог и с червени петна по лицето му.

— Негово височество желае да му доложите веднага за улавянето му.

— Слушам.

Князът се извърна към селяните и подаде ръка на един достопочтен старец, който стоеше отпред. Попита го от кое село е.

— От Долне Озирово, господине. Бог да ти дава здраве! — отговори старецът живо.

Князът се усмихна.

— Вие готвите ли се да си избирате депутати? — попита князът, който се интересуваше от ближните избори.

Старецът не разбра добре.

Тайния секретар му обясни какво го питаха.

Селянинът се усмихна хитро, па каза:

— Е оно, господарю, сме си го нагласили веке: от наше село ще си избереме двамката само: Тимо Стамболият, оти она е разумен човек и от село ни си е, познаваме се, дето го рекли... Она и вас избира...

— А другий кой е? — попита ухилен князът.

Селянина се побара по челото, па попита, като се усмихваше:

— Па да го кажем ли?

— Кажете, кажете, дядо — рече секретарят.

— Ех, и той, вика се, е наш челяк: цар Александри!

Князът биде изумен от този отговор най-напред, после се усмихна, продума нещо Щепелеву, също усмихнат, и тръгна към пайтона си. Един гражданин се промъкна, приближи и му подаде прошение. Князът погледна въпросително секретаря си.

— За какво ви е прошението? — попита секретарят.

— От страна на гражданите.

— За какво?

— Плачем се от доктора Догански! ...

— Добре, негово височество ще даде надлежний ход на прошението ви — и секретарят се запъти с княза към колата, за да тръгнат за градеца.

В туй време някой разтласка навалицата, за да излезе напред. Мнозина обърнаха главите си, в това число и княза. Видяха Дикий Барин. Той, гологлав, с очи широко разкрити, с изражение на необикновена радост, излезе напред и извика:

— Ура! Ваше величество!

— Quel est ce diable d'homme? — попита князът учуден, като изглеждаше любопитно адвокатина.

Тайният секретар попита Беринкова, който отговори, че негова милост е адвокатин тука, а на Дикият Барин стреляше ужасни погледи, за да се махне оттам. Но Дикий Барин, одързостен от вниманието, което възбуди към себе си, приближи с ниски поклони до колата, на които току-що се качи князът. Князът му махна с ръка, за да чуе какво има да му каже.

— Имам чест да ви поздравля, ваше височество!

Жител города Бреговаца и ваш покорноподаний.

— С какво се занимавате тука? — попита княз Александър.

— Адвокатска должност. Стараем се още за возродителната България... Сиреч станахме жертва — за развитие православной религий из мохамеданский полк!

Секретарят, който се сети, че има пред себе си знаменитий покръстител на туркините в Брегоовец, за което бе станало и дипломатическо питане, разказа усмихнато по немски князу подвигите на адвоката.

Князът се засмя весело, климна благоволително на Дикий Барин и даде знак за тръгване, без да дослуша адвоката, който щеше да моли за служба...

Дикий Барин ревна пак ура и подир него хиляди още гръмнаха и зацепиха въздуха. Навалицата всред облаци прах и с изступлени викове фукна подир пайтоните, които отиваха към черквата, дето щеше да има молебен, размеси се с тях и скоро ги раздели от колата на княза, потънал в талазите на народния възторг. Тичаше и Дикий Барин, като викаше и махаше шапка и с юмруци си пробиваше път из народа, за да приближи пак до княза. Защото славолюбив человек беше тоя Дикий Барин и от тая минута той порасте сто педи високо в собственото си уважение!

XVIII

ПОКРАЙ БЪРЗИЯ

Брегоовецкий проход е един от най-живописните на Стара планина, именно — по северният й склон. Буйната Бързия, шумна и пенлива, се спуща през много водоскоци в дълбоката си матка, ревешком скача по балваните и бяга към долината. Двете високи и стръмни урви на долът са покрити с букак. Величествените и столетни дървета се катерят гъсто, като войска исполини, по склоновете и придават чудесна красота и великолепие на тоя планински дол. Окото с наслаждение се лута по техните зелени бухлати ша-

търи и люби да потъва в тайнствените самотии, които се прозират в сенките между белокожите стволове. Шумът и бученето на реката пълни цялата околност с ек. Навред шума, сенки, луда растителност. Човешките гърди поемат жадно влажния въздух на усоята през летните пекове. Пътникът, който иде тогава от голите равнища ломски или от София — минал през пустинните, каменити и опечени баири на южния балкански склон, — изпълня се от радост, като се озове в хладната паз̀ва на това горско гърло. Картината е възхитителна, очите не могат да се нагледат, душата се опива от шумовете, зеленината, хубостите и величавите видове, натрупани тъй щедро от природата на едно място.

Шосето извива край Бързия, ту отляво, ту отдясно, и се катери лъкатушно по високите урви над нея, все край букака, а някъде — и през него. Правено още във времето на Мидхат паша, то е доста върло и пощенските коне не могат да изкарат колата, като преминат един километър оттатък Клисура. На тая точка управлението запряга колата с волове, а конете се изкарват на върха. Понеже вървежа на воловете е твърде муден, пътниците предпочитат да слазят и пешком да вървят, сиреч да правят най-прелестната разходка под сянката на тия вековни букаци и над пропастта на шумящий дол.

Из тоя друм пътуваха пеше и Найден и Доганski — за към София.

Защото докторът се беше решил да тръгне заедно с госта си. Причината за това бързо тръгване беше опасността, в която го тури подаденото вчера заявление до княза, което още днес навярно щеше да тръгне за министерството с резолюцията му. Докторът прочее реши веднага да се яви пред началството си и да отстрани бедата, която го заплашваше.

Колата им идеха отзад, като скърцаха и скриптяха жаловито, водени от флегматичний шоп-колар, отхлупил шапката назад.

Докторът не беше приказлив тоя път, безпокойството го ядеше, той беше замислен, нетърпелив и намираше друма нестърпимо уморителен. Найден, напротив, се усещаше в добро разположение на духа и

мълчешком се опиваше от хубавините на природата, която тука му се показваше съвсем от нова страна...

Но вниманието и на двамата биде привлечено при един завой, на който излазяше пътека из букака, от някакви отдалечени викове в гората. Току-що се допитваха какво ще бъде това, из пътеката изскочи един селянин с капица на главата.

И двамината го познаха веднага.

— Рангел! — извика докторът.

— Убиецът! — извика стреснат Стремски.

Рангел се затече към тях куцешком.

Докторът си хвана револвера.

— Какво искаш бре? — попита сопнато той, готов да се брани...

— Избавете ме, помогнете ми, господин докторе! — извика умолително убийцата на Юсуф ага.

— Кой те гони?

— Потерята, стражари! — Той посочи гората, отдето приближаваше топтенето.

— Дявол да те вземе тебе! — изскара му се докторът. — Де да те скрия? В джобът си?... Ето ти цяла планина! Тичай!

— Убих си кракът, хромя! Не мога.

Действително, Рангел, премалял от бягане, с цървули продънени, из които се подаваха разкървавени пръсти, едвам стъпяше на левия си крак и нямаше възможност да се спаси с бяг — от стражарите и следователно от съд и петнайсетгодишен затвор.

Тоя шоп беше около двайсет пет годишен рус момък, облечен в скъсани шопски беневреци и изжулен дорамник, с раздрани ръкави на ризата. Той имаше ръст среден и здраво развита снага, лице сухо, очи сини, с поглед енергичен, зверовит, който светеше изпод тясното му силно издадено чело.

Стремски, който в Бреговец беше готов да свидетелствува против него, да каже истината, въпреки гласът на българина, който викаше в сърцето му, тука се смили. Видът на младия шоп, гонен от два дни като звяр, пробуди в душата му съчувствие и желание да го спаси. Но как? Той мислеше какъв способ да намери, преди да изпъкнат там гонителите. Веднага той хвана за ръка Рангела, поведе го към колата,

които бяха наближили, взема поводника от ръцете на коларя, увря го в неговите, размени им шапките и му каза:

— Води нагоре, а гледай надолу! — па се обърна към коларя: — Ти ела с мене. — И те тръгнаха двамата да идат към доктора. В тоя същи миг петима стражари излязоха на шосето.

Те попитаха доктора видял ли е бежанеца. Той отговори, че не е.

— Той без друго е слезнал надолу, зад завоя, той хромеше и нагоре не можеше да върви — размениха си мислите стражарите.

— Напред! И стреляйте, ако не спре — изкомандува старшият им.

И потерята бързешката слезна надолу и мина край колата и водача им, без даже да погледне към тях. Когато последний шум на гонителите изчезна, Стремски и докторът приближиха до благополучно избягналий опасността Рангел.

— Ти да благодариш бога, че ти избавихме кожата от куршумите! — каза му докторът.

— Сполай ви, господин докторе — каза ниско и още много уплашен Рангел.

— Сега тъй ще водиш колата чак до върха, а там ще видим . . . Па по-малко куцай!

— Бива.

Но клетий момък едвам премещаше крака, премалял и изнемощял.

— Ял ли си? — попита го Стремски.

— Дека, господине? Дренки и трева ям от два дена. Това дал господ в гората . . . — отговори Рангел, като изглеждаше Стремски и искаше да го познае.

Найден извади половина хляб от коша в колата и му го даде.

— А! Вие ли сте, господине, дето на Кутловица ме видяхте? — извика ненадейно Рангел, като позна най-после Найдена. Па като сграбчваше хляба, сграбчи му и ръката и я целува́ много пъти.

— Ние сме българи, Рангеле, затова ти помогнахме сега; но да се убиват хора, макар и турци, то е лошо нещо и грозно. Помни и пази се — каза му Найден, като отминуваха напред с доктора.

— Ех, господине, да го знайш ти кой беше турчино, като мене щеше да сториш! . . . Той християнска кръв е пил! Комка да не взема, ако лъжа — казваше Рангел, без да бъде чут вече от Найдена, като хвана да ръва изгладнял комата.

Двамата другари мислеха из пътя как да притулят и нататък Рангела. Неговата съдба ги интересуваше вече и участието им растеше към тоя млад и силен момък, жертва на едно пагубно увлечение, но повече геройско, отколкото безчестно: той беше убил в лична борба един враг на народа им, беше отмъстил за неправедния грабеж и за другите му насилия над българи. И Стремски си напомни за баща си, зверски съсечен от един турчин, който беше видял добро от него, и се питаше дали би могъл да му прости и дали имаше право да прости, ако му паднеше във властта звярът-убиец! Наистина, чувството на хуманност, светъл плод на нововремската философия, му повеляваше да прости; но имаха ли право да искат от една първобитна, непосредствено чувствующа природа като Рангеловата пориви от великодушие, непонятни за неговия прост, естествен ум?

Когато излязоха на билото, те видяха на поляната един стражарин, който пазеше шест коня. Разбраха, че прежните стражари са били конни и временно са оставили конете си тука, за да бродят пешком стръмнините букашки. Тяхното повръщане тука прочее беше сигурно.

Когато пак пощенският колар, който чакаше на същата поляна, впрегна конете, те качиха Рангела при него, като му нахлупиха много ниско шапката на челото. По причина на близостта на потерята те измениха и плана си за обядване и вместо в близкий Петрохан решиха да обядват долу, на Гинцките ханища. Кратковременното бавене при Петрохан поради препрягането конете мина без никаква опасност. В кръчмата нямаше никой. Четиримата конници-шопи, които излязоха оттам още при спирането на колата и тръгнаха напред, не бяха тъдявашни, а от Искрецката околия, както узнаха от ханджият. В една стаичка докторът прегледа Рангеловия крак. На-

мери, че ходилото беше разрязано от камък, но раната беше лека и щеше да заздрави скоро, ако се пазеше кракът спокоен. Когато колата пак тръгнаха, шопската дружина беше изминала вече поляната и се спущаше нанадолу към Гинцките ханища.

XIX

В ПЛАНИНАТА

Билото на Стара планина при Петрохан, през което се прехвърля нейния главен западен проход, е широка, гола поляна, траповита и вълниста, покрита с дебела паша, изложена на вечни ветрове. Сред нея, край шосето, е заложена простата гостилница „Петрохан“, която е дала името си и на прохода. От изток и от запад на поляната се издигат високи рътове; западният, който е един хълбок от Ком, е полупокрит с буки; източният е гол и увенчан със страшни и грамадни укрепления, назначени да бранят прохода от русите и напуснати от турците, без да дочакат неприятеля. От това било между гористата пролука от север се вижда в дълбочинето част от Бреговецката долина и бърдата ѝ; от запад, под хълбока на Ком, се видят мълчаливи и пусти долове, голи ярове, мрачни зъбери и урви, от които вее страшна тъга и дивотия. На юг са пак долове, висове, урви, падини, все голи, дори до Мала планина, верига успоредна на Старата. Като измине поляната, шосето захваща да наваля надолу по ребрата на една стръмна урва. Колата се търкалят с опасна бързина и сякаш че на всеки миг ще се гътнат в ужасната пропаст, която се отваря под тях. Оттук погледа потъва в дълбока тясна долина, покрита с морава, с няколко селца, кацнали по околните брегове, със звучни и славянски имена и скудна растителност.

След два часа вървеж, при най-голямата жега, колата спряха при един от Гинцките ханища в долината. Там щеше пак да има промянка на коне и подълга почивка. Нашите пътници, все безпокойни за Рангела, когото бяха вземали под покровителството

си, назърнаха в кръчмата на хана. Вътре на хладовина седяха четиримата шопи, вързали конете си отвън. Найден и докторът поръчаха на Рангела да се притули някъде около хана, а те влязоха в кръчмата, за да обядват — от скромните припаси, що носеха в кошницата си.

Това правеха и шопите: троицата бяха обикновени селяни, с обрасли от косми, мършави, опечени лица, с изражение грубо или тъпо; четвъртият беше по-забележителен: въз шопските бели абени гащи и долактянка беше намъкнал шаячево късо сетре, вместо цървули той носеше чизми, а на главата проста сламена палария вместо шопската шапка. Тоя полуопевропейчен шоп имаше лице едро, дългнесто и грапаво с наивни сиви очи и редки мустаци. Той се отличаваше още с гигантската си снага и с гръмливия си дебел глас, който наумяваше гласа на дърто овчарско куче в планина. Когато се смееше, сякаш че баучеше. Той нямаше още трийсет години, но едрината му го правеше по-стар. Очевидно, този великан беше най-умният между четворицата, защото само той приказваше, а останалите зяпаха учудено-глупаво в устата му. И умствения му склад хармонираше с външността на тая любопитна личност. Сред просташкия си и груб говор той вмъкваше речи чужди, термини книжовни, повечето от тях лошо казани или лошо употребени. Явно бе, че тоя шоп се бе, както казват, „налапал“ при засягането с едно покултурно общество, чуждо на неговата среда. А разговорът сега беше за княза Александра, който вчера беше минал оттука и развълнувал умовете на цялото тъдявашно население. Понеже Догански по обичая си приказваше по френски с Найдена, шопите разбраха, че това са двама другоземци, и си говореха без стеснение.

— А каква е верата на кнезо? — попита един от шопите, когато великанът прекъсна думата си, за да запали цигарото.

— Протестантин.

— Какъв е? Ходи ли в черква?

— Ходи. Не си ли ходил в София да видиш? Стои в черквата,додето пусне... На трона... Пък ли-

цето му — мляко и кръв. Като на мома... Черви се, черви се, срамува се... Зер толкова хиляди очи гледат на него в идеал. И аз да съм на негово място, майки, няма ли да се засрамя? На физиономия е висок като мене...

Найден и докторът се погледнаха усмихнато.

— Ами защо не туриха русин нам за кнез? — попита един от троицата дипломати. — Кнез Александър, кажат, е латинец!

— Ха! На това даде воля нашата Костинтуция. Когато княза се закле в Търново на нея, че ще я почита и ще я пази, и ще я гледа като очите си... Аз ви казвам — трепереше светът от тържествено. Костинтуцията му даде воля.

— Коя е тази Костинтуца?... — попита един от политиците другаря си.

— А бе невестата му — забележи умно друг.

— Каква невеста, бай Зафире! — изгълча строго исполинът. — Добре, че тия власи тука не знаят български да ни се присмеят, че сме диви. Майка им стара...

— Годеница е още, бай Зафире — поправи друг... — Ти казвай нататък, Иванчо!

Иванчо продължи към Зафира:

— Знай, бай Зафире, че Костинтуция не е нещо живо, а тъй викат на новия закон наш, на българския закон, по който ще се съдим и управяме напред. Написа тая Костинтуция Народното събрание в Търново... с целия парламентел!... Турски закони не припознаваме вече. Долу Турция!

И исполинът блъсна с юмрук дъската, на която седеше. Па гаврътна чашата си.

Стремски слушаше и се усмихваше, но докторът беше недоволен. Той се нагневи малко от думата „власи". Не за това, че исполинът помисли двамата другари за такива, а за презрителния тон, с който изрече тая дума. За да го смути, той внезапно заговори по български със Стремски:

— Найдене! Ний трябва да благодарим провидението, че ни доведе в Гинцката кръчма днеска, за да приемем уроци от политика и държавно право.

Не Братиано, ами и Бисмарк цървулите не може върза на тоя почтен шопски брат...

Троицата шопи зяпнаха учудени най-напред, па се изсмяха. Но Иванчо се разсърди.

— Е, като си българин бил, с тая влашка качулка, кой те бръсни тебе? — отзова се Иванчо намусен. — Аз не такива, ами министри ми са подавали ръка, с генерали съм приказвал, майка им... и пак са били хора, и благородни... Кой та пита тебе бръснат ли е владиката? Стой си мирен там, като господина...

Шопите се пак изсмяха. Докторът пребледня, поиска да възрази, но Стремски го замоли по французки да не дразни селянина. Догански се задоволи да се усмихне презрително към Иванча, па продължи да приказва по французки:

— Видиш тия говеда? Моля: даден им най-свободен режим, най-либерална конституция! Какво разбират? Лукиянов и Дондуков заслужват бесило. И виж какви са дръзки и нагли?... Аз станах консерватор именно тука, като гледах как тоя народ не е узрял за свобода! Чу ли негова милост? Аз бих желал в турско време да видя тоя дивак да се озъби така на едно заптие.

— Съгласи се, че ти го предизвика. Без това аз щях да имам удоволствието да слушам още най-оригиналната беседа, да присъствувам на процеса на умствения прелом, който става у нашите населения при веянето на свободния живот... После, ти, докторе, грешиш и в друго: ти се възмущаваш от смелостта на тоя полуцивилизован селяк, понеже в турско време той не би я имал. Та именно това мене ме радва, това е именно влиянието на свободата! Вместо рабски дух — самоуважение, ограждане своето човешко достойнство... Тоя шоп заявлява своите права на равенство и нищо повече.

Докторът не искаше да се съгласи напълно с Найдена и защищаваше идеята си за една ограничена свобода на България, недорасла още за пълна; но той млъкна и се вслуша в думите на исполина, който сега разправяше за войната.

— Аз тогава минувах през Никопол, току-що бяха наскокнали власята. Защо ги пуснаха русите

да прегазят Дунава? Изграбиха светът, не оставиха стока у хората, изгориха вратите и прозорците... Плен! Майка му стара, да бях руския цар, щях да заповядам да обърнат топовете срещу тях... Доде бях във Влашко, ги обичах: мирни и добри хора; но войната им... Войната им мразя... А капитаните й все такива качули палячовски носеха. — И Иванчо погледна към докторовата шапка.

Догански пламна от негодувание. Възпитан в Румъния, облагодетелствуван от нея, служил в армията й при плевенската обсада, той не се стърпя да не отговори на обидните думи Иванчови за румънската войска и ролята й в България.

— Ти, хлапацало, не приказвай така за румънската войска... Беше ли при Плевен? — обърна се той към Иванча презрително.

— Не бях, палячо! — отзова се Иванчо с пламенни очи.

— Ако да не бяха румъните да дойдат на помощ на московците при Плевен, спукана им беше работата... Да не бяха тия качулки, и твоите московци, и твоят руски цар Осман паша щеше да ги хвърли в Дунава!

Исполинът скокна като ubоден.

— Ти кой си, та приказваш тъй? — попита той, като гледаше застрашително доктора.

Стремски видя, че ще избухне по-зла караница, и теглеше за лакътя доктора, за да го удържи от увлечението. Но докторът кипеше от гняв.

— Аз съм оня, който гледа как мрат румъните за нашата свобода и слушах как пискаха турските куршуми край ушите ми... Аз бях военен доктор там, при Гривица, и не ти позволявам пред мен да псуваш...

— Бъди, какъвто щеш... Ти защо изпсува русите?

— Защото си един дръвник, затова!

— Аз не съм дръвник, а съм депутат, който избра княза! — извика исполинът и се хвърли с дигнат юмрук въз него, за да го удари в главата.

Докторът хвана тоягата си и скокна. Но вместо да се брани, той ловко отстъпи и за щастие: страшният юмрук на исполина по тоя начин не падна въз главата му, която щеше да бъде сплескана.

Стремски улови да ги разтървава. Докторът, изгубил и последната капка кръвчица от лицето си, трепереше като листо. Той чувствуваше, че прекара истинско премеждие. Иванчо плати на кръчмаря, изгледа още един път заканително доктора и излезе, като бъбреше нещо, с дружината си, качиха се на конете и си тръгнаха.

След петнайсетина минути и колата бяха вече впрегнати, и Рангел седеше на мястото си. Той бе сколасал да намери в хана една вета войнишка фуражка, която бе наложил вместо шапката си. Стремски и докторът се качиха. Колата тръгна из шосето през равната поляна, която се простира до полите на Мала планина.

XX

ТРАКИЕЦ

Жегата беше станала голяма. Слънцето прежуряше, една тежина имаше във въздуха. Небето беше застлано с тъмнобелезняво було мараня. Не можеше да се диша. Явно бе, че ще вали.

Далеко пред колата на нашите пътници яздеха из шосето четиримата шопи, на които исполинът продължаваше да маха нещо и да разправя. Още по-далеко, пред самата планина, едвам личеше триумфална арка, издигната над пътя: околните села бяха срещали вчера на него място княза.

Докторът, твърде още развълнуван от сцената в кръчмата, мълчеше и гледаше вторачено отпред. Стремски го хвана пак грижата за Рангела. Макар че се беше малко предрешил, но той пак бе много изложен за един гонен от потери бежанец на тия открити кола. Който го познаваше, пак щеше да го познае. Беше немислимо почти най-после да го не подушат ония, които го дираха по тия друмища. Само извънредно щастие можеше да го спаси.

След половина час те преварихa шопите. Докто-

рът и Иванчо не пропуснаха случая да си стрелнат ненавистни погледи и колата отминаха напред към триумфалната арка, близо до която се редяха Бучинските ханища. Тъкмо на един километър оттам загърмя. Небето бързо се покри с облаци; едри капки дъжд западаха по шосето. Вятърът духна, гръмотевиците затрещяха, няколко светкавици избраздиха облаците над Ком, дъждът заплющя и потече като из ведро.

Докторът и Стремски стигнаха в Бучинския хан съвсем оквасени. Те окачиха връхните си дрехи и шапките си на стената в кръчмата. Колата с конете също бидоха вкарани в двора, на подслона. Стремски не забрави и тука Рангела и го скри в една стаичка на кръчмата. Дъждът продължаваше вече без трясъци и мълнии и не тъй буен, но равен и непрекъснат. Небето, подир първите пориви на гняв и бяс, остави да се изтечат мирно всичките му облаци.

След няколко време и шопите стигнаха измокрени като мишки. От сърдитите им разговори Стремски разбра, че отиваха за Искрец, отдето бяха, и че дъждът ги накарал да се отбият в кръчмата. Докторът беше крайно недоволен от тая случайност, той не можеше да гледа Иванча спокойно, с когото продължаваше пак да разменя злобни погледи. Освен бурята отвън, имаше още две бури в кръчмата, кипящи мълком в душите на двамата противници. Дъждът валеше. Той даже не сочеше скоро да престане. Шопите решиха да чакат; Искрец беше на един час разстояние оттука и щяха да успеят да си идат още рано. По неволя и нашите пътници чакаха: те и така бяха измръзнали от дъжда, който ги би на откритите кола. Стремски стоеше настрана с доктора; той с удоволствие видя, че шопите се залисаха в приказки и тоя път съвсем чужди на раздразнителната тема за войната. Именно, дума ставаше за убития при Кутловица турчин Юсуф. Иванчо казваше, че го познавал още в турско време, че от този турчин си купувал кожи за цървули на пазара в Бяла черква.

Споменуването на Бяла черква разбуди любопит-

ството на Стремски. Той се приближи към депутата и го попита:

— Ваша милост, декашен сте, господине?

— Аз не съм оттука, аз съм от Тракията — отговори депутатът. По онова време Източна Румелия често означаваха с това име.

— Аз разбрах това още по говора ви: а отдека сте родом именно?

— От Гьопсата, от село Алтъново, ако сте чули. Ама от една година се заселихме тука и ошопихме, господине — усмихна се Иванчо.

— Вие познавате Бяла черква добре?

— А че как да не познавам? Нали всеки четвъртъчен ден карах на пазаря там дърва? Псето онова, Юсуфът, дето го утрепаха, беше табак в Карлово и в четвъртък носеше стоката си в Бяла черква... Едно до друго са Карлово и Бяла черква... Хей, отиде си и тоя градец! Както нашата Клисура една година по-рано. Майка му стара! Тракията си изтегли само!

Като узна, че Иванчо е от Стремска долина, Найден внезапно усети голямо съчувствие към него. Докторът, който се въсеше настрана, също наостри уши към разговора между Найдена и Иванча. Той даже наполовина му прости одевешните постъпки в Гинцкия хан, като видя, че му се е оперил не шоп, а тракиец. Неговото тясно, тракийско-патриотическо чувство изпита някакво си удовлетворение, даже гордост някаква от това приятно откритие. Но самолюбието му го не оставяше да покаже това явно.

Найден беше нетърпелив да попита Иванча познава ли някого от домашните му. Тоя човек сега му стана много близък; голямото му, грапаво и грозначо лице сякаш стана по-симпатично.

— Познавате ли покойния Марка Иванов?

— Чорбаджи Марка ли?

— Да.

— Познавам го много харно, бог да го прости... Ха! Та ти говорех за тоя табак: той убил, пезевенгинът, в планината чорбаджи Марка.... Сега и той си намери майстора... Майка му тамо!...

На Найден щръкна косата.

— Как? Юсуф ли го уби? — извика той потресен.

— Той. Аз не бях там тогава. Но ми разказаха белочерковци, дето видели... Всеки казва: табака, бреговчанина. Тъй го и викаха там: „Бреговчанина!“

Стремски си плесна ръцете, силно развълнуван: той си спомни сега, че и Иван Кирков в Стара планина беше споменал с това име: „Бреговчанин“, убийцата на баща си.

Докторът, който чу тоя разговор и разбра, че Рангел е убил убийцата на Найденовия баща, неусетно скокна и дойде при Иванча. Той забрави сръдната си... Подаде ръка на Иванча и му каза покъртено:

— Да се примирим, господине, и аз съм тракиец: доктор Догански.

Иванчо стисна докторовата ръка с готовност и ухилено каза:

— Дай, защо да се караме?

— Вий как се казвате, господине?

— Тука, в Искрец, ми викат Иванчо Тодоров, по баща ми де; а там, у нас, ме прекарваха другояче, викаха ми повечето человеци: Иван Боримечката.

— Боримечката! Вий ли сте? — извика зачуден Стремски, който знаеше анекдота от Клисурското въстание за „топчето“.

— Аз самичък, господине — отговори гордо Боримечката, — аз съм, дето на Кдисура славно изнасях на Зли дол черешовия топ!

Стремски стисна ръцете на Иванча, покъртен и възхитен от всичко, каквото чу.

— Ами ти кой си? От Бяла черква си, нали? — попита Боримечката.

— Как? Негова милост е синът на чорбаджи Марка! — каза докторът.

— Ах, ти си бай Марково момче?

— Да.

— Ти къде беше тогава, когато бягаха през Балкана?

— И аз бягах заедно, бай Иване.

— Ами кой бай Марков син пушкал на турците на Балкана? — попита Иван живо.

— Аз.

Боримечката скочи и му улови двете ръце.

— Ваша милост отърва наша Стайка?

Найден го гледаше, без да разбере коя Стайка и без да си обясни вълнението му.

— Как, ти не знайш ли? Ти тогава си отпъдил турците, та Стайка, жена ми, избягала и кака Гипка с народа барабар!... Е, ти ли си юнакът бил?

И великанът сграбчи в широките си обятия като една горила Найдена и го целувà по устата и по бузите много пъти и с насълзени очи.

— Без тебе Стайка, господине, щеше да се пропадише и стане зян за мене... Турците искали да я отвлечат... Тя ми е разказвала и аз съм плакал. Името ти не помнеше само. Да си жив, бог да прости баща ти, че родил такъв син... Огнянов беше така юнак! Ей, виж пак де да се видим! Кой знаел? Да не беше дъжда, така и не щях да знам, че си Марков син и избавител на Стайка... Като й кажа тая вечер, каква радост ще бъде! Дай тука бре, да почерпя! — обърна се Иван към кръчмаря. — Господин докторе, седни и ти... Кусур не връзвай за одеве... Така, живи хора доде сме, караме се, миpим се... Искам с вас като с братя от една майка да си погълчим и да се погледаме... И мене ми е, зер, измиляло сърцето за нашата Автономия... Кога да е, тамо ще се ходи, там ме тегли... И Стайка все плаче за село... Какво има там? Пепел... Ама нá: сърце... „Дето се окучило, там се научило.“ Ето и дъжда все вали, няма що да бързаме... Заповядайте! — казваше възрадваний Боримечка, като подаваше на всекиго стъкълце със сливовица, по шопския обичай. — Пийте, хайде и аз да пия: бог да прости дяда Марка... Найдене! Много здраве ти да носиш в Бяла черква на всичките, които питат. А там кой не познава Боримечката?... Ах, нашата благородна Автономия, друго нещо, хора благородни. Наздравица!...

Възхитеният Иван се разбъбра, той от вълнуване стана пиян. Спасителят на Стайка беше пред очите му. Простото му сърце тупаше от драгост, душата му преливаше от чувство на благодарност и той

не сваляше очи от Найдена, радваше му се и любуваше му се... Той със страх поглеждаше навън, дето дъждът намаляваше и двамата тракийци скоро щяха да тръгнат.

XXI

ОПАСНОСТ

Найден, при толкова нови вълнувания, не забравяше сега и Рангела, който му стана скъп и доби геройски образ пред очите му. Той беше храбрият отмъстител за баща му. Самото провидение му го изпречи днес на пътя, за да го спаси от гибел, понеже беше станал оръдие на това провидение. Той не се стърпя и отиде на една минута в скривалището му, стисна му ръцете и му каза:

— Рангеле, ти знаеш ли кого си убил? Убийцата на баща ми!

Рангел го гледаше прехласнат.

— Да, Юсуф е съсякъл баща ми в Балкана... Благодаря ти, че отмъсти за бащината ми кръв...

— Нали ви думах? Християнска кръв много е пролял тоя поганец!... Още веднаж бих го убил, господине! Не ме оставяйте...

— Как ще те оставя сега, Рангеле? Ти с мен ще минеш в Тракия, там по-лесно ще те прикрием и ще се затъпчи и забрави всичко... Аз съм ти длъжен. Дори съм жив, няма да те оставя. Надявай се на мене, Рангеле.

Рангел, който едвам вярваше ушите си, взе ръката Найденова и я целуна вместо всеки отговор.

— Сега трай тука, а подир малко ще те извикаме да вървим — каза Найден, като погледна из прозорчето, облепено с полураздрана хартия, към кра. — Нà, и дъждът престана, бъди готов.

Стремски влезе пак в общата стая и седна на мястото си при Боримечката и доктора, които намери, че се заприказвали твърде приятелски.

В това също време изтопурка се отвън. Пет души конни стражари се спряха и слязоха от конете.

Стремски неволно побледня. Стражарите оставиха на едно момче да варди конете и бързо влязоха в кръчмата, като изглеждаха внимателно присъствующите. Стремски не позна ни едного от тях да принадлежи на потерята, що срещнаха горе. Но явно беше, че и тия стражари бяха друга потеря и гонеха някой бежанец. Стремски веднага се увери в това с ужас.

— Добър вечер! Това ли сте вие всички тука, господа? — попита старшият още запъхтян.

Той беше момък с живо, енергическо лице.

— Кого дириш, господине? Тука са само благородни человеци! — каза Иван.

— Няма ли други някой още дошъл тука от одеве? — повтори старшият.

— Няма! — казаха докторът и Стремски.

— Няма бе! Магарета ли ти приказват тука или хора? — сопна се Боримечката.

— Не крийте, господа. Един шоп се е возил на вашите кола, хора са го видели, и коларят ви ми обади! — каза старшият натъртено.

— Ах, да! Забравих — извика докторът. — Един шоп ни намери отвъд Петрохан, куцаше горкият, и ни се примоли да го качим. Младо момче, русо, да.

— Не познахте ли го?

— Не.

— Той е един убиец. Де го оставихте?

— Таме, на пътя... Каже: „Сбогом, благодаря", па си отиде нататък, къде арката, куцук-куцук — лъжеше докторът.

— Елате с мене да прегледаме — каза старшият на стражарите. — Кутьо: пази вратата с пушка!

И четиримата полицейски влязоха най-напред в бакалницата на хана.

Докторът и Стремски се спогледаха втрещени. Нямаше надежда за бедния момък, който и да усетеше опасността, не можеше да бяга с болен крак и при запазени врата. Боримечката, като ги гледаше двамата така безпокойни, зяпна и той към стражарите, които излазяха вече из бакалницата и влазяха в съседната стая, дето два кеневиреви изкърмушени сламеника свидетелствуваха, че тя е

назначена за нощуване на гости. Подир тая стая идеше ред на малката, която криеше бежанеца.

— Рангел е хванат! — каза Найден.

— Да — отговори мрачно докторът.

Боримечката попита каква е работата. Стремски му разказа с две думи и погледна безнадеждно към Рангеловото скривалище: той виждаше, че Рангел беше изгубен и че те бяха безсилни да попречат на полицията да извърши дългът си.

Но Иван не мислеше така. Неговото патриотическо чувство се възмути, съзнанието за своето значение порасте с голяма сила и той се обърна към стражарите, които излязоха из спалната стая.

— Вий нямате право, старши, да влезете тука! — извика решително, като му препречи пътя за към Рангела.

— Защо? — попита старшият учудено.

— Защото аз ви казвам!

— Кой сте вий?

— То не е твоя работа! Който съм, той съм! — каза Иван раздражено, като пулеше очи в старшия.

— Не ми се бъркайте, господине! — каза старшият нетърпеливо и пристъпи напред.

— Нямаш думата тука! — извика сърдито Иван.

И той разпери грамадните си ръце, от които всяка се свършваше с един юмрук, способен да убие дива свиня.

— Дръпнете се! — каза старшият гневно.

— Назад! Заповядам ви!

— Аз приимам заповед само от началството си.

— А аз съм по-голям от твоят началник, и от твоят баш началник, и от твоят министър, майка му тамо...

Ивановите очи пущаха огън.

Добрият бай Иван имаше доста смътно понятие за правата и преимуществата на народния представител, за какъвто се още мислеше, макар още през юния да беше изтекъл срока на депутатството му.

Старшият гледаше слисано тоя великан с едро, просташко, наежено лице, със сърдит поглед и застрашителни движения. Мина му през ума, че може да е пиян.

— Вие ще отговаряте за вашето противление! Тоя убиец се дири по изрична заповед на негово височество княза! Аз ще употребя сила, за да ви отстраня, и ще вляза! — каза старшият, като погледна значително стражарите.

— Не смейш! Ази съм неприкосновен! — извика яростно Боримечката и приготви юмруците си за бой.

Старшият разбра, че има депутат пред себе си. Но Беринковата заповед беше строга: жив или мъртъв Рангела! Едно сражение беше неминуемо и с много лоши сетнини за упоритий и сърдит Иванча. С много труд и увещания Стремски и докторът можаха да го оттеглят, за да остави полицията свободна.

Боримечката с отчаяние разбра, че е безсилен в тоя случай, въпреки своята „неприкосновеност“ и могущественните си юмруци. Старшият, последван от стражарите, нахълтаха в стаичката.

Стремски с примряло сърце чакаше да извадят Рангела.

Влезна коларят им запъхтян и завика стражарите.

— Какво има, Стефане? — попита докторът.

— Някой ми е откарал коня, сивия!

Стражарите излязоха.

— Разбойникът е побягнал през прозореца! — каза старшият гневно.

— С моят кон! Отвързал го от яслата и го яхнал на голо! — извика коларят. — Господин старший! Коня искам, заявлявам! Как смей пощенски кон?

— Мирувай бре: вълкът яде и неброено! — изсмя се Боримечката.

— Сядайте на конете! — изкомандува старшият на стражарите.

— Уморени са още — отговориха.

— Нека пукнат! Напред! — извика той свирепо.

И всичките се метнаха пак, възвиха зад хана и потеглиха нагоре въз брега.

Още недошли в себе си от учудване и от радост, трите тракийци влезнаха в стаичката. Действително, съдраната хартия на прозорчето беше съвсем откъсната, като се промъквал оттам Рангел. Явно бе, че той беше чул още от първият път потерята и кой

знай с каква мъка беше се дигнал и проврял през прозореца, та паднал отвън. Надясно до зида имаше стрешина с ясли, дето сега стоеше вързан само един кон пощенски. Заднята порта на ханския двор зееше. Зад двора веднага се издигаше гола каменита височина, през която непременно е бягал Рангел, за да хване гората.

В това също време стражарите се катереха мудно по брега с морните си коне, за да гонят яхналия на починал и назобен кон Рангела, който имаше доста преднина над тях.

XXII

ИВАН БОРИМЕЧКАТА

Стремски и докторът продължаваха да приказват и да пресмятат всичките шансове, които имаше Рангел да избегне благополучно и от това преследване, и в увлечението си забравяха, че са пътници и че дъждът беше престанал. Те се сетиха за това, когато коларят дойде и обяви, че с един кон не може да кара колата.

— Действително — извика докторът, — какво ще чиним сега?

Хванаха да се съвещават. Те пращаха коларя на Гинцката станция, за да доведе друг кон. Но той възразяваше, че до Гинцката станция са дванайсет километра и толкова насам — двайсет и пет, а подир един час мръкваше. През нощта, подир тоя пороен дъжд, който ще е развалил пътя и продънил някои мостове, той не смееше да минува Мала планина. Той щеше да нощува на Гинцката станция, а утре рано ще поведе друг кон, за да тръгнат.

— А ние какво ще правим тука? — извика докторът.

— Ще нощувате в хана, господине.

— Тука? — извика докторът ужасен, като хвърли поглед на мръсните и изкърмушени сламеници в обвитата с паяжини стая.

— И завивки нямаме, и дрехите ни са мокри

още — каза угрижен Стремски, който потръпваше при самата мисъл, че може да се завие с ханджийската черга.

— Що има? — попита Иван, който беше липсал малко, за да стегне коня си за път.

Те му обадиха грижата си.

— Как? Тука да спите? Кой ви даде воля за това? Хайде с мене, гости ще ми бъдете! — каза Иван, като ги заграбчи с ръцете си.

И Стремски, и докторът се отказваха да му правят безпокойствие.

Но Иван не беше човек да остави двама приятели, и тракийци още, да ги ядат дървеници в тоя хан, когато Искрец беше една крачка оттука.

— Я не дрънкайте вие много! Аз няма да ви оставя, Стайка ще ми издере очите, като й кажа. Боримечката има колкото да се отсрами за една нощ. Слава богу, в шоплука живеем, но и с хора сме живели. Хайде! Коне има... Майка му стара! — и той ги повлече.

Като видяха, че няма да ги остави Боримечката, както и да се отказват, те приеха с благодарност неговото гостолюбиво предложение.

След малко яхнаха два коня, които Ивановите другари с готовност им отстъпиха, и предвождани от Ивана, завиха на изток и тръгнаха към Искрец.

Слънцето, изскокнало пак на полуизсненото небе, наваляше вече зад планината и хвърляше надалеко сенките на конниците.

Да кажем няколко думи за Ивана Боримечката. Ония от читателите, на които тоя герой е познат вече по една по-първа история, на която сегашната в много точки изглежда като продължение, помнят навярно, че Боримечката след съсипването на кресурското въстание, дето игра забележителна роля, се спаси в Стара планина и оттам тръгна за Влашко. Пристигнал подир много премеждия в Гюргево, Иван се сбра с хъшовете и след няколко месеца скитане и гладуване с тях немил-недраг, хвана се при един градинар българин от Стремска долина. През празните зимни месеци Иван хвана да се учи на книга

и с помощта на господаря си, след много труд и мъки, тоя по природа тъпичък и невъзприемчив момък успя дотам, щото можеше да пописва и чете. Напролет господарят му заряза Гюргево, а Боримечката отиде в Букурещ, дето два месеца стана словослагател на вестник Стара планина. Но тая работа го умори скоро, той заряза и предпочете свободата и кафенетата на улица Габровени, дето прилежно четеше вестниците. Той се отрака между другите хъшове, умът му се обогати с много нови понятия и който чуеше Боримечката да се препира в кафенето по политиката и да псува Биконсфилда, Андраши, папата и нотабилите букурещки, не би могъл да повярва, че това е същият оня глупав и полудив Боримечка, който в Алтъново лаеше като овчарско куче, за да плаши момите, а в Балкана ядеше сурово месо като людоядец.

Подир минуването на русите в България първата грижа на Ивана бе да потърси своята булка, за която знаеше само това, че е избягала из Бяла черква с кака Гинка, при която от клисурската развала стоеше като слугиня. Подир много лутания и разпитвания той в Никопол разбра, че е отишла в Искрец при вуйка си Ватка, заселен там още в турско време. Иван пристигна в Искрец през декември, токущо турското население напущаше жилищата си и бягаше пред руските войски, тръгнали веднага за София подир падането на Плевен. Иван, който не обладаваше катоновски добродетели, заграби заедно с вуйката няколкостотин турски говеда и от проданта на плячката спечели цяло богатство. Парите направиха Ивана още по-умен и по-богат. Той накупи турски имоти, заведе стопанство с бай Ватка, стана кмет в Искрец, а по-после Иванчовото обаяние порасте дотам, щото околията го прати в Търново като неин представител, за да изработи конституция на България и да й избере княз. И в двете тия мисии Иванчо се показа на висотата и ревностно дигà ръката.

Сега Иван играеше не само важна роля по заможност и влияние, но беше и представител на културата в тоя затънтен кът. Той ходеше облечен полуевропейски, приимаше един в селото вестник Целокупна България (той беше либерал), облачаше Стайка скъпо и разказваше разговора си с министрите, а веднаж — с княза Дондукова!

Само едно липсваше Ивану, за да бъде щастието му пълно: родната долина. Ето защо с такава радост той днес, като си идеше от Враца, се сприятели с двамата тракийци и сега ги водеше на гости у тях, честит, че може да им бъде приятен.

Пътят за Искрец върви най-напреж из един тесен дол между върхове, надлъж по една река, приток на Искъра; после пресича прекрасна долина, която се простира на север. Когато се смрачаваше, пътниците бяха застигнати от една талига. Макар и да беше тъмно, Иван позна някого там и го поздрави. Колата отминаха бързо по наклонността.

— Кои бяха тия двама в талигата? — попита го Стремски.

— Едногото само познах. Той беше Благодумов.

— Отдека иде?

— От София.

— Защо иде в Искрец?

— За изборите. В неделя стават избори. Искрецко избира двама. Благодумов си дава кандидатурата.

— А вие?

— Мене ме избраха за двете търновски събрания и за това — ще ме изберат. Другият ще бъде, който кажа аз! В Искрец бай ти Иван беси кучето!... Дя! Закъсняхме! — И Боримечката дупна коня си.

Съвсем мръкна, когато дойдоха над самия Искрец. Ясното небе се насея със звезди. Една дружина конници се спусна от дясната висота и влезе в пътя. Другарите веднага познаха стражарите: между тях нямаше Рангела. Всичките си отдъхнаха.

— Полапаха вятър тия приятели! — забележи усмихнато Иван. — Елате ние из тая улица да хванем — прибави той, като отби коня наляво и поведе дружината си край заградите и плетищата, поздравлявани от лаевете на псетата.

XXIII

ГУРКО И СКОБЕЛЕВ

Стайка посрещна с голяма радост и с викове гостите. Но най-празничните ѝ усмивки бяха за Стремски, когото позна, преди мъжът ѝ още да го назове. Тя с гърлести смехове пак заповтаря историята наврьх Стара планина.

Двете страшни политически катастрофи, що бе преживяла, не бяха повлияли ни най-малко на Стайка. Пак дебела, червендалеста, каквато си беше преди, сега Стайка беше се наляла още повече. Нейните скъпо изработени сребърни чапрази с мъка удържаха напора на гърдите ѝ. Тя беше пременена по обичая на Стремска долина: с дългопол сукман, наръбен с копринени шарки и широко изрязани пазви, сукнена къса салтамарка с червени като огън лисичи кожи, с наниз жълтици на пълната шия. Като Ивана и тя се отличаваше тука с някаква културност между своя пол. Тя вече имаше две момчета, и двете зачнати и родени под трясъка на големите събития, последвали падането на Плевен. Едното беше на осем месеца, другото годиначе. Бяха кръстени Гурко и Скобелев. Войнствения дух на тия герои, види се, затова беше минал и у сополковците, защото още при първите милувки, които им дадоха, гостите получиха знакове на техните ратни наклонности: Стремскевата вратовезка беше скъсана, а докторовото кепи пострада още позле: Скобелев му отвори широка дупка с една клечка. Подир тая рана докторът можеше смело да окачи шапката си на пирона у тях, като възпоминание от Гривицкия бой. Баща им, за назидание, им изреза една страшна псувня, в която стана жертва майка им, съвсем пламнала от срам пред гостите... Те се запознаха и с Ватка, петдесетгодишен човек вече, с лукави очи, по тукашно облечен, и със семейството му, ошопею също. Един негов син беше опълченец, чернолико момче, с кротък поглед. Той още носеше опълченската със зелено дъно шапка и медала си за храброст, получен за битките при Джуранлий и Нова Загора. Стремски разпитваше, отговаряше, любуваше се. Всичко в тая къща, дето цареше очевидна охолност и доволство, благодареше погледа: и стопанът ѝ, гоя добродушен и сърдечен испълин, и жизнерадостната, гойна, мила булка, и здравите палави деца, и български накитената с нови тъкани като пламък възглавници и чипровски черги къща, с които някак чудато живуваше голямото позлатено огледало, дето се усмихваше бузестото, розово лице на кокетната чорбаджийка. Образите на Царя Освободителя и на княз Александра допълняха украшението на широката с нисък потон стая.

Догански не беше дотам весел. При безпокойството за положението му сега го сърдеше малко и оскърблението, нанесено на шапката му, отсега назначена да бъде инвалид; той често меланхолически попипваше пролома, отворен от Скобелева, с когото избягваше вече интимности... Но досадата му стана по-голяма от едно друго обстоятелство: задохождаха жени с болни деца, задохождаха и възрастни болни. Селото, лишено от лекар, като чу, че дошъл такъв, рукна у Иванча. На Догански настръхнаха космите, като видя на вратата големи тълпи селяни и селянки, които чакаха ред. Но той се покори на съдбата си и само псуваше по влашки в душата си. Боримечката го спаси най-после, като заръча да слагат вечерята, а болните пропъди с една отеческа псувня и им заръча утре да дойдат, като изгрее слънцето. Догански обаче се закле в себе си, че никога слънцето няма да го види в това ужасно село.

На вечерята, сготвена чудесно от пъргавите ръце на Стайка и леля ѝ, гостите ядоха и пиха с много охота. Иван все разправяше и Стайка все канеше, но и двамата като хора със спокойна съвест и добри желъдки не остаяха назад от изгладнелите гости, както и децата, за щастие, турени в обсада между майката и бащата.

Едвам се дигна трапезата, навън се чуха стъпки на мнозина хора. Булката излезе да ги посрещне. Докторът стана безпокойно, извини се, че е уморен, и си отиде да си легне. Гостите бяха: един млад, дребен, чернобрад човек с шаячеви френски дрехи и селска шапка, той беше Благодумов — и след него —

десетина души шопи, от по-първите в селото, както се познаваше по чистичкото им облекло. Иван скокна и любезно се здрависа с първия — който го целувá. Иванчо забрави да му препоръча Стремски, с когото Благодумов също се ръкувà. Той се спусна да се здрависва и с другите членове на фамилията: с бай Ватка, комуто каза, че го намира по-млад; с опълченеца, като му изказа учудването си как досега правителството да не му е дало служба; със Стайкина леля, която потупа любезно по гърба и я нарече „стара, калена българка“ — неизвестно защо; със Стайка, която си дръпна изчервеняла ръката, като видя, че столичният големец иска да ѝ я целуне. Благодумов потърси децата, на които знаеше имената, и като ги извика Иванчо, той ги вземà и двете на ръце, целувà ги по бузите, още мокри от пиперливата яхния, па седна с тях в къта, дето го покани Иванчо. Тъй, с Гурка и Скобелева на двете си колене, Благодумов продължаваше един да приказва, с неизчерпаема словоохотливост, за политиката. Той сипеше поток укори против министерството, що беше на власт, на случайното и ефимерно съществование на което близките избори, обявени вече за 30 септември, трябваше да турят край.

Това първо българско министерство, консервативно — броеше малко привърженици в Искрец. То обаче не губеше още надежда и взимаше потребните мерки да спечели изборите чрез агитацията на своя печат и сменяването подозрителните чиновници с надеждни. Либералний печат атакуваше безпощадно и с много сполука правителството; станаха вече и митинги, които изразиха недоверие към него. Борбата между двете пресни партии още в началото взе остър и непримирим характер и още през августа тя беше в разгара си. Няколко главатари на либералната партия направиха избирателни обиколки в самото навечерие на изборите. Благодумов избра тоя окръг, като си тури и в Искрец кандидатурата — турена вече на три други места.

Той посрещаше само одобрение у присъствующите шопи и това разпалваше красноречието му. Той намираше пища за критика и злодумство във всичките

действия и мероприятия на правителството — всичките естествено глупави и лоши! Селяните гълтаха думите му. Иван клюмаше одобрително или потвърдяваше с еднозложни възклицания или с многозначущото: „Майка им стара!“

Додето ораторът събираше тия лаври и печелеше в душите на избирателите си депутатския мандат, Гурко и Скобелев безжалостно го туряха на изтезание, което той търпеше стоически. Гурко, наместен добре на дясното му коляно, беше му хванал мустака и го теглеше да го доближи до ухото; но въпреки усилията му мустакът не щеше да иде там, понеже не беше толкова дълъг. Тогава Гурко разбра, че и ухото трябва да се потруди, и прие друга военна тактика: хвана с дясна ръка края на мустака и с лява края на ухото и го заопиня отчаяно един към други. Тук пробуденият от болеж политик улови и свали тихо дясната ръчица, в която останаха няколко косъма като трофеи. Скобелев, малко по-хрисим по природа и по-внимателен, защото често зяпваше в няма адмирация пред речта му, с пръст, оврян в носа, няколко пъти издебва обаче Благодумова и го мушкаше в устата му, като се изкискваше радостно, дето чичото не можел да го ухапе...

XXIV

СЕЯЧ НА БЪДЕЩЕТО

Прихождането на нови гости прекъсна за кратко време речта на Благодумова. Те бяха пак селяни и попът селски, у когото беше слезнал Благодумов като у стар познайник и горещ либерал. Попът водеше и тях тука, за да чуят Благодумова. Благодумов скокна, ръкува се много любезно и дружески и с тия приятели, които му бяха неизвестни, и като видя, че на вратата се показаха две селянки с деца бледни и сополиви в ръце, дошли за доктора, спусна се и децата да целува по бузите, мислейки, че принадлежат на сродници Иванчови. После притегли попа и шопите да седнат при него и продължи да приказва.

Досега никой се не вреди да каже две думи. Стремски мълчаливо слушаше. Благодумов му хвърляше сегиз-тогиз покровителствени погледи ... По едно недоразумение той го взе за местното учителче, от партията също, и затова не се стесняваше в агитационната си беседа, която се пъстреше постоянно с думите „либерали“ и „консерватори“. В понятието на простите слушатели тия две думи събуждаха съвсем смутни и чудовищни понятия. За либералите се догаждаха, че са хора много добри и благородни и малко протестанти; но консерваторите им се представяха някакви зловещи и черни каракончовци, дошли само да смучат кръвта на сиромасите. Един от селяните, първенец, за да успокои съвестта си, поиска да разбере той какъв е. Благодумов му отговори, че, разбира се, и той е либерал, и Иван е либерал, и всичките, дето са тука, са либерали и добри хора ... Всичките земледелци, всички, които сеят и орат земята, са либерали.

— Виж, и затова е името ви: либерал. Либерал, който л и б и р а л о т о! — поясни хитро Благодумов.

Селяните клюмнаха утвърдително. Сега това филологическо тълкуване им направи ясен като божий ден въпроса и ги убеди, че те от бога са дадени да бъдат „либерали“. „Кой не либи ралото? Който не иска да яде, той го не либи ...“ — забележи попът, също възхитен от мъдростта на софийския гост.

— Ами консерватор, какво е то? — попита друг.

— Сетих аз! — извика попът, като погледна хитро наоколо си.

Но всички очакваха отговора от кандидата, вперили очи в него.

Благодумов се чешеше в тила и хилеше, па каза лукаво:

— Това дядо поп ще ви изтълкува!

И той усмихнат се обърна към Гурка да го гали и му говореше нещо, додето попът разчленяваше на любопитните избиратели с нищожни изменения думата консерватор, която се оказа българска съставна дума с много ясен смисъл.

Гръмовит и весел смях посрещна каламбура, съвсем във вкуса на селяните.

Подир това убийствено доказателство консерваторите окончателно пропаднаха в мнението на шопите.

Тоя път филологията дойде на помощ на политиката.

Но Благодумов не се благодареше на тоя повърхностен успех, дължим само на теоретически охулвания министерството и на ловките игрословия и присмехулства въз консерваторите: като практически човек той искаше да ги убие в мнението на избирателите си чрез хитро експлоатиране техните лични незадоволства или случките из техния ежедневен живот, затова, като гълчеше с Гурка, когото неусетно пак тури на коляното си, той внимателно даваше ухо на разговорите, за да се възползува от първий повод да употреби новата си тактика. Тоя повод скоро му се даде — от друго място.

Влезна опълченецът и обади, че приставът иска да влезе вътре.

Благодумов разбра, че представителят на властта иска да побърка на политическото им събрание. Той се разсърди и от името на домакинът заръча да му откажат. Иван одобри.

Опълченецът се върна и каза, че приставът не иде на гости, а желае да иска някои обяснения от Иванча за спречкването му с потерята днес. Действително, старшият на потерята беше дал заявление против Иванча, на чието попречкване приписваше изтърваването убийцата из Бучинския хан. Потерята утре си отиваше назад и приставът, за да се осветли върху работата, искаше да чуе и обясненията Иванчови по това сериозно обвинение. От уважение към селския първенец и утрешний депутат пак той не го повика в канцеларията си, а дойде сам в къщата му.

Щом чу, че полицейский началник в Искрец иде по служебно дело, Благодумов кипна. Как? Нощно време властта влиза в домовете да плаши и тревожи почтените хора? Насилие над неприкосновеността на личността и на жилището! Habeas corpus! (Той спомена тия думи.) Тъпчене Конституцията, уничтожение

правата на народа, нощно разбойничество въз мирните граждани от консерваторските полицаи! Ето доде се достигна! Това правителство остави турците назад в произволи и башибозущина! И цял поток ужасни обвинения, хули, жигосвания ....

Селяните възнегодуваха. Те никога не бяха повярвали, че това правителство е способно за такива злодейства, ако да ги не бяха видели с очите си! Иванчо, ядосан, сочеше юмрука си към вратата. Слисаният пристав беше побягнал още по-рано, щом забележи бурята.

И Благодумов, още настръхнал, тържествующ, кълчеше ръцете си от самодоволство.

Стремски вътрешно се възмущаваше от Благодумовото комендиантство. Но той намери за добре да се не меси в едно политическо събрание, на което е чужд и на което случайно по доверие присъствува.

От дума на дума селяните дойдоха до данъците и естествено намериха ги тежки. За това ли беше Освобождението, за да плащат пак данъци?

Това стигаше.

Благодумов се хвърли въз данъците с остървенението на един тигър въз жертвата си. Как? Данъци? Това правителство иска данъци, за да си плаща тлъсти месечини и да се гои? Да оголва народа? Не давайте данъците! Да видим какво ще ви сторят! Либералите нито щяха да помислят такова нещо... данъци. И да искат — съвсем леко нещо, една шушка. На земеделците трябва да се дава, а не да се иска! Защото хляба, който ядем, е техен пот!...

Тия добри думи много се харесаха на събранието. Та тоя челяк лови звезди с устата си! Не, в неделя трябва да изберат Благодумова, с Иванча.

И Иванчо се възхити. Само едно малко съмнение му дойде. Като се не плащат данъци, отде ще се плаща на княза, на войската? Но тия неудобни въпроси остави за друг път да си ги разреши, а сега се отдаде на общото увлечение и на надеждите за златното бъдеще, за което и той щеше да бъде виновник.

Стремски скърцаше зъби, но и тоя път се удържа... Той знаеше, че ако зине да възрази и да протестува против тоя разврат на едно девствено още

население, негодуването щеше да му изтръгне из устата думи, за които после да съжалява.

Само един Гурко, по-смел и по-откровен от всичките, налагаше наказание Благодумову, като му тегли́ постоянно, додето говори́, брадата, с едно звярско наслаждение, на каквото са способни само децата. Бедният Благодумов оставяше мъчителя да си върши работата, решен да покаже по всеки начин своята симпатия към селските деца и уважение към бащите им.

Въпросът за данъците доведе въпроса за горите. Един шоп се оплака, че го глобил лесничеят (тъй казваха тогаз горските надзиратели), задето отсякъл млади дръвчета да си изгради плет. Тука всичките селяни хванаха да се плачат. Благодумов се вдъхнови. Нова причина за гръмове и молнии против правителството. Подир като обира народа чрез тежки данъци и го мори от глад, мори го и от студ! Горите? Защо ги е дал бог, ако се не сечат? Господар на горите е народа, а не жандарите! Да глобят селяните за отсечени дървета? Такива дивотии и в турско време не ставаха! Утре това глупаво правителство може да заварди и водите, може да тури глоби и за въздуха, че го дишаме!... Позор и срам!

От всичките политико-економически теории на Благодумова тая най-много дойде по вкуса на присъствующите и им се видя най-лесно осъществима. Тука вече никакво питане не се пробуди в ума на Боримечката. Работата проста. Тури либерално правителство и извивай брадвата колкото щеш. Свобода!

XXV

СЕЛСКИ ДАСКАЛ

— Господин Благодумов, позволявате ли ми да ви възразя нещо? — обърна се Стремски към кандидата.

При тия думи Благодумов изгледа любопитно Найдена. Селяните го изгледаха също любопитно. Никой от тях го не познаваше.

Стремски подзе с развълнуван глас:

— Съжалявам, че чух от вашите уста странни и невероятни работи. Вие претендирате да станете депутат, вие желаете да управяте и уреждате България, а проповядвате анархия... Да, именно анархия, извинете за моята откровеност...

Благодумов побледня от смелостта на това учителче, за което знаеше, че е привързано на либералната партия... Той се възмути, но не щя да го прекъсне, а му каза с ненавист:

— Говори, говори!

— Да, ще говоря, защото уважавам тия почтени българи, с доверието на които вие се подигравате... Как не ви е мило, господин Благодумов, за тоя народ? Вие хвърляте страшно семе, вие посявате разврат в умовете, вие правите престъпление пред отечеството, само да повредите на това нещастно правителство и да грабнете гласовете на избирателите в неделя...

— Да, господине: не обичате ли вас да изберат? — каза нервно Благодумов, твърде много зачуден от интелигентността и стила у това скромно даскалче.

— Защо съветвате неща, господин Благодумов, които знаете, че са лоши и нелепи? Защо давате обещания, които са неизпълними и не мислите да изпълните? Вие лъжете народа, за да вземете властта.

Селяните зяпнаха. Иванчо гледаше ту Найдена, ту Благодумова и хвана да му се струва сега, че това, дето говори госта му, беше тъй. Но той се намуси, защото разбра, че Найден вредеше с тоя език.

— Какъв тлъст кокал ти обеща правителството, даскале? — попита Благодумов презрително.

Стремски възнегодува.

— Аз не съм нито даскал, нито привърженик правителствен, нито консерватор. Аз съм либерал! Но не като вас. Вие позорите либерализмът! Тоя няма нужда от подобни низки средства, за да възтържествува със своите начала в нашия демократически народ... Вашите средства за борба ще хвърлят сянка върху самото знаме. Вий обезверявате народа в доброто, вие хвърляте отровата на съмнението в сърцето му. Утре той няма да вярва ни вожд, ни знаме, ни принципи, защото всичките са го излъгали! „Опустошавайте горите! Презирайте законите! Отказвайте данъците!“ Това не е либералство, това е политическо разтление, нравствено убийство, извършено въз най-добрите инстинкти на един младенчески народ. Вие посягате върху бъдещето, защото създавате развалено поколение. Такава политика е по-убийствена от самото робство... Вие сеете лъжа, вие сеете омраза, вие сеете заблуждения, господин Благодумов, само и само да сполучите вашите честолюбиви цели... Бъдете уверени, че не рози и не лаври ще се пожънат от подобни семена, а трусове и нещастия за страната... Аз виждам в очите на присъствующите, че те ми дават право... Сбогом, господа! — и той стана, поклони се и тръгна към вратата.

— Аз тебе ще те обеся! — извика Благодумов.

— Кой ти дава право? Ти си кандидат? Вън! — изкряска попът позеленял и скокна подир Стремски.

Иванчо викна:

— Мирувай, попе! Г-н Стремски е мой приятел и си пътува за Автономията.

Благодумов опули очи.

— Кой е негова милост? Не е ли даскала ваш? — попита той слисан.

Иванчо му обясни кой беше Стремски и по какъв случай беше тука.

— Имаше и прави думи, дето ги каза, но ги каза остричко, непарталементално... Той нека си казва своето, пък ний си знаем нашето — завърши Иван, за да умири Благодумова, който също стана и заходи бързо из стаята, като повтаряше още със зъбите си глухо: „Аз ще те обеся!“

Благодумов, изразителят на тия диви теории, беше човек образован и един от депутатите, които взеха най-деятелно участие в прениятa по Конституцията. Преден член, важен стълб на либералната партия, с характер кротък в ежедневния живот — тоя човек беше неузнаваем сега. Той искаше да стане министър! И за да стигне до това високо стъпало на държавната лествица, тоя смел честолюбец, без строга нравствена подплата, остървенял за власт, намираше

за превъзходни всичките средства; всичките престъпни галения низките нагони и охоти на тълпата, всичките унизителни преструвки и подмилквания и лъжи — привични приеми на една несъвестлива демагогия — бяха му отръки, за да замами доверието... Той знаеше, че сее гибелни семена и трови народа още в първите дни на новия му свободен живот, но нямаше сила да въздействува над свирепата си жажда за власт, нито благородство — за да пробира средствата. Той трябваше да стане министър! И затова по всеки начин трябваше да оздрави победата на партията си.

Стремски влезе в стаята, дето Стайка бе постлала нему и на Догански. Той беше твърде разстроен, едно — от раздражението против Благодумовата политическа безнравственост, а друго — от това, че причини неприятност на домакина. Догански спеше дълбоко. Легна и той. Подир половина час Боримечката, изпратил гостите, поотвори вратата и го завари още буден. Иванчо беше вътрешно възхитен, че един „тракиец" направи бъзе и коприва всичките там — и още по-силно убеден, че трябва да се бутне това правителство, защото Благодумов му внуши, че съдебното преследване, подигнато срещу него за бучинската работа, ще бъде веднага прекратено от новото приятелско правителство. Той идеше да прикотка Стремски. Стремски му се извини.

— Пала те палила! — каза Иван. — Ти си помисли, че си пак на върха на Балкана, и пускаше куршуми на башибозуците! Тракийска вяра, майка му стара!...

— Да, бай Иване, и тоя Благодумов е един разбойник, който убива вашите честни души...

— Знам, знам... Ти се не грижи, знайм си ние... — отговори дипломатски Боримечката.

След малко той пожела лека нощ и си излезе.

. . . . . .

. . . . . .

Сутринта, още преди изгрев слънце, Стремски и доктора пътуваха пеше през ливадите за към Бучино, изпратени много сърдечно до извън село от любезните домакини: Ивана и Стайка, от Гурка и Скобелева.

ЧАСТ ЧЕТВЪРТА

I

ПОЖАРИЩЕТО

В края на 1879 година, сиреч повече от две години, откак бе изгорена, Бяла черква представляваше още страшна гледка: тя почти цяла беше развалини, съсипни и пепелища. С изключение на крайните сиромашки къщи — пренебрегнати от башибозуците — всичките главни и вътрешни махали бяха станали плячка на пожара. Пламъците бяха свободно изпепелявали в продължение на много дни няколкостотин къщи, от по-добрите и населявани от заможните граждани. Който идеше отвън и гледаше непобутнатите крайни къщи, щеше да вземе града за цял и невредим; но като преминеше пояса им и влезеше вътре, пред него се разтваряше безкрайно празно пространство, грозен, широк мегдан, посеян с жални следи от пламъци и опустошение... Навред разсипани зидове, разграднини, пепел, купища от рухнали стени, грамади, обрасли с коприва; дупки и ями буренясали, дето са били изби; по някъде опушени късове от камини или усамотени комини, около които зданието се сипнало — и само те остали и стърчат жаловито и грозно, като някакви скелети! А сред тоя хаос от разрушение, трапове и безименни неща — някъде изгубен между тях — беше и Марковий двор, завит като всичко около под плащаницата на смъртта и пущинака...

Това беше всичко, което остаяше от няколко махали, които образуваха най-добрата част на градеца. Пламъкът беше изял средуляка му и оставяше непокътнати краищата. Червеите така изгризват корубата на някои дървета, дето се съдържа жизненият

им сок, и оставят само кората — живи мъртъвци!

Около това безкрайно гробище, в окръжающите го оцелели къщя, бяха се настанили оживелите белочерковчани. И те прилични на развалини! Лица бледни и страдалчески, изпити, посърнали, потъмнели; очи хлътнали; скъсани, неузнаваеми! Нещастието беше съвсем преобразило това общество. Една мрачност в погледите или равнодушие и затъпялост на физиономиите — огледала на изтърпени душевни страдания, на диви страхове и окаянства. Всеобщото изсиромашаване беше въдворило равенството, изгладило разниците между класове и състояния. Всички бяха сега бедни; под едни дрипи седяха и чорбаджии, и сиромаси. Прежният богаташ, разорен в една нощ, делеше унинието и оскудията със злочестия беден занаятчия, изгорял като него, и с пропадналия земледелец. Демократизмът, загнезден в душата на българина, намираше сега почва за най-добрия си разцвет. Сиромашията изравнява хората, както и смъртта. Старият полумилионер Курката играеше на скамбил в кафенето с Ивана Фукарата, козарчето, и се псуваха по най-добросъвестен начин, без да се намръщи някое лице; хаджи Пиронко, някога пръв чорбаджия, привикнал да му стават на крака по улицата, минуваше сега пренебрегнат и невиден сред общото равнодушие под дрипавите си дрехи.

Смъртта беше покосила цяло поколение в тия две години. Старите бяха измрели и много нарядко да се мернеше бяла коса. Първенците бяха измрели. Юрдан Диамандиев беше съсечен при бягането в Бойкова нива, както беше заклан Марко Иванов по-горе, в Леевица, както беше опушнат Мичо Бейзадето при варденето града преди развалата му. Дамянчо Григорът беше умрял от тифус в Търново; дядо поп Ставри изгорял жив на леглото си, дето боледувал, и Иванчо Йотата заклан на моста в Пловдив заедно с другите затворници в денят, когато генерал Кураго прегази Марица. Михалаки Алафрангата бе отишъл мировий съдия в родопските дълбочини, в Чепеларито; хаджи Гъчо Шамуров живееше в Карлово; Колчо слепецът, Орфеят белочерковски, обикаляше България и Тракия с флаутата си и с Ботева-

та молитва (гласът й беше измислен от него), та си изпросваше поминъка. И останалите младежи — измрели или пръснати по вън на служба. Стефчов само, изпаднал, завехтял и презрян, се въртеше по кафенетата, неуспял да найде такава, навред предшествуван от лошата си слава. Малцина още наши познайници имаше тука, между тях — кака Гинка с мъжа си, подслонени в бедни къщурки, и хаджи Смион, който всеки ежедневно щеше да види, че се разхожда с добродушна усмивка пред разградения си двор и чака да приказва с някого за Молдовата или слушаше Хаджи Ахила, който пред новата си берберница, пиян, сипеше остроти и пословици, начогулен от куп парцаливи дечурлига.

Така Бяла черква беше неузнаваема и по обществото си, състояще от млади хора и крайчане — сбирщина безлична и несимпатична — поне на пръв поглед.

Въпреки това животът пак беше се появил тука, борбата за съществование беше събудила енергиите, трудът изново закипяваше, за да поправи колко-годе злото, да заличи тук-там следите на ужасната катастрофа. Малки дървени къщици, които на́две-на́три скърпени, дюкянчета — тук-там пониквaха из пожарището. Една нова черква на мястото на изгорялата горделиво се издигаше между развалините; новото училище в двора й шумеше с няколкостотин деца, момчета и момичета. Един храм за душите и една ковачница на умовете, сиреч на бъдещето — и двете издигнати веднага след завръщането чрез големи усилия, патриотизъм и жертви от страна на изгорелите. Отрадни паметници на духовна сила сред паметниците на разорението!

II

ПОКЛОНЕНИЯ

Стремски беше пристигнал в родното си място къде края на септемврия, след като престоя в София няколко дена. Той беше минал през живописния път,

който върви през Камарската долина, през Златица и през балканските седловини Гълъбец и Козница, и през Клисура.

Още първия ден хаджи Евтим заведе внука си да се поклони на гроба на баща си — чиито кости бяха свалени от Балкана още при завръщането на Марковица в Бяла черква. Стремски коленичи и плакà. После го заведе, та му показа дворището им. Той дълго гледá с просълзени очи едно празно място, на един край продънено — диря от зимник, — покрито с пепел и бурени, с късове от керемиди. Той се напъвà да познае нещо от тоя двор, дето някога е кипял живота. Но никакви следи нямаше: ни леглото на барата, що веселеше двора, ни коренче от големите чимшири и люляката край зида, до които вечеряха, под лозата ... Той едвам можа да открие в тревясалий трап опушен уломък от камъните на огнището; там една костенурка, измъкнала главата си, гледаше любопитно към него, като че го питаше що дири тука. Тоя двор, завит под пепелта и бурена си, го не познаваше вече, както един мъртвец, покрит с плащаница, не познава домашните, които го обикалят ...

Като изгледа всичко в града, което говореше на сърцето му, той обиколи и околностите, с които го свързваха други възпоминания от детинский живот. Защото той ги не беше виждал от четиринайсетата си година: както казахме по-рано, той пристигна в Бяла черкова в навечерието на катастрофата й, но ни веднаж не излезе из града, задържан от караулната си служба. А те всички бяха цели и невредими, сиреч тъй прекрасни, както и напред. Природата една се не менява и не носи дял от страданията и превратностите людски. Световните бури, които превръщат в прах градове, народи и империи, минуват често край нея, без да я зачубръснат със съкрушителното си крило.

През три дена наред той навестявá всичките кътове, които са оставили в душата му образа си, с една радост. Разхождà се по високата хълмиста могила „Трапето“, дето бос играеше на роби с връстници; качвà се на големите хълмовити балвани там и които Дон Кихот би вземал за избити великани

и зад които спеше на сянка, когато бягаше от училището ... Посети манастира, на който напразно търси величествения уединен бор и старовековната черкова с големия ерусалим и светци с извадени от кърджалиите очи ... Възлазя на връх Остро бърдо, на рамото на Стара планина, и гледà като на блюдо цялата долина, със Средня гора и Родопите на юг; посети гръмливите водопади и се ослушвà упоен в дивата им мелодия, с която пълнеха планинските самотии; наднича над дълбоките тъмни вирове в скалите, дето бучат скоковете, в ледената вода на които се е къпал с другарите си, без да настине; слизá в най-дълбоките долове и пропасти в балканското гърло, наляво от чарковете; бдетени се и скачà от скала на скала като дива коза, спускà се пълзешком по гладките канари, за да откъсне диво цвете или миризлив здравец в подножието им, викà като луд и събуждà ековете на пущинака!

Но той изпита особено умиление при посещението прежнето училище, което се издигаше на един висок хълм на север от града. Това училище, от което той беше бягал тъй дълго и което сега тъй силно и сладко правеше да тупа сърцето му! Стояха само останки от порутени зидове на външната заграда. Всичко друго беше сринато със земята! ... Нямаше признак от високото клепало, дето често, слободни вироглавчета, за да измамят бабичките и смутят поповете, клепеха дъската за умряло, когато всеки в града беше жив и здрав; или биеха желязното з ъ н к á л о — за голям празник в делнични дни; нито намери мястото на т ъ м н и ц а т а с големите плъхове в приготовителното училище, в което затваряха немирниците и неприлежателните ... Той сам два пъти бе попаднал там: как беше тъмно и вонеше на мишина вътре! ... В цялата ограда остаяше само каменната старовремска черкова, ограбена и изпокъртена вътре, и гробищата зад нея, съвсем непокътнати. Уви, само гробищата са неумиращи като съдбата. Разрушението почита разрушението. Червеите довършват делото на убиеца. Тъмните сили са в неразкъсван съюз.

III

ПРИ ДВОРСКАТА БАРИЧКА

Къщицата, дето сега живееше Стремски с домашните си, беше в дъното на една сляпа улица и принадлежеше на един техен сродник. Хаджи Евтим, щом бе дошъл, бе я постегнал и й прибавил две стаички още, за да стане по-разправна, додето изгради нàпролет къща на старото дворище.

Къщицата стоеше сред весело дворче, зашумолено от овошки, през клонете на които се гледаше Стара планина: круши, сливи, ябълки, мушмули, млади орехи и една смокиня, която увираше любопитно клоните си в хаджи Евтимовото прозорче; една градинка със зеленчук, садена и вадена от пъргавата Найденова майка; сенчеста лоза, увиснала с гроздове над четвъртита моравка с одърче. Една бистра барица с чучурче течеше през сред двора и го веселеше. Тая мирна, засмяна обстановка прегражданше на погледа зрелището на развалините и влияеше успокоително на стреснатата душа...

Хаджи Евтим, привикнал и в странство на тих и затворен живот и дошъл си тука за почивка, намираше тука съществуването добро и беше благодарен. Той се познаваше вече с целия градец. На моравката под лозата хаджи Евтим обикновено приемаше гостите си, които не се извървяваха. Те особено нарастоха, когато си дойде и Найден. Старецът и Марковица ги посрещаха и изпращаха само; Найден повечето отсъствуваше по безкрайните си лутания, та старецът по едно време захвана да бъбри, дето се не прибира да го видят роднини и приятели, които толкова му се радват. Но почти постоянни гости старецът имаше двама свои връстници и приятели: хаджи Смиона, сродник още, с когото си гълчеше на влашки, и Анастаса Хамамджиолу, добър и приказлив старец, цариградски търговец, прибрал се и той като хаджият в бащинското си гнездо.

Така хаджи Евтим нямаше време да усети утеснение в този заглъхнал и безшумен градец. Гражданите го искрено обичаха и уважаваха за неговият

приветлив характер, разсъдителност и такт. Като нов тука, той нямаше никой неприятел. Те се радваха за идването на богатички хора, които ще посъживят града. Хаджият беше дал щедра помощ за училището — петдесет наполеона. Той взимаше живо участие в интересите на Бяла черква, без да се увлича в крамолите й; често играеше Соломоновата роля и решаваше разпри; даваше мъдри съвети по гражданската наредба на общината, дето всички бяха новаци в политический живот; понякога критикуваше и някои недостатки на новий ред, но страстно го браняше от укорите на Хамамджиолу, непомирен напълно с дълбоката революция в обществений живот, докарана от войната. В такива прения взимаше участие и непременний хаджи Смион, който намираше възможност винаги да бъде съгласен и с двамата.

На четвъртия ден от Найденовото дохождане хаджи Смион и Хамамджиолу пак бяха на гости у хаджи Евтима.

Тоя път говореха за новите улици, които трябваше да се теглят от градския съвет пред вид на предполагаемото застрояване на града, и Анастас, верен на своите консервативни начала, поддържаше, че трябва да си останат старите, кривите.

Хаджи Смион подкрепи:

— Да, да: кривите. И аз съм на такова мнение: освен дето спират вятъра, но още, ако бягаш, не дай боже, от някого, можеш да се затулиш по-лесно и няма да те видят...

— Правите улици са по-хубави, какво ми казвате? В Европа ги теглят в права линия все — така е по-чисто и градовете са по-угледни... Или европейците са по-глупави от нас? — възразяваше хаджи Евтим.

— Да, да — друго нещо е правата улица — обади се хаджи Смион, като си извади кърпата и я тури в друг джоб. — Аз в Молдовата когато бях... в Бурлат, улицата, главната, беше съвсем права... Нам трябват прави улици, ние сме европейци.

Но Хамамджиолу се не съгласяваше. Той посочваше прахът, който се дига по такива улици. Освен това, той чул от един инженерин-поляк в Галата...

Но хаджи Смион не го остави да каже какво е чул от инженера-поляк в Галата, а го пресече:

— Истина. В права улица, като духне вятър, и ти напълни очите с прах... Мене доктор Тонеску ми беше казал веднаж, когато ме боля око в Молдовата... на петдесе и осмо...

— Не знам, но много ни е одърпана и мръсна нашата Бяла черква — обърна думата хаджи Евтим, като прекъсна хаджи Смионовото брътвене... — Чужденец да дойде, ще се зачуди как можем да живеем в такива разсипии и буренясали трапища... Види се, и за това не мина през тук княз Алеко Богороди, ами отиде право в Карлово и оттам — в Казанлък.

— Аз се случих в Карлово — каза Анастас Хамамджиолу: — голяма чест и слава му направиха.

— Ти, Анастасе, защо ми не каза да идем заедно? — забележи хаджи Смион. — От четири месеца как е дошъл, още не сме го видели.

— Той трябваше да дойде при нас да види с очите си какви сме изгорели хора — забележи хаджи Евтим.

— Право: нему се падаше по-напред да ни направи визита — отговори с достойнство хаджи Смион.

— Аз ви казвам: народ като море беше. Трябваше да видите.

— Какво ще му видиме? Човек! Аз се ръкувах с Дондукова. И той като всичките хора — казваше хаджи Евтим, като разтваряше полека вестник М а р и ц а и си туряше очилата.

— Право, човек е... Аз Куза видях едно време на улицата Подумогушой и му свалих капелата — и той ме поздрави — обади се славолюбивий хаджи Смион с тая хвалбица, като противовес на случката хаджи Евтимова с Дондукова.

— Не ми приказвайте Дондуков и Куза! Този е друго: първият ни княз подир петстотин години!

— За мене първият български княз е княз Александър. Княз Алеко Богороди е турски паша: неговото пашуване тука е от ден до пладня, както и Ру-

мелията му — казваше хаджи Евтим, зачетен във вестника.

— Аз още го не припознавам! — забележи хаджи Смион.

Хаджи Евтим се обърна към Анастаса и каза:

— На 30 септември са станали изборите в България... У нас в неделя ще станат. Несторова ли ще избират от тукашната околия?

— Оня ден Шамурът проповядваше за Несторова.

Хаджи Евтимовото лице се намръщи при споменуването на хаджи Гъча.

— Тука ли бе този? — попита старецът с презрително натъртване въз последнята дума.

— Дошъл бе за гроздобера. Нали имат лозя на Дълги дял и Присоица?... И аз ще ида други ден да видя беритбата на нашето, на Присоица. Заповядайте и вие — каза хаджи Смион.

Из вратнята се подадоха гостенки. Марковица отиде и ги посрещна приветливо и покани при мъжете.

Те бяха пет-шест жени, сродници и приятелки на Марковица, на която идеха да честитят гост. Едната от тях, на средня ръст, хубавичка още, весела и речовита, беше облечена скромничко в тъкана рокля, морава, с тъмни резки. Който я беше видял как богато бе облечена в турско време, не би познал кака Гинка. Тя една държеше сега думата и не спираше нито на миг, като се смееше яката, с безгрижното си лице.

— Ами дека ви е госта? Не сме се още видели... Видях го отдалеч завчера! — пресече се тя най-после.

— Обикаля все, Гинке, не може да се нагледа, вечер се върне съсипан Найден — отговори хаджи Евтим.

— Той стига да лапа планините, те няма да бягат — изсмя се кака Гинка. — Но сега, дэде си е тука, нека изглежда моми. Имаме хубави моми — капки... Како Вело: да не пущаш ергенина без пръстен!... Аз съм му намерила вече една добра, прекрасна, чудесна! Маргар!

Анастас Хамамджиолу се отзова:

— А бе не я хвали — което и да е, все е женско. Какво вика Хаджи Ахил? Бръкни в един полвяк, напълнен с всякакви змии, ти все змия ще извадиш.... Само моли бога да не е усойница!

— Ама ако е красна — друго нещо. Аз обичам хубавите жени... На, мойта Лалка... — обърна се хаджи Смион.

Но Анастас не го остави да довърши, а възрази:

— Хаджи, недей приказвà за хубави жени; хубавите жени не са дотам цвете. Има и дума: „Грозната булка дом бере, хубавата — сбор бере."

— Тъй, тъй, нам трябват жени — средня хубост...

— Аз за момичето дето приказвам — друго нещо, чиста работа, самоковска! Ама вам няма да обадя — каза Гинка и се изкикоти.

— Обади ни, Гинке.

— Усетете я!

— Не ни мъчи де! — каза усмихнато хаджи Смион. — Аз тайна, като ми кажат... Аз един път ми се случи едно нещо с Йотата, ама никому го не казах...

— Тя е днеска тука — рече Гинка.

— Как, не е тукашна? — попита хаджи Евтим.

Марковица внезапно стана сериозна. Усмивката бегá от лицето ѝ. Като я видя девера ѝ, и той, види се, сети нещо и се начумери.

— Какви се такива начумерихте като Стара планина?... Аз няма вас да женя, не се бойте!

— Ти нито дума го прави, Гинке: то само не може да бъде — каза строго хаджи Евтим.

— Та кой ви пита, кой ви пита вас? — извика шеговито кака Гинка. — Господин Стремски си е господарят. Сега е новият век! Нека само да види онова човече. Па му се не бъркайте! Тоя свят се държи от любов, а не от кавга!...

Хаджи Смион се досети тука и каза:

— Разбрах, Гино: но за нея други точат зъби.

— Несторов? Кой знай! Той ще се избира депутат от нашата околия. Препоръчил се... Карловец! Карловците ходят без бели гащи и Хаджи Ахил им плаща вергията!... Пари ли че имал? Ние го с минцове гонваме оттук до Карлово!... Простак не щем!

Нямаме ли свои достойни? Изгорени сме, но сме все елмази... Какво казва Хаджи Ахил? „Белочерковецът, ако е калугер, става игумен, ако е хайдутин, става войвода, ако е гемиджия, става капитанин, ако е даскал, става учител..." Ето господин Стремски!... Какво чака, та не излезе начело? Или той ще бъде петото колело? Всички ще помагаме... Аз и сега пускам за него!...

— Право! Господин Стремски ще изберем! — извика възхитен хаджи Смион и погледна хаджи Евтима въпросително. Но хаджи Евтим сега си дърпаше бакенбардите замислено и не хортуваше нищо.

— За тая работа е мъчничко май... Най-напред късно е — възрази Анастас.

— Тъй, късно е вече — потвърди хаджи Смион убедено и се отказа да избира господин Стремски.

— Ти, Гинке — подзе Анастас, — по-добре му стани агитатор за онова нещо... То е по-добро и от всяко депутатство.

— За Невенчето? Да ми не викате Гинка, ако му не взема това гълъбче! Хай и тебе, дядо Анастасе, една баба да намерим!

И кака Гинка се изкикоти, колкото можа.

— Истина, право! — изсмя се и хаджи Смион. — Хамамджиолу, да ти изберем една добра невяста... На: Гинка!... Гинке, дай да напъдим Генка, па вземи бай си Анастаса.

— Остави се, не ща — изсмя се Гинка. — „Старо любй, нощй губи!..." Но господин Стремски, как не мога да го видя още? Искам да му благодаря признателно за Балкана, дето ни избави душиците. Да не беше Стремски — и хаджи Смион нямаше сега тука да ви дрънка различни глупости...

— Ха, тогава ли? — обади се хаджи Смион. — Юнак излезе Найден. Аз нали ви казвах тогава: не бойте се! Кураж!

— Де ни си казвал: не бойте се? Тебе ти се бе сковала челюстта тогава! — изобличи го кака Гинка.

— Ами револвера кой му даде? — попита позасрамен хаджи Смион, защото беше се хвалил вече по-рано на двамата старци за живото участие, което бил взимал в борбата с башибозуците!

— Никой му го не даде! Генко го хвърли от страх!

— Генко го хвърли, ама аз казах на Найдена да го вземе... Не му казах с глас, но само с лявото око му смигнах...

— Ти я си припомни, да не си сторил друго юначество тогаз?

Присъствующите се изсмяха.

— Хи! Дявол си, Гино: ти все знайш, с тебе става човек пишман и да приказва, и да седи, и да бяга!... — каза хаджи Смион.

Кака Гинка се вшутявá и чуруликá още половина час. Но хаджи Евтимовото лице остана сериозно.

Когато гостите си отидоха, старецът излезе на улицата, дето мислеше, че може да срещне Найдена, който обикновено се прибираше от разходките си за вечеря.

IV

ПРИ КАНАРИТЕ

Найден през тия няколко дена, упоен от сладкия въздух и от чудните красоти на своя роден кът, не беше помислил за нищо друго. Още като дойде тука, той получи известие от Пловдив, че влиятелни приятели му били изработили важна длъжност там. Той имаше срок до петий октомврий, след което трябваше да тръгне за Пловдив, и затова искаше да се нагледа и находи тука. Той беше оттикнал настрана всички други интереси и мисли, за да не мътят ведрата атмосфера от поезия, в която плуваше. И той не можеше да се насити на тия уединени разходки. Те го пренасяха в друг, сладостен и далечен мир; те го туряха лице с лице с детинските му и момчешките му дни, с блаженото невежество на възрастта им, и пред небесните призми, през които е гледал на света и на живота. Драгинният образ избледня в мислите му. Минуваше даже по половина ден, без да помисли за нея. Сякаш тая Стара планина наистина го защищаваше от коварният враг. Той разбра, че

само свещената земя, на която се е родил, обладава всесилния дар да го излекува, да го успокои.

Днес Стремски бе ходил в Леевица. Там бе намерил, според по-рано получените насочвания, мястото на бащиното му загинване. Той сложи китка от горски цветя въз камъка, побит за знак на скръбното събитие... След това благочестиво поклонение той се повърна през Бойкова нива, но вместо да се спусне надясно по обикновения път, той заслазя наляво по канарите, които висяха над пропастта, забучала от гърмът на водопадите. Той стъпяше с голяма предпазливост, като слагаше кракът в углъбленията и цепнатините или се държеше за изпъкналите части на скалите. Често той поглеждаше над страшната яма скоковете, побелелите клочущи вълни в черните вирове, надвисналите каменни стени, мокри от влагата, тук-там пуснали буйни треви из пукнатините си. Няма нищо по-поразително от тоя планински пролом, дело на демоническите сили на природата и вековете.

Стремски поседна на едно стъпало на скалата, за да погледа от тая висота. Пред него беше долината, с орешака си, бостаните си, лозята си, напъстрени от свят поради гроздобера.

Отдясно се редяха едни под други чарковете. Тия фабрики за гайтан, някога заглушително гърмящи с железните си вретена и колела, сега мълчаха гробно. Те стояха като неми гробове на една умряла индустрия на Бяла черква, застъпена от сиромашията и оскудията.

Отляво пък — ямата гърмеше и боботеше със своите водопади. Няколко вола отгоре пасяха тлъстата трева, изникнала по междините на камъните, вардени от един старец, клекнал на канарата.

По едно време воловарят се изпречи пред него.

— Добър ден, господине! —каза той. — Аз искам, твоя милост, да те позная!

Стремски го изгледа.

— Ах, дядо Гъчо! — извика той.

— Позна ли ме?

— Какво има, дядо Гъчо?

— Лошо няма нищо, добро — дà ще господ — отговори старецът.

Действително, това беше овчарят, който някога бе дал гостолюбие на Найдена и Невянка Шамурова в колибката си на Балкана. Найден се искрено зарадва от тая среща, той разпитвá стареца за едно, за друго, па каза:

— Дядо Гъчо, ти ми спаси тогава живота и аз нямаше как да ти поблагодаря... Сега ми кажи какво мога да направя за тебе... Искам да ти помогна, доколкото ми иде от силите... Къде е твоето момче?

— Митко е в планината сега, пази овце... Като искаш, господине, за него да те помоля: няма ли някоя службица? Знае и да пише.

— Без друго, дядо Гъчо, ще се потрудя за него да го настаня — каза Стремски, щастлив, че може да услужи на стареца. Той му даде нужните насочвания кога и де да го потърси син му в Пловдив. Старецът благодареше и благославяше.

— Аз, твоя милост, не знáех, че си тука. Пък и момичето не знаех. Чие бе то? Как се беше уплашило!

Стремски му каза.

— На хаджи Гъча ли, кажеш, било? Та аз познавам хаджият, адаши сме, ще ида в Карлово да му пия едно вино.

— А бре, мòми бре! — извика старецът, като махаше на изток. — Стойте назад! Ще падне някоя!

Стремски видя тогава, че на срещний бряг, пак тъй скалист, бяха се изкатерили дружина момичета и назъртаха над пропастта. Стремски разбра, че те бяха дошли от близните лозя, за да се полюбуват на чудната гледка на пролома.

Когато дядо Гъчо им извика, те се изправиха да видят, после се изсмяха и тръгнаха назад, като скачаха по канарите с весели кикотения.

Само една остана, права, с омбрела над глава.

Пространството между единий бряг и другий не беше голямо и Стремски ясно видя, че тая мома гледаше насам, а не към реката. Като се вторачи и той в нея, какво беше неговото учудване, когато позна в тази девойка пътницата, която го стресна в Бреговец!

Той скокна смаян, като че искаше да прескочи ямата.

— Варди се и ти, господине! — предпази го старецът. — Тия камъни са лъзгави.

Девойката се извърна и слезе подир другарките си, като пак се обърна насам, преди да се изгуби от погледа на Стремски.

— Тя е! — извика Стремски, па като се обърна към дяда Гъча, каза му: — Дядо Гъчо, както ти казах: прати в Пловдив Митка, при мене... Сбогом! — И той се спусна бързешком надолу, без да чува викът на стареца, който го съветваше да стъпя полека. В две минути Стремски се намери долу в подножието на канарите, прескокна по балваните реката и се покатери по брега на дългиделските лозя. Когато се качи там, моминската дружина беше отминала и потънала сред куповете жени и моми из лозята.

— Дали тя беше или едно видение? — си думаше Найден, като се запъти развълнуван към града.

Той реши да направи справки.

V

НОВИ СРЕЩИ

Той мина през къра между заградите на бостаните и влезна в града. Още на края му две сватбарски хора, привлекли много свят, заприщяха улицата. Онова, което го зачудваше сега, което го зачуди още първия ден, беше веселостта! Елемент, какъвто не предполагат развалини и гробища. Защото както на всичко в тоя свят, тъй и на нещастията се привиква. Продължителността им и времето затъпяват острината им, а забравата — тоя дар небесен за човечеството, заживява прежните рани, за да бъдат търпими новите мъки. Стремски откри даже, че белочерковчани вземат на подбийшега собствените си неволи. Философията беше им дошла на помощ против живота. Те не само се бяха помирили с участта си, но се отнасяха фаталистически към нея. Възточното „тъй било писано!“ беше начертано по челата. После — чувството за свободата, безопасността, хубавото и из-

обилно вино — спомагаха да се утешат по-скоро. А безчислените рояци деца, от които бръмчаха улиците, бяха още по-красноречиво свидетелство, че тия достойни белочерковчани нито бяха обезкуражени от гладът и нуждите, нито изгубили своята жизненост.. Стремски гледаше на хорото, което се виеше и люшкаше под звуковете на цигуларите и под тоя припев:

Пустите клисурци
станали московци,
а панагюрци
донски казаци:
топчѐто пукнá,
Русия скокнá...

Хоп, хоп, хоп!

И хорото се друскаше и мяташе.

А цигуларите теглеха лъка и следваха по друга вариация:

Клисурци и панагюрци
нарамили ми балтии,
отишле в гора зелена,
изсекли диви череши,
направили са топове,
с кантар-топуз ги пълнили,
султану хабер пратили!...
Топчѐто пукнá,
Русия скокнá!

Арш! Ура!

И хорото се хвърля, та се поразява.

Тия песни, измислени веднага подир смазването Априлското въстание през 1876 година от „харембашият на юмрючалските вили и самодиви", както го нарича Заимов, от калоферския самороден певец Стойку Гената, се разнасяха сега из цялата Стремска долина и пръскаха веселост над пожарищата ѝ...

Топчѐто пукнá,
Русия скокнá!

Два стиха — две епопеи от пламъци и кръв.

Само жизнените народи могат да взимат тъй на шега стихийни бедствия и да играят над пожарища и гробове...

Стремски неволно се спря, докат си отвори път. Неколцина от играчите го познаха и го поздравиха. Един от тях даже се откъсна и дойде при него. Той беше дребен човечец, с глупавичко лице, но твърде весело — от сватбарското вино, което обикаляше хорото. Той улови Стремски за ръката и се здрависа. Стремски го не познаваше.

— Каква е работата? — попита го той.

— Арш-марш! Молим да се потрудите за нази... Ние сме дали прошение заради да ни се върже пенсия от Алека паша. Та му кажи, ваша милост, да оножда... Защото човек защо живей на тоя свят? Зарад едно красно... заради да бъде, санким... Да живейте, господин Стремски... И аз, от мене искай! Алеко паша ме знай и целият народ български ме знай... Защото, санким, затова молим, като станеш депутат... И аз имам влияние. Не ме гледай, че ми викат еди-как си, сиреч... Смърт или свобода!

Стремски гледаше учуден този божи човек.

— Вие какъв сте били? Опълченец?

— Бунтовник... Сиреч криех бунтовниците... Един път скрих Огнянова в хана си на Карнари. А един турчин, дето го видя, понеже аз като... взех, че го вързах за дирека... Санким, ако не вярваш, да ми изскокнат и двете очи!... И други големи работи съм правил! Аз повдигнах — не си ли чул? — клисурското въстание... Боримечката не си ли чул?

— Чул съм; а ваша милост как ви викат? — попита Стремски, учуден, че вижда да е толкова глупав или толкова пиян един знаменит човек, двигателят на едно въстание! И той чакаше да чуе историческото име. Но революционерът се втеляваше.

— Кажи си името! — обърна се към него поп Димо. — Господин Стремски, негова милост го викат Рачко Пръдлето!

— Арш, да живейш!... Нашият депутат! — извика Рачко, па се хвана на хорото.

Поп Димо се обърна, усмихна и каза Найдену:

— Яко натрескàша се бай Рачко...

— Но каква пенсия иска? — пòпита Стремски.

— Не го слушайте. Той беше ханджия и терзия, по турските села ходеще, какъв бунтовник? Но той е богат човек. Казуват, че изровил парите на Юрдана Диамандиев, дето били скрити... Около две хиляди лири! В банката ги държи. Сега Диамандиевата фамилия е сиромашка, а Рачко светува... С тяхното богатство. Нали го рекли: „Роди ме, мамо, с късмет, па ме хвърли на смет..."

По-нататък, при Караджовския кладенец, един учител се здрависа с него и му каза, че много добре е сторил, дето е дошъл сам, за да го видят гражданите и той да им узнае големите нужди.

— Другият кандидат, Несторов, нито е благоизволил да се яви тук.

— Как, вие ме мислите за кандидат?

— Да.

— Аз не съм полагал кандидатурата си!

— Как? Не сте? Ний вече работим!...

— Кой ви каза?

— Приказва се из града! Аз пък чух от госпожата на Генка Гинкин!

Стремски дигна рамена учуден, прости се и отмина. Но той стана много замислен и разтревожен. Одеве оня пияница, а сега тоя учител го считат кандидат за областен представител... Кака Гинка разправяла! Отде е изсмукала това? Той още не е се виждал с нея...

Веднага мисълта да си даде кандидатурата го огря. Цяла нова перспектива блесна пред очите му! Както казахме, той не беше се още заинтересувал с работите на новата област, нито вестници бе имал време да чете, погълнат от разходките си. Колкото вървеше нататък, решителността му пò растеше, него го намираше свойствената му смелост и самоувереност. Честолюбивата му душа се обзе от тая внезапна мисъл. Да, той можеше да си даде кандидатурата и да влезе в Областното събрание! Той беше родом от Тракия и органический устав му даваше право. Младеж с прогресивен дух, с широки политически идеи, жъден за работа и за ламтежи, той чувствува-

ше и по-рано, че не можеше да се задоволи с безличното положение на чиновник, ако и важен, каквото му бе обезпечено в Пловдив. Той намираше домогването си законно — не по-малко от някой Несторов — да има дял в ръководенето на страната, да има и той своето слово в решаването съдбините ѝ. Беше ли осъществим тоя честолюбив план? Той не знаеше. Но той щеше да употреби всички усилия и честни средства, за да възтържествува. Колко сгреши с бавенето си в Бреговец!

Додето отиде до тях си, от няколкото още срещи, които имá с познайници, той се убеди с голямо удивление, че Несторов в него има тука опасен съперник.

Кака Гинка беше поставила кандидатурата му!

VI

УСПЕХ

Хаджи Евтим не можа да срещне Найдена на улицата и се завърна пак у дома, за да го чака там. Той нетърпеливо поглеждаше към портата, като разменяше къси фрази с Марковица, седнала на одърчето с чорап в ръка.

Когато Найден се завърна, той му каза:

— Найдене, слушай. От одеве една мисъл ни е налегнала... Едно важно нещо...

Найденовата устна нервно се дръпна.

— Аз не желая, чичо, сега да ми предлагате женитба — каза той, като помисли по тържествений вид на чича си и майка си, че по тоя въпрос ще му говорят пак.

— Слушай, Найдене, за друг въпрос ще ти кажа: стани депутат оттука.

Найден го погледна спокойно.

— Аз реших това вече — отвеща той.

— Как! — извика зачуден старецът.

— Да, и идех да ти говоря за това.

— Браво! На един ум сме били... Мене ме подсети Гинка! Пала я палила из хитра жена!

— Чичо, аз се нуждая от всичкото твое влияние!

— Цял ме имай на разположение, Найдене! — извика старецът умилен.

Още същата вечер чичото и внукът се туриха на работа. Твърде обичани в градеца — а хаджи Евтим успял и силно влияние да спечели, — те намериха съчувствие у по-предните хора и у младите, които им обещаха съдействието си. Силна агитация развиваха и хаджи Смион чрез многобройните си сродства, и Анастас Хамамджиолу — чрез убедителната си реч. Целий градец беше възхитен от мисълта да има в Областното събрание един свой съгражданин депутат и застъпник. От друга страна — и чувството на местната гордост играеше важна роля. Между двата съседни града съществуваше старо съперничество, както разбрахме и от подбивите на устатата кака Гинка въз карловци. Това неприязнено чувство беше минало и у децата и отговаряше на техните ратни наклонности. Всяка неделя големи тълпи от двата града, съставени от дечурлига и ученици, срещаха се на полето и правеха битки с прашки, с камъни, даже с револвери... А кака Гинка беше огън. Езикът ѝ не патасваше да хвали и дига до облаците Стремски. Тя намери сега случай да му се отплати за услугата навръх Балкана... Не забравяше кака Гинка доброто!

Неколцина белочерковчани заобиколиха и селата и донесоха добри известия. За синът на чорбаджи Марка всеки беше готов да гласува: карловеца кандидат не познаваха. На четвъртият ден увереността за сполуката беше още по-голяма: Несторов имаше за себе си Карлово и три села; Стремски имаше сигурно цяла Бяла черкова и десетина села около нея, сиреч грамадната част от избирателите на Карловската колегия, която имаше два избирателни пункта: Карлово и Бяла черкова. В тия първи избори, явление съвсем ново в страната, и нямаше други охотници-кандидати. Те само двамата деляха мегдана и се бореха за гласовете на избирателите. И победата на Стремски беше несъмнена. Хаджи Евтим, запознат вече с избирателните агитации и борби през живеенето си в Молдавия, с опитността на един генерал ръководеше

великото дело. Един Стремски депутат! Каква гордост за него! А какиниите Гинкини уста заменяха всичките печатни възвания и реклами.

VII

ГИНКА ПРОДЪЛЖАВА ДА Е ПРИЗНАТЕЛНА

Тая година гроздоберът беше закъснял. Последният дял от белочерковските лозя: Присоица, се обираше в началото на октомврий. В Присоица лозе имаше и хаджи Смион. Подир многократни покани Стремски, цял занят с избора си, беше улучил обаче време и дошъл с домашните си на лозето му. Хаджи Евтим беше отказал: времето му бе скъпо сега. Там беше и неизбежната кака Гинка — близка роднина хаджи Смионова. Слънцето беше на икиндия. Лозята, които покриваха полата на Стара планина, бяха напъстрени от разноцветните дрехи на берачи и берачки, живописно пъплещи между шумолака на лозите.

Под големия орех на лозето гостите седяха на сянка. Бъбривата кака Гинка разправяше постоянно, тя бе обиколила целия град и препоръчвала Стремски; тя беше пуснала в ход всичкото си красноречие и всичките достъпни ней средства, даже и мъжа си Генка; но се оплакваше от неговата неумелост.

— Поплювко, за хурка... За мен било да съм мъж... Да бях мъж, щях да ти събера митинг и да му държа слово за вас! Ама за нещастие...

— Напротив, за щастие на мене — дето нямате мустаци! — усмихна се Стремски. — С тоя ум и с тия ораторски уста вие щяхте сами да искате да бъдете депутат и във вази щях да имам ужасен противник.

Тя се изсмя. После щеше да каже нещо, но внезапно си направи с ръка сянка на очите и взе да гледа нещо в някое лозе. Па веднага се затече нататък.

Стремски отиде на горния край на лозето — обрано вече там — и се качи на канарата, до слога, да погледне пъстрата картина на лозята под него, които се спу-

щаха до реката и ливадите. После, като съгледа няколко ореха, остали на недобруления горен орех, той захвърля с камъни да ги свали. Тая гимнастика му причини голямо наслаждение: той си спомни детинските години, когато е брулил чуждите орехи и плахо, с разтупано сърце поглеждал наоколо да се не появи пъдаря . . .

Всред разгара на бруленето той зачу отстрана Гинкиния вик:

— Чакай, чакай! Ще ни избиеш! Остави да минат хората!

Той погледна в пътеката, обрасла в шубраци, и видя кака Гинка и една мома с цветна омбрела.

Стремски се взря в тях. Веднага сърцето му ужасно се сви. В другарката на кака Гинка той позна пътницата, която видя в Бреговец: тя бе същата, що видя и при канарите. И двете се отбиха и дойдоха под ореха.

— Невенке, да ви запозная с нашия бъдещи депутатин, господин Стремски! — каза кака Гинка, като пропусна да назове по фамилия девойката.

Но Стремски вече знаеше кого има пред себе си. Той позна Невянка Шамурова.

Силно развълнувана, девойката се ръкува обаче с него сърдечно и свободно. Тя беше нараснала, развита, прелестна, съвсем друга от каквато я видя преди две години в Балкана. Хубавица истинска! Затова и не можа да я познае в Бреговец.

Разумява се, един от първите въпроси, които след първите здрависвания дойдоха на устата му, беше и да я попита отдека идеше преди една неделя, та мина през Бреговец.

И от отговора й той получи обяснение и на думите: „Вземи, голубчик!“ — думи тъй сладко звънтящи и досега на душата му.

Невянка Шамурова се връщала тогава от Николаев, дето я турил в пансиона един неин калеко, търговец там, прибрана от него след развалата на Бяла черква, която разсипа и баща й. Подготвена вече в Бяла черква, тя постъпила в четвъртий клас на гимназията, довършила успешно тая година шестий клас

и се завърнала по волята на баща си. В Бреговец и ней се сторило, че го познала . . .

Додето разправяше това просто, свободно, изящно, с поглед светнал, с известно стеснение, което се изражаваше чрез шаренето с края на слънчебрана земята, Стремски впиваше очи в нея смаян, с много внимателен вид, но повечето слова не чуваше, а само гълташе сладката музика на звуковете . . . Кака Гинка и тя, смълчала се, слушаше Невянка, стреляше очи по лицата на двамата млади и лукаво се усмихваше на вълненията им, особено на Стремски, изгубил своето самообладание, смелост пред свободната руска възпитаница.

— Гино! Гино! — извика един слаб, писклив глас отдолу и едно ниско, сгибаво човече с белезняви френски дрехи се подаде между шумата на лозите.

— Генку иде рапорто да ми дава! — каза кака Гинка, като се обърна към Стремски засмяна. После извика на мъжа си: — Стой там! Че змия има тука, ида сега. Невенке, извинете! — и тя се затече и го пресрещна.

— Какво ще ми кажеш?

Генко Гинкин с отхлупен назад фес, запъхтян, действително идеше на доклад при жена си за своята деятелност по Стремскевия избор.

— Лошо, лошо! — избъбра той чевръсто.

— Не думай хаирсъз лафове! Казвай какво е!

— Шамурът — долу, много лош! Пцува! Не бива . . . Много сърдит, дявол да го вземе . . . Ще те хвърля, каже, в реката . . .

— Да го порази! Ами защо те не хвърли?

— Не се бой, той ме плашеше: тя е пресъхнала! . . .

— Все ще се намери за тебе някоя жабешка вирчина . . . Колък си? А бре, хапльо, какво дириш ти при хаджи Гъча? Него ли намери? Той с капка вода би удавил Стремски!

По-долу найдоха хаджи Смиона. И той беше угрижен от Генковото известие, че хаджи Гъчо е тука днес.

— Отде се запиля? Ще напакости! — каза ядосано кака Гинка, която беше прегърнала страстно интересите на Стремски и страдаше от премеждието, в

което хаджи Гъчовото дохождане туряше сполуката на делото.

Тя се обърна нагоре, дето остаяха Стремски и Невянка, невиждани оттука, и каза, като пляскаше ръце:

— Тъй, влюбете се там, па се вземете, да се пукне тоя джелатин!

— Кому приказваш, Гино? — попита хаджи Смион.

— Там има две птички на черешата!

— Право имаш: и птичките се либат: аз видях веднаж как две врабчета се целуваха с човките си... И тъй ми домиля, знайш, като ти гледах, щото рекох на булката у дома...

Беритбата следваше деятелно. Долу в ливадата, при реката, бяха в живописни групи насядали семейства, излезли на разход. Там беше и хаджи Гъчо със своето. Невянка беше дошла на лозето тяхно, близо до хаджи Смионовото, да позоби от самите лози, и там беше я намерила кака Гинка и поканила да я запознае със Стремски.

Кака Гинка си намери работа в долния край на лозето и само след един час се върна на горния край, дето завари пак двамата, на същото място, в същото положение, че приказваха. Тя им се извини, че се забавила, но те я погледнаха учудени и опуйчени.

Влюбените не забележват времето!

Хитрата кака Гинка веднага разбра това и не щя да смущава щастието на Стремски с обаждане безпокойната вест по избора му.

VIII

НЕВЯНКА ШАМУРОВА

Двамата „балкански“ познайници бяха успели да си изприкажат през отсъствието на Гинка, да се разберат, да се обикнат. Това беше станало така бързо и естествено, щото те даже не се чудеха, че тъй скоро са станали близки и свои един на други. Сърцата и на двамата бяха приготвени за тая обич, сякаш че жъднееха отдавна да се намерят, без да чувствуват ясно това.

Невянка никога не беше забравила услугата на Стремски, тя още притреперваше от спомена на неволната им прегръдка в гората и заедно с благодарност в нейната душа беше остало чувство на удивление към Стремски за неговата благородна преданост и великодушие към дъщерята на един човек, който преди няколко часа бе сочил револвера си в гърдите му. Като знаеше бащината си вражда към Марковото семейство, Невянка беше се побояла да обади на родителите си, че две нощи наред е минала заедно с Найдена Стремски. Тя беше прикрила това обстоятелство с невинна лъжа, като приписа на дяда Гъча заслугата за извождането ѝ из гората и закрилата ѝ до колибата. Тя не беше разказала романтическата си среща другиму, освен на една вярна другарка в пансиона. Тя пазеше в душата си тоя сладък спомен, тъй жив и свеж сега, както и в първите дни. В тоя спомен пъкаше вече семето на любовта, готова да изхвръкне в разкошен цвят при първата животворна луча.

Стоенето ѝ в Русия, в една друга, културна среда, беше отразило влиянието си върху характера на Невянка, както беше я преобразило и физически. Тя съединяваше свободната и естествена простота в обноските с някаква мечтателност и сантименталност на руска възпитаница, чела скришом от зорката директорка на пансиона Лермонтова и Байрона, спящи под възглавницата ѝ. Тя и сега остаяше българка простодушна, добра, непокварена: тя беше само помила под лъскът на развита красота и на светскост. Под веянето, неотвратимо за никой млад човек, на новата руска литература Невянка беше с широки понятия по задачата на жената в обществото и затова първото ѝ стълкновение тука беше с баща ѝ, чието мировъзрение, естествено, противоречеше с всичко, каквото тя беше възприела, в каквото вярваше и беше убедена. Вечна история на два противоположни мира, които се не разбират, които се отричат. Хаджи Гъчо се погрижи да намери достоен мъж за Невян-

ка, а на неговият идеал отговаряше един карловски чиновник: момък от род, богат, с положение... Невянка се запозна с него и-не го хареса. Той не беше нейният герой. Тя го намери днес, под ореха, в лозето на хаджи Смиона — сиреч лицето, което в бащините ѝ очи беше немислимо за зет, никога невъзможен! Един път съзнала в душата си, че люби Стремски, тя реши, че Стремски ще бъде и не друг. Бащината ѝ омраза против него се изпречваше като една висока планина пред очите ѝ; но тая планина беше безплътна, прозрачна и Невянка щеше да се провре през нея, щом поиска; тя щеше да я прехвръкне, ако да беше гранитна!

Стремски се срещаше с нея в психологически момент: тя именно сега имаше нужда от помощ в непосилната борба. Макар че дошла едвам от петнайсетина дена, ней решително ѝ се бе казало, че тя ще бъде задомена, и за чиновника. Тя с ужас даже разбра, че и за тая причина баща ѝ я тегли от училището безвременно, без да е свършила пълний гимназиален курс. „Ожени мома, да не е дома“ — мина ѝ през ума. Тя знаеше, че баща ѝ е упорит, непреклонен. Тя помнеше харно, че преди развалата той една вечер вика един поп у дома си, доведе един момък и каза на кака ѝ, мома още: „Ано, това момче ще бъде твой мъж! Попе, венчей ги!“ — и тъй, венчавка и сватба стана за три наполеона. Кака ѝ умря подир седем месеца... Баща ѝ не можеше сега тъй варварски да постъпи с нея, нито тя имаше паническия страх и овчата безропотност на покойната. Положението ѝ ставаше толкоз по-мъчно, че препоръчваний момък би бил желан мъж за всяка друга мома. Нейният отказ нямаше оправдание пред очите на благоразумните хора; само едното сърце даваше ѝ право. И тя нямаше да го насили. Не! Тя реши даже чрез независим труд да се избави от тежката опека на баща си и приготви прошение до директора на просвещението да иска учителска служба. Това беше завчера и именно тогава тя чу случайно в Карлово, че в Бяла черкова си е дошъл Найден Стремски. Силата, с която се разтупа сърцето ѝ, откри ѝ, че този человек носи нейната съдба.

Чувството на Стремски обаче не носеше такава далечна дата. Той беше забравил скоро оная много бледа, срамлива и неодяланичка мома, която изнесе на гърдите си из опасната гора. Това беше един драматически епизод, несвързан ни с миналото му, ни с бъдещето му. Той обаче има деликатността да го не обажда никому, за да не дава повод за клюки. Доде трая войната, той рядко си спомняше за това, а в Русе се залюби в Драга и съвсем забрави бледният образ на дъщерята на бащиний си и него душманин, нито се заинтересува да попита някого за Невянка. Но той най-малко предполагаше, че тя ще се учи в Русия, и това при нейната телесна промяна спомогна много, дето той не усети коя е тя, когато я видя в Бреговец. Но тая красива мома разлюшка силно душата му, потопена тогава в пресните още страдания от Драгината измяна. Той си спомни нещо отдавнашно и сърцето му заговори нещо сладко и неуловимо. Това бързо видение беше една светла луча в нощта на неговите безмълвни мъчения. И нему се стори тогава, че тази мома беше ангелът-спасител, който един би могъл да въдвори в душата му тихото сияние на радостта и покоя... Но ангелът отмина бързо и Стремски остана в неизвестността и страданията си.

Когато дойде в Бяла черкова, чийто въздух пръв повлия умиротворяюще на него, той с никого нема разговор за Шамуровата дъщеря, за да узнае нещо за нея, макар че чаровният лик на девицата живееше в душата му безимен и поетически. Така щото срещата му днес беше страшна изненада, която го разтресе цял, и той със светкавична бързина се влюби — в любената.

Тая млада, любеща душа беше жъдна още за любов подир тежките болки от нея; тя чувствуваше, че само любовта може да извърши мигновено и чудотворно делото на разстоянията и годините — да заздрави раните сърдечни... и нещо повече: да покрие живота с обаяние...

IX

НЕПРИЯТЕЛ

Гинкините страхувания се оправдаха: хаджи Гъчо, дошъл за гроздобер на Бяла черкова, се отнесе враждебно към кандидатурата на Стремски, щом узна, че е поставена. Той каза на ония, които му съобщиха, че Найден ще се избере: „Ако е писано, да се отпише"; на поп Дима, най-ревностния агитатор Стремскев, каза гневно: „Попе, стой си мирен, да ти не острижат брадата!" От тая минута кандидатурата се намери в опасност.

Хаджи Гъчо беше стар противник на покойния чорбаджи Марка и след смъртта му продължи гоненията си и въз семейството му. Причините на тая традиционна ненавист, която ни години, ни политически превърти, ни обоюдните ужасни нещастия не можаха да загасят, трябва да се дири в самата биография на този човек. Преди двайсетина години, голак и слуга при Марка Иванов, хаджи Гъчо — тогава само Гъчо — измами доверието му и злоупотреби значителна сума пари, получена от проданта на Маркова стока. Хванат, като бягал през Балкана, той биде върнат и запрян в тукашния затвор. Смелият вагабонтин една нощ пробива покрива и избягва. Осем години никой не чу за него нищо. Ненадейно той се завърна в Бяла черкова с голямо богатство. Първата му работа беше да повърне парите Марку и да вземе разписка за тях, без да възстанови уважението му към себе си. Общата мълва приписваше с голямо основание това непонятно обогатяване Гъчово на едно злодеяние, остало тайнствено. Гъчо ходи в Ерусалим и стана хаджия. По завръщането си той се впусна в широки и рисковани търговски предприятия, главно, да напакости на Марковите интереси! Купи една къща, съседна на Марковата, и поради един зид поведе с него съдби, които траяха десет години и отровиха живота на Марка. Той си отмъщаваше по тоя начин за презрението, което вдъхваше на Марка и което заедно с омразата мина като наследство и у Марковата челяд, омраза, която хаджи Гъчо съжи-

вяваше и сега с новите си гонения, неспособен ни да забрави, ни да се смили . . .

Осталите граждани обаче скоро измениха отношенията си към хаджият. Богатството направи да му простят и забравят миналото, а необикновено тънкият му ум, ловкост и медена реч му спечелиха влияние и привърженици. Той стана първенец в градеца и един от предните му богаташи. Гибелта на Бяла черква го разсипа съвсем. В няколко месеца, доде трая плевенската обсада, хаджи Гъчо успя с ред смели и щастливи спекулации да дойде на прежното си положение и да се върне и засели в Карлово, обладател на голямо богатство. В скоро време чрез лихварство той заплете в мрежите си земледелческото население в околните села и търговската класа в Карлово и Бяла черква, които се озоваха във финансиална зависимост от предприемчивия и съобразителен заможник. Неговата дума минуваше сега в Стремска долина и влиянието му беше голямо.

Инак прост, малограмотен, този странен човек, надарен с големи способности, на които възпитанието липсваше, за да ги направи благотворни за обществото, обладаваше още упорство непреклонно и варварско презрение към новият дух и новите понятия.

Такъв беше човекът, с когото се сблъскваше нежната, свободна и романтична природа на Невянка и който сега се изпречваше с всичката си омраза и страшна мощ на пътя на Стремски.

Едно случайно обстоятелство на сутрешния ден, което у всеки друг човек би извикало движение в полза на Стремски, у хаджи Гъчо усили злобата и окончателно го опълчи против Найденовата кандидатура.

На сутрешний ден той опозна случайно дяда Гъча овчарят.

Дядо Гъчо му дойде на гости, както оня ден се канеше. Когато хаджи Гъчо узна, че пред него стои спасителят на дъщеря му, той го прие много любезно. Но от думите на стареца той разбра, че в отърваването Невенкино е замешано и трете лице.

— Как, Гъчо, ти не я ли изведе из гората?

— Не, господине. Аз не знам за гората нищо... Аз само ги прибрах в колибата, момъка и щерка ви, и те там преспаха.

Мустаците на хаджи Гъча щръкнаха.

— Как, тя е спала с един мъж в твоята колиба? — попита хаджи Гъчо пламнал.

Старецът го погледна плахо.

— Не се гневи, адаш: за нищо лошо недей да мислиш! — каза той. — Тогава в бягането тъй беше, кой с кого намереше, с него бягаше.

— Кой беше този мъж?

— Не му знам името... Той оня ден ми подказа за вашето девойче, че ваша милост му си баща.

— Какъв беше? Де го видя? — питаше с озверено лице хаджи Гъчо.

— Там при Бяла черкова на канарата при Черния скок... А бе чакай, той ми даде книжле за наш Митко — досети се овчарят и бръкна в пазвата си, та извади визитната карта на Стремски.

Хаджи Гъчо презеленя, като прочете името: Найден Стремски.

— Защо тая поразеница не ми обади? — избъбра със зъбите си и тръгна бързешком към дома.

Простият дядо Гъчо не знаеше какво зло правеше със своята искреност.

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Стремскевата кандидатура бързо хвана да удря назад. По-бързо, отколкото бе вървяла напред в изтеклите три дена. Страшното влияние хаджи Гъчово надтегна в капъната, успехът Несторов всеки час ставаше по-сигурен. Стремски беше слисан, хаджи Евтим в отчаяние! Зданието, изградено с толкова усилия и доверие в сполуката, се люшкаше обезпокоително. Обичта към Стремски, уважението към чича му бяха слаби пред волята на всемогущий хаджи Гъча: половината Бяла черкова — в тая половина влизаха най-добрите и влиятелни познайници хаджи Евтимови, — която свързваха интереси с хаджи Гъча,

послуша гласа на благоразумието и вече своя за Несторова, досега чужд и ней, и на самия му случаен покровител. Така и по селата, които се отметнаха, щом хаджият ги обиколи. Борбата на Стремски ставаше непосилна, той скоро се убеди, че става безнадеждна, но от гордост не щя да се дръпне от мегдана. В навечерието най-верните му поддържатели в Бяла черкова с огорчение признаха, че той е осъден утре да присъствува на поражението си. Подир кратко съвещание с хаджи Евтима Найден реши да тръгне същата вечер за Пловдив, за да избегне зрелището на това кораблекрушение на неговите политически надежди.

—Върви, внуко! И аз ще бягам още сега! — каза огорчено старецът.

— Къде ти, чичо?

— Тръгвам на баните: ако остана тука тая нощ и утре — ще се пукна.— После, като да допълни мисълта си, каза: — Да плюя на змията в устата, ще я отровя!

Гласът на стареца трепереше.

Найден разбра какво става сега в душата му по онова страдание, което сам той изпитваше, и намери естествено решението му.

Когато се смръкна, Стремски се прости с домашните, целува ръка с гореща признателност на чича си, комуто докараха кон, и тръгна пеше само с куфарче за Карлово, за да си хване там кола за Пловдив.

X

ПОД КЕСТЕНА

Нощта беше лунна и тиха. Огреният кър се простираше в далечината, неопределен и мъгляв. Отляво Стара планина дигаше своята висока стена, а в подножието ѝ светеха гроздоберските огньове. Назад Бяла черкова се познаваше само по тъмните петна, що правеха дърволяците ѝ.

Половин километър извън града Стремски срещна един пътник с торба на рамо. Той беше чиновни-

кът, който носеше от Карлово за Бяла черква писма и телеграми. Но Найден, удълбочен в мислите си, нито го изгледа и отмина.

Между двата града има едвам половина час.

Когато Стремски съгледа отдалеко още тънките минарета на Карлово с осветлени викала поради рамазана, сърцето му се завълнува. Там живееше Невянка. Откак се видяха в лозето на хаджи Смиона, втори път не се бяха срещнали — той погълнат от залисите по избора си, но пълен с нея, тя остала вече в Карлово. Той пазеше до сърцето си само едно нейно писмо, на което не смя да прати отговор от предпазливост да не падне не в нейни ръце. Той мислеше сега как може да я види, да й се обади. Градът беше още буден и улиците шумни по причина на гроздобера. Стремски си улови пайтон в един хан и бързо се запъти към хаджи Гъчовата къща. Спрял до една бакалничка срещу портата й, той хвана търпеливо да чака — та дано му помогне случая. Два от прозорците към двора бяха осветени. Те бяха Невенкините. Той нямаше да се реши да тръгне, преди да види Невянка. Ако беше нужно, през зида щеше да се хвърли. Случаят, на който разчиташе, му помогна. Внезапно вратнята се отвори и няколко жени излязоха, погълчаха с друга, завита с шал, която ги изпрати няколко разкрача навън. Найден позна Невянка. В един миг, като че случаен минувач, той я пресрещна до вратнята, току тя влазяше там. Тя се сепна, па го позна изведнаж.

— Невенке!

— Вие ли сте?

Те се ръкуваха. Ръката й трепереше в неговата, гърдите й се подигаха.

— Искам да ви видя тая вечер! — пошъпна той запъхтян.

— Благодаря... Аз имах нужда от вас... Завийте оттука покрай тоя зид и се спрете при първата вратничка... Минете по-скоро оттука — прибави тя и си влезна и хлопна портата.

Стремски последва съвета й и намери вратничката. Тя гледаше към тъмна и глуха улица. Из двора се издигаха кестеневи дървета и надвисваха своите гъсти клони над пътя. След десетина минути вратничката се полуотвори и Стремски влезе. Той се озова в тъмна градина с големи клонести кестени, плувнала в овошки и шумолак, през които следваше мълчаливо девойката. Месечината тук-там проникваше само под гъстия заслон на листата, които тихо шушнеха. Дойдоха при един дънер на кестен. Там имаше проста дъсчена беседка, пред която ръмолеше бара. Седнаха. Невянка стискаше ръката му.

— Ти добре направи, че дойде — каза тя... — Да, защо ме подири? — И тя въздъхна.

Той й обясни всичко. И когато й говореше, той забележи, че тя си брише очите.

— Защо плачеш, Невенке? — каза той.

— Значи, ти ме оставяш? — избъбла тя.

— Аз не те оставям, аз бягам от зрелището на утрешното си горчиво фиаско, като отнасям в душата си твоя образ и сладката надежда скоро да бъдеш моя, вечно моя!

— Аз искам да ти говоря нещо.

— Слушам.

Тя му улови ръката и му разправи скрбните часове, които преживява... Дядовата Гъчова среща с баща й имала тежки сетнини и за двамата. Баща й, след узнаването истината по тяхното другаруване из Балкана, се явил пред нея с настръхнали мустаци, изпулени от ярост очи и когато тя очаквала неговия страшен гняв да избухне в укори и ругателства, даже в удари, привикнал да ги сипе над децата си някога, тя чула из устата му само тия сухи думи:

— Невяно! Ти идущата неделя ще се ожениш за Кръстанова. — И си излязъл.

— Както на кака ти! — извика Стремски в ужас.

— Мълчи, не говори високо!...

— Ти, какво? — попита Стремски с разтреперано като листо сърце.

— Баща ми няма да отстъпи — пошушна тя.

— А ти?

— Питаш ли?

И тя му стисна нежно, успокоително ръката.

— Невенке, ти няма да бъдеш другиму!

— Аз съм ти казала: твоя съм!

Стремски ѝ целуваше ръцете.

— Кои бяха тия жени, дето одеве ги изпращаше?

— Наши приятелки, на майка ми. Предумваха ме.

— Ти какво отговаряш?

— Нищо. Аз мислех за тебе.

Стремски скокна.

— Невенке, да турим край на нашите тревоги. Нам трябва решителност!

Тя го погледна в очите внимателно.

— Аз я имам, ти знаеш — каза тя.

— Тогава слушай. Ела с мене!

Тя го погледна зачудено, па каза просто:

— За Пловдив?

— Не, назад: за Бяла черква.

— Кога?

— Сега.

— Какво да дирим там?

— Да се венчейм.

И едновременно и двамата се хвърлиха в обятията си. Те се прегръщаха мълчаливо със сладки целувки под тъмните клони на кестена . . .

XI

НОЩЕН БЯГ

След един четвърт час Невянка се задаваше пак от дворската врачка, облечена във връхната си дреха и с шапката, и те излязоха на глухата улица . . .

Това беше съдбоносен час за девицата. Целият ѝ бъдещи живот беше окачен за тоя час! Без да се обърне назад вече, тя вървеше бързо нататък из улицата с другаря си, решили да излязат накрай града все през такива тъмни и малолюдни, за да избягнат всякакви опасни срещи. По тая причина и не се отбиха на хана, за да се качат в колата, а рекоха да вървят пеше и не из друма, а през къра. Тъй полесно биха могли да избягнат преследване. Невянка беше излязла от тях, като каза на майка си, да я

потърсят у съседка ѝ, дето имаше приятелка връстница; баща ѝ в стаята си беседуваше с неколцина граждани по утрешния избор. Те нямаха основание да мислят, че тя е избягала, а още по-малко, че е избягала за Бяла черква. Когато излязоха на полето, месечината грееше хубаво и природата спеше дълбоко. Додето им гледаха очите, никой пътник се не мяркаше. Само двамата бежанци се движеха из опустелия кър и нарушаваха гробния му покой. Минаха моста на реката и пак тръгнаха напреки. Полето тук се повдигаше и те погледнаха пак назад. Тоя път видяха, че се задаваше из друма един конник. Те се спогледаха. Стремски се взираше да разбере какъв ще е тоз нощен пътник, но по причина на бледата месечна светлина той виждаше само черна фигура и не разпознаваше нищо особено. На Невянка само се стори, че позна, че коня е бял. И Стремски се увери в това, когато при едно завиване месечината огря задницата на коня.

— Татовия кон е бял! — каза Невянка.

После прибави уплашено:

— Тати е!

— Ти прибързваш да се безпокоиш. Оттука положително нищо не може да се различи — каза Стремски.

Те забързаха. Леки, чевръсти, окрилени от любовта, те не сещаха пътя и оставяха все на еднакво разстояние от себе си задния пътник. Но безпокойствието вече ядеше душите им. Тоя нощен пътник, който идеше по дирята им и отиваше за Бяла черква също, ги стряскаше и извръщаше погледа им на всяка минута към себе си. Стремски ободряваше другарката си, но и той вътрешно мислеше, че това е хаджи Гъчо, а не други. Ако те виждат него, тогава и той тях вижда по това открито поле. И той, хванал за ръка Невянка, бързаше, защото конникът очевидно взимаше преднина. Когато се спуснаха и затулиха в широкия суходол, през който минува полупресъхналата белочерковска река, те хванаха да припкат с всичката си сила, за да се изкачат по-скоро на отсрещния бряг. Но едвам дойдоха до върха му, конникът навали и той към долът. Само двеста-триста

разкрача ги деляха! Те забързаха пак по поляната, за да отбягнат по-далеко, додето конникът минуваше долът. Като тичаха, Стремски мислеше какво да направи в тоя случай. Планът му по-рано беше да иде у тях най-напред, да събуди майка си и да я помоли да благослови бъдещата си снаха, а оттам да повика поп Дима и да вземе двама съседи или приятели верни и да иде в черква с булката си за венчавane. Той скърбеше, че няма сега чича му, който му би бил много полезен. Сега — той не можеше да следва този план: у дома си не смееше да иде, защото хаджи Гъчо естествено там най-напред щеше да ги потърси; нито в градската черква можеше да се венчава, изложени там да бъдат намерени от гонителя си. Тогава първото място той замени с какината Гинкина къща, а второто с черквата в манастира — и двете съвсем безопасни. Стигнаха орешака на края на Бяла черква, тоя път не следвани, а гонени вече от конника. Кърът ехтеше от топота на конските подкови, които изваждаха искри от камънистия път. Бежанците, изплезили език, вмъкнаха се в първата улица, па завиха из една друга — бочна, тъмна и крива, в която стигна до ушите им цапането на коня из уличната бара.

— Баща ти ще уплаши майка ми с ненадейното си появяване посред нощ — каза Найден. — Ела по-скоро да идем у какини Гинкини.

Изтропаха на портата. Слугинята отвори. Кака Гинка излезе на пруста, да види кои са.

— Како Гинке! Водя ви гостенка тая нощ, няма да изпъдите годеницата ми, нали? — каза Найден, като ѝ представи бежанката.

— Ръкавът! Ръкавът на мене! — извика кака Гинка весело, та поехтя цялата махала, па прегърна Невянка да я удуши от радост.

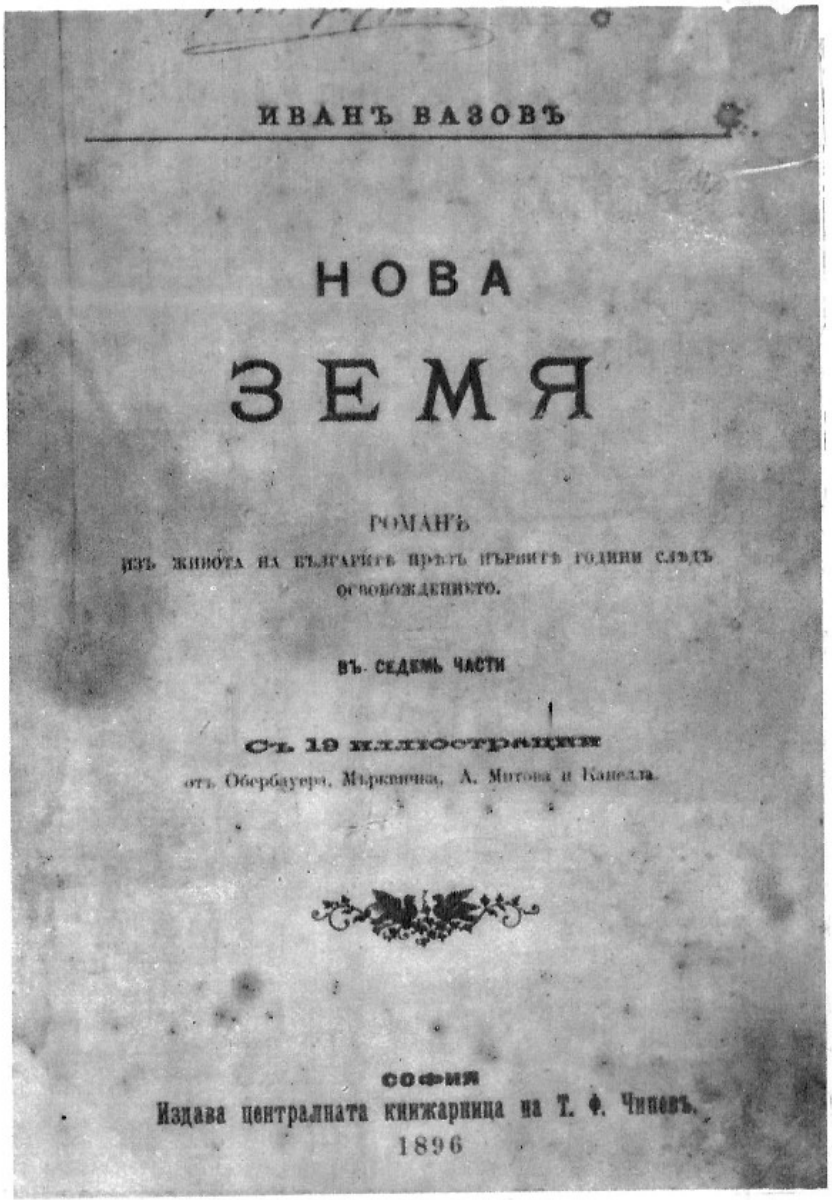
ИВАНЪ ВАЗОВЪ

НОВА
ЗЕМЯ

РОМАНЪ
ИЗЪ ЖИВОТА НА БЪЛГАРИТЕ ПРЪЗЪ ПЪРВИТЕ ГОДИНИ СЛѢДЪ ОСВОБОЖДЕНИЕТО.

ВЪ СЕДЕМЬ ЧАСТИ

СЪ 19 ИЛЮСТРАЦИИ
отъ Обербауеръ, Маркевича, А. Митова и Канела.

СОФИЯ
Издава централната книжарница на Т. Ф. Чипевъ.
1896

Титулна страница от първото издание на «Нова земя», 1896

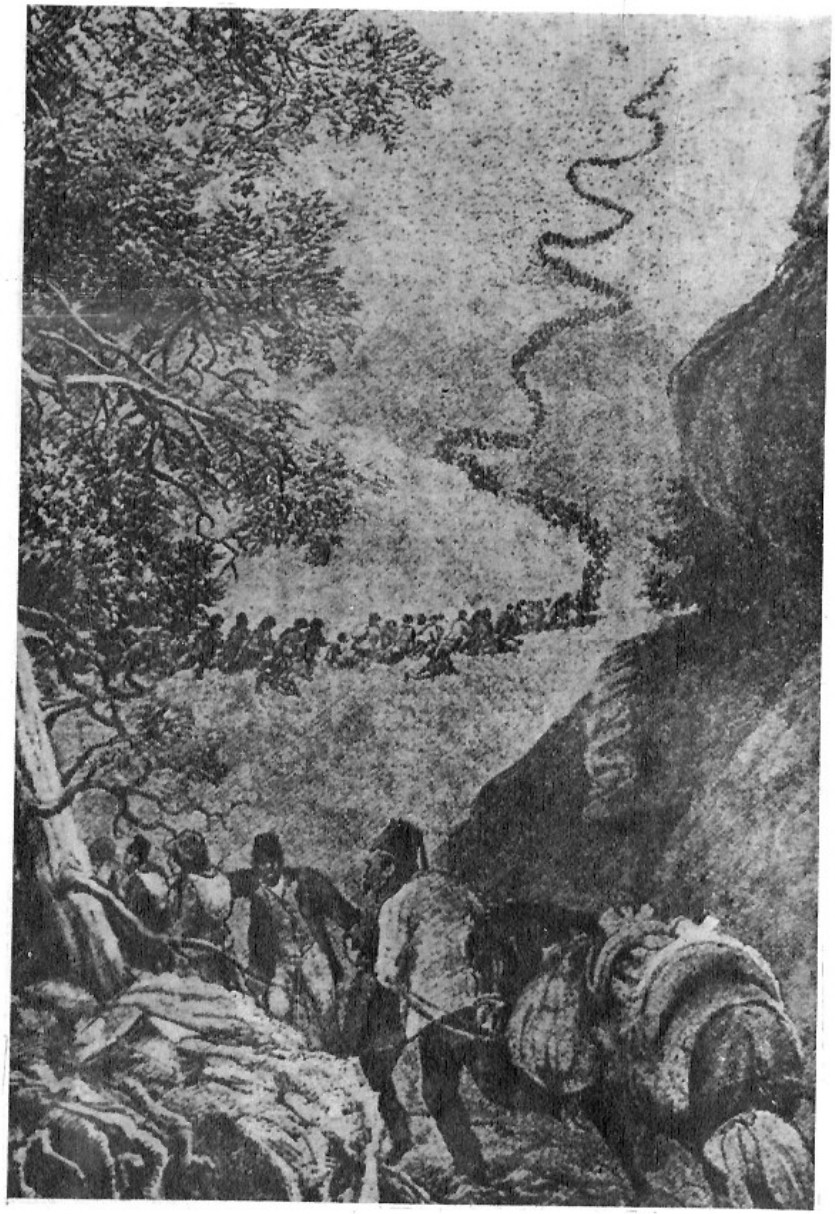

Илюстрация към „Нова земя“, 1896

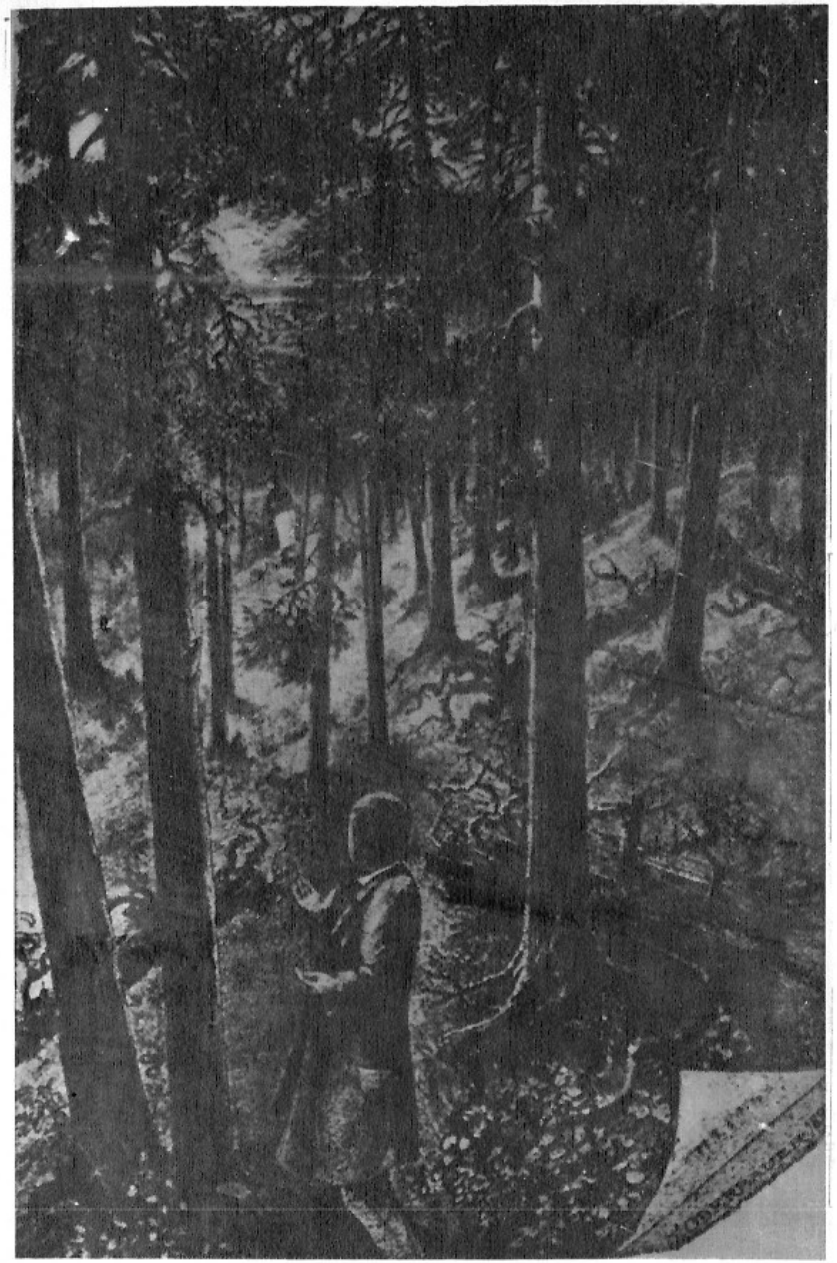

Илюстрация от Й. Обербауер към „Нова земя“, 1896

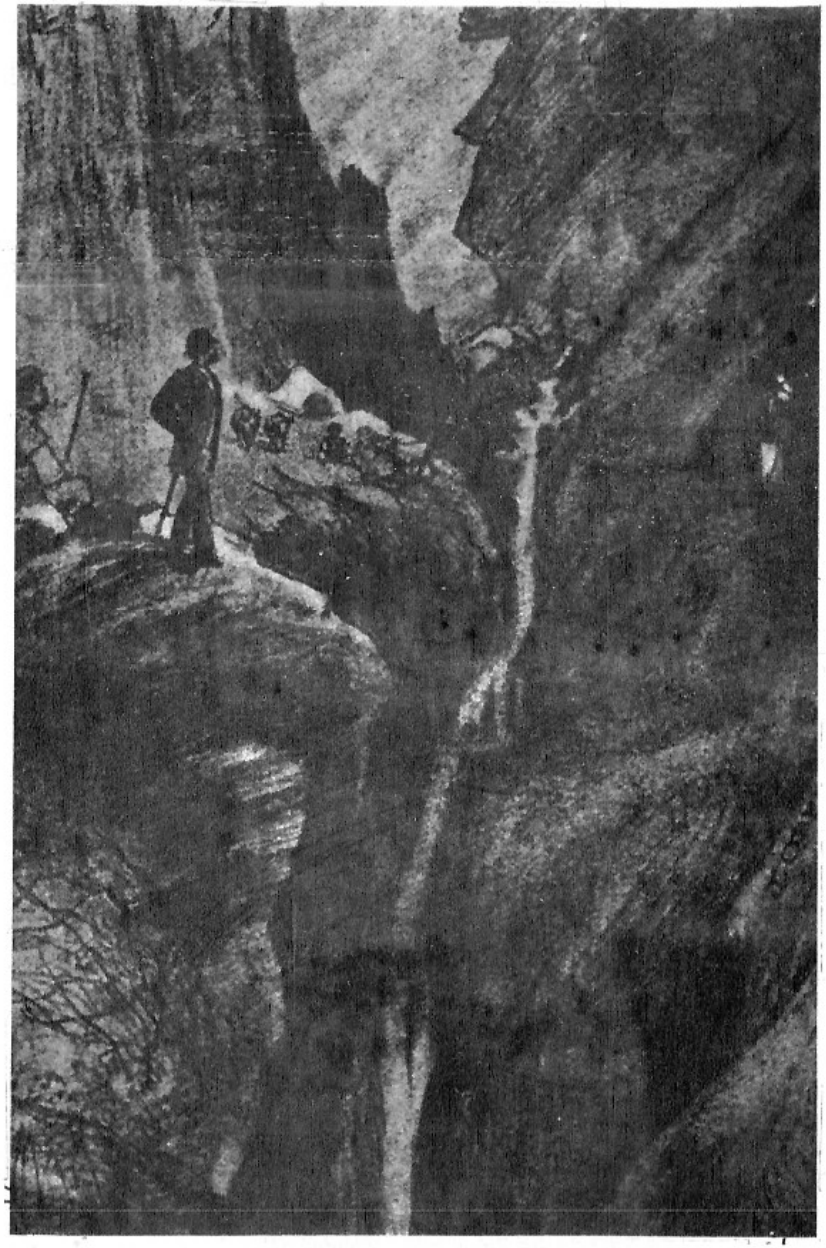

Илюстрация от Й. Обербауер към „Нова земя", 1896

Илюстрация от Й. Обербауер към „Нова земя", 1896

Илюстрация от Й. Обербауер към „Нова земя“, 1896

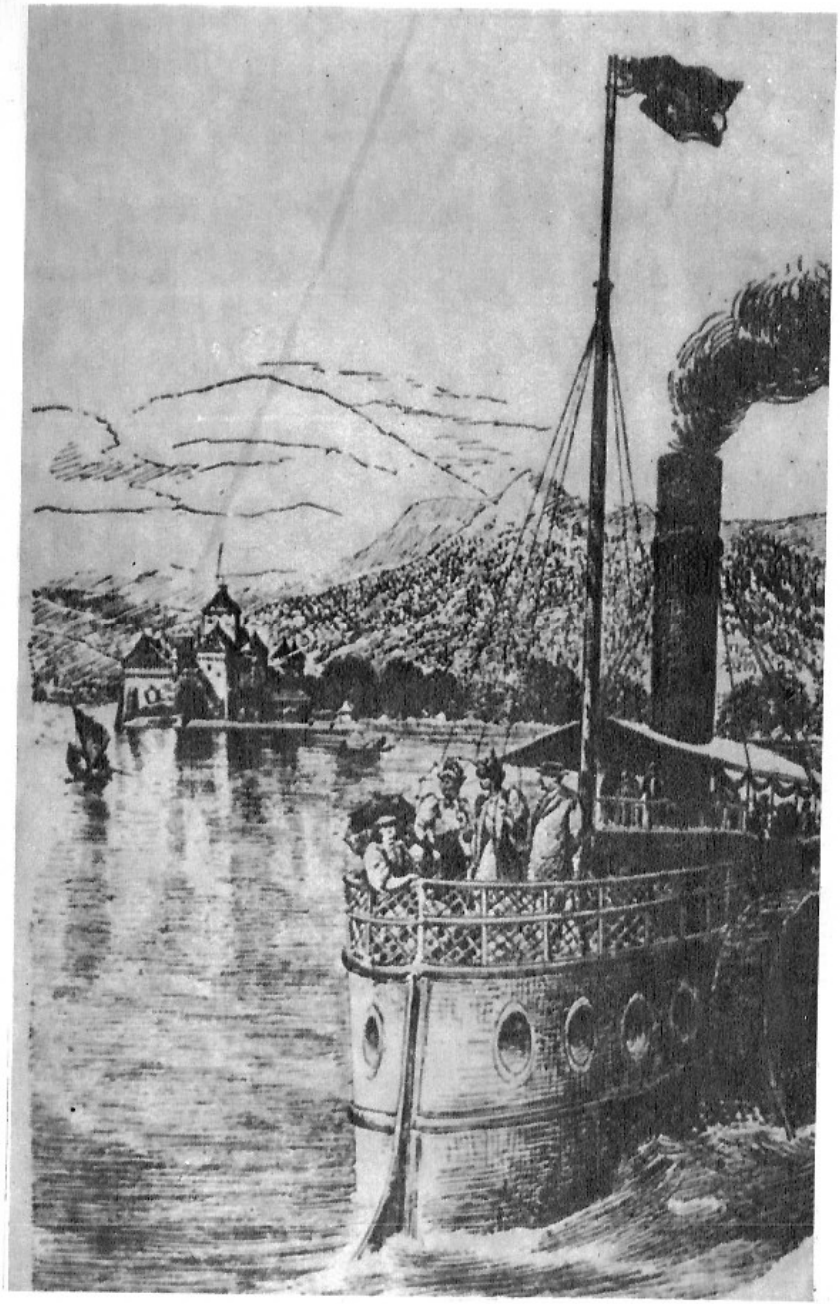

Илюстрация към „Нова земя“, 1896

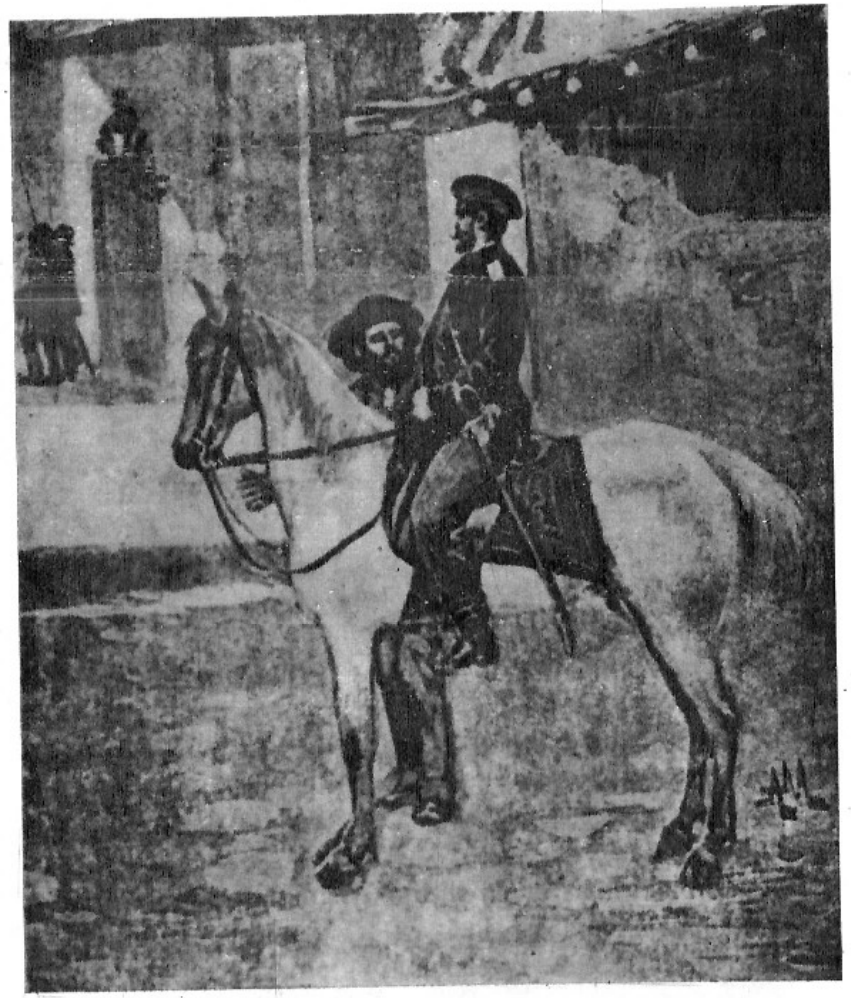

Илюстрация от Антон Митов към „Нова земя“, 1896

XII

КЪСНО!

Стремски повери Невянка на добрата домакиня, като ѝ препоръчи да въздържа възторга си, за да не пробуди съседите, а той излезе. Преди всичко отби се у дома си, за да узнае какво става там.

Баба Пена, слугинята, остана смаяна, като го видя.

— У, добре дошъл! Ами какви са тия връщането? Боже господи! — извика учудена бабата.

Стремски видя, че в хаджи Евтимовата стая свети.

— Кой дойде тука? — попита Найден.

— Той, той! — отговаряше пискливо бабата.

— Кой? Кажи кой „той“?

— Ами хаджият!

Найден разбра, че хаджи Гъчо.

— Какво дири тука?

— Ами ще си спи тук!

— Как ще спи? Какво приказваш?

— Ами чича ти... Какво питаш пък ти, Найдене! У, боже, какво става тази нощ! Изпратихме ги и двамата, идат си... Дохождаха одеве — щом ти излезе, и оня, и другият... Па и оня, дето беше, и другият... какво го викаха?... Па и този-ка-на... Всичките де... Питаха за тебе... Зачудиха се... Влез там, при хаджият... Той ще дойде. Заведе коня у Иванчови.

Стремски влезе в чичовата си стая, любопитен да узнае причината на повръщането му от път, очаквайки на всеки миг хаджи Гъчо да удари вратята.

На масата той видя разгърната телеграма. Тя беше до него и съдържаше следните думи:

„Брезовица

Найден Стремски,

Общото събрание от граждани реши по мое предложение да ви избере депутат. Ако приемате, отговорете най-късно до девет часът днес.

Иван Кирков“.

Депешата беше много закъсняла: бита, както беше означено там, по пет часът, тя бе се бавила в Карлово и донесена тука на осем и половина часът и не го намерила. Стремски разбра, че срещнатия с торбата пътник е бил носачът ѝ. Той погледна часовника и видя, че беше дванайсет и половина.

Времето беше пропуснато!

Иван Кирков, познат на читателя от първите глави на тая повест, беше околийски началник в Брезовица и се ползуваше със силно нравствено влияние въз простото местно население. Нему му хрумна сега да се отплати Найдену за услугата в Балкана с един депутатски мандат от Брезовица, която с готовност прие да го избере. Но от писма той знаеше, че Найден има обещана видна държавна длъжност в Пловдив, от която може би не би желал да се откаже. Затова искаше съгласието му, за да бъдат сигурни избирателите; но като се не получи до назначения срок, то естествено комбинацията се е изменила.

Прочее, случаят беше изгубен безвъзвратно.

Но сега не беше време нито да се вайка за това, нито да се чуди защо се е върнал одеве от път чичо му, който, види се, беше отворил депешата. Той преживяваше велики минути в живота си и присъствието на хаджи Гъча в Бяла черкова пълнеше със страх сърцето му — за Невянка и за тяхната съдба. Всяка минута беше съдбоносна и скъпа. Той не дочака чича си, който се забави, и отиде да потропа на портите на поп Дима, на хаджи Смиона и на дядо Анастаса Хамамджиолу — той тях двамата избра за свидетели. Кумата естествено щеше да бъде кака Гинка — кому би отстъпила тя това право?

XIII

ЕКСПРОМТЪТ НА ФАНКА ФТИЧКАТА

След един и половина час малката сватбарска дружина благополучно пристигна в манастира. На двора младоженците, развълнувани от страхът от бащата и радостни в същото време, гълчаха весело. Найден пръв път разказваше срещата си в Балкана с Невянка при общото прехласване и при смеховете на кака Гинка, която пускаше ехидни и двусмислени шеги по тая случка... Хаджи Смион, драговолно приел поканата, беше в бързината излязъл с нощния си фес без пискюл. Той разправяше на Анастаса, че в Молдовата едно време той пак видял такава една сватба и че в Америка благородните хора тъй се женели.

— Ба́бината ти трънкина! — измърмора Хамамджиолу, още неокопитен и зачуден от ролята си в тая неприлична и малко чапкънска история, от която се възмущаваше неговото чувство на сериозен човек. Поп Димо псуваше по руски и по български магера, който още не успяваше да запали свещите и кандилата пред олтара.

— Но ти си уморена, горкана! Тичало си, та си се съсипало! — каза Гинка на Невянка.

— Вярно е, како Гинке... Ама по-далеко бих тичала — сниши гласът си Невянка лукаво.

— Ох, нали го викат: „За брата до море, за либе пряз море.“ Горяла съм и ази от този огън — казваше кака Гинка.

Този разновиден глъч се смълча, когато портата се почука силно.

— Кой иде? — пюпита хаджи Смион.

— Който и да иде, няма да му се отваря! — каза поп Димо. — Влезте в черквата!

— Додето дядо поп не ни изкаканиже И с а и я л и к у й и си завъртим хорцето насред черквата, никого да не пущаме. После — който ще — да дохажда: „Хош гелдин, сефа гелдин!“ — каза кака Гинка.

Ударите се засилиха.

— Дали не е това хаджи Гъчо? — каза обезпокоен Хамамджиолу.

— Като удря яката, кой знай...

— Този човек може да иде с оръжие — пошушна поп Димо на Стремски.

— Няма да отваряте! Нека разбият портите! — заповяда Найден на двамата манастирски ратаи.

— Що ви е грижа бре — обърна се кака Гинка към смутената дружина, — и да дойде, какво ще стори? Булката си е наша булка вече, той не може да я води назад, късно. Който вчера умрял, вчера го закопали...

— Хайде, господа, свещите се запалиха. По-скоричко да отвеем тая работа — каза попът, като тръгна към черквата... — Ще заключим черквата извътре!

Един от ратаите извика:

— Тоя, дето тропа, си казва името бе!

— Как се каза? — попита Найден.

— Хаджи Евтим!

— А бе чичо ще е! — извика Найден и се спусна при портата, която веднага се разтвори и пусна запъхтений хаджи Евтим. Той викаше:

— Каква е тая работа, джанъм? Какво сте се затворили тука като в кале? От мене скришно? Срамота и грехота... Дай, кажете, какво има? Кого водите тука?

Очевидно, хаджи Евтим беше подушил сватбата и идеше бързешком на манастира.

— Чичо, дайте си благословията на годеницата ми, госпожица Невянка Шамурова, която след малко ще бъде ваша снаха — каза Найден, като улови за ръка девойката и му я представи и му целува ръка.

Невянка взе му ръката и тя я целуна.

Хаджи Евтим й хвана главата с двете ръце, па я целува много пъти по челото и по бузите.

— Да те благослови господ, девойко! — бъбреше той просълзен. — Ти донесе радост и любов между нас... Обичайте се!... Нека бог да прати любов и в сърцето на баща ти. Стига гонения с години, стига омрази пусти!...

Поп Димо повтори поканата си да влязат.

Хаджи Евтим се обърна към Найдена:

— Найдене, сега ние ще ти честитим хубава булка, пък утре вечер — депутатство.

— То беше! — изсмя се поп Димо.

— Да му е честито на Несторова; ние взехме най-хубавата и най-чорбаджийската мома в цялата автономия... Невенке, нали така? — отзова се кака Гинка.

— Чичо, ами кажи ми ти как се върна от път за баните? — попита Найден.

— За баните тръгнах, на Карлово отидох. Току излазях от дома, срещнах на улицата човек, който ти носеше телеграмата от Брезовица...

— Как! Вий я получихте веднага? — извика Найден.

— Навреме я получих и навреме отговорих, за тебе... Самичък я занесох на Карловската станция. Нали ти казвам? Утре си депутатин от Брезовицката колегия! Сигурно. Наш Кирков пипа здраво.

Найден не можеше да дойде в себе си от захлас и радост... Нему му идеше да прегърне чича си за тая деятелност... и преданост.

Но веселостта стана голяма, когато разбраха, че конникът, който уплаши бежанците по карловския друм, беше сам хаджи Евтим.

— Как да си толкова прост да помислиш, че господин Шамуров ще подозре тебе сега за Невянка. Той те знай, че си потънал в грижи за избора... В такъв час никой не мисли да граба моми.

Забележката на хаджи Евтима биде намерена вярна. Всички се поотпуснаха, като разумяха, че хаджи Гъчо не е в Бяла черква.

Дружината последва дяда попа и влезна в черква.

Свещите заляха с бледа, треплива светлина лицата и поп Димо забърбора венчалните молитви.

. . . . . .

. . . . . .

В Марковото дворче тая нощ се люшна и едно малко хорце, предвождано от кумата. И цигуларят

Фанко Фтичката приглашаше на цигулката си скокливата песен:

Пустите клисурци
станали московци,
а панагюрци
донски казаци!...

Топчѐто пукнà,
Русия скокнà.
Найденчо рипнà,
булка си грабнà...
Хорцето тропнà.

Поет беше тоя Фанко Фтичката!

ЧАСТ ПЕТА

I

АВТОНОМИЯТА

Четири години и половина бяха се изминали от описаното събитие. Стремски и Невянка прекарваха в столицата на Източна Румелия честит живот. Дръзкото грабване Невенкино беше отдавна въдворило мир между двете враждебни семейства. Хаджи Евтим и Марковица с по-малките деца остаяха в Бяла черква, в новосъградената къща, и всяка година дваж или триж идеха на гости в Пловдив да се порадват на младите супрузи и да целуват внучето Александърча, галеният първенец на младото семейство. Навестяваше ги и Невенкина майка, която си остаяше в Карлово. Хаджи Гъчо почти две години се беше сърдил и не бе искал ни да види, ни да ги чуе — дъщеря си и зетя си. Ни молбите, ни покорството на Невянка, ни постъпките за помирение, правени от Найдена и от всички ближни, ни бащинският глас, който високо викаше в сърцето му „прошка!", не бяха смекчили неговото упорство, което времето сякаш затвърдяваше, вместо да отслаби. Само нежният гласец на внукът можа да пробуди за милост тая непреклонима душа, отхранена в стихията на дълготодишни омрази. Хаджи Гъчо се затече в Пловдив, за да помилува пеленачето, което измоли в една минута прошка за майка си и баща си. С това окончателно помирение и радостта, и щастието станаха пълни в младата челяд.

Година нещо след придобряването хаджи Гъчо се помина от напрасна смърт.

Стремски още от първото си встъпване в Плов-

див се предаде на политическа деятелност. Природа жива, пъргава — борбите на политиката и трескавите ѝ вълнувания отговаряха на темперамента му; неговът ораторски дар, мощно и искрено слово, глас звучен го туриха веднага в реда на първите трибуни в оградата на Областното събрание, а умът му, благородството, силата на характера му, неподкупната честност, достойнство в отношенията му спечелиха всеобщото уважение, което се наложи и на враговете му. А той ги имаше. Защото политическото поприще не беше насеяно за него само с рози. Те най-малко растат на неговата почва, утъпкана от боричканията на всички користолюбиви жажди, болнави честолюбия и партийни страсти. Той изпита много горчивини, тежки разочарования в хората и в нещата разколебаха душата му. Но въпреки тлетворното влияние на политическата атмосфера, неговата силна природа остана здрава и непокътната, той не изгуби вярата си в доброто и в честта, а само спечели жизнена опитност и верен поглед въз нещата ...

На тия именно качества Стремски дължеше значението си в обществото. Защото Стремски беше само това, което е: той не беше носител-байрактар на някоя особена идея, нито издигаше някое социално светоломно знаме, нито беше апостол на гръмливи обществени и политически преврати в една епоха на жива работа, на трезв и обновителен труд, на градене новий живот въз пепелището на миналото, на лекуване раните от робството и на всеобщ напън на народните сили към мирна ползотворна деятелност под лучите на младата свобода. Нито беше Стремски идеален образ, въплощение на всички доблести и съвършенства. Такъв, той би бил бляскав герой на една поема, плод на благородна и високолетяща фантазия, но не на това повествование — картина на една действителна епоха и на едно поколение още живо. Найден Стремски принадлежи на тая епоха и на това поколение, той е чедо на своето време, той е образ, откъртен от живота; но той събира в себе си светлите проявления на тоя живот, в него живеят добрите чувства и високите пориви на человека, които не изключват съвсем и слабостите, и увлеченията,

свойствени на природата му. Той е просто честен, даровит и енергичен младеж и обществен деец, надарен със сърце, с характер и нравствена мощ ... Тия са неговите скромни титли, за да бъде герой наш. Ако да беше повече от това, той щеше да е несравнено по-симпатичен като личност, но не истинен като българин. А в едно младо общество като нашето тогава, неопитно, новак, излязло из миналото с всичкий богат запас на уродливи задатки — семена и плодове на дълго робство, — влезнало в политический живот неподготвено за граждански доблести, невъзпитано от опита на едно дълготрайно самостоятелно съществование, изложено на всичките измами, изкусявано от всичките стръвове, в опасност да изгуби всред вихъра на новите съблазни, жажди и блъсъци своите първоначални добродетели, склад скромен и безцен, остал непокътнат от заразата на миналото — понятията: честност, характер, нравствено мъжество са велики добродетели, бихме казали: героизми, от каквито и на тоя ден наший явен живот е оскуден ...

А животът на новата страна се развиваше и кипеше. Пулсът ѝ биеше с пълна сила. Отцепена насилствено от тялото на България, младата област, въпреки несгодните политически условия, в които бе поставена, нито задряма, нито заболя: тя зацъфтя с всичката сила на един млад, пълен с жизнени сокове и жар организъм. Преди няколко години, преобърната на гробище и пожарище, Южна България при първата грейна луча на свободата прояви богатата мощ, остала небутната в гърдите на нейните бодри чеда, един общ порив към деятелност и напредък из всички области на народния живот подигна измъчената страна до едно завидно благосъстояние. В първите вече години на полунезависимото ѝ политическо съществуване Източна Румелия — прекоросана така от Берлинский договор, за да подчертае нейния не чисто български характер — блесна не само като най-българска страна, но и като културен фактор между държавите на Балканский полуостров. Европейските пътешественици, приятели на България, ѝ се любуваха и те бяха единодушни в похвалите, които извикваха редът, мирът, свободата,

напредъка на областта и правилното развитие на силите ѝ — явление още по-силно биюще в очи при борбите и крамолите в княжеството, спънали нормалното му съществование още в началото.

След първите избухи от негодувание и горещи протести против жестоката присъда на Европа, Южна България затаи за време в гърдите си ламтежа за съединението и сякаш сбра всичките си сили и енергия за вътрешното си развитие, за да заздрави раните си и да се изправи на здрава нога, та да бъде в състояние при първий сгоден случай да осъществи своя идеал.

Сполучлив беше избора на първият ѝ главен управител. Княз Алеко Богориди, възпитан в гръцка среда, остарял под феса на султанова служба, незнающ ни дума българска, беше остал добър българин в сърцето и в душата. В неговата ариистократена кръв бликаше същата струя от любов към България, каквато облагородяваше и баща му, котленеца, княз Стефанаки Богориди. Истинско щастие за него и за страната беше, дето имаше за главен секретар человек като Гаврила Кръстевича, надарен с енергия и държавни способности, който при горещий патриотизъм съединяваше и дълбока опитност. Княз Алеко беше старец висок, величествен — той имаше нещо от гордостта на балканските букове, дето са живели предките му — с бели като сняг косми и брада — оставена по турски, с благородно, хубаво, кротко лице, малко скръбно, което се втълпяваше в паметта. С душа добра и с обноски приветливи, с ум без блясък, но просветен и логичен, малосведущ в господарствените дела, с характер мек, нерешителен, изменчив, крайно самолюбив и чувствителен във въпроси на лично достойнство, княз Алеко беше в началото обичен на всички в страната, прегърнал мъдрото правило да князува, а да не управлява. Той изпита горчивината на положението си по-после, когато изгуби равновесието си при развитието на събитията и се поддаде на влияния, които експлоатирваха добрите и слабите страни на тая честна душа — Сцили и Харибди, които не избягна и неговият съсед през Балкана — княз Александър.

II

БОРИС ШАМУРОВ

Но онова, което беше чисто от всякаква примес на горчивини или ядове за Стремски, то беше домашното огнище. Те живееха в наета къща, отдето се отваряше прекрасен вид на Родопите. Невянка го обичаше дълбоко, с пламенна преданост; той я любеше страстно. Тяхното съществование, обезпечено от големий дял наследство, получен по смъртта на Невенжиний баща, течеше тихо и благодарно, озарявано от топлите лучи на взаимна любов и на взаимно уважение. Александърчо, мил плод на тая любов, телесно крехък и слабичък, но безподобно мил, радваше като едно утринно слънце живота им. Семейството се увеличаваше още от Еленка, сестра ѝ, която след бащината ѝ смърт бяха довели да се учи в тукашната девическа гимназия, и брат ѝ Борис, гимназист от шестий клас, юноша буен, волнодумец, непокорлив. На тая минута намираше се у тях на гости и хаджи Евтим, кмет сега в Бяла черква, който периодически идеше тука да разбере политиката и да им се порадва.

Това беше именно в края на марта, 1884 година. Хаджият, гологлав, седнал на стол на двора, при цъфналите карамфили в градината, с Александърча на колене, гълчеше с Невянка, облечена в бледожълта рокля, с лице драголибно и щастливо, оживлено сега от разговора, както и черният ѝ хубав и дълбок поглед. Приказваха именно за Бориса, който вчера беше вземал главно участие в ученическия бунт против учителите в гимназията и беше изключен. Невянка се ядосваше от това поведение на брата си, който беше непоправим. Бунтът беше станал, защото учителския съвет поискал да тури надзор на ученическата библиотека, и Борис беше главния начинател. Хаджият също се гневеше и чакаше нетърпеливо да види Бориса да го хока.

— Тъй му се пада, добре са го изпъдили! „На зъл трън — зъл търнокоп!“ — казваше хаджият, от-

давна недоволен от Бориса за неговото вероглавство и палав нрав.

На вратнята се подаде една млада госпожа, тя носеше на гърди едно дете и четири други водеше.

— Госпожа Дъбинова! — каза Невянка и се затече да посрещне гостенката.

Госпожа Анка Дъбинова, чийто мъж беше домашен лекар на Стремски, беше една мила, добродушна коприщенка, румена, пълнолика, приказлива и сърдечна приятелка Невенкина. Хаджи Евтим стана също да я приеме — той се знаеше вече с нея. Невянка се целува с нея, целува и децата.

— Честит гост, честит гост!.. Добре дошле!...

И гостенката, права, без да седне на стола, окръжена с роякът деца, увеличен и от Александърча, продължаваше да гълчи весело, да се смее щастлива и жизнерадостна, щото хаджият не можа да се стърпи да ѝ не каже:

— Да ти не са уроки, Еленке: цъфтиш като гюл... Зер, младо и охолно... грижи няма.

— Не думай, не думай, господин хаджия — извика Анка; — мина му то времето... Доде е мома, човек само светува. Като се ожени — беше. „Младо радо до венчило, а охоло — до вречило!“ — нали казват? Я ги виж тия песоглавци! Грижи ли нямам с тях?

И тя се смееше весело.

Гостенката и Невянка отидоха нататък, разговаряйки се, па влязоха в къщи.

Децата вилнееха на двора под усмихнатия поглед на хаджият.

Влезе Борис намръщен. Старецът скокна да го съди. Той ли се намира все в такива бунтове! Той ли все да безумствува, да се не покорява и да намира лоши учителите си! И старецът се лютеше.

— Те са идиоти! — отговори гимназистът.

Тоя отговор разсърди повече хаджи Евтима.

— А вие какви сте?

— Ние запазваме правата си.

— Какви права? Вие имате право само да се учите и да се покорявате на вашите наставници и на по-старите — забележи хаджи Евтим, като стана.

— Но когато ни натискат, ние протестуваме. Ние сме свободни граждани — каза Борис със светнали от искрено убеждение очи.

— Какви са тия книги, за които ми казва кака ти, че не ви ги позволяват? Безбожни?

— Да — отговори дръзко гимназистът. — Набожните книги нека ги четат поповете.

Чувството на стареца се възмути.

— А ти безбожник ли си?

— Аз нямам богове.

— А кой е твоят бог?

— Богът на разумът!

Старецът го изгледа втрещено.

— Сега разбрах, че са те изпъдили! Отгде го измисли тоя господ?

— Той е господът, в който вярва просветеното човечество и притеснените. Ний не искаме да бъдем робове.

Хаджи Евтимовото недоумение растеше.

— Какви робове брътвиш? Като те слуша човек, ще помисли, че тука цар Александър и Русия не е дохождала да ни освобождава, ами още ядем камшика на турците! Робове?

Гимназистът възрази:

— Турците и турският камшик изчезнаха, но сега ги замениха други тирани: тирани на душите и на свободната мисъл! — отговори Борис, като мислеше за своите строги учители, които за него запълняха цялата вселена.

Хаджи Евтим не разбра загатването.

— Ходи сега по улиците, като е тъй — каза старецът, твърде угрижен, дето чу юношата да приказва такива работи.

Гимназистът остана замислен.

— Сега според вашето ново учение — подзе пак старецът — не се знае кой е умен и кой е глупав, кой е по-стар и кой по-млад. Да те гледа човек с каква дързост приказваш за по-горните, ще каже: цял княз Богориди, а не Борис Шамуров, който не знай още отде пикай кокошка!

— Че какво е Богориди? — попита Борис.

— Княз! Какво е?

— Може да бъде и император: и той е равен с мене.

Тук старецът зяпна учуден.

— Как, ти си равен с един княз? — попита той, като се вторачи в него.

— Аз не гледам на титлата. Княз Богориди е един турски паша и лиже скутовете на султана.

— Чакай — каза живо хаджи Евтим, — тука се съгласяваме двама: и аз съм против Алека паша, защото не ща Румелията!

— Да! И ще я пометем! — каза решително юношата.

Това обръщане на разговора върху една точка, по която се намериха на един ум двамата словоборци, придобри стареца.

— Това разбирам — да искаш съединението на Тракия с България, никой няма лоша дума да ти каже; но дето си се бунтувал на школото, там е цяло безумство, както е още по-голямо безумство дивите работи, с които някой ти е напълнил главата.

Гимназистът пламна за думата „някой“ и щеше да извика на дяда си хаджия, че тоя „някой“ са велики и гениални хора, но вратнята се отвори и влезе Найден. Тогава Борис, който се чувствуваше виноват, излезе из другата порта.

Борис, както и голяма част от гимназистите, беше увлечен по това време от първите отрицателни доктрини, които някои учители, руски възпитаници, намираха за добре да им шъпнат или явно проповядват от катедрата между уроците, нарочно съкратени. За да се хване по-добре семето, донесоха се и руски книги, печатани в Женева, с пиперливата пища на които се хранеше лакомата юношеска душа, намерила при нея уроците много сухи и трудът много непривлекателен. При моста се откри и книжарница с такъв наслов: „Тук се продават социалистически книги.“ Това бяха зачатките, още мътни, боязливи, колебливи и нови, на онова отрицателно, с нихилистическа подквасa течение, което по-после ясно и рязко се оформи в социалистическа партия. Тогава още идеите се хвърляха окъслячно, случайно, на шега и поглъщаха безразборно. Борис, с

темперамент горещ, с ум жив, неуравновесен, жъден за ново, напоен отрано с предубеждение против науката, която „прави само кариеристи и паразити“, намираше в новото учение храна за своята неспокойна мисъл и оправдание на ранния си нехар и отвращение към сериозни занятия, отвращение, възведено пред очите му до висотата на героизъм... Тоя даровит, умен юноша, с великодушни задатки в сърцето, се носеше сега от бързея на мътилката и прахосваше в безплодни лутания из царството на громките фрази най-добрите сили на ума и сърцето си.

III

ДВА ПОЗНАЙНИКА

Стремски се здрависа с чича си и му обади, че сега става митинг за съединението. Хаджият се възрадва.

— Ах! Да ида! — извика той и стана да иде в къщи да си вземе шапката.

В това време се отвори вратата и се появи един селянин.

— Добър ви ден, господине — каза селянинът, като приближи свенливо. Той беше човек между двайсет и пет и трийсет години, крайно мършав и почернял, рус, с чело тясно и издадено и поглед остър и див.

Стремски искаше да го познае.

Селянинът чакаше мълчаливо това, като човек, който не искаше сам да науми кой е.

— А! Добре дошъл, добре дошъл! — каза найпосле зарадван Найден, като хвана за ръката госта; па се обърна към чича си: — Чичо! Стиснете ръката на този българин!

— Кой е негова милост? — попита старецът учуден.

— Един мой приятел от княжеството.

Старецът се ръкува сърдечно и влезе в къщи.

Стремски покани да седне Рангела — защото то-

ва беше отмъстителят на баща му — и много любезно го разпита. Рангел просто и късо му разказа живота си от денят, в който избяга из Бучинския хан. Той се скитал доста време из Врачанската планина, па се заселил най-после в Шуменеко, дето по едно време имал и служба горски стражар. Но подушен от властта, той изчезнал и се скитал досега, гладен и под вече страх да бъде уловен. Той скри само едно нещо: че хайдутува около една година в Родопите.

— Но защо не дойде при мене още тогава, Рангеле? Нали ти обещах, че няма да те оставя?

Найден с любовта на брат се занима веднага с мисълта да настани тук Рангела, чието хлътнало лице ясно сочеше теглата, които е изтърпял. Той му каза, че сега имаше една отворена служба като за него: пожарникар в Пловдив. По-сетне ще му подири друга. Занапред обаче той ще бъде Ангел, не Рангел. Шопът благодари покъртен и с насълзени дори очи.

Невянка беше изпратила гостенката и идеше насам.

— Ела сам да те представя на жена си... Невенке! Подай си ръката и стисни тая юнашка десница!

Невянка, без да поиска разяснение, усмихна се към мъжа си и се ръкува сърдечно с Рангела.

— Щом е юнак негова милост, той има моето уважение. Юнаци могат да бъдат само честни души — каза тя, като гледаше почернялото лице на селянина.

Но тя пламна от червенина и изгледа с удивление момъка, когато Найден по френски й каза кой е.

— Ти, Ангеле, ела довечера у нас да вечеряме — обърна се Найден към селянина, за да удовлетвори изразената по френски молба на жена си.

— Сполай ви — поблагодари Рангел.

— Ах, ето иде още един наш приятел!... Ела, Митко! — викна Невянка към един бледен стражар, който влезе из портата с неуверен вид.

Дядовът Гъчов син, някогашното овчарче, беше неузнаваем под стражарската шинела и с това увехнало, убито лице. Найден го изгледа с участие.

— Какво правиш, Митко? — попита го той.

— Да кажем, че сме добре, господин Стремски! — отговори Митко с една тъжна усмивка.

— Ти си угрижен нещо... Булката здрава ли е?

— Здрава е.

— Защо я не доведеш някогаж на гости?

Митко цъкна с езика си отрицателно.

— Че какво е?

— Не е Тодора за пред хора, дето го рекли... — И той се усмихна горчиво. Стремски го погледна учудено.

— Не сговаряте ли се?

— Лошо.

— Лошо? — извикаха Стремски и Невянка едновременно, като разбраха от тая бърза и открита изповед, че Митковото сърце ще е преляно от горчила домашни.

— Измамих се, господин Стремски, отидох си с тая жена! — въздъхна Митко.

— Бедни Митко! — каза нажалена Невянка.

— Какво ти прави? — попита също угрижено Стремски.

— Прави лоши работи — подзе стражарят и направи знак с ръка, като че искаше да си обърше сълза на окото, — безчестно живей — да прощава госпожата — сиреч как да ви кажа?... Наложила е дебелите, зачерни ми лицето... Нощем се върна у дома от караул, да си легна, а нея няма, излязла! Заран си дойде, па ако й продумам нещо, се хвърли като усойница на мене...

— Хай дявол! — избъбра Найден.

— Друга една нощ пък заварих, че излазяше от дома — няма да повярвате, господин Стремски: един поп! Той се прехвърли през зида. Поп Кън!

— Ах, поп Кън? — извика Стремски. — Аргосаният!

— Налетях, господине!

— Отдека е тая вонта? — попита старецът, който пак дойде и слушаше мълком.

— Оттука.

— В тая гръкоманйя ли намери? Ти не знайш

ли? „В дяволско село черква не прави!“ Що си не взе от Карлово момиче?

— Беше, господине — въздъхна Митко.

Рангел се обади:

— Момче бе!

Митко се обърна към него.

— Заколи я! — извика Рангел, комуто космите веднага щръкнаха. Митко го изгледа сепнато.

— Не се стряскай, Митко: негова милост е много добър наш приятел — каза Стремски. — Но на твоята болка е лесен церът: напусни я тази развратница! — И Найден му обади, че това е лесно. Той сам щеше да помогне да се ускори развода.

— Недейте, господин Стремски! — изпъшка умолително стражарят и тоя път си отри окото.

Стремски зяпна от недоумение.

— Защо не се откачиш от нея? — попита той.

— Не може, не може — въздъхна Митко.

Увещанията на Стремски останаха ялови пред упорствуването Митково. Той разбра, че нещастният е влюбен и вплетен в примките на тая коварна жена. Той пак си спомни какъв здрав и цветущ го видя тука преди четири години и какъв сега го вижда. Столичната кал беше погълнала в дълбините си и тая младост, погубила и тая сила, отнета на хлебородните поля и на благодатния труд. Нему му дойде даже едно гризене на съвестта.

— С какво мога да ти помогна тогава, Митко?

— Та и за друго дойдох, господин Стремски: извадиха ме днес от службата, на която вие ме наредихте... Карах се с адвокатина Ладжовича, задето ми срами фамилията... Тоя я подмамя. Той ми се закани и днес ме изчислиха.

— Това е подло! — извика Стремски.

„Без чест, без покой, без хляб, без надежда, без искрица светлина в живота — има ли по-ужасно съществование?“ — думаше си Стремски, когато изпрати Митка и Рангела, с решение още днес да се погрижи за тях. Но той си спомняше тихият и щастлив овчар от Стара планина и пак чувствуваше, като че е виновен в нещо.

Хаджи Евтим излезе и отиде на митинга.

IV

ЗАМФИРИЦА

Рангел излезе заедно с Митка, чието нещастие го покърти. Той веднага се привърза към него, а Митко с благодарност видя това участие. Одеве — двама непознати, сега те вървяха из улицата приятели искрени. Тоя скитник и изгнаник намери брат в този окаяник.

Митко се ожени още на втората година от своето настаняване тука на служба стражар. Той видя най-напред Замфирица на полето, когато се завръщаше с една скъсана омбрела от Бунарджикът, с полски цветя в ръцете, закачайки се с трима войника, които й скубеха китката. Това виждане беше доста да се влюби в нея и да подири де живее. Запознаването им стана много лесно, той не пита никого за живота на харесаната мома, сгоди се и се венча за нея.

Замфирица беше хубавица. Развратна още от малко момиче, тя принадлежеше към ония фамилии крайчански и сиромашки в Пловдив, които прояждаше нравствената развала още в турско време. Майка й, възпитана на коленете на турските ефендета, направи и дъщеря си подобна на себе и тя отрано затъргува с нея. Но Замфирица не можеше да следва открито престъпната си привичка, ней беше нужна заслоната на един законен мъж, за да не я стесняват моминските съображения при развратствуването. Тя намери в простодушния Митка този мъж и успя така да го обае и привърже към себе си, щото сега Митко, до полуда влюбен в нея, въпреки явните й измени и позора си, не можеше да се реши да иска развод. Колкото по-силни страдания му причиняваше жестоката жена, толкоз по беше уверена, че държи здраво в ръцете си този безхарактерен и безизходно впримчен в мрежата на сладострастните й ухищрения. Митку се чинеше, че ще умре, ако го разделяха от нея. Но дошъл до отчаяние от многото страдания, той реши да дойде днес у Стремски, да се поплаче и да поиска помощ..., против себе си.

ли? „В дяволско село черква не прави!“ Що си не взе от Карлово момиче?

— Беше, господине — въздъхна Митко.

Рангел се обади:

— Момче бе!

Митко се обърна към него.

— Заколи я! — извика Рангел, комуто космите веднага щръкнаха. Митко го изгледа сепнато.

— Не се стряскай, Митко: негова милост е много добър наш приятел — каза Стремски. — Но на твоята болка е лесен церът: напусни я тази развратница! — И Найден му обади, че това е лесно. Той сам щеше да помогне да се ускори развода.

— Недейте, господин Стремски! — изпъшка умолително стражарят и тоя път си отри окото.

Стремски зяпна от недоумение.

— Защо не се откачиш от нея? — попита той.

— Не може, не може — въздъхна Митко.

Увещанията на Стремски останаха ялови пред упорствуването Митково. Той разбра, че нещастният е влюбен и вплетен в примките на тая коварна жена. Той пак си спомни какъв здрав и цветущ го видя тука преди четири години и какъв сега го вижда. Столичната кал беше погълнала в дълбините си и тая младост, погубила и тая сила, отнета на хлебородните поля и на благодатния труд. Нему му дойде даже едно гризене на съвестта.

— С какво мога да ти помогна тогава, Митко?

— Та и за друго дойдох, господин Стремски: извадиха ме днес от службата, на която вие ме наредихте... Карах се с адвокатина Ладжовича, задето ми срами фамилията... Тоя я подмамя. Той ми се закани и днес ме изчислиха.

— Това е подло! — извика Стремски.

„Без чест, без покой, без хляб, без надежда, без искрица светлина в живота — има ли по-ужасно съществование?“ — думаше си Стремски, когато изпрати Митка и Рангела, с решение още днес да се погрижи за тях. Но той си спомняше тихият и щастлив овчар от Стара планина и пак чувствуваше, като че е виновен в нещо.

Хаджи Евтим излезе и отиде на митинга.

IV

ЗАМФИРИЦА

Рангел излезе заедно с Митка, чието нещастие го покърти. Той веднага се привърза към него, а Митко с благодарност видя това участие. Одеве — двама непознати, сега те вървяха из улицата приятели искрени. Тоя скитник и изгнаник намери брат в този окаяник.

Митко се ожени още на втората година от своето настаняване тука на служба стражар. Той видя най-напред Замфирица на полето, когато се завръщаше с една скъсана омбрела от Бунарджикът, с полски цветя в ръцете, закачайки се с трима войника, които й скубеха китката. Това виждане беше доста да се влюби в нея и да подири де живее. Запознаването им стана много лесно, той не пита никого за живота на харесаната мома, сгоди се и се венча за нея.

Замфирица беше хубавица. Развратна още от малко момиче, тя принадлежеше към ония фамилии крайчански и сиромашки в Пловдив, които прояждаше нравствената развала още в турско време. Майка й, възпитана на коленете на турските ефендета, направи и дъщеря си подобна на себе и тя отрано затъргува с нея. Но Замфирица не можеше да следва открито престъпната си привичка, ней беше нужна заслоната на един законен мъж, за да не я стесняват моминските съображения при развратствуването. Тя намери в простодушния Митка този мъж и успя така да го обае и привърже към себе си, щото сега Митко, до полуда влюбен в нея, въпреки явните й измени и позора си, не можеше да се реши да иска развод. Колкото по-силни страдания му причиняваше жестоката жена, толкоз по беше уверена, че държи здраво в ръцете си този безхарактерен и безизходно впримчен в мрежата на сладострастните й ухищрения. Митку се чинеше, че ще умре, ако го разделяха от нея. Но дошъл до отчаяние от многото страдания, той реши да дойде днес у Стремски, да се поплаче и да поиска помощ..., против себе си.

Нещастният!

Из пътя Рангел ободряваше Митка и псуваше жена му: той я считаше вече чужда на двамата. Неговата груба, но здрава мисъл не можеше другояче да я цени. Така неусетно минаха през главната улица на Джамбазтепе и се спряха при Хисаркапия.

— Къде отиваш ти? — попита Митко.

— Никъде. Натука ли живейш?

— По-надолце... Ако щеш, ела да ми видиш вратнята, та да знайш...

Рангел се съгласи. Смъкнаха се надолу из тесните, криви улици, потулни гнезда на сметове, миазми и разврат, завиха из една безлюдна, влезнаха в друга заглъхнала сляпа улица. В тая улица живееше Митко, в къщата на баба си — Замфирицината майка.

Току-що Митко посачаше вратнята, той забележи, че тя се беше отворила и пущаше някого там — Митко видя само един човешки лакът. После вратата се слабо хлопна. Митковото лице пожълтя, едно премаляване го обзе и той щеше да падне, но се опря на Рангела.

— Аз не мога! Погледни ти из дупката кой влезе там — пошушна Митко на другаря си, а той седна на един камък до зида и хвана главата си с две ръце.

Той не видя Рангеловото лице как стана страшно и как Рангел се хвърли като див към портата със стиснати юмруци. Кръвожедний нагон у тая дива природа се пробуди. Той не знаеше ще бие ли, ще пребие ли, ще убие ли.

Въпреки очакването си, той намери вратнята, че поотзяваше. Той погледна навътре и видя на двора една жена с торба на гърба. Една селянка. Замфирица със синя рокля, с кокичета, втъкнати в черната коса, с лице безочливо и хубаво, приказваше с тая селянка.

— Няма го тука Митка! — казваше тя сопнато на гостенката.

— Невясто, да го почакам тогава — каза селянката.

— Тука няма какво да чакаш... Той чак довечера ще си дойде — отговори нетърпеливо Замфирица.

Селянката не се дърпаше, макар че Замфирицинът поглед ѝ казваше, че трябва да си отиде.

— Как сте с Митка? Чувам, че не си живувате вие? — попита внезапно селянката, па се усмихна, за да се не покажат думите ѝ много сурови.

Замфирица пребледня.

— То не е твоя работа, бабичко! Хай иди си! — и тя ѝ посочи вратата.

— Недейте мари, синко, не го мъчи, горкият... Посърнал и почернял е, да ти домилей... Не прави така, баба!

Селянката се усмихваше, но Рангел видя, че си обриса очите.

Замфирица кипна. Лицето ѝ доби нов цвят: божуров.

— Махай се оттука, дърта селаченко, дошла си да се лигавиш!... Иди си! Кой те пита коя си!

Селянката поиска да я придобри, като видя, че молбата ѝ, наместо да я смекчи, разгневи я още повече.

Но Замфирица я засипа с цял потоп оскърбления и хули, а слисаната селянка, вдигнала две ръце, викаше само: „Чакай, баба!“ — и се дърпаше към вратнята пред нападателните движения на младата.

В тоя миг Митко влезе вътре тичешката.

— Мамо! Мамо! — викаше той, като я хвана за рамото. — Мълчи си, не я сърди!...

— Синко! Изгори те тая! — извика отчаяно майка му, чиято душа, прекипяла от горест, поиска да си излее теготата.

— Замфиро, не хващай кусур на стар човек... Хайде, мамо, да излезем, булката е сърдита.

— Води я! Води я по̀врага майка си! — викаше Замфирица, като си отиваше към къщи и сбираше по земята изпадалото от косата ѝ кокиче.

Тя зърна Рангела, който още стоеше като вкаменен на портата.

— Какво зяпаш тука бре, дрипльо! — извика му

тя и се спусна, та хлопна портата и я заключи.

Митко и майка му клекнаха на ъгъла на улицата, да си изказват жалбите ниско.

Рангел се повърна назад със стиснати зъби от ярост и с юмруците още неразтворени, сякаш искаха да пребият някого.

Убийцата на Юсуфа действително беше сега страшно нагневен. Видът на тази човешка жестокост го ожесточи и направи способен за по-голяма. Врожденият кръвнишки нагон у тая люта и при това добра душа се пробуди внезапно. Милостта го покърти, негодуването го озвери. И той вървеше скоро, намръщен и със свиреп поглед.

Скоро той пак мина под старовремската арка на Хисаркапия и излезе на мегданът Джумая.

V

ДА ЖИВЕЙ СЪЕДИНЕНИЕТО!

Едвам се озова на тоя мегдан, Рангел видя, че от срещната улица се зададе голяма тълпа народ. Митингът за съединението се беше свършил и множеството излазяше още наелектризувано от въодушевлението и жедно за шум и за демонстрации. Оживлен глъч бръмчеше из гъстата подвижна навалица, която се запъти из Станционната улица. Рангел се присламчи към множеството, за да се притули от опасни погледи. В предните редове вървеше един исполин, облечен в прости френски дрехи, с голяма шапка; той беше твърде развълнуван и водеше две деца, които пазеше от тълпата, да ги не смачка.

Случаят, или по-добре — логическия ход на нещата, който събра в Пловдив неколцина от героите на тая история, пръснати досега по разни точки на България, беше довел и Ивана Боримечката. Нашият стар познайник не беше устоял най-подиря против влечението на сърцето си и преди две години и половина напусна Искрец и дойде с челядта си в Южна България. Неговото родно село стоеше още

в полуразвалини и той се засели в богатото село Д. в долината на Марица, недалеко от Пловдив. Вкусил доста от политиката, той и сега не остаяше равнодушен на нея и колчем дохождаше в Пловдив, отбиваше се при приятеля си Стремски да узнае нещо по въпроса на съединението. Засега неговата политическа роля се ограничаваше в това въжделение. За депутат да се избира тука, той нито помисли. „Де може в Автономията един селяк да влезе в камарата? Тук не е простотия като Шопландия... Тука образовани глави само се избират!“ — думаше си Иван не без гордост за „Тракията“. Тоя път Иван водеше Гурка и Скобелева — да ги кръсти в огъня на борбата за съединението. Тълпата заприщи улицата, из която вървеше. Вместо да се намали, тя растеше от нови съчувственици Имаше там: търговци, занаятчии, денгубци, изпъдени чиновници; имаше печатари — напуснали всичките печатници в столицата, — имаше гимназисти, изключени и не — между тях — Борис Шамуров, имаше хамали, селяни, чужденци любопитни и всичката празна сган на крайните пловдивски махали, застървена от вчера за днешния митинг — днес беше неделен ден. Но тая смесена тълпа, доведена тука от различни побуждения, се сливаше духовно в едно искрено патриотическо чувство.

Полицията оставяше свободно мирното политическо шествие, позволено от законите. Градоначалникът, един русин, не намираше за добре да пречи на народа да иска онова, което Русия бе искала и подписала в Сан Стефано.

Иван Боримечката, който по ръст и по разпаленост изглеждаше като един от вождовете на множеството, показваше особено усърдие — неговий огромен глас задушаваше другите и даваше тона. Той често се обръщаше към децата си:

— Гурко! Викай!

— Скобелчо! Като идем пред руския цар, да извикаш у р а , да не стоиш като папин?

„Руският цар“ беше руският консул, пред балкона на когото тълпата отиваше да манифестира. Боримечката нямаше време тука да обяснява Скобелеву

разликата между двамата и да го посветява в тънкостите на държавната наука.

Това шествие към домът на руският представител, скръбно по своето възпитателно значение за младото поколение у един млад народ, хвърляше едно триумфално изражение по всички лица. Култът към Русия в Южна България, тогава още горещ и непокътнат в масата, а в интелигенцията омекнал до чувството на една разумна признателност — движеше още с магийна сила духовете. Разочарованието в Русия не беше ги докоснало още както в княжеството, дето намесата на русите в злочестия преврат от 1881 година беше произвела първия разрив между интелигенцията и тях. Когато наближиха до къщата на Цветанова, навалицата спря.

— Да извикаме Цветанова!

— Господин Цветанов, народът, майка му стара, иска да му гълчиш ...

Раздадоха се безброй гласове. Народът чакаше да види Цветанова.

Скоро се изправи на балкона депутатът и поздрави народа, който му отговори с бурни викове, сред които изскачаше по-ясно гръмовитий глас на Боримечката.

— Да живей съединението! — викаха стотините гласове. Иван извика:

— Долу княз Богориди!

Такъв смел вик днес пръв път се пускаше.

Един господин със златни очила го дръпна и му каза:

— Не думай княз Богориди: кажи Алеко паша!

Той не познаваше Ивана.

— Мълчи бе, не учи баща си как се правят деца! — изхока го презрително бившият искрецки депутат и политически мъж.

Цветанов произнесе реч, която беше една гореща филипика против съществуването на Източна Румелия, „грозен паметник на въпиющата несправедливост на Европа, която чрез разчленението на България осъди отечеството на слабост и политическа анемия". Заключителните му думи: „Съединението ще стане, стига да го искаме. Да живей целокупна, неразделна и велика България!" се покриха с възторжени ура и ръкопляскания.

— Да живей! Аз първи ще издигна байряка наврът Балкана! — извика Иван Боримечката.

— Ура! Да живей велика България!

— Да живей Русия!

— На консулатото!

— Викайте бре! Майка ви ... — извръщаше се възторжено Иван към Гурка и Скобелева, които възпитаваше в политически живот. Рангел, чужд още на тая страна и незапознат със страстите, които я вълнуваха, едвам къде края можа да разбере в що състои работата. Той се наелектризува от общото вълнение и захвана да вика. Мирната манифестация отмина нататък. Но тя скоро доби малко бурен характер. При един кръстопът, из една тълпа, която стоеше настрана, чу се вик:

— Долу!

Тоя оскърбителен възглас, хвърлен очевидно на манифестантите, направи ги да се обърнат към казаната купчина зрители. Между другите познаха там доктора Догански с гневно лице. До него един млад поп, с килната назад калимявка, с лице сухо, с ръжа рядка брадица, стискаше юмрука си и говореше нещо ядосано на окръжающите го, като погледваше презрително към тълпата.

— Кой извика: долу? — питаха някои.

Догански благоразумно влезе в кафенето.

— Тази ли козя брада вика: долу? — попита зачуден Боримечката, като се вгледа в попа.

— А бе този е аргосаният: поп Кън! — извика един.

— Поп чапкън! — изсмя се друг.

— Долу черните раси! Долу идиотите учители! — извика Борис Шамуров, като зърна пред кафенето и някои от своите учители.

— Тоя пък какво! — попита един, като посочи Бориса Шамуров.

— Той е изпъден гимназист.

— Кого де боли, там се чеше — усмихна се другият.

— Да живей Алеко Богориди! — извика попът дръзко. В туй време двама стражари го приближиха, за да му дадат покровителство, ако стане нужда.

Това повторно извикване и появлението на полицията разгневи тълпата. Неколцина от най-буйните се хвърлиха въз попа, като разблъскаха стражарите, и пръв го улови Рангел за гушата. Той разбра, че тоя същи поп е влизал у Миткови с безчестно намерение, и захвана да го дави. Но Иван Боримечката го изтегли из ръцете му веднага и каза на уплашения поп:

— Изреви едно „Да живей съединението"! или ще ти сплескам главата!

Като видя страшният юмрук на Боримечката, попът извика с разтреперан глас:

— Да живей съединението!

— Хай сега върви си.

Попът се вмъкна в кафенето сред смеховете на тълпата, която продължи шествието си нататък, шумяща и внушителна, за да прави овация на Русия пред балкона на нейния представител и да го моли да предаде на царя народното желание за съединение.

VI

КИПЕЖ НА ЕДНА ИДЕЯ

Действително, през месеците март и април 1884 година Южна България беше театър на необикновено движение: идеята за съединението беше обзела цялата област. Несправедливото и уродливо дело на Берлинский конгрес — Източна Румелия — още от първия час посрещнато с ненавист от българския народ в Южна България, после търпяно при благотворното действие на новото автономно управление, по едно време престало даже да се вижда тъй противно пред непрестанните политически вълнувания, крамоли и трусове в свободното княжество, предшествували, придружили и последвали превратa на 1881 г., с който княз Александър спря Конституцията — сега

това създание на Берлинский ареопаг повдигаше изново протеста на страната, протест грамаден и единодушен, изразен във формата на двеста и шейсет и два митинга, които в продължение на два месеца разтресваха цяла Южна България.

Няколко бяха причините на това подигане националния дух, чревато с велики и страшни сетнини, изпълнили — създали по-добре — българската история през следующите десет години. Първо: винаги живото и бдящe в душите желание у южните братя да се съединят със северните, чувство, готово да бликне и се прояви шумно при първия психологически момент; после, несъвършенствата и несгодите на политическото положение на Областта, които с времето изпъкваха повече, и както се мислеше, се отразяваха неблагоприятно на икономическото ѝ развитие; друго — наближаването срока за преизбиране главен управител за нови пет години, което беше една сгодна минута да се напомни изново на Европа несправедливостта ѝ и желанието на Южна България да се види съединена със Северна.

Притуриха се и други фактори, които хвърлиха искра в тая барутна почва и извикаха това чувство да избухне сега много в по-ярък вид: политиката на главний управител и разгарът на партийните борби. Дълго време предпазливият княз Алеко Богориди направи грешка да излезе из своята честита пасивност и да прегърне открито интересите на една от партиите — Народната либерална партия, — властвующата сега, която имаше вече лека русофобска окраска — и по тоя начин да въоръжи против себе си другата, Народната партия, в опозиция и русофилска.[1]

Едно мощно и съблазнително оръжие за борба на 1884 г., в надвечерието на избирането главен уп-

[1] Двете източнорумелийски партии се образуваха рязко и ясно още на 1881 година. До 1883 година те носеха имената на своите шефове, а оттогава до края населението ги означаваше с прякорите „Казионни" и „Съединисти", а понякъде — „червени" и „бели". Официално обаче първите си даваха название „Народна либерална партия", а вторите — „Народна партия", които названия и ние задържаме тука.

равител за един нов петгодишен срок, представляваше се знамето на съединението. Опозицията го дигна и насочи като един колосален куршум против Румелия и против партията на княза Богориди — който се превърна на Алеко паша в органите ѝ. Това тя стори с толкоз повече жар, защото узна, че в часът, когато Областта пак трябваше да протестува против отцепването си от княжеството, в нея се подписваха заявления в полза на княза Богориди и на неговото преизбиране, което беше едно желание пред Европа за продължението на Източна Румелия. Естествено, като отговаряше на политическите ламтения, нейни и на страната, това движение в същото време вършеше и партийните интереси на опозицията.

Княз Алеко, със силно накърнена популярност, съвършено бледнееше сега и се заличаваше пред народния идеал. Позивът на опозицията намери дълбок отклик и привлече в нейните редове целия народ, който ѝ придаде едно страшно могущество и обаяние. Напразно бяха усилията на Богоридевата партия да утиши това стихийно движение, което заплашваше нейното положение, свързано със съдбата на княза. Не биде забележено и нейното възвание от 7 април, в което тя, като увещаваше населението да благоразумствува и да не слуша опозицията, казваше с елегически тон: „Ние ви приканваме да плачете с нас заедно за горестната и печалнейша истина, че това наше народно желание е неосъществимо днес за днес; че Източна Румелия има да изплаща тежки грехове — че часът на съединението ни с другите ни братя отвъд Балкана не е ударил още!“ Не обърна внимание ни посланието от София на Петка Славейков, към чийто авторитет правителството прибягна за помощ. Дядо Славейков беше много изгубил в Южна България за симпатиите си към Богоридевата партия, пуснала знаменития политически афоризъм в органа си Независимост: „Която нам по-голям кравай, тя нам леля“ (Австрия). Народното въодушевление заглушаваше всички трезви гласове, всички съвети на

умереност. Мирното движение доби грандиозни размери, то проникна до най-дълбоките пластове на народната маса и почти село не остана без своя митинг за съединението. Всеки ден депутации с копия от резолюциите летяха към чуждите агентства в Пловдив. Успехът надмина границите. Опозицията се стресна, но вече нямаше власт да спре потока на идеята, който фатално наложи ясен и строго определен характер на бъдещата ѝ политика. Никога народ не е бил изказал по-тържествено и по-единодушно какво желае от ония, които са се решили да ръководят съдбините му. Властвующата партия и Алеко Богориди бяха осъдени като отрицание на съединението. Всеки разбра ясно, че занапред само онова правителство ще е възможно, сиреч ще има доверието на Източна Румелия, което работи за нейното унищожение. И тази мисъл въждеше вече всички честни души в опозиционния лагер, които, като гледаха как скоро събитията ще ги извикат на деятелност и те ще се озоват пред една велика задача, неосъществима без революции и без опасни потресения за страната, вчера излязла из тях; как те ще бъдат обвинени в противоречие, ако една минута се поколебаят, не можеха без силно безпокойство да погледнат на критическата роля, каквато рядко може би се е случвало на партия да приеме.

Движението за съединението имаше друг характер: то беше и една гръмка манифестация в полза на Русия, отношенията между която и главния управител бяха лоши. Бяха се дали и от двете страни причини за охлаждение: от една страна — явното русофобство на княз Богориди и врождената му подозрителност към руската политика; от друга — някои безтактности на руските консули и натиски спрямо главния управител — които раздразниха самолюбието на княза, мек, добър и слаб, но сприхаво ревнив за своето достойнство и независимост — и други още спречквания от чисто личен характер. Околни влияния изкусно се възползуваха от това настроение и тласнаха княза към рисковани постъпки, които трябваше да му отсъветва както грижата за неговото лично положение на главен управител, така

и чувството, че страната, в която князува, е заляна и освободена с руска кръв — тия постъпки докараха пълен разрив между него и Русия. Именно, той направи два невероятни по дързостта си акта:

Затвори вратата си на руския консул Кребела и му запрети да се явява в конака.

Отказа на руското правителство разрешение за съграждане при Шипка параклис-паметник за падналите там руски войници за освобождението на България![1]

Подир такива случки той ставаше вече невъзможен като главен управител на Областта за един нов петгодишен срок. Русия чака 15 април 1884 година, денят на избирането, за да каже своето veto в Цариград.

Митингите за съединението, от които гърмеше Областта по това време, отговаряха и на видовете на руската дипломация в това отношение, че тия вълнения бяха и едно изражение на недоволство от народа против Алека Богориди, дискредитираха го и олекчаваха задачата й в Цариград.

Колкото за главната цел на митингите — съединението на Южна България със Северна, — Русия никакво обещание, нито надежда не даде. Многобройните депутации, които се явиха пред представителя на царя да му изразят народното желание, получиха само отговор, че Русия взима акт от тяхното заявление, но нищо повече. Русия не намираше своевременно новото повдигане по дипломатически път на едвам задрямалия Източен въпрос. Нейната възточна политика се стремеше сега към закрепяване добри отношения с Високата порта. Цяла Европа желаеше мир, а Русия имаше нужда от него. И тя съветваше търпение и благоразумие.

Това съединистическо движение, плод на съчетанието на политическите интереси с едно общенародно въжделение, като подготвяше едно фалшиво положение в бъдеще за Народната партия, правеше положението и на Народната либерална партия до немай-къде плачевно. Тя не можеше да се опълчи явно против народния идеал, но прегърнали взаимно интересите си с княза Богориди, тя не можеше да го жертвува, сиреч да жертвува себе си.

Тя мина прочее като враждующа на идеята за съединението и заинтересувана да запази Алека Богориди и Румелия и с тях своето положение. Князът още се мамеше, че неговата партия е силна, и очакваше от нея да му даде осезателни доказателства за преданост. Тогава тя пръв път се принуди, въпреки лошите предчувствия, да свика митинг на открито място, в градската градина, на 1 април, за да изкаже столицата доверие на княза Богориди. Митингът, съставен от верни чиновници, изтърпя пълна несполука. Тълпите на опозицията наводниха градината, току-що той се захвана. Заглушителните викове „Долу!“, „Да живей съединението!“ не оставиха да се чуе приготвената резолюция в полза на княза Алека. Произлезе блъсканица с тояги и юмруци. Правителствените привърженици изчезнаха, навалицата на съединистите стана господарка на митинга и се запъти шумно към руското консулство да прави овация на Русия. Князът, в конашката градина, съседна на градската, слушаше виковете, зарадван и усмихнат. Той взимаше тия грамадни и въодушевени възклицания за манифестации в негова полза. Но когато му доложиха за скръбния изход на митинга, грабнат от „les autres“ — княз Богориди не наричаше инак съединистите, — той отиде и се затвори в стаята си и плака.

На 4 април той с приказ запрещаваше митингите. Мярка безсилна.

На 16 април той се дигна със семейство и с покъщнина за Цариград и напусна завинаги крамолната страна.

[1] Един особен „Комитет за издигане паметници на падналите във войната руси“ — посредством волни пожертвувания в Русия, беше се обърнал чрез руското правителство до румелийското за разрешение да построи един параклис и при Шипка.

Това разрешение веднага се даде подир 18 май 1884 г.

VII

КУЛАТА

Хисарските бани са Карлсбадът и Трувилът на пловдивското общество. През летните месеци зелените хълмове и долчини, по които се мяркат още величавите останки от венеца на староримската стена, се пъстрят от разноцветни леки облекла, шумен и весел свят оживява тоя кът, заглъхнал през останалото време на годината, животът е в пълний си разгар, и дене, и до полунощ. Висшето пловдивско общество тогава се сбира тука, та в охолната безгрижност и безетикетност, свойствени на всяка банянска атмосфера, да подъхне един полуполски живот, далеч от трясъка на пловдивските калдъръми, грижи, сплетни и хапливите мушици.

Между другите — тука беше и Стремски семейно, дошъл в края на юлия. Тоя път той пак имаше гост чича си хаджи Евтима. Борис, опростен и приет пак в гимназията, явяваше се само на трапезата; в останалото време той се скиташе в околностите с един свой приятел съученик — Чинчев, за когото уверяваше, че бил поет. Тук бяха още и доктор Дъбинов с Анка; Димитър Цветанов, който беше постоянно почти със Стремски. Тоя момък, приятел и връстник Найденов, надарен богато с духовни сили, с възвишен ум и сърце, поет и литератор, подплатен с блясъкав диалектик, беше повереник на неговите чувства — умният събеседник, с когото по цели часове се разговаряха по моралните и политически въпроси, които животът на младата страна всеки ден подигаше. Депутати и двамата, и естествено от същия политически лагер, те деляха същите негодувания против лошите обществени явления, които се множаха с дните на Областта, и същите симпатии, полети и мировъзрения . . .

Августовското слънце висеше доста ниско над средногорските бърда. То озаряваше старовремските зидове със своите пурпурни лучи и им придаваше особен цвят, изражение и ефект. Техните грамадни останки, изгледвани от неосветлената страна, добиваха още по-едри размери и по-мрачна замисленост в сиянний фон на кръгозора. Стремскеви и Дъбинови с Цветанова отиваха по шосето към кулата или „Камилите“, както се нарича южний вход на Хисарската крепост. Тая порта, устояла още права, въпреки вековете и ръката на опустошението, издигаше над пътя своя гигантски скелет от кирпич и камен и хвърляше обаянието на една старинна, средновековна легенда в тая цветуща местност, зашумяла от струите на съвременний живот. Един проход, извъртян вътре в зидището на кулата, полуразсипан също, с излизани и изкъртени стъпала, извождаше догоре.

На върха си тая колосална развалина беше разцепена; един тесен пролом делеше надве арката ѝ, която образуваше така два изправени един срещу други къса стени, слабо наумявайки два сфинкса — стърчащи в небето. На тясното теме на единия от тия сфинкси, на една шеметна височина, Невянка с ужас съзря брата си Бориса и Чинчева. Те седяха там безгрижно над дълбоката пропаст, която зееше под тях, без да обръщат внимание наоколо си. Невянка извика да слязат, това стори и хаджи Евтим, и Стремски.

Борис стана тогава на крака и хвана да се смее. Напразно хаджият се сърдеше и махаше повелително. Гимназистът не се махваше и неговото тяло се очертаваше в небесната синева, малко, като една кукла. Той сякаш намираше удоволствие в безпокойството на домашните си.

Старецът дойде в негодувание.

— Слазяй бре, блъснигабър! Дето те не сеят, там се раждаш! — и махаше с бастуна си.

— Напразно се мъчиш: Борис няма да слезе именно сега. Ти му даваш случай да покаже своята храброст и твърдоглавщина — забележи Стремски.

— Аз съм се карал днес с него — каза хаджи Евтим. — Той сега го намирам още повече изветрял. Приказва врели-некипели, да вземеш да го заколиш. Не ще вече нищо, не харесва нищо. Пуснал коса ка-

то дякон, смачкал капела на главата, върви и маха ръце. Какъв си — социалист!

И хаджи Евтим не можеше да се начуди отде изникна това учение и кой ги научи тия момчета да станат такива халосани и непокорни. И той съдеше Цветанова и внука си защо, като са учени, не съберат умът на вироглавците.

— Не се тревожете толкоз, бай хаджия: тая мода ще има един край и ще премине, както всяка мода. Сега у гимназистите е на мода социализмът, както у жените — турнюрът — еднакво неуместни и безобразни у нас — да извинят госпожите — каза Цветанов, като климна усмихнато към дамите.

— Той тука се изхайтюва от лоши другари и от революционерни брошури, които получава отнякъде от Европа. И наш Георги доста се е заразил от тия крайни идеи — каза доктор Дъбинов.

— И не знаят коя вода ги носи! — забележи хаджи Евтим. — Сам ще си изгуби бъдещето Борис. От пръв баща син — па ще излезе нищо и никакъв човек; а пък синът на Рачка Прълето ще стане образован, та да се гордее баща му с него. Завчера ми чете писмото му от Париж.

— Че какво прави там Рачковий син? — попита Стремски.

— Учи се! Баща му го поддържа. Такъв простак, но не милей пари, за да приготви на сина си добра кариера. Кой знай как го предумал син му... Хвали се с него човекът. Каже: „Само за Стефанча мисля: той ще ни прослави фамилията!“ Дявол знай как ще я прослави! Иди прославяй Прълевци...

Стремски и Цветанов минаха под кулата и отидоха напред. Другите остаха пред кулата, за да заставят гимназистите да слязат.

Борис не слушаше и като напук продължаваше нрав да върши разни опасни движения на върха. Хрумна му най-после да прави вид, като че ще скокне. Макар и да знаеха, че се шегува, на дружината долу сърцата се свиваха, като гледаше тия мърдания, гибелни при най-малкото изгубване равновесието. Невянка му викаше и го молеше с примряло сърце. Хаджи Евтим също го молеше, зовеше го, заканяше му се.

— Бай хаджия, елате и вие при мене да видите колко оттука стоите малки всички: като чорбаджийски идеали! — смееше се още гимназистът.

— Слез, Борисе! — викаха всичките.

— Чакай, чичо, да извикам, па тогава ще сляза!

Па като си разпери ръцете нагоре, извика гръмогласно:

— Ура! Да живей съединението!

Хаджи Евтим му изпляска с ръце доволен.

— Сега и ти извикай за мен едно нещо! — продължи Борис.

— Пала те палила, какво да извикам?

— Извикай: „Да живей социализмът!“

Хаджи Евтим се навъси.

— Не се гаври, Борисе, ами слазяй!

— Извикай или ще се хвърля долу!

И гимназистът придружи заплашването си с твърде бедоносно движение.

Долу пак настръхнаха.

— Какво иска тоя лудетина? — избъбра старецът сърдит.

Но Невянка и цялата дружина, разтревожени, го замолиха да удовлетвори лудешката прищявка на Бориса.

— На, хвърлям се! — чу се отгоре глас.

Невянка прегърна хаджият.

— Бачо хаджия, извикай: да живей социализмът! Тоя безумник ще падне, както играе на върха.

Тогава старецът, обзет от общий страх и с едно непобедимо отвращение, извика — по-добре — избълва към Бориса:

— Да живей социализмът!... Пòврага!

От това извикване старецът го обля ненадеен пот.

— Ура! — отговори върхът на кулата.

След две минути Борис и Чинчев се смъкваха по излузените стъпала из утробата на кулата, като се кискаха гръмогласно.

VIII

ОТТАТЪК КУЛАТА

Додето ставаше това, Стремски и Цветанов, завили надясно, покрай шубръките, следваха разговора си.

— Аз не мисля, че тая мода е прилична на другите — казваше Стремски. — Социалистическото течение у нашата младеж е мода, като сляпо, стадно подражание на чуждото; но то е явление по-сериозно, защото има корена си не в човешката суетност и пустота, а в една вътрешна потребност на младата душа, жедна за деятелност и стремления нови.

— Какво по-широко поле за деятелност духовна от науката?

— Вярно, но аз казах: и стремления нови. Даже повече: младите, горещите природи имат нужда от борба. Науката не може да ги удовлетвори. А новите веяния, създадени от позитивната философия, са много съблазнителни за една жедна за бунтуване и протест душа. На тези млади хора трябват идеали. Тяхното нещастие е само, че живеят в днешната епоха, когато тези идеали трябва да ги дирят не в душата си и не в нуждите на наший живот, а в прочетените книги на чужди нам доктринери. Ний, тоест нашето поколение, беше от тая страна много по-щастливо: то имаше един ясен, светъл, определен идеал, от никого неоспоряван и тлеющ в душите ни и сърцата ни от малки: идеалът за освобождението на България. Този благороден идеал беше си наш, роден, понятен и в неговата животворяща атмосфера възпита се цяла България, наякна за борбата и нему дължи всичко онова хубаво, с което се гордее нашата нова история.

— Ти ми обясняваш факта, причината на явлението — и много вярно; но аз поддържам, че това явление е уродливо, то е отрова за душите и умовете на нашата учаща се младеж — каза Цветанов. — И ако бъде повече трайно, отколкото една преходна мода — то ще бъде истинска беда.

— Аз ти казах, че днешната младеж, стремящата се младеж, е нещастна, защото е оскудна от онова, което предишната имаше. Понеже животът не дава пища на нейните ратоборни ламтения, тя ги удовлетворява, както може и дето може. Един изжъднял ще пие и от мътната вода на локвата. Понеже няма вече турци, а трябва да се бунтуваме против нещо — бунтуваме се против учителите, против обществений строй, против бога, па ако щеш, и против здравий смисъл... Главно е жаждата да се утоли. Тия младежи в турско време да бяха, може би щяха да ходят на бесилките... Ето коя мисъл ме прави, като ги осъждам за увлечението им, да не мога да ги презирам или мразя... Жаждата трябва да се утоли.

— Мене ми се чини, че тая жажда се възбужда изкуствено, както е изкуствено и удовлетворението ѝ — каза Цветанов, като климна на Бориса, който го поздрави отдалеч. — Доказателство на това е поразителний факт, че въобще начинателите на бунтове училищни и разпространителите на женевските социалистически издания са неспособните или ленивите ученици. Виж ваш Бориса: той не е неспособен, но е ленив към уроците си. Той ги намира много сухи и несмилаеми, което не му бърка да поглъща с жажда женевските книжки.

И Цветанов произнесе тия думи високо, за да ги чуе Борис, който се зададе с дружината. После му подаде ухилено и ръката си.

— Напразно, господин Цветанов, оборвате социализма — каза Борис; — той постоянно печели нови привърженици... Нà, одеве и дядо хаджи Евтим прегърна нашето учение и викá гръмогласно: Да живей социализмът! Не беше ли така? — обърна се гимназистът към още развълнуваний старец.

— Пóврага! — избъбра старецът сърдит.

Борис хвана за ръка другаря си, па се обърна към Цветанова:

— Понеже мразите социалистите, вярвам да не сте против поетите и поезията, господин Цветанов.

— Да, Борисе: и вам съветвам да бъдете малко поети: мечтайте, бълнувайте, това е все по-добро, отколкото да се храните със социалистическо учение.

Тая храна ще ви отрови умовете, ще ви изсуши сърцата, вий ще станете може би добри резоньори и изкусни пропагандисти на утопии, но ще престанете да бъдете млади хора, ще престанете да вярвате в човека и в живота, който вий ще гледате едностранчиво; ще ви застари отрано горчивия скептицизъм. Да, Борисе, по-добре бъдете поети: поетизирайте колкото щете — вий от това ще изгубите само време, ако не спечелите нищо — катерете се по кулите и планините, както сега правите с негова милост, живейте в надземните области, пишете даже лоши стихове — но бягайте от тая отрова — социализма.

— Препоръчвам ви господин Чинчева: той е поет — каза Борис, като му посочи другаря си.

— Как, вий пишете? . . .

— Да . . . Лоши стихове — отговори заруменял Чинчев.

Чинчев беше момък на Борисова пора и от неговий клас, с умислено лице и светлив поглед. Сърдечни и неразделни приятели, но по наклонности и увлечения се различаваха много. Чинчев се отвращаваше от Борисовата библиотека и социалистическо волномислие; мечтателен, мълчалив, той се предаваше на прочит руските поети главно: Некрасова и Надсона, и на скришно писане стихове, поверявани само Борису, който безцеремонно се прозяваше при слушането им, задълбочен в мисълта за всемирното превращение и наближающето откриване гимназията . . .

IX

РАЗБИТ!

Дружината скоро излезе на зелений дол на юг от крепостта, дето клонести дъбове хвърляха сянка въз полегатата морава. Там видяха седнал с жена си книжаря Захар Народът. Тоя човек, с голям ръст, с голяма брада и с голям калпак, имаше прякор Добробоев, но всеки го знаеше Народът, защото той имаше голяма слабост към народа, в чието име се беше

обогатил и който му не падаше от устата и за славата на който никога не плащаше на редактори, които така приучваше на идеализъм и сухоежбина . . . Народът прочее носеше в душата си дълбокото убеждение, че той живей за народа и в джеба — подрязан молив, винаги готов да нашари първата чиста маса, която зърне, с ерове, *я*-та и *и*-та — страшната филологическа страст на Народа.

Той покани дружината и тя дойде, та седна при него. Разговорът, паднал най-напред на политиката, после дошъл на баните, които не се държаха чисто, после минал на хорът на Славянски, който сега пееше в Пловдив, внезапно се спря на филологията, защото Народът се припря, че „Славянски“ е криво, а „Словенски“ е името на знаменития руски певец, понеже . . .

И той извади молива и книга . . .

Като видя бедата, Цветанов, за да я отблъсне, промени разговора и покани Чинчева да прочете нещо свое. Гимназистът стидливо измъкна из пазвата си едно стихотворение. Дружината се умълча, за да чуе четенето. Захар Народът се надвеси над ръкописа, за да следи правописанието.

Поетът зачете с леко разтреперан глас:

Разбит!

И вярвах аз дълго
в добро, в идеал,
но вред ази срещнах
житейската кал.

И пръснати видях
светли си мечти —
сърце наранено
унило тупти.

И нямам веч вяра,
живея без мощ,
на злото под твара,
в беззвездната нощ.

— Момко, спри! — пресече го Народът. — Вяра народа го пише с ѣ, а не с я: това да го направиш...

— Слушайте сега, бай Захаре! — забележи Стремски.

И хладно съмненье
кат' вихър във храм
угасява в мене
божествений плам.

Отрано разбит съм
в неравна борба
със злоба световна,
със злата съдба.

Напразно аз дира
за песни жар нов —
немей мойта лира,
не чуй вече зов...

За крилата млади
не виждам простор,
на злините само
шуми грозний хор.

— Момко, чакай! Народът говори: хора, не хор.

— Молим, господин Добробоев! — обърна се нервно поетът.

Пробудих се вече,
във други съм мир,
стоя аз далече
от жизнений пир...

— Народът не употребява: пир! — пресече Народът. — Тури: гощавка.

— Великолепно! — извика Невянка. — Тия стихове странно наумяват Лермонтова и неговата „Дума". Аз ви поздравлявам, господин Чинчев, тука има и музика, и мисли!...

Хаджи Евтим забележи:

— Наистина, върви като нанизано. Жална песен... — Па като се обърна към Бориса, каза му: — Такива деликатни работи да пишеш, браво ще ти река. А ти само с нащръкнала коса знаеш: „Долу чорбаджии! Долу царе!" Долосваш всичко. Пък нищо няма да направиш на тоя свят, аз знам, че която кокошка много квачи, малко яйца снася...

Стремски скокна живо.

— Моля, да попитам господина Чинчева нещо! — извика той, па се обърна към гимназиста: — На колко сте години?

— Двайсет години.

— Двайсет години само! И вие, господин Чинчев, пишете подобни страхотии? Верни ли са, моля, у вас тия чувства? Двайсет години! И вече дълбоко разочаровани! И „хладно съмнение", и „сърце унило", и „рано разбит на злото под твара!" Това е ужасно! Вие едвам захващате да живеете, а карате ни да ви зарием в гроба, вие се представяте една мумия... Под какви житейски борби се сломихте, какви световни бури счупиха вашата енергия, несполуките на какви ваши високи ламтения внесоха в душата ви ядът на унинието и безнадеждността? Зарежете тая болна сантименталност... Вашите дребни ученически разочарования са смешно преувеличени. Борбата, животът, ламтежите стоят пред вас още. Вашата сила още не е зачекната, а вие сте се разхленчили като малодушна баба... У нас животът други мотиви иска, не разочарование, не проповед на сънно униние и малодушие трябва на българите днес, а храброст и енергия, труд и доверие в силите си. Пейте, но пейте да будите, не приспивайте. Гледайте на живота светло, ясно. Вие тепърва влазяте в него. Опълчете се против злините му, да. Но не капитулирайте. С тая малодушна лира вие ще станете само лош поет и още полош гражданин...

Зашеметений от тоя строг съд Чинчев остана като вкаменен, с ръкопис в ръка. Той просто докара жалост на Невянка, също засрамена малко за прибързаното си похваляване, тъй зле изкритикувано от мъжа ѝ. И на хаджи Евтима стана неловко.

Цветанов се съгласи напълно със Стремски, като призна само рязък начина му, но даде право и на Невянка, колкото за обработката и гладкостта на стиха. Той притури глумливо:

— Аз бих ръкопляскал искрено, ако господин Чинчев ми беше прочел стихотворението си, скрит зад тоя дъб. А тъй много вреди противоречието между това униние на сломен от борби и бури мъж и голобрадия юноша, още непомирисал живота.

— Вий кои писатели руски четете? — попита Стремски Чинчева.

Той обади.

— Ах! Некрасова? Надсона? — подзе Цветанов. — Обяснявам си сега, вие сте под влиянието тяхно: поезията на гражданската скръб. Поезия мрачна и унила, поезия на печал и незадоволство. Тя е продукт на руския живот и на руската история... Крепостничеството в Русия намери своя протест в злъчния и намръщен Некрасова; болезнений Надсон изразява неудовлетвореността на днешний руский човек. И двете тия поезии са явления естествени на руската мисъл. А Некрасов и Надсон са високо даровити поети, изразители на душата на новите поколения. Но каква работа има мрачний руски вопъл в нашия млад живот? Каква прилика има между нашите условия и условията, в които се развива руский живот и които са предизвикали тая поезия? У нас съществува оня политически и социален строй, който най-крайните либерали в Русия биха могли да пожелаят за отечеството си. Там има смисъл поезията на сълзите, на отрицанието, на песимизмът. Да, руският песимизъм! Неговата широка вълна заля умовете и у нас. Той възпита и отрасти талантите на Любена и на Ботева, той отрови първия и замая втория, и след тях — цяла школа иде... Просветителното влияние у нас на руската литература има и своята сянка: този дух именно, растение логическо и природно на почвата, що го е родила, но диво и непонятно у нас, дето крилата имат всичкия простор, устремите всичката свобода, трудът безгранично поле, мисълта — задачи съвсем други...

— Манолеви и Цабрикови! — каза докторът.

Отсреща се зададе една дружина от мъже и жени. Челото Стремскево леко се понавъси.

X

ЕДНА СВЕТСКА ИНТРИГА

Дружината приближи и се здрависа. Цабриков, трийсетгодишен висок черноок момък, с приятно лице, с тънки черни мустаци, облечен в бели летни дрехи, с ръкавици, вървеше със сестра си; той още отдалеко направи един изящен поклон, най-много назначен за Невянка, както свидетелствуваше любезния му и приветлив поглед, с който явно я стреляше. При всичкото негово умение да се държи и владение удивителен такт и естественост в отношенията, зоркото око на Стремски бе забележило, че в Цабриковата постоянна предупредливост и вежливост към жена му имаше нещо натрапливо и подозрително, което повече схващаше, отколкото виждаше неговата бдяща, ревнива и нежна любов за Невянка. Цабриков, един от модните кавалери в столицата, ловък, с ум блестящ, макар повърхностен и повече параден, пущаше от няколко време в работа всичкия си богат запас от ухищрения, за да придобие вниманието на госпожа Стремска. В успеха на тая честолюбива цел беше турил всичкото си самолюбие на светски кавалер, прочут по своята неодолимост пред красния пол. Невянка, сама образована, възпитана в европейска среда, общителна, свободна, не се стесняваше от тая обикновена близкост с един мъжов си близък познайник и намираше удоволствие в обществото му; блясъкът на ума, на обноските, на речта му, съединени с почтителна и вежлива любезност, чужда на всяка дръзкост, ѝ бяха приятни. Често се беше случвало при срещите или разходките, които случайно имаше със сестрите му, да говори дълго с него по куп предмети, сериозни или леки, и по които винаги Цабриков умееше да говори духовито, с водопади остроти

и bons mots. Дядо хаджи Евтим се мръщеше и бъбреше под мустак...

И тоя път Цабриков по най-естествен начин се прилепи до Невянка и когато обществото тръгна из долът, той намираше възможност да я занимава с приятна и жива беседа, на която знаеше да предава интерес и сред която не избягваше най-малкия случай да й бъде приятен с една изискана внимателност, да я погъделичка с един нетърсен, деликат комплимент — любезности, на които нейния добър и усмихнат поглед показваше, че не е безчувствена. Защото Невянка беше жена. Но тоя горещ поклонник не говореше нищо на сърцето й, страстно предано на Стремски. Отношенията й с Цабрикова, станали дружески, добиваха характер, който тя не подозираше, но който по нагон проникваше будното сърце на мъжа й. Невянка беше на път не да се улови в примката на хитрия женски сърцеедец, а да даде храна на хисарските клюки във вреда на нейната чест и за тайно удоволствие на тщеславната душа на Цабрикова.

Цабриков днес си позволи първата дръзка стъпка, за да смути душата на госпожа Стремска, и в това смущение да опита да найде благоприятна почва за нататъшни действия. Това беше стратегема на изпитан Дон Жуан.

Дружината беше се разточила из долът. Стремски, занят в живи разговори с Цветанова и доктора Дъбинова, вървеше отпреж. Цабриков, по едно време от приличие отделил се от Невянка, която идеше със сестра му и с госпожа Дъбинова, повърна се към нея в същата минута, когато една друга дружина слазяше по стръмнината с весели смехове. В нея дружина, при другите госпожи, беше и една хубавица, стройна, с черни очи и с много вкус облечена.

Цабриков се обърна към Невянка, в тоя миг незанята в разговора на другарките си, и й каза ниско, с усмивка:

— Госпожа Стремска, желая да зная какво ще ми каже вашия изтънчен вкус за госпожа Лостарева.

И той посочи с поглед към чернооката жена, която им климна с глава.

— Госпожа Лостарева?

— Да.

— Прелестна.

— Вий санкционирате общата присъда — каза Цабриков. — Във въпрос на хубаво само красавицата е компетентна да цени непогрешимо. Отдавна ли се познавате с госпожа Лостарева?

— Откак сме тука: от един месец насам, но не отблизко — отговори Невянка, като свиваше омбрелата си, защото слънцето заседна зад Средня гора.

— Тогава господин Стремски твърде добре я познава... твърде отблизо... — каза Цабриков невинно.

— Твърде отблизо? — попита Невянка.

— Ах! Господин Стремски е имал най-възхитителния роман в Русе с госпожа Лостарева, тогава госпожица Драга Филович. Une histoire de coeur... разбирате? Mais pas d'indiscrétion! — каза внезапно Цабриков и се стресна, като че каза нещо неуместно, за което се разкайва.

Невянка пламна в лицето.

— Вий ми казвате едно нещо, което аз не знаех, господин Цабриков! — каза тя, обзета от едно чувство, което беше смес от смущение и негодувание.

— Извинете, госпожо. Съзнавам грешката си и искам покорно прошка — и Цабриков се поклони и отмина напред.

XI

ОБЛАК

В тоя същи миг Драгината дружина се приближи и здрависа с нашата. Невянка видя или й се стори, че видя, че мъжът й приказваше много любезно с госпожа Лостарева. При тоя вид сърцето й се сви, на гърдите й премаля от болка. Невянка гледаше отходящата напред Драга, без да чува нещо около си, съсредоточена, развълнувана с един рояк мисли, безредно забръмчели в главата й. А тя мислеше, че мъ-

жът ѝ, свързан в миналото си с тая жена, криеше малодушно познанството си, знак, че има да крие нечиста история от нея... Подир допускането тая догадка в главата на смутената Невянка се нанизаха цяла верига други догадки и предположения, озарени от въображението с мрачна изпъкналост и правдоподобност. Бедното ѝ сърце се закъса, непозната буря размъти душата ѝ, непознати мъки тя усети, едно тъмно петно сега се изпречваше в нейния живот, досега ясен, тих, безбурен. Между нея и Стремски сега изпъкваше образът на тая Драга, която е пълнила дял от живота му и е господарувала в сърцето му.

Невянка не помнеше как се раздели с дружината, нито как дойде до тях си със Стремски, силно загрижен от нейното мрачно разположение и мълчаливост. Тая вечер на всичките му въпроси да обясни причината им тя не отговори. Но Цабриков тая вечер беше доволен от себе си. Той хвърли — изкусно, незлобно — първото семе на недоверие в отношенията на супрузите, първата искра за несговор в домашний живот на Стремски. Ловласите от привичка достигват да научат психологията на женското сърце. Най-напред — недоверие, после охлаждение, после равнодушие или ненавист, а най-после обикновената логическа развезка на душевната трагедия на оскърбената в самолюбието си жена: желание да отмъсти или да се утеши... Цабриков, пуст, егоистичен, без нравствена подплата, слабо чувствуваше грозотата на постъпката си, вършена очевидно не пръв път и престала да му се види непристойна. Една интрижка, както всяка друга — какво? Това нямаше да попречи на слънцето да си върви пак от изток на запад, нито — на дружбата му със Стремски; а само щеше да му донесе едно рядко удоволствие, един нов триумф на неговата суетност във веригата на толкова други.

И триумф въз една госпожа Стремска!

Драга Филович, бившата ветрена драговница Найденова, беше в Пловдив от година нещо. Оженена още на 1880 година за един русенски чиновник, Драга беше минала с него най-после в столицата на Източна Румелия, дето бе получил важна длъжност, благодарение на препоръки. Драга, още по-женствено

развита, в скоро време се сблизи със светското общество в столицата; красива, модна, суетна — тя беше желана и естествена гостенка на всички балове, вечеринки и обществени развлечения. С нарастването тя силно бе заприличала на кака си Светлина. Като нея тя беше център на лакомите погледи и клюката не една историйка шъпнеше за „хубавата русчуклийка".

В Пловдив случаят ни един път не беше ги срещнал с Найдена. Пръв път тука, на Хисаря, те се видяха очи с очи, и то в гостилницата на пана Тваржицки, наскоро подир пристигането ѝ. Една вечер късно Найден седеше у Цветанова на разговор с поручика Канелова. В залата адвокатинът Ладжович, пиян, дигаше шум и пееше неприлични френски песни, право срещу стаите, назначени за семейства. Дружината я хвана нетърпение и на няколко пъти помоли Ладжовича да млъкне, но напразно. Пан Тваржицки беше на Пловдив, та не можаха да изискат от него изхвърлянето на смутителя. Между това той дойде в изстъпление и взе да удря една от вратите. „Кои госпожи са тука?" — попита Стремски. „Само една е сега, млада госпожа, с мъжът си, но ги не познавам. Види се, че мъжът ѝ е излязъл" — отговори Канелов. Стремски и Канелов излязоха и поръчаха на Ладжовича да си влезе в стаята. В отговор адвокатинът ги изпсува и по-силно заудря вратата. Тогава Стремски и Канелов го грабнаха и го тласнаха в стаята му, която беше в другото крило на зданието, и го заметнаха отвън. Когато да влязат пак в стаята си, вратата, на която бе тропал пияния, се отвори и една жена се показа там. „Благодаря ви, господа!" — каза тя. Найден позна Драга. Тя се изчерви силно. Той ѝ се поклони вежливо и след това влезе у Цветанови, като скри вълнението си от това неочаквано виждане предмета на някогашната си страст. Но това вълнение беше скоропреходно и мина безследно. И двамата, отдавна запълнили с други привързаности и усещания душите си, равнодушни вече към миналото, избледняло и незначително сега, бяха се ограничили в по-нататъшните си срещи със сухи поклони и приличи отношения. Той беше ѝ про-

стил страданията си, но не беше ги забравил. Споменът и днес живееше тих в дълбината на душата му; но той повдигаше не злъчка и не вражда против нея, а правеше по-силно и по-сладостно съзнанието за сегашното му щастие, което му беше дала любовта на прелестната му супруга. Възпоминанията за минали злини са тъй приятни в часове на благополучие, както са по-горчиви светлите възпоминания в безизходната тъга на настоящето.

На Невянка обаче никога в излиянията си Стремски не беше споменувал за своя роман в Русе. Това не беше нужно, при никой случай. Той не искаше да хвърли в душата на Невянка един чужди образ, който щеше безполезно да смущава мечтите ѝ, чисти от светската тиня; той би счел за светотатство да оскверни с възпоминанията на своето безразсъдно и сляпо увлечение ясната атмосфера на тяхното безбурно семейно щастие.

XII

ГОСТИЛНИЦАТА НА ПАН ТВАРЖИЦКИ

Цветанов живееше в гостилницата на поляка Тваржицки. Той гостуваше и обядваше у него. Трапезата се слагаше в среднята зала, цяла олепена с фигурите на „Papagalo". Между сътрапезниците му бяха и двама офицери: поручик Канелов и майор Янсон, руски офицер, финландец.

Янсон, човек с лице бяло, апатично, безцветно, лунесто — типични физиономически черти на племето му, — беше образцов офицер, строг пазител и пример на военната дисциплина, душа пряка, характер твърд, тих в беседата, огнен в боя. Той беше участвувал в шейновската битка и там получил контузия в рамото, от последствията на която бе дошъл да се лекува на топлите води гука. През дългите пладнешки часове той четеше Отечественние зписки, на които бе абонат; по хладовина излазяше на разход около римските стени с Цветанова или сам. На трапезата беше умен събеседник, увлекателен разказвач,

свойство общо на руските офицери. Той разказваше повече епизоди от войната. Между другите случки на войнишка твърдости героизъм той бе разказвал и за един ранен опълченец, комуто къс от граната счупила коляното в шейновский бой, как — в амбуланцата, дето го внесли и дето лежал и майорът, той въпреки ужасната си рана описвал с весело лице и с въодушевление юрушът на опълченците въз турската редута, предвождани от генерала Скобелева, и взимането в плен Вейсел паша... Неговът тих, угаснал поглед тогава светваше, физиономията му се оживяваше от странна изразителност. Този офицер по въпроса на войнишката дисциплина беше неотстъпчив и строг до суравщина. Съзрял еднаж Канелова, излязъл по чехли из стаята си за обед, той го смъмра пред другите:

— Поручик Канелов, позволете ми да ви наумя, че вестовоят ви лустроса обувките!

Канелов разбра и отиде да остави чехлите в стаята си.

Канелов, твърде близък с Янсона, два пъти досега беше пропуснал да го поздрави по военно в присъствие на други лица. Когато Канелов и трети път повтори грешката си, той стана и повелително му каза:

— Господин поручик, вие забравяте дълга си на уважение към по-висшите: един ден гауптвахта в стаята ви!

И той прати любезно на затворника току-що получений номер на Отечественние записки, с препоръка да прочете новата Шчедринова сатира, за да му се не стяга душата в самотията.

И странно, тая крута строгост, вместо да раздразни, му печелеше обаяние и съчувствие у офицерството.

Пан Тварщицки изпита и той веднаж суравщината на тая военна душа. Тваржицки в един разговор по последното полско въстание, на което бе участник и жертва, си позволи горещо да осъди това движение, както и самата идея за полска независимост. Янсон

разбра, че полякът прави това от малодушно любоугодничество, и се намръщи.

— Пан Тваржицки! — каза му той. — Стидно! Вие хвърляте укор въз народа си и въз негово едно законно стремление, за което е пролял реки кръв... Вий уверявате, че сте полски емигрантин, но вие не можете да бъдете поляк.

— Аз съм поляк и участник в движението, но осъждам!... — захвана живо съвсем засрамений пан Тваржицки.

— Запрещавам ви да осъждате, пан Тваржицки... Кажете, моля, да ми донесат една чаша вода!

Това беше знак, че майорът не желаеше да беседува повече с него.

В гостилницата на пан Тваржицки дохождаше и Захар Народът, за да се разговаря, естествено, за правописанието с Цветанов или други българи; а когато не намереше такива, той улавяше финландеца и го посвещаваше в тайните на мъглявата българска ортография. Майорът с насмихнато око слушаше уроците и следеше внимателно растящето на всеки миг гъмжило от големи и малки ерове и други букви, що покриваше масата. По тая причина пан Тваржицки винаги с ужас виждаше идването на Народът и бързо заповядваше да дигнат трите мраморни маси от залата, които съставяха особена съблазън за молива на неукротимия филолог. Понякога този последния заваряше там Бориса Шамуров и тогава се захващаше най-свирепата война между двамата страстни догматици, които дълбока пропаст на принципи делеше. Борис, като революционер, беше еретик и в отношение на правописанието, на което синджирите нито искаше да знае. Това страшно възмущаваше Народът, за когото човек беше немислим без какво-годе правописание. Но Борис разгромяваше и правописанието му, и българската граматика, които не могат нищо да помогнат на страждущото човечество, и уверяваше, че във всемирната революция глупавите ерове и юсове няма да играят никаква роля. Добробоев, ядосан, му посъветва да говори с уважение за тия букви, защото да не са те, български народ бе загинал народ.

— Български народ можеше да загине — малко важи — каза Борис.

Народът не отговори, само косата му щръкна от ужас.

Гимназистът прибави:

— Человечеството остаяше. Аз не припознавам народ и отечество... Това са предразсъдки.

— Млади человече — отзова са майор Янсон строго, — вие отричате отечеството, а не сте изслужили още военната си повинност.

— Аз не припознавам войска!

Янсон продължи натъртено:

— Много сте отрицателни, младий человече! Ако един ден вие се улучихте под моята команда като войник, аз щях да се постарая да ви внуша, че съществува на тоя свят отечество за человека; че има нещо пак тъй голямо и свято, от което вашия разпасан ум няма понятие: дълг! — и той излезе.

Подир половина час излязоха си и словоборците, като следваха и навън разпрата, решен всеки да остане победоносно на своето мнение. А пан Тваржицки, с ужасни полски псувни и въоръжен с голям сюнгер, изтриваше масите от Народовите йероглифи, славни следи от борбата, както очистват във време на война ранените и труповете от бойното поле подир сражението. Сегашното обаче изглеждаше да не е се още свършило, защото скоро видяха на пътя Народа и Бориса счепкани и как социализмът се обеси на брадата на филологията, която ревеше раздирателно.

XIII

LA CHERE

В гостилницата на Ариматейски, извън северната ограда хисарска, около една широка маса, златната пловдивска младеж играеше на карти.

Отдавна навън беше нощ лунна, обайна,

Ланскенетът беше в разгара си. Франковете и бе-

лите меджидиета хванаха да се явяват по-рядко на масата, а лирите залъскаха на свещите.

Както винаги, на стола председателствуваше Антон Гръшков. Депутат от видните, ловък, хитрословец, уврътлив, с привички светски и европейски лъск; вестникар с шавливи убеждения, поклонник на успеха до цинизъм, чорбаджия по природа, демагог по сметка, той се ползуваше с политически престиж в общественото мнение, което вътрешно презираше. При това изящен кавалер и Дон Жуан.

Взимаше участие и Лостарев, човек с надвиснали вежди, сприхав, болезнено предаден на играта; Карадидов, момък с пълно, благодушно лице, със златни очила и оплешивяло чело. Гаврилов, също вестникар, с тънки черти и бързорек; Стефан Каршияков, господин с повелителен вид, с вежди и мустаци, които го оприличаваха на Тарас Булба, депутат; доктор Кискинев; Цветанов — пръв седнал тая вечер да играе — за развлечение, и увлякъл се вече в играта. Беше там и Цанко Михайлов — къс дебел момък, сърдит, креслив и при печалба, и при губене, чиито сини очи пущаха светкавичен огън; Армодиадис, грък, моден франт, задирник на хубавите жени в Хисаря... И осталите играчи бяха младежи и видни представители на пловдивското общество.

— Полагам пет лири! — извика Карадидов, по чието голо чело руен пот течеше.

Запротестуваха повечето: тая сума ги уплаши. Гаврилов, Лостарев и Гръшков само приеха да рискуват. Хвърлиха книгите. Лостарев спечели.

— Фиаско пак! — изгълча Карадидов, чийто добър поглед сдоби сега злобна суровост.

— Qui perde au jeu gagne en amour и обратно — забележи престаналий да играе Тантелов.

— Пунтирай и ти! Толкова лири ми взема... — обърна се към него Карадидов.

Загубата замъгляваше мислите му; тя раздражи и горните троица.

— Пак! — извика Гръшков.

— По колко?

— По десет!

— Все по десет — извика Карадидов, чието лице беше жестоко обърчевяло от загубите.

Хвърлиха пак.

— Печеля! — извика Тантелов, като загреби от масата петдесетте лири, които шумно се изсипаха в джеба на панталона му.

Подир това и другите се оттеглиха. Карадидов излезе. Той беше изгубил вече сто и шейсет лири.

— Ти ще играйш с мене! — каза решително Армодиадис.

— Добре — отговори сухо Тантелов.

Захванаха. И на петото хвърляне книгите Тантелов печели.

— Само десет лири ми остаят — изпъшка гъркът.

— Хвърли някому на честта! — каза му Каршияков, чийто поглед гореше сега като две свещи под гладналите вежди.

Тая идея беше хубава.

— На кое? — каза той. —Да! Полагам на честта на... la Chére.

La Chére беше Драга, по която Армодиадис се влачеше и не криеше това. Драга беше модна хубавица. Мъжът ѝ не знаеше френски.

Драгината чест проработи. Той спечели.

— Пак... за la Chére! — и блъсна десет лири на масата.

— Пак на това име? — попита недоволен Тантелов.

— „Дето кон зоб ял, на таз врата хъхри", ти не знайш ли? — забележи доктор Кискинев.

— Каква е тази Лашер? — попита Лостарев.

— Една знаменита магесница... в Европа, която прави чудеса... втори Боско — отговори Гръшков със сериозен тон.

— И втора Аспазия — допълни Армодиадис. И пак той спечели.

— И аз турям на името на тая магесница!... — каза Лостарев.

Ухилиха се неколцина лукаво.

Драга се усмихна и на мъжа си.

— Лашер дели благоволенията си между двама ви — каза Гръшков.

А бедният Лостарев беше тъй смешен и жалък, като прибираше лирите!

Цветанов стана, взе си шапката и излезе ядосан. Гледката на тая пошла подигравка с честта на Лостарева му стана нестърпима и обществото противно.

XIV

БЯЛА НОЩ

Той срещна навън Стремски.

— Добър вечер.

— Добър вечер. Подирих те на гостилницата, там ми казаха, че трябва да си у Ариматейски.

— Оттам излазям. Защо ме дирй?

— Да се разходим: виж каква прекрасна нощ. Жена ми си легна, малко е уморена. А аз излязох.

Нощта наистина беше хубава. Природата спеше в омаяния си сън, завита от модрите лучи на месечината. Сладка тишина цареше из тъмний дол и в околното поле. Щурците звънливо пееха. Тънък зефир от Средня гора носеше из въздуха прохлада и нега.

Но Стремски излезе не защото чаровния час го викаше навън, а защото беше душевно утеснен и сън го не намираше. Невянка от три-четири дена насам остаяше в същото мрачно настроение, хладна, умислена, кахърна. Той напразно си биеше главата да проникне загадката и страдаше жестоко. Допита се до доктора Дъбинова — за това болезнено състояние на духа ѝ. Докторът допусна, че е възможно да бъде една криза на материнский период, понеже Невянка беше трудна от четири месеца. На нежните му питания тя отговаряше с кратки студени фрази. Явно бе, че тя се мъчи също.

Откритието на бивши свръзки Найденови с тая Драга не ѝ даваше душевен мир. Разумна и разсъдителна, въпреки своята впечатлителна природа, тя

чувствуваше, че не е в право да мъсти със сръдня на мъжа си за подобни увлечения в миналото; той можеше да бъде отговорен за тях пред себе си, но не пред нея. Обществената морал и закони, както и осветеното от вековете възрение прощаваха великодушно на облагоприятствуваний мъж слабости и грехове, за които на девойката се държеше строга сметка. Тя чувствуваше, че притезанието ѝ е смешно, а не можеше да не страда. Изненадата беше много грубо дошла. Криенето от Найдена тая стара дружба подигаше куп предположения в ума ѝ... Тя сега хвана да си припомня разни дребни случки от пребиването им на Хисаря и да им намира смисъл и значение чрез работата на една чудовищна логика на ревниво сърце. Тя знаеше Найдена много благороден, той не би подновил свръзки с тая лека жена, но очевидно приятно му беше да я види, очевидно възпоминанията му бяха сладостни и живи още в душата му... Тия мисли бяха шипове, които ѝ бодяха сърцето. Тя усещаше вече, че това откритие туря граница на безпределното ѝ щастие, един чужди, ненавистен сега образ се намесяше в живота на душата ѝ...

Повече може би страдаше Стремски. Невянка не му разтваряше душата си, едно неодолимо чувство на стид и отвращене я възпираше да отвори разговор за Драга. Найден напрягаше ума си дано сам намери ключа на загадката. Неговите обноски с жена му досега бяха нежни, любовни, внимателни. Какво тогава разстрои домашният им мир? Той не искаше да предположи някаква интрига от страна на Цабрикова. Той знаеше, че Невянка, свободна в обноските си, но със здрави нравствени начала и с такт, не е насърчила ни най-малката смелост у Цабрикова, нито допуснала отношенията му да минат предела на уважението, което ѝ дължи. Това чувство на уважение го и спираше досега да се заекне пред нея за Цабриковий задир, който му се не нравеше.

Те продължиха да се разхождат назад-напред покрай крепостната стена. Стремски, занят с мислите си, отговаряше с къси думи на Цветанова, особено приказлив тая нощ.

Между това играта в стаята следваше — из осветлений прозорец, полуотворен в тъмнината, идеха дотука сърдити възклицания и спречквания, и даже звънтенето на лирите.

— Тая вечер играта е отчаяна — каза Цветанов. — Да погледнем, но отвън. Може човек да наблюдава лицата сега. Нищо меко, човешко не е останало в тях. Аз чувствувам по себе си, като бях одеве там, че душата се озверява от пиянството на играта... — И като думаше това, Цветанов се приближи с другаря си до прозореца. Те хванаха да гледат мълком.

В тоя същи миг Гръшков, цял почервенял, извика:

— Двайсет лири!

— Марш! — изкряска Гаврилов.

— Добре! — извика Лостарев.

Тарас Булба мълком си начете двайсетте лири със страшно сумтене и увиснали до под брадата мустаци.

Михайловите очи съвсем изскокнаха из орбитите си, като наброи своя куп.

Армодиадис произнесе:

— Пак за мадам la Chére!

Но Лостарев се скара с него, понеже той беше решил да туря на честта на жена си. Това комическо спречкване обаче сега не повдигна смях: дружината беше погълната от треската на играта. Масата запламтя от купове злато. Имаше там сто и четирийсет лири, защото седем души туряха. На тоя миг погледите на всички тия интелигентни хора не приличаха на человешки: един тифозен огън светеше в очите, устремени безумно към масата, космите се бяха наежили, потът престанал и замръзнал по челата им; устните нервно трептяха, както и мишците по лицата, на които кръв не беше остала. В тая минута всеки от тях беше способен да опушне човек. Несъзнателната, животинската жажда за спечелване това богатство заглуши всички други движения в душата. Тези хора при осветлението на трепкавия пламък приличаха на призраци или на нощни герои на подземията от някой рокамболовски роман.

Гаврилов захвърля книгите.

— Спечелих! — извика Лостарев.

Всички ахнаха.

Той заграби купа жълтици с две кривачи.

. . . . . .

— Ето — казваше Цветанов, като отиваха към дома си — в какво състоят нашите развлечения и умствени интереси. В Пловдив — треската на политиката, омраза, партийни интриги — ковани или разбивани. Тук сме на полето — на отдих. Ето го: картофорство побесняло, болнави, нервозни удоволствия, светски сплетни и низости... А душата? Никакво удовлетворение!... Духовен живот малко... Атмосферата на сплетните и пошлостта задушва всяко благородно побуждение в зародиша му. Румелия е едно блато. Политическия й живот е една вакханалия от оргиите на всички страсти, вражди, бесове. Обществений живот? Ето му илюстрацията в Хисаря. Дишай — и ще се отровиш... Трябва нещо, което да развей тия миазми из въздуха. Една буря благодетелна. Де я? Дали не си прав ти, дето я желаеш — що по що? Един политически праврат, който да обърне наопаки всичко?... Такива катаклизми биват спасителни понякога — по-често са бедоносни...Но блатото, дето се давим? И то такова!... Ний мъртвеем, ний издребняваме... Отраства сега едно поколение, което ще бъде килаво. Захващам да мисля дали не трябва да отдам справедливост на Борисовците... Тия умове не се задоволяват да дишат нашата атмосфера... И гонят своите химери... И хвърчат вратоломно. Защото действителността е много дребна и много низка. Един млад народ, който остая без идеали, тежко му... Скука. Вий си отивате утре? И добре правите. И аз ще тръгна за Пловдив.

Нервното възбуждение на Цветанова — което го докарваше до дълбок песимизъм, до прекалено мрачно гледане нещата — растеше заедно с говоренето му...

Когато си казаха „лека нощ“ със Стремски, един гърмеж от револвер се чу, но те не дадоха внимание. Найден влезе при Невянка с надежда, че може би да я завари будна, но тя спеше и той мина в своята стая. До заранта той пуши цигарата си и ходи из

нея. Късата лятна нощ минуваше. На изток небето побеляваше. Някои ранни птички се заобаждаха. Той дочака зората на изток, видя постепенното обрисуване контурите на бърдата, изпъкването из сумрака старовремските стени и чудатий облик на Камилите. Най-после кръгозора на изток се позлати от една пожарна светлосяйна тъсма й нейний румен отблеск, предвестник на слънцето, удари тихите си лучи в прозореца на Стремски...

XV

ЛУЧА

Сутринта по десет часът Стремски влазяше при Невянка. Той я завари облечена при прозореца, с книга в ръка.

Стремски дойде право при жена си.

— Невенке! Аз знам сега, положително знам, причината на всичко това, което става от няколко дена в нашата къща и изтезава и двама ни — каза той.

Невянка го погледна студено и подигна рамена, без да каже нещо.

— Тебе ти е говорено — не знам от кого и не искам да питам — за една отдавнашна моя свръзка. Истина ли?

Тя клюмна утвърдително.

— И вярно е това — прибави той.

— Това признание прави чест на твоята откровеност — каза сухо Невянка, като пусна книгата и скръсти ръце ожидателно. Тя беше вътрешно доволна, че мъжът й я избавя от мъката сама да отваря тоя въпрос.

Стремски разбра, че не се излъга в догадката си, блеснала в ума му преди малко, относително интригата, хвърлена в домашният им живот. Той обаче и сега не допускаше, че това е дело на Цабрикова. Повече предполагаше анонимно писмо от някой низък враг.

— Невенке! Слушай, един живот щастлив, светъл,

честен от пет години; живот, пълен с преданости и с взаимно уважение един към други — аз не мога, аз не искам да оставя да го замрачи нито сянка от недоверие между нас. Злоумишления донос, който ти е направен, ми налага сега една пълна изповед; тая изповед е жестока за мене, защото ще пробуди тежки спомени, отдавна прокудени из душата ми от слънцето на твоята любов и от щастието, с което ти ме надари.

Невенкините очи овлажняха внезапно. Тя не каза нищо.

Стремски седна до нея, взема й ръката и каза:

— Ти ще ме изслушаш?

Тя клюмна с глава.

Стремски с тих, но развълнуван глас захвана да й разказва историята на своето нещастно увлечение в Драга — подробно, откровено, смело; всичките си отчаяния, страдания, малодушия, всичко горестно, що бе изтърпял и изстрадал до светлия ден, в който се срещнаха в Бяла черква с Невянка. Той говореше със сърцето; очите му бяха пълни с любов, признателност, обоготворение към Невянка. Тя слушаше неподвижна, като оставяше ръката си в ръката му, като чуваше бийнето на своето сърце и усещаше една сладостна и нежна топлота, че се издига от гърдите й, нервно разтърсвани, като че това бяха сълзи, които се изкачваха като струя от сърцето, за да бликнат из чучурите на очите.

После двамата супрузи се прегърнаха внезапно и една дълга любовна целувка съедини устните им, сърцата им, душите им....

След един четвърт от това помирение чуха се стъпките на хаджият, който идеше от пътя. Той влезна и им обади, че нощес се е самоубил с револвер в Ариматейскевий хотел Карадидов. Но двамата щастливи супрузи, опиянени от благополучието си, чуха равнодушно това известие за самоубийството на отчаяний картофор, техен съсед в Пловдив.

— Чичо, ний днес да гледаме да си хванем пайтон за утре.

— Хванах вече — каза старецът, като изглеждаше Невенкините очи, по които остаяха дири от сълз-

ви. От няколко дена и той също се безпокоеше, като гледаше угрижения вид на двамата млади, и догаждаше, че има раздор в семейството. А сега тия сълзи? „Оня, помисли си той, ще е забъркал тука някоя шпара."

Види се, Невянка разбра грижата на стареца: тя пргърна пред него Найдена и го целуна по бузата. Старецът зяпна, слисан и възхитен.

— Ах! — извика той. — Тъй ви искам! Счупихте на дявола кракът. Браво...

И хаджиевото сърце се разнежи; той изля в един поток думи радостта си, че вижда пак сговор и щастие да се въдворяват между тях.

Влезе слугинчето и каза:

— Господин Цабриков е дошъл.

Хаджи Евтим се намръщи. Невянка се обърна към слугинчето:

— Слушай, Минке, кажи на тоя господин тия думи: госпожа Стремска и господин Стремски не ви приимат.

Хаджиевото лице огря от възторг.

— Ти из душата ми вземá тия думи, снахо — избъбра той покъртен.

Найден стисна ръката на Невянка.

XVI

САХАТТЕПЕ

В един от първите дни на септември, пред заник слънце, по скалистото теме на Сахаттепе, любима разходка на пловдивчани, седяха купове граждани от двата пола около маси и по балваните, дошли там да дъхнат чист въздух и да се порадват на чудесната гледка при звуковете на музиката.

Времето беше хубаво; въздухът вливаше в гърдите животворна свежест. Великата, рядка в света панорама, която оттук се отваряше, осветлена от вечерните лучи на слънцето, имаше сега вълшебна хубост и пленяваше погледа и душата. Цялата столица, живописно разположена в подножието, по плещите и по върховете на хълмовете си, се видеше като на длан, с всичката си оригинална пъстрота, възточно разнообразие, с белите си минарета, византийските си къщи по височите, с голите си увиснали канари, със синия пояс на Марица. На север — безкрайното поле; а в кръгозора — Стара планина със своите разлати исполини: Юмрючал, Острец, Амбарица, дигнали се високо в небето под верига бели вълнисти облаци, прилични на една планина от мрамор. От юг се дигаха тъмнозелените Родопи. Дивна гледка!

На седалищата, закрепени между скалите, стояха на отделни купове мъже и госпожи — преимуществено високото общество на Пловдив: при модния дамски свят тук блещяха и представителите на политиката, на бюрокрацията и журналистиката. Както обществото, тъй и разговорите бяха разнообразни.

А столицата през това време беше особено родовита с новини. Именно политиката поглъщаше сега всичките умове: ред важни събития бяха се извършили от априлия насам и работите в столицата и в Областта взимаха нов обрат. Вместо Алека Богориди беше назначен от Портата за генералгубернатор Г. Кръстевич, който се радваше на доверието на Русия. След завръщането си от Цариград, дето беше ходил да се представи на султана — сюзерена си, той с приказ бе разпуснал старото Областно събрание и назначил нови избори за 20 септември. Надмощието на Народната партия растеше ежедневно, а изборите скоро щяха да я направят пълна господарка на положението, понеже народът беше с нея. Промяната на главните управители и сетнините, които влечеше това събитие, вълнуваха духовете и даваха храна за страстите на партиите; ожесточението на езика у печата растеше; полемиката в разгара си напущаше общата почва и се превръщаше в изступлени лични нападки и клевети... Тоя дух на раздор и дълбока, непримирима ненавист делеше столицата на два противни, неравни лагера; политическата вражда проникваше във всичките сфери на живота, смущаваше и разделяше семействата, тровеше умовете, убиваше мирът на душите. Една атмосфера от безпокойство и

раздражение тежеше над живота на столицата, като че тя се намираше пред едно неизвестно утро. ...

При всичко това, възхитителното място и поезията на вечерния час настрояваха обществото на ясност и веселост. Оркестърът разливаше на хармонически вълни сладострастните ритми на модната тогава „хаванеза". Живи възклицания се спосрещаха с кръшни смехове в купчините, увлечени от някакво общо и заразително чувство на жизнерадостност. Тия шумове, тия свободни простори, тоя приятен въздух, това чудно слънце, затрептяло над планините, разпущаха сърцата, правеха ги добри. Животът не пропуща никой случай, за да влезне в своите права.

Стремски, жена му и Александърчо, пристигнали вчера от Хисаря, стояха до една маса. Те имаха другари Дъбинови и поручика Канелов. Този момък, мургав, с черни енергически очи, с бодра войнишка стойка, беше близък приятел Найденов, някогашен негов съученик в Бяла черква, другар на игрите, салмуванията и бяганията от училището. Като опълченец Канелов беше участвувал в битките при Стара Загора, дето бе получил една почетна рана и Георгиевски кръст. Канелов, произведен офицерин през окупацията, беше горещ, буен до самозабравяне, но храбър и с благородна рицарска душа. Той беше вземал участие в един поход по-лани на жандармерийския генерал Бекера против родопски разбойници, които върлуваха из планините. Всички помнеха как по тоя случай боязливия английски офицер, изфирясал с отряда си пред харамийската чета, беше оставил на явна гибел Канелова с двама другари. Решителността и една безумна смелост избавиха Канелова...

XVII

САМОУБИЙСТВОТО

— Нов вестник! Самоубийството на Карадидова! — разнесе се гласът на един хлапак, който бежешката мина с вестници в ръце.

Публиката хвана да граба листовете.

Карадидовото самоубийство беше сега една от главните теми на разговорите.

Причината на това трагическо събитие беше Карадидовата страст към картофорство. В денят, в който се опушна, той подир по-прежните загуби беше изгубил и около четиристотин лири, държавни пари, заети от него миналий ден из касата на ковчежничеството, на което той имаше ключа. Преди да си пръсне главата с револвера, той бе получил депеша от Пловдив, която му обаждаше, че днес съдебната власт запечатала касата и го дава под съд за злоупотребление държавни суми. Това обстоятелство го и тласнало към отчаяното решение да прекрати живота си.

Канелов купи един лист.

— Да се разтъпчем — каза Стремски, като станаха с Невянка и с Александърча. — Хайде, госпожо Дъбинова!

— Вървете вие — каза доктор Дъбинов, любопитен също да прочете вестника.

Това беше един от органите на противната партия. Канелов жедно зачете статията за Карадидова, но не намери нищо вътре по-ново от онова, което знаеха. Ненадейно той и Дъбинов се вторачиха в едно място с голямо внимание. Те прочетоха следнето антрефиле, турено между другите:

„Между другите слухове, пускани за причината на Карадидовото самоубийство, циркулира един, който придава романтичен характер на това печално събитие. Според този любопитен слух Карадидов ще си е бил пресякъл нишката на живота поради едно сантиментално страдание, неимеюще нищо общо с картофорската му слабост: нравствения удар поради някакви неизпълнени обещания от близката по съседство нему личност S., първокласна звезда на джамбазтепелийский хоризонт, в орбитите на която, казват, се въртял. A propos. Един друг сателит на казаната звезда, един служител на Марса, К., уверяват, имал вече по-голямо щастие от първия... И няма чудно в това: нали живеем във времена на съединения? Honni soit qui mal y pense!..."

Канелов презеленя, като прочете това прозрачно подмятане, възмутително за неговата честна душа, опозорително за семейната чест на най-добрият му приятел. Те се спогледаха с Дъбинова.

— Знаете ли кой е редактор на този мръсен парцал? — попита Канелов.

— Редактори са неколцина, но крият.

— Но кои пишат вътре?

— Знам, че пише доктор Догански.

— Всичко ме убеждава, че тая антипатична личност е авторът на това гнуснаво антрефиле...

Дъбинов подигна рамена в знак на неувереност.

— Ето по кой начин у нас се водят политически борби! — и Канелов стана.

— Къде? — попита го докторът.

— Отивам да приказвам с Догански.

— Канелов, без увлечения!... Какво ще правиш там?

— Каквото ми налагат обстоятелствата.

— Дуел може би да му обявиш?

— Дуел? В България дуел? Де си чул това? Ето с какво в България се отговаря на подлеци.

И поручикът си показа юмрука. Той не се помнеше от гняв. Дъбинов го улови за ръката и му каза ниско:

— Не прави скандал!

Горещият офицер се дръпна, без да отговори, а поглед устремен нататък.

— Въздръж се. Може да се разкайваш после, може цялата ти кариера да се погуби. Помисли си, той може да те удари.

— Ако ме удари, аз ще го съсека!

И Канелов се запъти.

Стреснатият Дъбинов стана и го последва. Той познаваше буйния характер Канелов и предвиждаше скръбни сетнини.

Офицерът мина покрай другите маси, като поздравляваше познайници с една ледена физиономия, която ги зачуди, приближи към една маса на края, окръжена от неколцина души, между тях — и един млад поп — поп Кън.

Наляво от него седеше доктор Догански.

— Господин докторе, една минутка желая да ви видя! — каза офицеринът на Догански, като си долепи леко ръката до фуражката.

Догански остави дружината си и дойде при офицерина, който го възчака настрана.

— Господин Догански, вие ли пишете в тоя вестник? — и Канелов му показа листа.

— Аз можех да отреча, но ще ви кажа, че: да! — отговори докторът смело.

— Това ви прави чест. Ще бъдете ли добри да ми обясните значението на тая статийка?

— Аз не съм още прегледал вестника — каза докторът и се наведе любопитно над редовете, които му посочи офицеринът.

Докторът почервеня и попита:

— Какво собствено желаете от мене, господин поручик?

— Вие, като редактор или като един от редакторите на тази газета, трябва да сте знаели за тая гадост и съзнателно да сте я допуснали, понеже тя вреди на един ваш неприятел...

Гласът на Канелова трепереше.

Догански го погледа надменно и каза:

— Господин Канелов, мерете си хубаво думите и не бързайте да утвърдявате нищо. Аз съм политически неприятел на господина Стремски, но не съм разбойник... Ако се боря с него, аз се боря открито, смело, на почвата на политиката и на общи въпроси. Не отричам, краен съм в полемиката, рязък в езика. Но за подобен род нападки не съм способен. Семейната чест на Стремски ми е скъпа. Бил съм негов искрен приятел, сега му съм искрен неприятел, но казвам ви, като на политически деятел. Никога няма да си омърся перото в калта на клеветата, особено против Стремски — както и той не би си допуснал такова нещо за мене... Тая подлост възмущава и мене толкова, колкото и вас. Кажете му, че се гнуся от мерзавеца, който е писал! Вярвайте, че без мое знание е бутнато това антрефиле във вестника, което го позори... Кой е авторът, вие питате? И аз това желая да зная... Идете си и чакайте отговор тая вечер по

осем часът... в кафене „Пчела“. Аз ще ви съобщя името на подлеца. Постъпете, както обичате, с него. Видите, аз ще направя едно издайство на мой съпартизанин. Но не искам нито шушка подозрение да съществува у Стремски за мене, не искам нито на един миг да помисли, че бих могъл да одобря писаното. Гоня го, но го уважавам, бих казал: обичам го... Ако и той усеща капка уважение към един стар приятел, той ще повярва на думите ми. Но аз ще го подкрепя с доказателства.... Сбогом, господин Канелов! Да, кажете му още, че му обявявам борба жестока, но пак открита: аз си поставих кандидатурата срещу неговата в Черешовската колегия за изборите на двайсетий септември. Там аз давам сражения, а не в мръсни антрефиленца. Сбогом...

Поручикът неволно подаде ръка на Догански и му я стисна с чувство, па се повърна.

Старият Стремскев приятел беше минал в Пловдив преди две години след много разочарования и служебни превратности в княжеството и се бе предал всецяло на политическа деятелност. Той напипа призванието си и подуши най-прекия път към бързо забогатяване и световно величие. Той се прилепи до властвующата партия, която му даде служби и депутатство, стана горещ партизанин, още по-лош доктор, изряден полемист, с перо бойко, лесно и несвенливо пред никакъв кодекс... Без строги нравствени начала, циник към всеки идеал, но богат с идеи практични, консерватор в княжеството и презиращ тълпата, той се обърна тука на краен демократ, който изкусно движеше поворките, които управляват нейната воля, гладеше гъделите ѝ, галеше нагоните ѝ. В редовете на партията си той минуваше за най-пъргав борец, хитър стратег, прегърнал симпатиите ѝ, усвоил омразите ѝ, взели място в душата му почти на принципи.

Отношенията му със Стремски, охладели още в началото, влошени от политиката, бяха се преобърнали в ненавист поради резките лични нападки, в които буйний Догански се увлече при полемизирането си, излишества, възможни само в разгара на партийните борби. На тая минута те се не поглеждаха и тоя разрив беше толкова по-горчив за Стремски, че той не само искрено мразеше доктора, но и престана да го уважава.

XVIII

В СЛЯПАТА УЛИЦА

Със смрачаването и публиката хвана да се разотива. Един от последните, които оставиха скалите, беше и Рангел. Той беше дошъл по служебна работа — поправяне някакъв пожарен знак на кулата — и остана после да погледа оттука и послуша музиката. Пожарникар вече от три месеца, той не беше привикнал на градския шум, по природа склонен на уединен живот, близко до природата. При това и срещата със свят постоянно стряскаше неговата гузност. Само с Митка — пак възстановен на службата си, той беше неразделим — с него деляха свободни часове, жалби, душевни теготи. Тия двама, преследвани от съдбата хора се сдружиха и побратимиха. Митко понежно заобича Рангела, като узна отчасти историята му; Рангел всеки ден по-живо страдаше за Митковото домашно нещастие и се мъчеше всякак да му даде разтуха и надежда. Подир много усилия той беше сполучил да подействува малко въз жена му и да пробуди в душата ѝ капка милост за нещастния. Тя се бе врекла да се поправи. Това беше преди една неделя. Радостта Миткова нямаше граница. И Рангел беше щастлив. От радост той бе предложил днес на Митка да го почерпи, него и Замфирица — ако ще — с едно водене на цирка, като плати входа от скромната си икономийка. И двамата супрузи приеха и след вечеря Рангел щеше да иде да ги вземе. С тия мисли в главата пожарникарят слезе от хълма и тръгна из улицата, осветлена вече от фенери. Той се запъти към Хисаркапия и слезна в махалата Енибунар, дето беше си наел стаичка, за да бъде близко до приятеля си.

В една кръчма той вечеря набързо и отиде към Миткови, за да ги вземе и идат на представлението.

Митковата улица беше тъмна, пуста и глуха. Рангел отиде навътре и когато приближи към вратнята, той съгледа един човек до нея. В мрачината той разпозна обаче стражарска униформа. Това беше сам Митко или приличаше на Митка.

— Ти си готов вече? — каза Рангел.

Митко не отговори. Той оставаше неподвижен на мястото си.

— Митко, заспа ли бе? Де Замфирица? — попита учуден Рангел, като бутна Митка за лакътя.

Митко се позаклати някак чудновато, но нищо не каза.

— Как е той заспал прав? . . . И защо ми се вижда тъй по-висок сега? — помисли си Рангел зачуден. Па веднага му хрумна, че Митко се втелява или прави някаква смешка. Той го стисна силно за ръката и цялото тяло се пак заклати, някак си лесно и странно, сякаш че краката не се опираха на земята. И ръката бе студена като камък. Тръпки побиха Рангела, при това гробно усещане той се дръпна назад с настръхнали косми. Митко бе обесен! Тялото се люшкаше полека от засягането. Той припна към една срещна вратня и хвана да чука силно. Съседите отвориха веднага. Рангел им обади, че Митко се е обесил на вратнята си. Дигна се уплашен глъч и врява. Подир няколко минути сляпата улица се изпълни от съседи и осветли от няколко фенера. Митковото тяло висеше студено и вкочанясало, с отпуснати вкамънени ръце. Шията му пристягаше клупът на едно възловато въже, преметнато за едно дърво на ниската стряха. Лицето беше безобразно изкривено с печат на ужас и страдания, с изпъкнали очи и посинели уста.

Снеха го. Бутнаха портата, тя беше отворена. В двора тъмно. Повикаха Замфирица. Никой не се обади. Само детето плачеше.

— Какво я викате нея? Тя тука ли е? — обади се една от съседките. — Не видите ли защо се е обесило това момче! Умори го тая изгора. . . Одеве, преди един час и половина, видях я, накитила се беше, с капелината, с ръкавиците, излазяше по мрак . . . Помислих си къде ще иде тая . . . Погледнах по нея:

накрай улицата един мъж стоеше и я чакаше . . . Хванаха се под ръце, па се изгубиха . . . Заряза и дете в къщи, заряза и мъж, преди да му даде вечеря — да чапкънува нейде . . . Как да се не обеси човека!

— Поразеницата! — обадиха се други.

Рангел проливаше сълзи, като гледаше бездиханният си приятел, привършил живота си, за да се отърве от мъки. Но жалостта, колкото дълбока и да беше, нищо не бе в сравнение с яростта му против невернницата. Той би желал сега да я види тука, да й забие ножа си в гърдите и си завне краят към планината. Дойде полицейския комисар от ближния участък, изслуша показанията Рангелови и на съседите, направи акт. В това време камбаните заудряха на тревога.

— Пожар има нейде! — извикаха.

Пожарникарят не губи нито минута вече при тия позиви към дългът му. Той напусна трагическата улица и се затече бежешком в зданието на пожарната команда, за да се намери на поста си. Когато се изкачи към висотата на Хисаркапия, той съгледа през къщите, че небето се червенееше на югозапад. Привикнал да измерва разстоянието по такива светлини, той разбра, че пожарът е в подножието на Джамбазтепе.

XIX

ПОЖАРЪТ

Поручик Канелов преди осем часът още получи в ресторанта не само името на автора на антрефилето, но и самия ръкопис. То бе писано от адвоката Ладжовича. Обладател на това доказателство, той се запъти към гостилницата „Родопи“, дето ходеше да вечеря Ладжович. Той не знаеше добре какво ще прави с тая низка личност, с тоя цинично продажен адвокат и безхарактерен човек, когото презираха самите ония, които си служеха с неговото язвително перо. Клеветникът беше или насъскан от долни партизани,

или си отмъстяваше за хисарската случка така подло. Какво трябваше да прави с него? Той даже се отвращаваше да го бие: благородната му душа се потърсваше, но той нямаше воля да победи другото чувство — свирепия гняв, който го душеше, и той непременно трябваше да види Ладжовича и да му удари ръкописа или юмрука си в лицето.

На „Родопи“ не намери адвокатина. Той не бил никак дохождал тая вечер. На цирка — и там го нема. Когато възви през мегдана Джумая, за да го търси в кафене „Венети“, ненадейно чу биенето на камбаната за огън, а едновременно видя и отблеска на един пожар. Той скоро се намери при него. Пожарът беше заловил две съседни къщи, именно ония техни части, които бяха прилепени една до друга. Едната къща беше голяма и стара; другата по-малка и нова направа: загоряла беше най-напреж новата и предала огъня на другата. Заедно с това и бъркотията, в подобни минути обикновена, растеше. Зрители много идеха, но помагачи не се явяваха. Захар Народът тичаше непрестанно из множеството, даваше команда: „Народе бре, бре, хора бре, бре, люде бре! Гасете!“ — щураше се, смаян и уплашен, и не помагаше нищо, а пречеше само. Голямата къща беше безнадеждно изгубена. Старо дървено здание, византийска направа, изсушено от стогодишни южни лета, то сега пламтеше като кибрит и пращеше зловещо. Пламъците едновременно излазяха из прозорците, из стрехите, из покривите и из всичките отверстия на горния кат. Домашните бяха се спасили с време, почти голи — всичко друго ставаше плячка на огъня. Пламъците се сливаха и прегръщаха с пламъците от другата къща, двукатна също, на която едната половина цяла гореше, а другата се прехващаше повече. Зле организуваната пожарна команда още се бавеше; повикана бе саперната рота, но и тя не пристигаше. Съседите носеха с полвяци и кофи вода из щерните и въбелите си дворски, но с тия първобитни гасителни средства не можеше да се помогне. Улицата се затрупваше от покъщнини всякакви, носени от близките къщи и от запалените.

Дойдоха най-после пожарникарите, захванаха да

гасят на едни места, на други да сечат и да рушат, покатерени по покривите, за да усамотят запалените къщи от околните. За жалост, водата, донесена от първите сакаджии от Марица, скоро се изчерпа и тулумбите останаха в бездействие. А пожарът на двете къщи взимаше ужасен характер: запалени дървета, дъски, гвоздеи нажежени отхвъркаха надалеко с пукоти и трясъци и падаха като метеори въз другите жилища. Най-после горния кат на старата къща се продъни със страховит трясък. Един вулкан от ясни пламъци избухна подир това и се разклони високо и широко, като напълни загретий въздух с милиони звезди, които засипаха като с огнен дъжд навалицата, изпàриха я, изплашиха я. Скоро трябваше да последва нейната участ и другата къща. Пламъците бяха я обгърнали от трите страни и проникнали в стаите; само на една стая, която беше обърната насам, двата прозореца стояха още тъмни, залени само с отблеска на околните пламъци.

Внезапно се издигнаха уплашени гласове от тълпата и много ръце засочиха към прозорците. Стъклата им сега се разтвориха и на всеки от тях стоеше човек и простираше ръце. Тия двама нещастници кой знай как бяха закъснели да се спасят по-рано. Като на беда, огънят заблиза близко до единия прозорец и една струя горещ дим влезе в стаята. Страшни писъци изскокнаха оттам. Сега видяха всички, че там бяха един мъж и една жена, млада, разрошавена, обезумяла. Вероятно съпруг и супруга. Те викаха за помощ, като отчаяно блъскаха с ръце дървените четвъртити пречки на прозорците, за да ги строшат и да се хвърлят на улицата... Но пречките бяха здрави.

— Дайте стълбите!

— Брадви! — викаха отвсякъде.

И стълби, и брадви имаше, но хора се не явяваха да ги употребят. Пламъците изяждаха вътрешността на целия долен кат, заприличал на пещ, изскачаха из прозорците му на езици и замрежваха със светлив дим двата горни прозореца. Гибелта беше явна за всеки, който се опиташе да се покачи до тях над пламъци и сред задушлив пушек, при на-

ближающето на всеки миг сгръмолясване на подкосений долен кат.

Нещастниците ревяха като зверове за помощ, която не идеше.

XX

ДВЕ СТЪЛБИ

Ужасът беше обзел всичкия тоя народ, безпомощен зрител на една трагедия, невъобразимо страшна. Всички гледаха с трепет как ще изгорят двама живи хора, див ропот ехтеше из тълпата, в недоумение кому да припише вината и какво да направи. Нещастниците викаха отчаяно, извадили обезсилени ръце извън прозорците, задъхвани от дим, напълнил стаята им.

По едно време видяха, че една стълба се туря от няколко саперни войника на единия прозорец. Един шум от одобрение изскокна из тълпата, почувствува се едно всеобщо облекчение; сърцата се свиха болезнено сега от ново вълнение, очите се вперихa в прозореца, на който бе опряла спасителната стълба. Там сега стояха мъжът и жената. Веднага по стълбата се покатери някой с бял кител, с брадва, стисната под дясна мишца. Из тълпата се пронесе като една вълна името „поручик Канелов". Това име, което се свързваше сега с един величествен героизъм, сладко екна из сърцата на всичките. Юнакът офицер бързо отиваше нагоре по стъпалата, замрежен повече и повече от вълните на димът. Скоро той стигна до прозореца, който беше запречил само мъжът. Жената се изгуби. Очевидно, нещастницата беше задушена от дим или отблъсната от мъжът. Чуха се удари от топор. Подир малко белия кител, почернял, хвана да се спуща. Веднага след офицерина се смъкваше избавеният, гологлав, когото никой не различаваше добре сред сгъстения дим, който ги веднага обгърна, смесен с пламъци. Бурен глас се разнесе из тълпата. Всеки искаше да узнае кой е избавения и остаха ли читави двамата долу, заградени от тълпа войници, сапери и стражари. Но публиката нема време повече да се вълнува за съдбата им: раздадоха се гласове:

— Жената! Жената!

Жената сега се показваше на другия прозорец, един останал незахванат от пламъка, който светеше вече в първият. Бедната простираше безнадеждно ръце... Навън, под тях, летяха чести огнени езици, блъвнати от долния прозорец.

— Жената! — чуваха се викове.

— Де Канелов? — неволно се обаждаха други... Но каза се, че поручикът, полузадушен, го свестявали в ближната къща. Кой да избави жената? Охотник никой нямаше, който да се престраши на тоя гибелен подвиг.

— Стълбата!

— Строшете прозореца!

— Няма ли някой?

Всички чакаха тоя „някой". Напрежението на нервите беше ужасно. Някакво безумие обхвана тълпата, пощръкляла... В пролуките, що се отваряха в димното покривало, час по час се виждаше образа на жената, озарена от пламъците. Тя беше млада, с черти, които страхът беше изкривил, облечена само по една риза, израмчена и оставила половината ѝ гърди голи. Изстъплението на тълпата стигаше до пароксизма си, когато видяха, че една нова стълба се издига из димът и се закача на прозореца. Тълпата извика като луда от учудване и от възторг. Кой ще се покачи там сега? Тоя въпрос светеше във всички очи, напрегнати към стълбата. Покачи се един пожарникар. Тълпата не знаеше кой е тоя скромен герой. Тя с вълнение следеше неговото издигане по стъпалата, надвесен над долните пламъци.

— Браво! Браво! — изскачаха из гърдите възхитени одобрения, а сърцата тупаха, тупаха до пукване. Жената, като разбра, че иде помощ, викаше с нова сила, а ръцете ѝ, придобили свръхестествена енергия, счупиха няколко пречки на прозореца и отвориха пролом. Стотина ръце от тълпата ѝ замахаха да я ободрят и предупредят да почака още малко,

защото публиката съобрази, че жената ще се хвърли от счупения прозорец, да се еплеска на калдъръма.

А пожарникарят, който се качваше по стълбата, беше Рангел. Залисан досега на друго място, по сечене покрива на ближната къща, той беше зачул раздирателните викове от висотата, на която се намираше, и бързо беше се смъкнал долу, за да види какво ставаше. Едвам видя, че една млада жена викаше от прозореца, този смел момък не мисли вече: извика да му турят стълба и се хвърли по нея.

Още от пръв път той глътна лютивия горещ дим, но си стисна с бърните устата и с напрежение на носните мишци затвори си дупките на ноздрите и полетя нагоре, като мижеше. Пожарникарский му шлем блещеше от пламъците. Подир една минута, с дреха леко опърлена от жълтите езици, той стигна до прозореца, закрепи си здраво краката на две стъпала и без да погледне жертвата, която щеше да избави, той засече другите пречки, да разширочи пролома и да я изтегли оттам. Това стана вътре в една минута и когато нужната дупка се откри, пламъците нахлуха и насам, заграждаха отзад жената, лижеха потона над главата ѝ. Нямаше нито миг време за губене. Жената се изпречи на прозореца и си хвърли и двете ръце на рамената му. „Ангеле!“... — извика тя, готова да падне в обятията му. Лицата на двамата се срещнаха. Тогава чак Рангел видя хубаво жената и я позна.

Тя беше Замфирица!

Косата на пожарникаря настръхна от това ненадейно видение, той простря ръце, та ги опря в голите гърди на Митковата булка и с една голяма сила тласна я назад в пламъците!

Замфирица извика и се изгуби. Пламъците веднага бликнаха по-силни — от рупването на ризата. Рангел бързо слезе назад през гъстия дим със загорели поли.

Народът извайка, като видя, че жената потъна в огъня.

Много жени примряха.

— Късно пристигна момчето!

— Отиде жената, не можа да я отърве...

— Продъни се полът под нея... Димът я задуши.

Такива викове се разнасяха из народа. Мнозина се натрупаха около Ангела, комуто саперите успяха с време да изгасят дрехата, без да пострада нещо. Около му се раздаваха хвалби, знакове на съчувствие, вайкания за жената.

Рангел слушаше всичко това, смаян, учуден. Той само викаше несъзнателно „добре, добре“! Той приличаше на човек, който не е извършил едно ужасно престъпление, а една длъжност. И той се чудеше защо тия хора не се радваха, а изказват съжаление за „оная“! Той мислеше, че беше направил добро нещо, че беше отплатил за мъките и смъртта на приятеля си, като беше оставил на пламъците жестоката му и развратна жена, дошла да нощува тук в стаята на адвоката Ладжовича — Рангел познаваше жилището му, — защото Ладжовича именно Канелов спаси от пожара и му отмъсти по един съвсем неочакван и великодушен начин — забравил подлеца и видял само жертвата.

Закъсняването на адвоката и нощната му любовница в запалените дом, когато всички го бяха напуснали, се дължеше на невъзможността да отворят вратата си: те изгубиха много време в безплодно усилие. Някой беше ги заключил отвън.

Никой ни тогава, ни после не узна истината за личността на загиналата: Рангел я не познаваше; Ладжович също казваше, че не можал да познае жената.

А за Замфирица ходеше слух — ловко пуснат от адвоката, — че побягнала в Турско.

XXI

ГОРСКИ СТРАЖАР

Тоя пожар занимава града цяла неделя. За причините му имаше само догадки. Също и изгорялата жена, намерена на въглен сред развалините, възбуждаше много предположения, всичките далеко

от истината. Немалко шум ставаше и около името на двамата юнаци — поручика Канелов, който сега се лекуваше от едно нараняване, получено при извършване подвига си и Ангела пожарникарят, на който тъмната биография дразнеше любопитствата. Стремски намери, че тая слава е опасна за Рангела, и три дена по-после издействува му служба горски стражар в Черешовица, дето сега имаше свободна такава — за да го отдалечи от столицата и бедоносната й атмосфера.

Рангел с готовност напусна Пловдив. Той се посели в колибата на предшественика си, в самата гора, до полите на Родопите. Там, на свободния въздух, близко до природата, той се усети добре, сърцето му се разпусна от постоянните страхувания, които изпитваше в Пловдив от всякакви опасни срещи. Но служебните задължения му теготяха. Той трябваше да лови селяните, що нарушаваха закона за горите, да ги дава на съд, да ги глоби и да пакости на хора, които нищо не му бяха сторили. Той би с удоволствие скубал брадата на поп Къна, но тия хора — какво имаше против тях? . . . На тоя полудив овчар, на тоя едновремешен разбойник, привикнал на воля, на гладувания и опасности, тежеше синджира на правилата, които бе длъжен да съблюдава и да прави да съблюдават. Често неволно изпъшкваше, като простян на сянка на някоя морава, той виждаше косматите върхове на Родопите. Тая волна душа копнееше в тая бездействена самотия . . .

Повече от три недели той вече изпълняваше новата си длъжност и всеки път, кога имаше възможност да я изпълни, сиреч да улови някой селянин с топор в забраненото бранище, тя му ставаше по-грозна. „Янкеседжия ли съм аз, та да се хвърлям въз мирните християни?“ — думаше си той сърдито. Често слазяше в Черешовица, но и там му се не харесваше; все щеше да срещне поп Къна, когото мразеше от Пловдив, а тук не можеше да търпи за лошите му хорати за Русия и за псувните му в селската кръчма. А през тия петнайсет дена поп Кън почти всеки ден идеше там по агитация за Доганскевия избор.

Действително, както явно и малко театрално беше съобщил на Стремски, доктор Догански бе си положил кандидатурата в Черешовската избирателна колегия. Това смело решение да излезе на борба с един силен по влияние и престиж противник беше в хармония с безпокойния и дързък характер на доктора, увлечен още от жарът на партийната страстност.

В Черешовската колегия докторът наистина имаше в поп Къна един влиятелен привърженик, предан агитатор, който дотогава даваше изборите, комуто искаше.

Този млад свещеник, патриот, безбожник, налапал се неразбрано със социализъм, в тайните на който го бяха посветили няколко изпъдени по неспособност гимназисти, аргосан някога, че бе изпсувал владиката Илариона в една сватба, дето бе играл ръченици, малоучен, но с ум лукав и остър, хипнотизуваше населението в тая околия и го държеше в ръката си, по-способна да се сбира в юмрук, нежели да ръси и благославя.

По този начин се обяснява самонадеяността докторова в една лоша психологическа минута, когато всичките шанси бяха противни. Народът се беше единодушно и по най-гръмлив начин изказал, че симпатията му е за Народната партия, на знамето на която стояха магическите тогава думи: „Съединение“, „Русия“. Народната либерална партия беше или изглеждаше отрицание тяхно. И тя почти не се опита да се бори против стихийното течение и ограничи борбата си само в стълповете на своите органи.

Един Догански излезе упорно да дели мегдана при избирателната урна с Народната партия — сляпо доверил съдбата си на агитаторския гений на пъргавия поп.

Рангел го видя само един път да заобиколи тъдява, придружен от попа и няколко селяни, на коне, и той чу как докторът, сочейки гората, която Рангел пазеше, каза им:

— Нà, давам ви я, сечете си. Тая е ваша гора . . . Само в неделя да се не засрамим.

— Няма да се засрамим, господине! — отговориха селяните.

— Московски ботуш не щем ний — каза поп Кън.

„Московски ботуш“ беше Стремски.

Рангел не разбра значението на поп Кьневото подмятане. Нов още тука, той не беше се запознал със злобите на деня, а интересите на политическия живот на страната бяха чужди на неговия ограничен ум, недостъпни и непонятни. Може би той беше един от малцината румелийци, които не бяха напоени с духа на политиката, обхванал цялата страна със силата на остра епидемия. Той не можеше добре да различи в какво се счукват интересите на двете партии и изборът на Стремски го оставяше студен. В замяна на разсъдъка у него простото българско чувство говореше. Той обичаше Стремски, защото го беше спасил; обичаше Русия, защото бе клала турците. В тия две симпатии съдържаха се всичките принципи, политическо верую и идеали на Рангела. По-нататък не знаеше.

Самият Стремски не беше се появявал тука.

Домашни грижи отвличаха в тоя важен час вниманието му в къщи.

Невянка беше трудна и освобождението ѝ се предполагаше тъкмо през тия дни. Влюбеният в нея, дълбоко и нежно привързан супруг не се решаваше да се отдалечи от къщи пред очакваното всеки час произшествие... Всички други интереси остаха на подирен план в мислите му, заняти единствено със съдбата на любимото същество и критическия час, който имаше да прекара Невянка.

XXII

ЕДНА РАЗВАЛЕНА ИДИЛИЯ

В събота после обед, тоест в навечерието на избора, Рангел седеше на сянка край гората.

Зададе се едно купе из пътя насам. Очевидно то отиваше за близкия манастир. Когато колата минаха край гората, те се спряха. Излезе оттам един господин и после една госпожа.

Те бяха Драга и Армодиадис.

Те тръгнаха из гората да се разхождат, тясно хванали се подръка. Рангел разбра, че са мъж и жена. Те приказваха и се смееха. Драга се кикотеше, сияюща от младост. Когато се повръщаха, тя се спря и попита Рангела:

— Добър вечер, момко: какво чиниш тука?

— Горски съм — отговори Рангел свенливо.

— Ах! Пък аз помислих, че е един поет, любител на природата! — изсмя се тя към другаря си.

— Този е нов, не е онзи, който преди беше. Види се, тогова е пратил Стремски, за да му агитира — забележи Армодиадис.

— С кого се бори той?

— С доктор Догански, по-добре с поп Къна! Поп Кън ще му натрие носа... Сега е разгара на агитациите.

— А? — обърна се Рангел, като помисли, че нему казват нещо. Усмихнаха се.

— Как те викат тебе? — попита господинът.

— Ангел — каза Рангел, като стана прав.

— Ти да не бъдеш пожарникаря, дето се качва по стълбата?

— Ние сме.

— Коя беше оная жена? — попита Драга любопитно.

— Не знам — отговори Рангел.

— Хубава ли беше?

— Не я видях, госпожо!

— Костаке, аз да бях в нейното критическо по-

ложение, би ли направил като негова милост? — попита Драга шеговита.

Костаки се подвоуми малко, па каза:

— Без друго. Колкото и да беше силен пламъка на пожара, оня и на моята любов е още по-силен.

— Истина? — изсмя се Драга.

— Аз за тебе съм готов да ида не само в пожар, а и в ад. Но ти си толкова aimable, че ме повика в рая. Впрочем, ангелите и не живеят на друго място.

— Ласкателю! — каза му Драга, като галено го перна по лицето с веера си.

Той я улови и звучно я целуна.

Рангел, изчервенял, се отдалечи. Той не разбра нищо от тоя игрив разговор, но действието му се видя непростимо неприлично. Влюбените, хванати под ръце, отиваха нататък. Драга високо чуруликаше. Рангел помисли малко, погледна ги навъсен, като си спомни, че тия хора казаха нещо недобро за Стремски, па се повърна към тях.

— Господари — каза той, — излезте из гората.

Те го погледнаха зачудени.

— Защо?

— Аз вардя тая гора.

Изсмяха се.

— Та ние ти не пипаме гората бре, хондро!

— Тук се не целуват!

Лицето на горския стражар прие лошо изражение. Погледът му светеше диво.

Костаки хвана подръка Драга.

— Quelle brute! Allons, ma petite! — каза той презрително и поведе другарката си към купето.

Рангел изгледа колата, додето се изгубиха зад дърветата. Тогава му хрумна на ума, че тоя господин може да е някой големец, и се обезпокои.

— Ако ме извадят? — помисли си той.

И той се простря под едно дърво и се замисли, с поглед вперен в небето. После прибави:

— Па може и да ме изпитват кой съм.

И грижа налегна душата му.

Не, и тука му ставаше тясно.

— Някъде, дето няма хич хора — помисли си той.

И той гледаше с наслаждение Родопите, позлатени тук-там от последните лучи на вечерното слънце.

XXIII

ГОСТИ В КОЛИБАТА

Мръкваше се. Първите звезди заблещукаха на небето. Вечерникът тихо шумолеше из трепливите листа на дърветата. Сладкия сумрак на лятната вечер пълнеше усамотената гора. Рангел се прибра в колибата си, запали си виделото и седна да вечеря, с каквото имаше. Той рядко спеше в Черешовица и обичаше да нощува повече тука, нощите бяха още хубави и сърцето му се чувствуваше на мястото си и биеше равно в това пущинашко жилище.

По едно време сред обикновеното шумолене на дъбравата той разпозна и друг шум — шум от човешки стъпки. Веднага вратата се отвори. Влязоха четворица души. Те бяха с погрознели и груби лица, облечени вехто, в потури и елеци — рухото им беше македонско. Двама само въз гащите вместо салтамарки носеха сетрета. Един носеше капела. Рангел ги изгледа учудено.

— Бре, шопе, ние со свещ те бараме! Едвай те изнайдосме. Бре, не ни познаваш море? — викаше единият от гостите — с капелата, мъж на трийсет години, висок и с кокалесто, бърчаво лице.

— Мерджан! Ти ли си бе? — извика Рангел, като позна госта.

— Аз съм; ето и Климета, ето го и Орда... Ето и тоя брат — Петко. Собрахме се пак... Си чул ти? Крастàвите магарúня преко девет ридища се подушует!..

— Седнете, къде се дявате от толкоз време?

— Е, харно ли си, как се поминваш? Царски чиновник си сега. Добре ли си?

— Добре: кога пита и плоска, кога сух хляб и рогозка — отговори Рангел шеговито. — А вие какво правите? Какво ви гони насам? Гладни ли сте?

— Не щем. Занаята си го тераме, не го заборавя-

ме како тебе — отговори Ордо, като извади кутията да си прави цигара от ситен тютюн.

Старите родопски другари на Рангела се разположиха като у свой човек и си разказваха скитанията и приключенията, откак се разделили с него. От шест месеца живели в Пловдив от работа и кражба; а единият от тях е бил и стражарин два месеца. Но откак претупал едного и му взел парите, напуснал службата. Всичко това си разказваха открито и свободно и Рангел ги слушаше с участие. Той само се навъси от последното действие.

— А бе, цинцарин беше, грък ли, каков — не знам. Ама не беше българин — поясняваше Мерджанът.

— Нали не е бил турчин — бил е християнин. Магаре си Мерджан!

— Магаре бех, наистина.

— Сега вече рекохме да оставим Автономията, оти се умирисахме у нея, и да идеме да подишаме в Доспата, в нашата майкя рождена — каза Климе, най-възрастния от тях, човек с широко в челюстите лице, със зверовито изражение.

И бившите харамии разправиха, че вече в Пловдив стоенето им станало опасно, па и съвсем оголели. Хеле случил се пожара, та пограбнали по някоя дрешка, па и по някой ценен предмет — когато ги изнасяли на улицата стопаните. От това се обясняваха и сетретата, и капелата над македонските руха. Един гледа сватба, други брадва.

— Само не знаем каква беше оная жена, дека в Огино изгоре. Клетницата.

— За нея само да ви не е жал — каза Рангел, като се навъси.

— Познаеш ли я?

— Една вонта. Тя стана причина да се обеси мъжът ѝ. За нея не жалете!

— Да си жив, шопе, олекна ми на душа... — каза Мерджанът, като погледна значително Петка.

Рангел забележи това.

— Бре вие да не сте запалили къщата? Дявол ви взема!

— Сакън, шопе, оти се огрешаваш?...

— Ами ти нема ли да дойдеш с нас? Ние за тебе идем — каза Ордо.

— Къде с вас?

— За Доспата! Да пошетаме малко. Тук ще ни липнат...

Рангел се замисли.

— Що му мислиш? Я фърли тая тенекия. Ти за пъдар ли си? — каза му Мерджанът, като потегли плаката му на горски стражар, пришита на дрехата му.

— Какво ще чини? Ако не е пъдар, ще стане кокошар като нас — отзова се Ордо.

— Право. Юнаците немат работа тука. Хайде в планината.

— Имаме още цел месец лето... Ще търкулим преко неколко турски глави. Плюй, шопе, на тая тенекия, нека да я окачат на некой будала... Срамота! Хайде, нарочно идем...

— Хайде ела с нас, да певаме пак: Йованке, Йовано! — каза Ордо.

Рангел не отговаряше нищо, а само сучеше люто мустаци.

— А бе зима иде скоро — забележи най-после той.

— В Кюстендилско ще минем, като дойде зима; па напролет — в Македония. Като нас люде не се застояват много на едно место. Ще ти познаят косъма най-после... Па като влезеш в дупката, ще речеш: що не послушах това магаре Мерджана? Ако загине човек, барим да загине юнашки, за Македония.

— Аз ще дойда с вас! — извика изведнаж Рангел с блеснал от решителност поглед.

И нему му стана светло и широко на душата. Той сега виждаше края на своето утеснение и мъка, на своите вечни страхувания от полиция.

Дружината дойде във възторг; всички го целуваха. Още утре ще тръгват. Тая нощ ще преспят в колибата. Но Рангел не беше си взел още платката, а пари нямаше. Македонците и те се оплакваха. Обувките им бяха продънени, па и храна нямаха в планината; а каракачаните прибираха стадата си вече. Тая грижа ги занима най-много. Размислиха ня-

ма ли тука нещо да оберат. Дойде Рангелу на ума за мъжът и за жената, които заминаха за манастира... Но сега портата беше затворена и само утре я отваряха според манастирското правило... В село? Рангел мислеше. Внезапно едно вдъхновение озари ума му.

— Вие стойте тука, аз ще ида в село — каза той.

— Намери ли му клупа? — извика Мерджанът... — Аферим, шопе!

— Нема ли да викаш другар!

— Земи моята кама, шопе!

— Имам! Нищо ми не трябва — и Рангел излезе.

XXIV

ХАРАМИЙСКА ВЕЧЕРИНКА

Харамиите остаха сами. Те се излегнаха и се загълчаха.

Навън беше съвсем тъмно. Черни облаци закриваха небето. Вътре в колибата въздуха изстиваше. Гората отвън шумеше от вятъра. Скоро заръси дъжд. Той затупа по покрива на колибата. Няколко капки процедиха и паднаха по лицето на задрямалия Климе. Македонците се изсмяха.

— Ордо, я попей... Нека се разсоним, оти дождòт приспиет — каза Мерджанът.

И другите го поканиха. Климе стана, готов да слуша.

Ордо беше певец и обичаше да пее, затова не чака повече канене. Той си облегна главата до стената, опря си лява ръка на пояса, примижа и запя гласовито:

Не витай се, не кърши се,
Йованке, Йовано,
како змия низ тревата,
море, моме момино;
како змия низ тревата,
Йованке, Йовано,
како риба низ водата,
море, моме момино.

Како риба низ водата,
Йованке, Йовано,
како конче невянато,
море, моме момино;
како конче невянато,
Йованке, Йовано,
како юне непрегнато,
море, моме момино!...

Дружината слушаше с наслаждение певеца.

Отвън изтопурка кон. Всички се ослушаха. Мерджанът, най-храбрият, извади си камата, отвори вратата и погледна. Пред колибата спираше един конник. Той веднага слезе и каза:

— Добър вечер... Мога ли да се подслоня?

— Нема тука горският — каза недоверчив Мерджанът, като се взираше в непознатия.

— Няма нищо, пуснете ме. Дъждът ме измокри — каза непознатий, като върза коня си под стряхата.

И другите македонци назъртаха от вратата.

— Пущи го! — казаха те. Видът на непознатия ги успокои. Той нямаше нищо полицейско. Един бледен момък, с шапка, облечен в сиви шаячеви френски дрехи.

— Накъде, ако е рекъл господ, господине? — попита Петко.

— За Саръкьой. Застигна ме дъждът. Добре, че беше колибата — отговори конникът, като изглеждаше тия странни хора, събрани в това усамотено място.

— А вие какво правите тука? — попита ги той, като си извади папироска. „Мигар са и те агитатори на Стремски?“ — мина му през ума.

— Правим си кейфа! Нали чуеш? Певаме... Ордо, залови пак некоя друга! — каза Мерджанът.

В това време Климе пак опря глава до зида и заспа.

— Климе, не климай! — каза му Ордо усмихнато, па захвана друга песен, като че го припява:

Море шчо ме дремка, лудо, шчо ме дремка,
шчо ме дремка ле навалило?

Море дал'да легнам, лудо, дал'да легнам,
дал'да легнам ле, да приспиям?
Море или песна, лудо, или песна,
или песна ле да запеям?
Море или коня, лудо, или коня,
или коня ле да разиграм?
Море или сабя, лудо, или сабя,
или сабя ле да натъгнам?

И песента чудно звучеше в тоя нощен час, при исото, което ѝ държеше дъждовний шум.

Гостът, твърде доволен, извади плоска от пазвата си и подаде на певеца. Смукнаха и другите по глътка ракийца. Това още по́ одушеви дружината. Предложиха да пеят всичките „Македонец жално пее". Колибата гръмна. Гостът придружаваше също. Македонците силно се разчувствуваха. Климе хвана да подсмърча. На бърчавото лице на Мерджанът се търкулнаха сълзи. В кокошарите пловдивски оживяваше патриота македонски. Когато песнята се свърши, Мерджанът си отри сълзите с оваляна кърпа и каза на госта:

— Господине, от тебе нема шчо да скриеме: ние сме македонски въстаници и отиваме, за да ослобождаваме Македонията.

Гостът даде да си направят по една цигара.

— Да си жив и здрав. Немаш ли и малко парици? — попита Климе.

— На́, цървули немаме, господине — допълни Ордо. — У мене песни колкото щеш . . .

— Обрал съм се и аз.

Мерджанът разменяше няколко думи по арнаутски с Петка.

Това се видя подозрително на конника. Той извади часовника си и погледна.

— Аз да вървя, дъждът престана . . . — каза той, па подаде ръка да се прости с македонците.

— Добро видение!

— Дай да се целунем! — каза Мерджанът, па сграбчи госта и се целува́ с него в устата.

— Адио! — извика той . . .

— Дай ми часовника! — каза конникът, като ви-

дя, че часовникът му се умъкна в джеба на Мерджана, който го беше отпънал из жилетката му при целуването.

— Няма нищо де, остави ни го за спомен!

Момъкът повтори сърдито искането си и стисна с ръката си потурите на Мерджанът.

Македонецът го изгледа сопнато.

— Тъй и тъй сме приятели, да не развалим калимерата? Тука е балканът, царството на горските пилци. Като ти забия нещо в гушата, нема да мръднеш. Или мислиш, че аз не зная едно шчо? . . .

— Хай върви си, докъд ти стои коня, християнино — каза му и Климе.

Гостът пребледня, излезе, без да каже нищо, и се метна на коня си.

— Не забравяй Македония, господине! — викаше му някой.

Той веднага се изгуби из гората.

— Он е море! — каза Мерджанът на Петка.

— Не е он — отговори Петко.

— Па он е море, познаф го!

. . . . . .

Вечеринката се свърши.

Харамиите скоро захъркаха.

XXV

КОЙ ЗАПАЛИ?

Последните тъмни думи на македонците имаха свръзка с пожара в Пловдив. Тук му е реда да разправим причината му.

През това лято в Пловдив ставаше доста силна агитация за повдигане македонско въстание, вдъхновител и главатар на която беше доктор Догански.

Тая роля изнасяше на неговите лични и партийни сметки. Македонското вълнуване в страната пакостеше на новото правителство, като го туряше в трудно положение към населението и към Портата. Македонските патриоти, които въздишаха да видят свободно отечеството си, готови за борба и жертви, се

събраха около ловкия политически деец, чието обаяние растеше. То беше особено силно въз едно македонче, Лечев, помощник на ковчежника в едно местно ковчежничество, момче с гореща глава, винаги занято с идеята за изпращане чета в Македония. Докторът работеше усърдно въз неговото патриотическо въображение и успя да го запали дотам, щото през юния, когато заместяше ковчежника, вземал месечен отпуск, македончето на три пъти изтеглюва́ значителни суми из касата, които повери в сигурните ръце на доктора, за да послужат на устрояване чета. Сам Лечев щеше да влезе в нея и да мине в Македония. За да се заблуди временно контролата, Лечев подправи документи. Бедните македонци нагънаха доктора, като узнаха, че разполага със средства за Македония; тяхната ревност се усили и неговото значение още повече . . . Когато докторът разнесе до петдесет лири, сумата беше шестстотин — той обяви Лечеву, че всичките пари са отишли по приготовление македонското движение, но че то трябва да се отложи на́пролет, за причини, които момчето намери убедителни. Докторът вложи в банка парите на свое име. Когато получи разписката, той я тури в пазвата си и каза тържествующ:

— Народът и Джобът!

Той прилагаше в дело своят възделен принцип.

Липсата на парите не закъсня да се подуши в ковчежничеството — още през августа. Подозрителните документи бяха предадени на изследователя, Лечев биде затворен, разпитан и после освободен под поръчителство. Догански се намираше в голямо безпокойствие от тоя изход на работата. Лечев без друго щеше да бъде осъден. Впечатлителен и слаб, той рано или късно, в часовете на унинието в затвора, щеше да обади моралния си съучастник. Докторът постоянно чувствуваше главата си под тоя дамоклев меч. Той реши да отстрани бедата от Лечева и от себе си, като изтръгне документите из ръцете на правосъдието. Цачо, бившият му телохранител в Брегово, писец сега в окръжний съд, напразно се беше опитвал да извлече опасните книжа. В деня на по-

жара той съгледа, че Никифоров, съдебният член, натоварен с докладването Лечевото дело, взема го и го занесе у тях си да го изучва. Узнал това, докторът му поръча́ още тая нощ да изварди Никифорова и да грабне книжата. Цачо се вмъкна още по девет часът в стаята на Никифорова, когато той беше още на вечеря; но по никой начин не можа да отвори чекмеджето на масата му, дето бе скрито делото. Присъствието на хора в съседните стаи не му позволи да прави шум чрез разбиване. Тогава в смущението си, без да мисли много, той натрупа куп хартии и вестници под масата, изля въз них газта из ламбата, увря отдолу един запален кибрит и излезе.

Опасните документи, прочее, станаха на пепел заедно с две къщи и със Замфирица.

Подир изчезването на единчките веществени улики против Лечева, съдебното преследване, естествено, се прекрати и всяка беда се отстрани.

Не съвсем обаче: двамата македонци бяха видели Цача, когато излазяше из Никифоровата стая, след като и́ даде огъня. Защото те в същото време обираха кабинета на Ладжовича, като го бяха заключили предпазливо в спалнята му.

Одевешний гост беше Цачо — сега агитатор Доганскев.

XXVI

ПОП КЪН

Между това поп Кън беше още в Черешовица. През тия двайсетина дена, особено напоследък, той има́ скръбта да се убеди, че неговото влияние е много спаднало. Главний център, село Черешовица, беше се отметнал към страната на Стремски; така сториха и другите села. Идеята за съединението, посилна на тоя час от всякакви лични симпатии и съображения, беше спечелил за Народната партия и тая колегия, досега упорито вярна на другата партия. Даже пролетес, подир отиването на Алека Богориди, стана и тука малък, нестроен митинг за съе-

динението, последният. Предано и послушно на попа въпреки всичко остаяше родното му село Саръкьой, от триста и петдесет къщи. Тоя безбожник и грехов-ник беше някога събрал пари с просия и изградил черква на селото си и едно училище. И то му бе остало благодарно. Със Саръкьой поп Кън собствено печелеше победата. Метне се на коня си, повлече петтестотин души дисциплинирани избиратели, без да остави ни един в село, иде в Черешовица, дето беше избирателния пункт, загради урната, разтласка, раз-псува, сплаши противниците и вземе избора. И влия-нието му така беше грамадно в тая околия. Той ко-леше, той бесеше.

Тая вечер попът беше много налютен в селската кръчма. Възбуден силно от препирнята с първенците селяни и от виното, той псуваше Стремски, псуваше Русия, ругаеше Гаврил паша, „турския чабукчия", заканваше се на черешовци, които миришели вече на „козе месо", да ги смаже утре със своите саръкьой-ци. Черешовци негодуваха, но не смееха да се ока-чат с него, като знаеха буйността му.

— Ти плачеш за Алека паша, а ние няма защо да плачем за него, ами сме с Русията — отговори му кметовий помощник.

— Аз... тамо ней, на вашата Русия! — извика поп Кън вън от себе си при чуването тая дума, зло-кобна за неговото величие.

— Ти да мълчиш! — обади се един от първенци-те, като го устрели с гневен поглед и от яд счупи лулата си в дъската. — Ти да мълчиш, попе, че пак ще те аргосат.

Попът кипна.

— Да ме аргосат? Кой? Владиката?...Аз на вла-диката плюя!...Па и на аргосът му, па и на госпо-дът му!

Тук селяните скокнаха като ужилени: равнодуш-ни като всичките български селяни към въпроси на вярата и нейното достолепие, сега селяните се възмутиха. Тая нечувана псувня, това богохулство, изказано от един божи служител, който им четеше евангелие и им даваше комка, потресе душите... Те се изгледаха учудено, като че се питаха какво тряб-

ва да направят. Но благоразумието или страхът от мстителния поп, въоръжен с револвер сега, ги удър-жа от енергически постъпки.

— Ти си пиян, Кьне! — забележи му помирително един старец.

Селяните си шушукаха и се готвеха да излязат. Поп Кън дойде в бяс.

Желанието да оскърби още повече селяните, да си отмъсти чрез презрение на най-светите и дели-катни чувства го облада с неодолима сила. Охулва-нето на бога не го удовлетвори; той внезапно стана и каза със светнали очи:

— Казах ви, че миришете на „козе месо" и сте „ботуши". Утре ще ви стъпча! Този кой е? Великият ботушар!

И като каза това, попът откъсна от стената об-раза на императора Александра III и го скъсá.

Селяните го погледнаха настръхнали. Сега това беше по-страшно от богохулството.

— Ти си полудял бре! —казаха му...

— „Щуро се попи, лудо се калугери!" — изръм-жа един гърбав чорбаджия.

Кметовия помощник, с наежени мустаци, рече му:

— Ти слушай: утре да се не явяваш тука!... Хай да си излезем бре!

И на поканата му всички селяни излязоха вку-пом. На улицата, до един плет, те дълго си гълча-ха. После се извика: „На общината!" — и пак ку-пом отидоха нататък — очевидно, събрание щяха да имат на кметството...

След един час няколко конника селяни излазяха от село по разни посоки.

XXVII

ПРИБЕЖИЩЕТО

Поп Кън плати на кръчмаря виното, с което по-черпи селяните — изруга го за смелостта, дето ис-каше пари и за скъсания образ на царя, и влезе в двора, та си отвърза коня, стегна го и го изкара

на улицата, за да тръгне още сега за Саръкьой да нагласи до последните подробности юруша, в който щеше да тласне своята войска утре, увеличена и от верните уломки на две още села. И тоя път той се надяваше да има числото на своя страна, защото останалите села, които гласуваха в Черешовица, та и самата Черешовица, равнодушни към гражданското си право, слабо ходеха на урните и предпочитаха кръчмите. На тая ленивост поп Кън разчиташе сега.

Когато туряше крак на стремето, в тъмнината попът видя двама хора, че идеха тичешком. Той спря. Приближиха млада госпожа и един господин, и двамата запъхтени.

— Дядо попе, отивахме у вас! — каза мъжът.

Поп Кън го позна.

— Костаке, вие ли сте? А, госпожа Лостарева! — извика смаян попът, като позна и Драга.

При отдалечената и слаба светлина, що стигаше от прозореца на кръчмата, попът можа да види, че Драгината премяна се намираше в голяма безредица: капелата ѝ висеше настрана на главата, удържана от една карфица, косата ѝ разхвърляна, ботините ѝ потънали в кал, опръскала и полите на роклята ѝ.

Костаки взе настрана попа и му обясни в кратки думи положението. То беше такова: Армодиадис бил излязъл с приятелката си на разход до манастира в купе. Лостарев бил в Хисарско по избора си и не се предполагало, че ще си дойде тая вечер. За нещастие това станало. Подушил работата у дома си, Лостарев се спуснал към манастира, пресрещнал в мрака купето при гората, като се връщало за Пловдив, и спогнал с револвера си изхвръкналите навреме из колата любовници, които припнали към близката Черешовица, за да намерят спасение у попа, гонени от побеснелий от ревност и гняв мъж.

Поп Кън, при всичкото си одевешно възбуждение и бързане сега, схвана веднага положението. Той реши да помогне на бежанците в тоя труден миг и да отстрани възможно нещастие.

— У дома да скрия госпожата — не бива. Лостарев знае, че сме приятели, и право у нас ще дойде. Пък аз и не мога да остана сега у дома, видите,

тръгвам за Саръкьой, припряна работа имам. Но на друго място да я турим: то е още по-безопасно.

И той пошушна Армодиадису.

— Много хубаво, благодаря.

Костаки стисна поповата ръка.

Попът му пошушна:

— Все лъскави ги търсиш... Знай Аврам де копай корени... — и той се усмихна и смигна към Драга.

После притури:

— Ти ме чакай под оная стрешина, да ти дам ключа — и попът му посочи стряхата на една кръчма, затворена вече.

Той покани Драга и двамата тръгнаха бързо.

XXVIII

НЕБИВАЛИ НОЩНИ БОГОМОЛЦИ

Едновремешният харамия, станал преди малко пак такъв — Рангел, — като остави другарите си в колибата, дойде в село и се запъти към баба Йова, черковната шътачка и клисарка, и клепачка, с която се познаваше. Той я издебна, когато тя излезе из стаичката си за нещо, взе ключа на черковната врата от поличката, дето обикновено го оставяше, па отиде, та отвори черковата. Защото той реши именно черквата да обере.

Черквата беше тъмна. Само пред темплото мъждееха две кандила — пред образа на Исуса Христа и на света Богородица. Вътре в олтара, пред разпятието, друго кандилце блещукаше. Обикновено в тая бедна селска черква нощем не палеха кандила; само в събота срещу неделя, срещу литургия — ставаше изключение.

Рангел притвори вратата, като тури ключа в пазвата си, свали шапка, прекръсти се и се отби при левия пангар, в който беше черковната каса: Рангел беше видял, че епитропът там пущаше из дупка парите, що падаха от продан на свещи и от дискоса.

Да насили с ножа си чекмеджето, това дело за

Рангела беше една играчка. Той бръкна в чекмеджето, дето задрънкаха разни монети, и насипа ги всичките в джеба си. Като ги побара с пръстите си, той позна, че са все гологани, и сметна, че три или четири франка било сега всичкото черковно съкровище. Той се навъси за тая малка корист при такъв голям грях и за да ги уравновеси, отиде при иконата на свети Архангела, залепена на близкия стълп, за да откърти сребърния му венец.

Иконата стоеше в тъмно и Рангел трябваше с ръка да попипа по нея, за да намери венеца. Венецът не се откопчваше при всичките му усилия. Свети Архангел не даваше. Веднага Рангел с ужас се сети, че той обира своя светец! Тогава целуна иконата, отстъпи и отиде смело при олтара. Той реши да обере свети Никола, изправен с владишки дрехи, с жезъл в една ръка, благославяйки с друга. Белобрадият светител беше поп Къневия светец — Рангел бе чул случайно, че попът си прави денят на свети Никола. (Захар Народът преди четири години още беше по учен начин изтълкувал на попа, че той носи името на тоя светец: Кън — Кону — Колю — Никола. Виж чародействата на филологията!) Това беше доста, за да изгуби свети Никола благоволението му; после, на харамията се стори, че светецът даже имаше прилика малко с попа, в очите! Когато дръпна венеца и го откъртяше, старецът навъси челото си много и тъй строго изгледа Рангела с поп Къневите очи, щото му се стори, че оживя. Той плахо се дръпна и се огледа безпокойно. Внезапно ключалката на вратата иззвека остро в тишината, вратата подир това скръцна и се отвори и някой влезе.

Рангел отбягна и се потули зад един трон в сянка. Помисли, че е изварден, и несъзнателно улови камата. Скоро видя, че двама души идеха насам и единия приказваше. Той чу гласът на поп Къна, който се гневеше на баба Йова, че забравила да заключи вратата. Поповия другар беше жена. Те наближиха към олтара. При слабото осветление от двете кандила Рангел видя, че жената, която следеше попа, беше същата госпожа, що видя в гората.

— Защо води тая жена тука? — помисли си раз-

бойникът и веднага лоша мисъл му мина през ума, той неволно си спомни онова, което бе чул от покойния Митка. Поп „Чапкън"! — екнаха му в ушите пак думите, които чу в тълпата от митинга. Той беше зрител на едно светотатство. Усещаше, че мравки лазят по кожата му. Той се вслуша в думите на попа.

— Спокойни бъдете, госпожо, тука не се бойте.

— Страх ме е! . . . — шушнеше Драга.

— Тука сте в безопасност — ободряваше я поп Кън, като я хвана за ръката, — тука не може да ви търси той.

„Мъжът й, отвел я е от мъжът!" . . . — помисли си Рангел.

— Мене ми е драго, че можа да ви услужа — думаше й попът, като гълташе със сластолюбив поглед красивото уплашено лице на Драга. — Аз ви не осъждам и никой умен човек: любовта е дар божий, без любов се не живей . . . Питайте мене . . . Стъпайте о́пипом, да идем в олтара — казваше й той, като я водеше по каменните стъпала.

— Една жена в олтара? Грях! — каза си Рангел поразен, но изступлението му веднага дойде до върха си: попът введе Драга право през царските врата, когато тя инстинктивно поиска да мине покрай темплото, за да влезе през бочната врата.

Рангел настръхна. Затъпялото в тая груба душа чувство от християнско благочестие се пробуди с ненадейна сила. Обирачът на черквата се сепна и възмути против осквернителя на храма! Той стисна камата си, сви се като един тигър, който ще нападне жертвата си, и реши да се хвърли въз попа в олтара и да му забие желязото в гушата. За голямо свое щастие, попът веднага излезе и тръгна към вратата, дето се изгуби в мрака. Скоро тя се отвори, хлопна и заключи. Рангел вече не мисли́ за венеца на свети Никола, стана му някак си чоголно да остая в тая черква с тая жена. Отключи портата и излезе и той подир две минути. Той се радваше, че избягна страшното изкушение да окървави черквата. Навън беше тъмно като рог.

Скоро мина край общинската стая, която беше още осветена.

— Да обадя ли? — попита се Рангел.

„Да обадя!“ — помисли си той и приближи до оваляните и мътни прозорци. Вътре се мяркаха разни лица, ходеха, махаха оживлено и смесеният им глъч се чуваше на улицата неразбрано, с изключение на звучното попово име. Рангел приближи до един селянин, който току излазяше, и му каза:

— Хей, кажи на селяните, че поп Кън одеве влезе в черквата и скри тамка една млада жена. Търсете я навсякъде, и в олтаря!

— Кой си ти? — попита селянина в тъмнината.

— Не ти трябва. Кажи на селяните, че има жена в олтаря!

И Рангел бързо отмина и изчезна в тъмнината. Той излезе из село и се запъти през къра към колибата си, като забрави да заключи черковната врата. След половина час той стигна жилището си.

В колибата вече силно хъркаха четворицата македонски харамии, пътници утре през Родопите.

XXIX

КЪМ ЧЕРЕШОВИЦА

Сутринта, по седем часът още, из Саръкьой излезе армията на поп Къна. Тя се състоеше от няколкостотин души избиратели. Те вървяха в широка гъста колона из междуселския път и на места го преливаха. Един голям облак прах се виеше над тоя човешки поток и се движеше заедно с него из зеленожълтеникавата равнина. Повечето саръкьойци вървяха пеше с един червен байрак. Около трийсетина конника отпреде сякаш образуваха генералния щаб на избирателната армия. Пред тях, възседнал на бял кон, с вето военно седло, яздеше пълководецът — поп Кън — с калимявка, нахлупена на челото, с револвер, препасан на кръста под расото. Попът имаше твърде внушителен вид тъй и даваше бодрост на сляпо привързаните си другари. Цяла нощ той беше

употребил, за да ги дисциплинира, настрои и приготви за съдбоносното — за неговото обаяние — сражение, което щеше да се даде в Черешовица. Саръкьойци вървяха храбри и весели, уверени във вожда си и в победата, и с докторовото име на бюлетините в джобовете им. За да поддържа духа им, той час по час се извръщаше и пущаше по някоя демагогска фраза или остроумна смешка, или закана въз изменниците черешовци. Тоя енергичен човек не падаше духом ни една минута. Саръкьойци го следваха с чела, облени с пот от лучите на утринното слънце. Когато наближиха рътлината, отвъд която се криеше Черешовица, той ненадейно запя Ботевата молитва; подеха я по-младите и събудени селяни, начело с учителя. Тая песен, позната вече на ухото на саръкьойци, разнесе ентусиазъм из редовете им, чуха се провиквания, замахаха се из въздуха тояги и знамето се затресе: войнственото настроение се пробуди. Под хипнотизацията на тия странни, мощни, богохулни звукове тълпата се развълнува, те ѝ се сториха като един зов за борба против неприятел, който в данний случай беше Черешовица... Но попът дойде в истинско изстъпление — защото бяха свързани с една негова омраза — при следните стихове:

Не ти, комуто се кланят
калугери и попове
и комуто свещи палят
православните скотове.

Тука попът изтегли револвера и гръмна към небето.

— Долу Иларион!

После, по асоциация, от Ботевата молитва дойде на Ботевото минуване Дунава — за да я запечата с кръвта си. Тук вече учителят пое „Тих бял Дунав се вълнува“. Сега ентусиазмът порасте още; ратоборният нагон на попа пламна и се обърна в полуда при спомена за снощното спречкване с черешовци. Нему му се стори, че той е сега сам Ботев и плува с дружината си през Дунава, за да нападне неприятеля народен. В тоя психологически миг, кога учителят дойде до куплета:

Аз съм български войвода —
момци ми са тез:
ний летиме за свобода
кръв да леем днес.

показа се Черешовица в зелената си долина.

— Напред, момци! — извика яростно поп Кън, като посочи селото, както един генерал посочва крепостта, която ще се вземе с юруш. Па препусна надолу из изрития друм. Последва го конницата му, а подир нея и пехотата припна със знамето сред невъобразими облаци от прах, позлатяван от слънцето.

Преди да влязат в Черешовица, поп Кън заповяда малко почивка. После пак тръгнаха. Скоро колоната влезе в селото, изпълни улицата, измина я, като влачеше със себе си позлатения облак от прах, приличен на лучезарна слава, зави из една пречупена улица, която извождаше на мегдана, дето в училището щеше да става гласуването.

Когато колоната се озова на мегдана, тя се спря в нерешителност — пред нея всичкото пространство беше пълно със свят. Имаше там няколко хиляди души селяни избиратели, стекли се от цялата околия, за Стремски. Името на Стремски беше на всичките уста и на всичките бюлетини. Това беше едно море от хора, което шумеше, бръмчеше, клатеше се. То пълнеше мегдана, черковний двор, училището, околните улици и краят му се не видеше в полето. По полегатата рътлина, що се издига на изток от селото, чернееха се нови тълпи, които се спущаха насам. Поп Кън не очакваше това небивало стечение на народ. Появлението на саръкьойци очевидно се очакваше, защото множеството се раздвижи, главите се обърнаха насам, куповете хванаха да се притискат по-гъсто — и името „поп Кън“ се чу.

Поп Кън се сепна от общата нерешителност, той спря и си побара нервно брадата. После размени няколко думи с окръжающите го конници, за да им вдъхне дързост. Но другарите му, изтрезнели внезапно от одевешното си опиянение, гледаха плахо; па тихо възвиха конете си назад и разсякоха тълпата на пешите саръкьойци, учудени от това повръщане на генералите. Тогава една безмълвна паника настана: всичката саръкьойска дружина изфиряса в околните улици, като остави пълководеца самичък.

XXX

УРАГАН

Поп Кън видя, че е изгубено сражението, но той не беше човек, който да се реши лесно на позорно бягство. Пребледнял, с разтреперана рижа брада, с една ръка на револвера, той бутна коня и удари надясно на мегдана, покрай плетищата, и влезе в двора на околийското управление — началникът беше негов приятел. Тълпата го остави да мине свободно, само мърмореше и стана по-безпокойна.

Бедният поп не подозираше нито наполовина положението на работите, та тъй демонстративно мина пред множеството. Снощният селски съвет, събран в общината после поп Къновите буйства и закани в кръчмата, беше взел важни мерки, за да се попречи на саръкьойский натиск. Десетина души конници бяха тръгнали веднага по всички околни села, да разправят грозотиите, думани и вършени от попа, и да призоват избирателите да се намерят всички тоя път в Черешовица. Току-що излязоха скороходците, събранието узна за Драгиното вкарване в черквата. То отиде вкупом там и загащи в олтара уплашената до смърт Драга. Попитана, тя изповяда, че поп Кън я турил тука; но нейните уверения, че не е имало зла мисъл, никой не повярва. А тя се срамуваше да разкаже вследствие на каква драма бе поискала прибежище от поп Къна. Селяните дойдоха в ужас пред това ново светотатство на попа, който снощи бе псувал господа. Всичко това, притурено при омразата, която вече внушаваше със своята борба против народното желание: съединението, и псувните против Русия, събра ужасна буря над главата на попа.

Драга (която мъжът ѝ не дойде да я дири) заведоха да нощува у кметови, отдето след малко дойде и я взе Армодиадис с купето . . .

Сутринта цялата околия рукна към Черешовица: пратениците бяха извършили хубаво посланието си. Из многохилядната тълпа се разнасяше от ръце на ръце раздрания образ на царя и се предаваха ругателствата поп Кънови. Но негодуването нямаше граница, когато узнаваха за осквернението на черковата. Тази случка, преувеличавана до чудовищни размери, обикаляше из навалицата глухо и я разсвирепяваше. Очите светеха от ярост. Всички чакаха поп Къна да се яви, като смътно предчувствуваха, че има нещо да стане...

Сам той нищо не знаеше, занят цяла нощ с изборната агитация, и никой не дошъл в Саръкьой да обади каква буря се вие над главата му. Когато околийский началник му обади всичко, той побледня. Между това, сганта се преместяше насам и се валеше пред началниковата къща. Чуваше се зловещ шум, какъвто предхожда бурята. Някой, закачил го на прът, дигаше високо разкъсания образ на императора. В предните редове на тълпата беше Рангел с македонците, отложили тръгването си, увлечени от общото вълнение. Те хвърляха диви погледи в прозорците и търсеха попа, който се не показваше. Множеството растеше и се притискаше. Селяните извикаха на началника да отпусне попа да отговаря на народа или ще ги запалят. Бидоха донесени тенекии, пълни с газ!

Началникът, уплашен и безсилен с неколцината си стражари да отблъсне тоя раздразнен народ, помоли попа да излезе. На попа се бяха схванали челюстите от страх. Той не щеше. Той поглеждаше навън плахо тълпата, която се люшкаше като едно море. Виковете идеха по-гневни. Началникът молеше попа да излезе да се оправи, да прикроти народа... „Чуй, и двама ни ще изгорят живи!..“ — казваше той бледен. Две струи студен пот течаха зад ушите на попа. Той пак погледна. В тоя миг всичката тая сган, изгубила разсъдък и самообладание, упита от едно чувство, движима от една пружина, прихваната цяла от същата полуда, приковаваше очите си в прозорците. Никой не знаеше какво искат да правят с попа, но у всички се явяваше някаква непонятна жажда за

мъст, за изтребление... Зверското стадно чувство сливаше в едно тяло, разтресваше от една спазма тая многохилядна сган. Най-после той видя, че няма друго спасение, и реши се да излезе. Началникът поддържаше храбростта му с ободрителни думи, като полека го буташе към портата. Тя веднага се хлопна и заключи зад него. Като го видя извън на коридорчето, народа грухна като едно разсърдено стадо свини и се потисна насам. Цял лес тояги замахаха над главите. Попът, побелял като стена, изправи се горе на стълбите и искаше да говори, но шумното грухтене на навалицата изпълни въздуха и преднята тълпа се качи по стълбите и се спусна въз него, за да го хване. Попът измъкна револвера и го насочи. При тоя смел акт на самозащита тълпата се спря. Насоченото оръжие хвърли известна нерешителност в редовете ѝ. Но това трая само една минута. Свирепи гласове изхвръкнаха из тълпата:

— Дайте го сам! Дайте го сам!

— Той псува Русия!

— Дръжте го! Пребийте го!

Една вълна от хора, тласната от задния напор, се хвърли с гороломна сила въз свещеника. Веднага той се изгуби. Задигаха се, засваляха се тояги все на едно място. Навалицата зашумя ужасно и се натисна с дигнати сопи да приближи до онія, които работеха. По тоя начин напора изтикваше тълпата при стълбата, за да я замени с нова тълпа, която правеше като прежнята, додето и нея изхвърляше друг талаз от освирепели селяни. Стадното остървение ги подлуди... Те се наваляха, тъпчеха се един други, душеха се, за да стигнат по-рано до жертвата. Една хала от зверски бяс смиташе всичкий тоя хиляден народ в подножието на стълбата.

Подир половина час Черешовица опустя.

Кратковременний ураган се пръсна, като остави едничко свидетелство за своя опустошителен избух тука — едно безименно, сплескано и лепкаво нещо, състояще от смазани меса, строшени кокали, стъпкани членове в парцали окървавени дрехи и косми — отвратително купище, през което бяха минали сопите и краката на подивялата сган!

ЧАСТ ШЕСТА

I

ПО ЖЕНЕВСКО ЕЗЕРО

Тълпата излезе из Шильонский замък и си отдъхна с благодарение на свежия въздух. Пред вида на синето кристално езеро, на високите околни планини със скалисти чуки и плещи, обрасли със зелени гори и надвиснали над вълните, на модрото небе — тежките впечатления, възприети от посещението занданите на замъка със зловещите синджирни брънки на стълповете и тъмния кладенец-гроб, и от чутите мрачни истории, разказани от черномурото хубавичко момиче чичероне, отслабнаха, изгубиха се. Остана само един поетически спомен за един кът, увековечен от Байрона.

Параходът пак пое пътниците си и запори езерото. Той мина наляво от островчето с трите легендарни дървета, на което се е любувал Шильонский затворник, и удари право към срещний бряг, дето Буврè се гуши в подножието на планината. Замъкът бързо се отдалечаваше и рисуваше красиво над вълните със своите зидове, полазени от павой, остри сводове, кули, бойници. Отляво, зад Вилньов, се отвори гледка на Рона, която мътна се втичаше през зелени лъки в чистото езеро; на островърхата планина Dent de Midi и зад нея — на снежните гребени на Алпите. Отдясно пък — беше омайната панорама на синето езеро, обточено с низ селца и градовце, мило снишени под високите присойни стръмнини, живописно покрити с лозя на тераси, летни къщи, просечено от вратоломни железни линии, пълзящи отвесно от езерото до върха.

Пътниците в парахода — тоя параход правеше

обиколка на езерото — разходка прелестна, задължителна за всякой турист — бяха много, от разни възрасти, положения, народности. От Буврè се прибави и бръмчащий рой на пансионерките от едно девическо училище. Те завоеваха всичките седалища на кувертата, екнала от смехове, глъчки, прилични на цвърчения на врабци, и с възклицания „О!“, с които се захващаше всяка тяхна фраза . . .„Oh, quel joli tableau!“ „Oh, ma chère!“ „Oh, tu es drôle, Adèle!“ „Oh, mon Dieu! . . .“ „Oh, set anglais! Oh, quelles dents — des vrais crochets, ma chère!“ А розовите присмехулници кискаха звънливо, додето белобакий албионски син, който беше предмет на радостта им, увираше невъзмутимо носа си в бедекера и час по час дигаше очи, за да провери местностите с описанието им. Oh, voilà des russes! Oh, la dame est delicieusement jolie . . . Mais tu ne connais pas les russes, Josephine? Entende donc! — цвърчеше една прелестна девойка, като сочеше на другарките си изправените до заградата на кувертата Стремски и Невянка, които си говореха, гледайки на прекрасната картина на езерото и планините.

До тях две госпожи, една млада, плава и хубавица, с малки бели ръце, и възрастна, въздебеличка жена, приказваха, или по-добре, чуруликаха на божествено кръшният и руйният в женските уста френски език.

— О, каква щета, че контът не е тук! — казваше старата често.

— Но той не можеше да ни придружи, мамо! Занятия извънредни го задържат пленник сега в Париж — отговори младата.

— О, да!

— Ти чуваш, мамо? Тия са руси! — прошушна дъщерята на майка си и ѝ посочи с поглед двамата българи.

— О! И отлични руси!

— Обичам ги.

— Желаеш ли да се разговориш с тях, Жано?

Но Жана, със сръчността и свободната любезност, свойствена на френеца, вече питаше българката:

— Извинете, госпожо, за смелостта: вие сте руси?

Невянка погледна любопитно девойката.

— Не, госпожице, българи сме.

Найден подигна леко шапката си на двете френкини.

— Toujours russes; bulgares — c'est une espéce de russes!... Comme lui — забележи майката на дъщеря си.

— Представяме се: госпожа Дебройе, майка ми; Жана Дебройе — каза девойката, като си подаде малката ръка.

Назоваха се и нашите и се ръкуваха:

— Ако да беше пожелал конт Брадлóв да дойде с нас, ние щяхме да имаме удоволствието да ви представим и един ваш съотечественик. Но, за жалост, ние сме лишени от неговото общество — казваше майката.

— Конт Брадлóв е наш близък приятел, госпожо, и от вашето отечество — русин — добави Жана.

— Може би вие сте чули за него? — попита майката.

— За жалост, не сме имали честта да чуем за конт Брадлова — каза Стремски, като размени с жена си значителен поглед.

— При все това конт Брадлов е известен в своето отечество, неговий брат е губернатор на една област — каза майката.

— Те смешат руси с българи — пошушна Стремски на Невянка. — Вероятно, този е някой руски граф.

И Жана каза ниско на майка си:

— Каква си странна, мале: отде да бъдат длъжни тия любезни человеци да знаят всичките хора? България е голяма земя; я ми кажи ти кой е префектът в Марсилия?

— Твоето разсъждение е съвършено право, дъще — забележи майката.

Познайниците продължиха разговора си до загрáдата на кувертата. Речовитите френкини в скоро време ги запознаха с положението си и обстоятелствата си. Те бяха от Париж, охолни буржоа. Правеха разходка из Швейцария. Те не можеха да се наприкажат за чудните природни видове по Алпите. Колкото за конта Etienne Брадлóв — той беше студент

по медицината, запознал се с Жана от една година насам. Сега те бяха годеници, т. е. почти... Etienne не можа да вземе участие в разходката им, колкото силно и да желаеше, понеже го поглъщаха занятията по екзамена му. Старият конт — бащата Етиенов, беше богаташ милионерин. Братът на конта, губернаторът на руската... или българската област — френкините се бъркаха на тая почва — е по-стар от Etienne'a и това лято ще направи un voyage de plaisire до Париж. Не, непременно те — българите, — като дойдат в Париж, трябва да им дойдат на гости, на улицата Sainte Anne № 15. Те ще бъдат приети с възторг, празнувани!... Госпожа Дебройе има симпатия към русите... далеко преди да познае Etienne'a, един очарователен, благороден, млад русин, тоест българин... Enfin, c'est la même chose, n'est ce pas?...

Парáходът спирá при Евиан, наближи Тонон, френкините все приказваха, неизтощимо излиятелни, духовити, пленително остроумни и мили. При Тононското пристанище се простиха със Стремски и Невянка и излязоха на Тонон — за да „поглътнат въздухът на французката земя“, — защото почти целий южен бряг на Женевското езеро е французки. От брега госпожица Дебройе напомни с една чудесна приятелска усмивка на Невянка поканата на майка си да ги не забравят, кога дойдат в Париж.

II

СЛАВЯНСКИЯТ ЗВУК НАД ЕЗЕРОТО

Тука езерото е най-широко. На срещний му северен бряг, отдясно и ляво на Лозана, се редяха живописните, потънали в кичести зеленини селца, вили, шалета, благодатни кътове на мир и поезия, свързани с имената на славни мъже, които са гостували в тяхното лоно. Гледката въз езерото беше възхитителна. Гладката повърхност отразяваше светломодрата небесна синева. Високата планина над езерото се продължаваше в дълбините му, треперлива и бърче-

лива — от нежното клатене на синия вир. Хладният ветрец, целувал вечно снежните чуки на Оберландските Алпи, милуваше нашите пътници и развяваше космите над челото на Невянка. Параходът излезе пак нашироко. Когато зави зад носът на Ивоар, те видяха Женева, кацнала напето в дъното на езерото.

На едно седалище близо до тях се заговори руски. Те се обърнаха при чуването тоя роден звук. От няколко месеца те не бяха чули славянска реч, изгубени в океана на латинския мир. Там седеше и гукаше една двойка. Момък и девица. Момъкът, белолик, с черни извити вежди над черни живи очи; момата — много мила, стройна, с очи вакли, почти сини, тъмноруса коса и звучен глас. Тя беше облечена спретнато, просто.

— Облог правя, че момъкът не е русин — забележи Найден.

— Наистина, по физиономия не прилича ... Чакай, та той и произношение има не руско. Той произнася мы твърдо, както всички българи, които говорят по руски — каза Невянка, като се вслушваше.

— Аз съм уверен, че е български студент. Тук в Женева има много наши студенти.

В това време рускинята казваше:

— Енчев, дайте, пожалуста, бинокл — като се взираше в един параход, който се задаваше отсреща.

— „Енчев"! Това е българин — каза Найден, — чу ли?

Невянка потвърди.

— Ние можем да рискуваме да го попитаме за Киркова: четири дена назъртаме да срещнем българин и напразно ... Само утре сме тука ... Как мислиш, да обезпокоим ли тия вероятно влюбени и щастливи славяни?

— Можем. Ние сме пътници. Па и мене отдавна ме сърби езика да погълча руски ... А тая рускиня прилича силно на една моя съученичка в Николаев, но не е тя ...

Стремоки приближи към двойката и като поздрави вежливо, каза на момъка по руски:

— Извинете, чувам, че говорите руски ... Позволете, вие сте тука студент? ...

— Да — отговори оня, когото рускинята нарече Енчев, като изгледа любопитно българите, когато другарката му втренчи очи в Невянка.

— Извинете за моята нескромност: не сте ли българин?

— Да, българин. А вие — също? — попита студентът по български вече.

— Да, от Южна България.

Студентът стана.

— Драго ми е: Енчев! — и подаде ръката си на Найдена и на Невянка.

И те се назоваха.

Енчев ги запозна и с другарката си: мадмоазел Вера Василиевна Римницова, дъщеря на един от професорите в университета.

Захвана се много задушевен разговор. Енчев се оказа крайно приветлив момък. Той им говори за българите студенти в Женева, за живота им, за себе си. Той бил родом от Дряново и следвал курса на философията. Той попита за новини от България, които Стремски не можеше да му даде, като я беше напуснал отдавна.

Енчев впрочем само тъй попита: той се малко интересува от политиката. За него — науката. Науката трябва и на България. Широки полета за духовна деятелност. Младите сили към тях трябва да се стремят ... Политиката е шум и страсти. Науката е безценен вклад, който не гине ... А малко ли има да се работи, да се изследва, да се изучава, да се посява, да се гради? Ето защо той ще се посвети само на научна деятелност и за нея само се готви тука ... Политиката нека я вършат други. Тя е тъй лесна! И жал, колко умове силни и дарби, и полети благородни затъват в тинята на политиката и умират! Доста политика: наука повече, знания, светлина! ... Гетевите предсмъртни думи: „С в е т л и н а , с в е т л и н а д а й т е!" — на България най-много приличат да ги казва ...

И мадмоазел Римницова твърде мило се загълча с Невянка; тя не преставаше да я хвали за нейния руски език — повече да я ободри, защото Невянка ужасно се запъваше. Тя била от Воронеж, но баща

ѝ бил професор тука и мосье Енчев се столувал у тях. Питá я за впечатленията ѝ от Швейцария. О, това е чудна страна, вечен магнит за милионерите, за поетите и за любовниците (Вера се усмихна щастливо); препоръча ѝ да се качи на Монблан, поне до Petits-Mulets, щом обича планинските възлази. О, то е чудесно... Шильонският замък не ѝ направил онова впечатление, което очаквала. В поемата на Байрона той е по-страшен и по-поетичен:

На лоне вод стоит Шильон;
Там в подземелье семь колонн,
Покрити влажним мохом лет...

И без Байрона тая обикновена кула би остала забравена. Сега привлича поклонници от цял свят. Не Бониварова участ ги тегли тука, а геният на поезията; на магията на творчеството идат да се поклонят... Само поезията може да даде безсмъртие на световните неща... Вера обича силно поетите; от френските ѝ се нрави Мюсе — поет на сърцето, — от руските обича Лермонтова, но сега предпочита Надсона: поезията му е благородна въздишка на една страдающа душа, наудовлетворена от настоящето, но през мрака на песимизмът си вижда зарята на светло бъдеще... При все това Надсон оставя тежко впечатление. О, не са жизнерадостни руските поети — днешни. О, друго е Хайне. Тя го люби страстно, но на немски. На немски е чуден. Например, Борът му:

Ein Fichtenbaum steht einsam
Im Norden auf kahler Höh.

Божествен просто. Кристална музика на гранитен стих... О, тя се изражава като символистки поет! Впрочем, Вера се интересува и с философията, и със социалните науки; женския въпрос — също. О, той сега занимава мислещите умове в Русия. Тук има няколко курсистки рускини по медицината. Образовани дами и които съставляват Русията за нея... Как се струва на госпожа Стремска типа на швейцарките? Не е хубав, нали? Сякаш природата, ревнива да запази обаянието на своята красота, скудно е надарила с нея швейцарките... Особено в тоя кантон: положително грозни. Даже има гушави! Като в Кавказ!... Но, разбира се, никой не иде за швейцарките, а за Швейцария... Какви са българките? Енчев уверява, че не са хубави, а тя вижда сега, че той нагло лъже (и тя се любува на руменината, излязла по бузите Невенкини). О! Тя би желала да иде в България. Енчев ѝ хвали чудесните планини, долината на розите и простодушните нрави... Жал, ако тоя прекрасен народ падне под зависимост на Русия. Нека се пазят българите, да се не сливат във великото руско море... Впрочем, Енчев я успокоява в това отношение. Тя обича България като своя родна страна и затова нейното удоволствие е велико сега — да стисне ръката на една прелестна българка.

Додето траеше тая двойна беседа, параходът стигна до брега и тълпата се изсипа на набрежието при Jardin des Anglais. Слънцето, залязло зад Юра, осветаваше с румено сияние само Монблан в дъното на кръгозора. Студентът и Вера поканиха познаниците си да ги посетят утре. Те поблагодариха, но не дадоха положително обещание: имаха да направят една разходка до Ферней, за да се поклонят на Волтеровата къща и да намерят Кирковата, за която Енчев им даде потребното насочване, а вечерта щяха да тръгнат с увеселителния влак за Париж.

Скоро Стремски и жена му остаха едни във върволяка, който се стремеше към моста над Рона, минаха го, като една минута се наведоха над зелените като смарагд вълни на реката и запътиха се през rue des Alpes, за да отидат на гостилницата си Hôtel de la Monnaie, близо до гарата.

III

В СТРАНСТВО

Описаните горе сцени ставаха в началото на августа 1885 година.

Стремски и жена му бяха напуснали Пловдив още през октомврия миналата година и оттогава досега остаяха в странство. Тежки и съкрушителни домашни беди бяха налегнали честитото дотогава семейство... Скоро подир черешовский избор, още под шемета на потресването от зверского умъртвяване поп Къново, Стремски с Невянка имаха скръбта да изгубят внезапно Александърча, отнесен от дифтерита вътре в три дена. Това ново потресение и злощастие се отзова лошо на Невенкиното добиване. То излезе нещастно и последвано от тежки боледувания, изострени още от нравствената убитост и нервно разстройство на родилката. Благодарение обаче на своя здрав организъм и на грижите на доктора Дъбинова, Невянка подир три недели се съвзе и остави леглото; през всичко това време Найден, потопен в скръб и грижи, не остави ни минута страдающата, забрави всичко друго, петимен само да спаси здравето Невенкино. Естествено, изборът в Черешовица не стана (всички други обаче станаха мирно и в полза на партията му) и Стремски не можеше тая година да влезе в Областното събрание като представител. Та той и да можеше, не би влязъл: интересът на Невенкиното здраве го повика другаде. Настъпваха есенните дъждове и мокроти, след които идеха зимните студени мъгли и мразове. Докторът настойчиво посъветва на Невянка по-хубав климат, за да се избягнат опасностите от лошото време за нейний още чувствителен и обезсилен от кризата организъм. Реши се презимуване в Северна Италия. По тоя начин Найден и Невянка още по Димитровден се намериха близо до Сан Ремо, в едно селце до Средиземно море и заслонено от приморските Алпи. В тоя топъл, огряван от слънцето кът престояха до средата на марта. Невенкиното здраве наякна и лицето ѝ се разцъфтя от животворния дъх на морето.

Скръбта за Александърча изгуби в душата ѝ прежнята острина; но при първото наканване да се върнат в Пловдив, дето щяха да видят гробчето на детето, сълзи бликнаха в очите на Невянка, нахлуха пак печалните възпоминания, които трябваше да стават по-мъчителни с наближаването България. Найден реши, че Невянка не е още доволно силна, за да пренесе безбедно нови вълнения, той намисли да прекарат пролетта в Северна Италия, а в хладните планински долини на Швейцария — да прекарат горещите месеци. След като обиходиха цяла Северна Италия, от Турино до Венеция, и алпийските ѝ езера, те минаха през Сенготарския проход в Швейцария в началото на юлия 1885 година. Живяха в засмений Люцерн и прохладний Интерлакен, отдето правеха разходки по върховете, престояха в приоблачний Мюрен, на хълбока на Юнгфрау, малко време — и в Берн, градът на аркадите и мечките. От неделя насам бяха в Женева и днес направиха традиционната обиколка на чудномодрото ѝ и омайно хубаво езеро.

През това дълго отсъствие от Пловдив и постоянно скитничество Стремски доста рядко добиваше известия за тамошните работи било от вестници европейски, било от редки писма. От едно подобно той научи, че при допълнителния избор в Черешовската колегия, станал през май, той бил изново избран с грамадно болшинство. От друго писмо — Цветаново — той разбра колко е мъчно положението на партията му, дошла на властта подир бляскавата победа в ланските избори. Подигнатий въпрос за съединението остаяше висящ. Обиколката лани по европейските дворове на една депутация да изяви желанието на областта остана ялова. Никоя велика сила, разбира се, не можеше нито да съветва, нито да спомогне нарушението на Берлинския договор, който беше потвърдила с подписа си, и да отвори вратата на нови политически трусове и катаклизми в Европа. Опозицията яростно нападнала „съединистите", безсилни да изменят положението и ограничили се във вътрешното устрояване на Източна Румелия, вместо да я унищожат. Истина, те не бяха обещава-

ли да „направят“ съединението, а само бяха протестували против Източна Румелия: а сега я търпяха! Прочее, опозицията имаше благодарна почва за борба и управляющата партия се чувствуваше във фалшиво и трудно положение, турена пред две алтернативи: или да хвърли областта в неизвестностите на една революция, или да изневери на знамето си! Отговорностите и за двете бяха ужасни... Честната душа на Стремски се мъчеше често от тия размишления. Черешовский избор го викаше изново на деятелен политически живот. Той си блъскаше ангелите с въпроса какво поведение да държи, въпрос, който тревожеше и приятелите му. Той казваше на Невянка меланхолически:

— Никога една силна политическа партия не е се намирала в по-глупаво положение... Тя е длъжна или себе да самоубие, като се откаже от знамето си, което носи един народен идеал, или Южна България да хвърли в пропаст и вземе отговорността за това — за да остане последователна.

И Стремски продължаваше да мисли напрегнато и да се върти все из същия омагьосан кръг пред неразрешима дилема.

Неразрешима дилема за Стремскевия ум. Такава няма за историята. Тя разсича със сабята на своята безпощадна логика всичките гордиеви възели, без да се спъва в съображенията на лица, партии, съвести и интереси — всичките неизмеримо ситни пред нейното велико призвание: тласъкът на обществата към прогрес.

IV

ГАНЧО КИРКОВ

На сутрешния ден по три часът подиробед — утринта бяха употребили за посещение Ферней — Стремски и Невянка взеха кола и се запътиха към жилището на Киркова. Найден считаше за свой дълг да види синът на приятеля си, да разбере как е, за да разкаже на баща му, като се върне в Пловдив.

По казването на последния, Ганчо следваше от две години правото, най-напред в Цюрих, после в Женева, и живееше на свои средства, икономисани от учителствуване в Южна България. Баща му, много угрижен по едно време от Ганчовий радикален ум и бъркане в социализъм, поради които изгуби службата си, сега се благодареше, че син му се е вразумил и ще си обезпечи почтено поприще в Южна България. На неговата бащинска любов Цюрих се струваше като горнило, което ще пречисти Ганча от опасната умствена зараза, а Женева ще изкара от него най-хрисим и добродушен данъкоплатец румелийски.

— Господин Кирков дома ли си е? — попита Найден швейцареца, стар господин, с побелели бакенбарди и бръснати мустаци, у когото Ганчо живееше.

— Няма го сега — отговори домакинът.

— Ще си дойде ли скоро?

— Кой знае.

— Той е на университета?

— Какъв университет? На конгреса! — каза кисело домакинът, като избъбра в зъбите си: „С този sacré българин нямаш освен безпокойствия.“

И той погледна чужденците с поглед, който ги канеше да си отидат.

— Жалко, че го не намерихме сега Киркова; не щем да успеем да дойдем пак — каза Найден, като бъркаше в пазвата си да извади визитна картичка.

Швейцарецът разбра по говора им, че има работа с чужденци.

— Може би вие сте съотечественици?

— Да, и близки познайници. Желаем да видим господин Киркова.

Видът на Найдена и Невянка, който показваше хора охолни и заможни, измени разположението на стария господин.

— Радвам се, радвам се, господа! Добре пристигнали и навреме, да ме избавите от неприятности, в които ме туря вашия добър monsieur Крикоф. Три месеца не е платил! Това значи, че няма да плати,

това значи, че... Моля, моля, влезте. Почакайте го тука. Аз ще го извикам, monsieur Крикóф. Той особено сега ще е рад да види българи богати, както и аз...

И той бутна една врата и покани ги да влязат. Те се озоваха в Кирковата стая.

Бедна, с вет, изтрит мобил. На масата, напластен до стената, безредно висок куп книги, списания и вестници. Това беше библиотеката. Няколко фотографически образи и гравюри, окачени над леглото — тясно, с оваляна възглавница и одеяло. Един олупен гардероб с дрехи, вероятно скъсани — в хармония с всичко остало. Един изглед на оскуден живот и свободна бедност царуваше в това душно студентческо гнездо.

Като чакаха, гостите неволно преглеждаха библиотеката и при прочитането заглавието на всяка книга те се поглеждаха. Имаше защо: книгите бяха все социалистически, списанията — социалистически, вестниците — социалистически; един от тях в бандерола, Невянка зачудена видя, че беше надписан: Г-н Борис Шамуров, в Пловдив; в портретите на стената гледаха космати несресани глави, вероятно на някои велики хора, неизвестни Найдену. А това бяха апостолите на социализма, идолите на Ганча Кирков.

— В един дол ходят за раки с Бориса — каза Невянка.

— Туй момче е пропаднало — бедният бай Иван, той се тъй радваше! — каза Найден.

— Постарай се да го вразумиш.

— Невенке, аз ще го чакам тука. Ганчо може да се забави, ти иди през това време да си направиш покупката. Ти ме чакай на остров Русо...

Едвам жена му беше излязла, появи се Ганчо. Той беше една жива илюстрация на армията на отрицанието и денгубството, набрана в средата на българската младеж. Вет, бледен, пуснал дълга коса, с горещ поглед, с нервна физиономия. Ганчо поздрави приветливо госта, когото позна веднага, засрамен малко от неугледността на жилището си.

— Ето моето Робинзоново жилище, извинявайте! — каза той, като Найден седна на края на леглото му.

След първите обикновени разпитвания и отговори Стремски попита студента:

— Вий идете от някакъв конгрес?

— Да — отговори късо Ганчо.

— Какъв е този конгрес?

— Социалистически. Имаше интересни разисквания.

— Вие посещавате тия събрания?

— Да.

— А университета?

Ганчо помълча.

— Но вие тогава няма да свършите скоро правото, както мисли баща ви...

— Аз напуснах правото! Ще уча политическа икономия.

— Подир двегодишно следване? Защо променихте? — извика Стремски.

— Защото не чувствувам наклонност да ставам адвокатин, нито съдия. И двете тия професии са паразитни — каза Ганчо, като си разправи с пръсти голямата коса. Той говореше с убеждение и смело.

— Върху това може да се поспори, господин Кирков: но вий по кой начин мислите да служите най-полезно на отечеството си?

— На обществото тоест? За нас, социалистите, няма отечество, има човечество.

— Вие играете с думите, вие не можете да чувствувате правдата на това, което говорите... Кога свършите, де ще идете?

— В България.

— Че защо не идете в Никарагуа?

Ганчо разбра иронията на този въпрос, който изкарваше парадоксалността на горните му думи, и леко се изчерви.

— Впрочем, аз съм ви дошъл на гости, а не на препирня по социализмът... При това вие имате на помощ цял арсенал там на масата и аз без друго бих изгубил сражението — усмихна се Найден.

— Да, тука са авторите, които са писали най-авторитетно за социализма, най-знаменитите филосо-

фи-социологи — каза Ганчо, като погледна гордо книгите си.

— Ще ги носите ли и тях в България?

— Да.

— Оставете ги тука, господин Кирков: в България има други потребности и жажди, там трябват яки мишци и здрави умове — да създават новия живот. У нас няма работа още философията на отрицанието; занесете там философията на трудът, на честните усилия към нравственото подигане на обществото.

— Ние ще занесем революцията!

— Вие няма да произведете социална революция в земя като България, но без друго ще изкилите умовете на младежта, както вас други изкилиха. Откажете се от това увлечение, вие губите времето си... Вие ще оскърбите дълбоко баща си, а за вас си приготвяте едно бъдеще, пълно с излъгани сметки и горчиви разочарования. Вие сте честна душа и постоянно ще дохождате в конфликт със себе си и в противоречие с проповедите си.

— Защо?

— Вие ще се върнете у нас, неприготвен ни за служба, ни за свободна професия, които вие презирате... Вие няма да идете да орете и да копаете, нито ще хванете занаят — защото живият труд ви е мъчен и не прилича на заучена гладка фраза. Как ще живеете? Вий трябва да живеете пак за сметка на някой чужди труд, на някой чужди пот, без да давате в замяна своите.

Ганчо възразяваше живо. Личният въпрос не е важен. Личността може да е слаба, но идеята е велика. То е важното. Той ще развива в България социалистическа деятелност. Той ще основе вестник, той ще бъде борец, апостол. Ще гони плесента! Долу религия! Долу закони! Долу собственост! Социализмът въз развалините на днешното общество ще съгради новото идеално здание, ще закрепи основите на всеобщото равенство, на всемирното щастие. Няма господар, ни раб! Христос е сам бил социалист. Нека Стремски да дойде да послуша в конгреса... Стремски му отговаряше. Социализмът, като идейно

течение, представлява явление сериозно в наше време. Той можеше да плени един млад ум чрез великодушната мисъл, която лежи в основите му. Той си го обяснява в Западна Европа — люлката му, — на чиито икономически и социални условия той е плод; но Стремски се чуди каква работа има социализмът в България. На България трябва сега мозъци с трезви мисли, глави, пълни с положителни знания; трябват наставници, които да възпитават младото поколение в человещина, да му образуват характер; трябват мъдри мислители, които да ръководят умовете към доброто и към напредъка! Какво не трябва? Трябват сили, знания, куражи, самоотверженост, които да градят, създават, оживотворяват — не да разстройват. Трябва да се въцари великата любов към труда. Трудът, който да покрие със златни ниви нашите безконечни изоставени полета, да раззелени с гора нашата оголена земя. Да, великата любов към труда трябва да се посее в сърцата ни. Кирков ще сее социализъм! Това значи да предлагаш на гладният вода, за да се насити. И да беше само вода...

Вратата се почука и влезе стопанинът.

— Ах, ето, господине любезний, моят жилец. Има голям ум, голяма коса, голяма гордост, но, за нещастие, съвсем няма пари. А ето в коя точка само хората могат да бъдат в хармония... Потрудете се да му внушите, на monsieur Крикóф, че той може да приеме без унижение, щото вие да заплатите, като добър вуйчо, дългът му, който не е колосален ей богу... — казваше словоохотливия швейцарец с приветлива усмивка на лице, назначена да смекчи резкостта на искането му.

Стремски успокои стопанът, който побърза да излезе с учтиви поклони.

— Господин Кирков, свестете се — обърна се пак Найден към студента. — Аз съм бащин ви приятел и ви давам най-сърдечния съвет: вие ще загинете, грубата действителност ще направи пух и прах вашите мечтания да работите в България. Вий искате да станете апостол на социализма у нас; бъдете полезен труженик, бъдете добър българин: то е

по-велико, защото е по-честно. Аз ще ви улесня, ще ви заема... — да се освободите от тия неприятни грижи. Обещавам ви в Пловдив да ви издействувам стипендия; обещайте ми да продължавате курса на правото и да се опростите с всичко друго.

Студентът помисли.

— Не мога — каза той.

— Защо?

— Не се отказвам от принципите си.

— У вас има една лъжлива гордост. Животът ще я сломи, както ще сломи и характера ви. Вие ще се каете, но късно и когато се намерите в безизход.

— Тогава има едно средство.

— Какво?

— Револверът — усмихна се пресилено Ганчо.

Стремски излезе смаян. Той позна, че този млад дух, болезнено възбуждан от прочети раздразителни и не добре смелени, неуравновесен, изплеснал се из пътя на правилната и здрава деятелност, прекарваше опасна криза, отчужден от всяко освежително влияние и от топло участие, което би го поднело... Той заплати долу на стопана дългът, предплати за нови три месеци и излезе, силно наскърбен за синът на приятеля си. С тия мисли той неусетно дойде до остров Русо, обиколен от зелените вълни на Рона, дето Невянка четеше под тополите Journal de Génève...

V

ВЪВ ВАГОНА

Увеселителният влак за Париж тръгваше на седем часът вечерта. Стремски и Невянка, дошли по-рано на гарата, разглеждаха пъстрата тълпа пътници, които гъмжаха шумно из залите ѝ. Между них — и няколко студенти българи от Женева, познати за такива по говора. Стремскеви се наместиха във вагона си посред голямата тласканица на навалицата, извънредно голяма поради евтината плата на пътуването. До Париж, с престояване една неделя там,

и обратно връщане, билетът струваше двайсет и девет франка за третий клас! Стремски си беше извадил билет за вторий. Но какво беше неговото учудване, когато скоро разбра, че са влезли в третий по грешката на хамалина, който им донесе вещите. Да се местят пак, когато всички вагони бяха натъпкани, той намери за неудобно и предпочете да си остане тука. Вагонът беше разделен на отделения с ниски прегради, до които се облягаха гърбовете, тъй щото пътниците отвсъде можеха да се видят и да си говорят. Стремски направи и друго откритие — приятно тоя път: студентите бяха влезли в съседното купе и го запълняха цяло. Те бяха на брой шест души, имаше с тях и една българка девица — сестра на едногото — и една суха и грозничка рускиня, курсистка също. Те стояха в единия ъгъл, противоположен на входа. В другия ъгъл, срещу тях, стоеше един по-възрастен, черноок и черновежд господин, който не приличаше да е студент по своята осанка и по невзимането участие в разговорите на другите. Той мълчеше, прозяваше се, дремеше. На Стремски се стори, че го е виждал; той го взе за един важен чиновник от едно министерство в София, чието име не знаеше. Но скоро се убеди, че се заблуждава и че пътникът е чужденец. Студентите, които си разгърнаха вечерята на един куфар между коленете им, от приличие поднесоха му една чаша вино. Той пи с „merci". Любознателни, колкото и любопитни да знаят кой е другаря им, те заговориха с него по френски. Той знаеше слабо тоя език и неохотно отговаряше на питанията им. Узнаха обаче, че бил шведец. Такъв черноок шведец — това им се видя чудно. Студентите свършиха вечерята, оглашавана от смехове и викове, и продължиха шумната си беседа, все по български. Стремски и Невянка често се ослушваха, с леки усмивки в очите — от духовитите дърдорения и смешки на съотечествениците. Нямаше в тях социалисти. Повечето бяха правници и един медик — както се разбра от разговорите им. Стремски чу строги критики против социалистите в университета: такива са всичките „срязани" или които ще бъдат „срязани". За да извинят леност-

та си или прикрият неспособността си, те имат на ръка мантията на социализмът... Но те били малцина. После дойдоха на българската книжнина. Явно бе, че те я следяха. Поезия, проза, критика, драма — всичко мина през стъргата на техния съд. У тях имаше формирани мнения, верни погледи, почти всички говореха с интелигентност, някои обладаваха черти ораторски. В хармонията на разговора, погълнал всичките внимания, само един студент внесе дисонанс. Той каза: „Господа, много място захваща у нас тая ваша литература или по-просто казано: масал кетабларъ! Всеки се интересува с литературата, тоест с измислици, фикции, вятър... А съществените презираме, онова, което ни дава хляба: земледелието... Една добре посадена овошка е по-полезна от едно стихотворение или повест; един ъврат целина, рационално изорана, е заслуга на отечеството сто пъти по-голяма от най-увлекателните романи и масалкетабларъ — извинете за изражението!..“ Изпротестуваха всички, даже и рускинята, която стана права, със светнали очи и с имената на Гоголя, Шчедрина, Успенски, Надсона в устата. Развълнува се малко даже и шведецът и който сякаш зина да каже нещо, па се удържа и пак си опря главата до стената. Оказа се, че студентът, който оскърби тъй дръзко творчеството на ума, беше агроном. Той бе свършил в Монпелие земледелческо училище и на връщане за България през Женева беше се възползувал от случая да посети по евтин начин френската столица. Завърза се горещо прение между тях и него и всичките говореха едновременно в отделението, освен шведът. Той, отворил широко очи, гледаше на словоборците и очевидно се интересуваше от един разговор, който не разбираше.

Железницата следваше да гърми из нощния мрак. Къде полунощ жарът на разговорите отслабна, едни от студентите задрямаха, други се умълчаха, унасяни от еднообразното гърмене на колелетата, люлени от тръскането на колата. Шведът пак задряма. По едно време един от студентите извади стъкло с вино и наля по чаша на ония, които бяха будни.

— Да се освежим, господа!

Пиха дамите най-напред. Рускинята забележи на черпача да покани пак шведа, съседа й, който бе погледнал, па пак склопил очи.

— Как ще го будя? Той спи — каза студентът.

— Не, буден е още — каза тя.

— Бутнете господство му да му налея една чаша! — каза той на курсистката.

Шведът мижешком направи знак с ръка, че не желае да пие.

Значи, той разбра!

Всички се изгледаха.

Па закискаха глухо.

Като чу кискането, шведът усети, че се издаде самичък несъзнателно, и една силна червенина покри лицето му. Но той остана вече заспал. На първата станция, дето спря влака, той излезе и вече не се върна. Студентите се запитаха за него, защото куфарът му остаяше на полицата. Но един им каза, че го видял, че влязъл в съседний вагон. Те си останаха тъй пред загадката, без да могат да разберат защо пазеше тая тайнственост непознатият българин.

Скоро подир това обаче сънят налегна всичките. Стремски стана да вземе шала от полицата, за да завие Невянка, задрямала седешком в ъгъла си, и видя, че студентите и студентките спяха. Двоица спяха облегнати на преградата; осталите — включително и девиците — бяха сложили едно до друго, концентрически, главите си на една голяма пухова възглавница, поддържана от коленете им, между двете седалища.

И влакът хвърчеше из тъмните французки полета — към Париж.

VI

ПАРИЖ

Стремски беше слезнал в един хотел на „десният бряг“, който му беше препоръчан от Енчева още в Женева. Първите дни прекараха в непрестанни лу-

вот, в които биеше най-силно пулса на французката столица; Сена, Елисейските поля, друм-градина, единичка в света, прозряна в някоя перспектива на Хилядо и една нощ; великолепния Мегдан на съгласието с обелиска му — гранитна история на фараоновските векове; триумфалната Звездна арка, колосално творение на длетото, горделив паметник на френската военна слава.

На четвъртия ден ги намери Шопов, някогашния другар Найденов в канцеларията на русенский губернатор. Той следваше медицината на правителствена стипендия и тая година свършваше. Жив, пъргав, хоратлив, какъвто си беше, и пак със своите необуздани ръкомахания, той любезно се тури на разположението им, водеше ги, дружеше ги, обясняваше им, запознаваше ги с всички любопитности на Париж, с живота му, нравите му, характерностите му. Той ги запозна и с неколцина свои другари по медицината, и с Латинската махала: води ги да обядват в локантата на Rue des Ecoles, посещавана от студентите на Балканский полуостров, дето намериха кисело зеле и пиперки, дори сливовица, и всички езици на Източна Европа. Шопов заведе една вечер Стремски — Невянка беше уморена и си легна рано — в прочутото кафене на веселата френска студентческа младеж: Café d'Harcourt на булевар Saint Michel, дето възпетите от Мюржé игриви пеперуди-гризетки хвърлят своята лудешка поезия и сребристи смехове в обществото на младите луди глави, натъпкани с уроци, с революционни пари и с любов — елементите на атмосферата от Латинската махала.

Шопов ги води и в читалището на българските студенти — бедна, гола стаичка, наета за шейсет франка, с една оскудна библиотечка и няколко стари български вестници на масата. Вееше тъга някаква в това неприветливо кътче. Сега не намериха никого там. Студентите през тоя месец бяха се пръснали от Париж — повечето. Стремски попита Шопова какви други интереси освен уроците занимават умовете им и стават предмет на разискване тука.

— Откровено да ви кажа, аз рядко дохождам тука, твърде рядко; с българите малко се виждам; лично мене други интереси не ме занимават освен моята специалност. И наистина, мога ли да се разсявам, както правят други? Имам другари, които тука живеят, а умът им е в България. Току чакат вестниците ... Политика! Мрат за политика ... Застрастяват се, препират се, сякаш България тям е поверила да й решат съдбата ... Други пък списанията поглъщат. Литературата ги увлича — даже пишат литература ... Вълнуват се от предмети, чужди на тяхната задача и които се не отнасят до тях ...

— Мигар вие стоите съвсем безучастен към културний живот на България? — попита Стремски.

— Mea culpa — безучастен съм. Аз съм дошъл тука не да се упражнявам в политиканство, нито да се готвя за литератор, а да стана доктор, тоест ... кариера да си оздравя ... Подобни занятия само ще ме отдалечават от момента, когато ще получа диплом ... Защото за мен дипломът е целта ... За тая цел съм в Париж. Друго нищо не ме интересува. Когато ида в България, няма да ме питат чел ли съм редовно Търновска конституция, или пък на цървул каква е ритмата — а ще ми искат диплом. Аз даже избягвам и другарите си, казах ви. Не ям и на тяхната локанта. Защо? Те се гушат винаги заедно, живеят си в своята българска сфера, изолират се в черупката си, тъй да кажа, и когато свършат и идат в България, не знаят още добре французки! Те са приказвали повече български в Париж! Не сте ли срещали такива? Дохождат и си отиват неотражани, пак с българската си кожа, грапава и неумита.

— Защо не постъпихте по правото? Вам е подадене повече адвокатството, вий сте направени да убеждавате и да злодумствувате — каза Стремски усмихнато, като гледа с какви жарки ръкомахания придружава Шопов своята върла критика против другарите си.

— Аз станах „docteur malgré moi" — засмя се Шопов. — Дойдох в София, във финансовото министер-

ство. Чиновничествувам. Е, после? Дърдоря, ама — „Празна Мара тъпан била“. Нямам никаква специалност. Утре ме изпъдят по партизанство, и аз остаям на пътя. Тогава реших: един диплом на юрист ми трябва, една кариера. Похлопах, помолих за стипендия. Имаше само по филологията и по медицината. Трябваше да избера. Филологията — дива работа. Избрах тогава медицината ... И тя е сигурна кариера. Не ми бе по сърце ... Но при все това, в България не по-зле от другите си събратия ... ще моря болните, по всичките правила на науката — както казва Молиеровия доктор.

Приказливият студент ги водеше вечер на булвар des Italiens да пият баварско пиво у Пусè и заедно с това да погледат картината тамо. Пред тях минуваше цял калейдоскоп от парижки типове, тоалети, моди; паплачи от малки, вкусно облечени жени с бързи, изящни движения, цели рояци от ухораздирателни камелоти с вечерните вестници в ръка, дяволити гавроши — продавачи на дребни игралки, безделици, пискливи металически пищялки — след три месеца — по време на сръбската война — наречени „cri-cri bulgares“; дървени куклици на председателя на републиката Жул Греви, когото скрита пружинка прави да се кланя пред тебе; всякакви слободии, глупости и измислици за един ден на парижката лека индустрия ...

Народът като една река течеше по двата тротоара на булвара. Трясъкът на пайтоните, придружаван от острото плющене на бича, каквото само парижките кочияши знаят да произвождат над главите на минувачите, тежкият гръмот на трамваите, натъпкани до върха със свят, врявата на камелотите, кипежът на този трескав парижки живот, в апогеята си по тоя вечерен час — всичко това зашеметяваше непривикналия слух на българите, както и пъстрата и менлива картина на върволяка, заляна от заслепителний блясък на светилата и електрическите човки, смайваше очите.

А рояците жени растяха по тротоара, заедно със смръкването; други — придружени от мъже, седяха при масите там и пиеха прохладителни. Шопов, ве-

рен на мисията си, обясняваше им Париж и обществото му. Дойде реч за жените.

— Парижанката не е като другите жени — каза той. — Тя не е човешко същество с воля и с характер, а кукла, манекен, на който парижките кроячи изпитват модите си, и тоя манекен е законодателят на вкуса на целия свят! Тя е една грациозна машина за удоволствия ... Само това. Тя ни къща гледа, ни политика прави, ни деца ражда! Нейната задача е само да търси наслаждения и да ги дава. Тя е украшение необходимо за улицата, за градината, за театъра, образец на изтънченост и на грация, елемент за радости и забавления на мъжкия пол. Той и така гледа на парижанката и не иска от нея други добродетели, освен да знай да се кичи елегантно, да бъде шикозна и да доставя рафинирани удоволствия. За парижанката се пишат повечето романи, най-талантливите френски писатели имат пред вид нейните прищевки и вкусове, когато пишат ... Пардон! Там да видя един познайник — каза Шопов, като прекъсна думата си и се промъкна между масите нататък.

VII

ШВЕДЕЦ

Стремски и Невянка останаха сами. Те гледаха тълпата пред себе си, заградила една улична певица.

— Ах, забравих да ти кажа — рече живо Стремски на жена си и бръкна в пазвата си. — Днес получих картичка от Енчева: сгодили се с рускинчето!

И той подаде на Невянка печатано годежно известие на френски.

— Прекрасна двойка — каза Невянка. — Ето една чужденка, каквито бих желала да спечели много България. Да се поздравят.

— Действително, мили хора, ние имаме най-приятни впечатления от тях ... Ето този Енчев: радикал-

на противоположност с Шопова по възрението въз науките. Той гледа на нея от идеална точка и не крия, че ми е по-симпатичен от нашия любезен, но крайно практичен Шопов... — каза Стремски.

— Ние и тука вече имаме изредни познайници — от Швейцария.

— Да, мадмаозел Дебройé и майка й.

— Ще ги посетим ли?

— Ще ли да имаме време? Париж и уличния му живот тъй са интересни и ни поглъщат всичкото време, щото надали ще намерим случай да подирим тия любезни парижанки.

— После, и неудобно е да си натрапваме познанството на този руски граф. A quel titre? Ако да беше да видим един българин — да.

— А тия мили френкини, които още не могат да налучат отечеството на Брадлова и смешат България с Русия и Русия с България!... Ох, те бяха божествени на парахода!

— По невежество в географията французите нямат равни. После, от всичките европейски народи те най-малко пътуват по чужди страни...

— Например оня, шведецът... — каза Невянка; — беднякът: видя ли го днес в каква кръчма проста обядваше на Монмартр?

— Да, той ще е някой сиромах турист, скитник... А аз най-напред го взех във вагона за висок чиновник от София. Още тогава си рекох: как е възможно такъв шикозен господин, който ходи с цилиндър, там да се гуши в третий клас, в тая теснотия, задуха, неудобства... и то още при невероятно намалените цени.

— Да, аз не мигнах цяла нощ от теснотия. Само заранта, като минахме във вторий клас, аз видях малко слободица.

Заръчаха си още пиво. Невянка преглеждаше една илюстрация, когато Шопов дойде.

— Видях се с Панаретова — каза той. — Пристигнал е преди една неделя от София.

— Кой е тоз Панаретов?

Шопов обясни, че е началник на отделение в едно

министерство и че е дошъл с командировка тука, по която след една неделя ще тръгне за Лондон, дето ще се бави петнайсет дена.

— Практичен брат този Панаретов — добави Шопов ухилено; — той е вечно в благоволение: той е с оная партия, която е на власт. До пладне е Илия, от пладне — Алия. А командировки — постоянно. От сегашната ще удари три-четири хиляди лева... Знай Аврам де зимуват раките... Той ми каза, че сега си гради къща и тъкмо му трябваха пари... Практична България... Мене ми се струва — но това entre nous, — че той е измислил и тая командировка нарочно да си спомогне за къщата... Надул е министърът си. Защото командировката е за такава дребна и банална работа, щото се зачудих, когато ми каза. Ловкий человек, късо!

Шопов продължаваше да гълчи с буйни махания по двайсет още други теми, като отиваха към хотела „Trois Princes“. При вратата му той се прости с другарите си и се изгуби из блясъка и шума на Avenue de l'Opera.

VIII

LE COMTE BRADLOFF

Стремски и Невянка се забавиха в Париж около две недели. Те бяха изгледали всичко забележително в него и околностите му. Планът им беше пак да се върнат в Женева, да си вземат вещите и да тръгнат за България. В предпоследний ден на отпътуването си те се разхождаха из Елисейските полета. Беше неделен ден. Куповете разхождачи в бляскави тоалети гъмжаха из сенчестите алеи. Върволици файтони, кабриолети, тибури, ландо летяха из главната алея; от двете страни тя бе обсипана от зрители, прави и седнали на подвижни столчета, застанали там да се любуват на разкошът, богатството, блясъка на великосветския Париж, който хвъркаше към Arc de Triomphe и Бульонский лес.

В една от бочните алеи, сред върволяка, те зър-

наха мадмоазел Дебройе и с нея един млад господин с цилиндър и с пенсне.

В същия миг и мадмоазел Дебройе ги видя. Тя хвана под лакътя другаря си и забърза към тях, с усмивка, цъфнала на устните ѝ.

Срещнаха се.

— Ах, очаровани! Ах, какво щастие. Вий в Париж? — развика се възхищена френкинята, като застиска ръцете на Невянка ... — О, господин Стремски, колко сте любезни, дето доведохте прелестната си съпруга да поадмирира нашият хубав Париж! Та дайте да ви запозная: господин конт Брадлов! Господин и госпожа Стремски.

Конт Брадлов свали цилиндър и ниско се поклони на Невянка.

— Щастлив съм, госпожо! ... Госпожицата ми говори с възторг за вашата среща в Швейцария — каза контът по френски. Той се държеше изящно, но една бърза червенина по лицето му изобличаваше някакво стеснение.

Госпожица Дебройе заглъчна с Невянка, като я обсипваше с въпроси за Париж и с комплименти.

Найден захвана разговор с конта по руски, но като видя, че той му отговаря по френски, и той подзе на тоя език. Контът беше около двайсет и две годишен момък, висок, белолик, с остроумни черни очи, жива физиономия. Той говореше французки като чужденец, с акцент и с грешки; но фразата му беше гъвкава, свободна, цветиста. Очевидно бе, че макар и студент, той беше се въртял в изтънчена среда и обладаваше светскост, която, съединена с неговата изискана външност и аристократическо лице, правеше го действително твърде приятен и бляскав кавалер.

— Какво злополучие! — викаше между това госпожицата. — Утре тръгваме за една неделя с мама за Шантилѝ! Ний няма да имаме удоволствието да ви заробим тука, както се канехме в Швейцария, да ви направим стоенето в Париж колкото е възможно по-привлекателно! ... Конте, поне вие сте тука: найдете време да ни отмените, разведете господа Стремски във Фонтенебло, във Версайл, в Сен-Клу ... Покажете им чудесата и славите на Париж ... Обсипете ги

с нашата французка любезност, тъй добре присадена във вашата славянска душа!

— Цял съм на разположението ви! — каза приветливо контът, като се поклони.

Стремски и Невянка благодариха, но обадиха, че утре и те са пътници и напускат Париж, и съжалиха, че не ще имат щастието да се възползуват от любезността на конта.

Те се бяха спрели насред алеята и минувачите ги бутаха непрестанно. Контът и годеницата му се разпростиха сърдечно много приятелски с тях и отминаха нататък, като се обърнаха още няколко пъти насам.

IX

СЪЩИЯТ

Супрузите се разходиха до големия околчест цветник (rond-pont) с водоскоците. После се повърнаха пак по алеята, на Мегдана на съгласието, взеха кола и отидоха в магазин Лувър да си накупят някои дрехи и пътни вещи.

Те се изгубиха в грамадното здание, прилично на дворец; из проходите между стоките и предметите за продан, дето французката галантерийна индустрия беше представена във всичката си разнообразна производителност, финост, вкус, богатство и великолепие, сновяха тълпи купувачи — повечето жени. Стремски и Невянка избираха някои вещи, като се съветваха по български.

По туй време при тях беше по-тихо.

Продавачът се обърна към Найдена:

— Господине, позволете, вие сте руси?

— Да — отговори Стремски.

Той стотият път беше получвал това питане в Западна Европа, особено във Франция, поради славянското му наречие, и стотият път беше се убедил, че отговорът му: „Не, българи сме!“ — нищо не казваше на запитвача и той пак остаяше в убеждението, че това са „une espéce de russes“. Няколко пъти даже той има скрѣбта да чуе зачуденото измърморване:

— Bulgarie? Mais quel est ce pays perdu?

Колкото за Източна Румелия, тук никой не знаеше такава земя и когато Стремски бе споменал, че е оттам, него го взеха за румънин поради съзвучието Roumélie с Roumanie.

По тая причина, за да не смущава съвестта на почтените чужденци, той бе решил да се „поруси“ с жена си, додето излезе из Франция.

Продавачът, който се улучи в същото време и директор на цяло отделение в магазина, погледна в една бележна книга и попита:

— Вие познавате ли един руски конт Бартолò?

— Конт Бартолò? Не познавам — отговори Стремски, после прибави:

— Бартолó не е руско име и не може да бъде име на русин, господине.

Директорът прочете по-добре.

— Да, да: Брадлов! — поправи се той.

— Брадлов? Днес се видяхме още.

— Значи, в Париж е?

— Да, вие имате сношения?

— О, господине, конт Брадлов има тука една нищожна сметчица... от петстотин франка... Той е наш покупател от три години и почти приятел, тъй добре и редовен беше... в изпълнение задълженията си. Но от шест месеца господин контът не се яви. Предполагахме отсъствие. И адреса му не знаехме... О, благодаря ви, господине, за любезното сведение... Сега сме спокойни... Контът е един очарователен млад человек... Ние към русите, господине, сме сляпо доверчиви. Те са най-почтените хора на светът... Нашето заведение има една широка руска клиентела. Ние се считаме особено честити, когато благородни рускини ни почетат... Какво желаете още, госпожо? Избирайте, на ваше разположение... Тук най-тънкият вкус, най-деликатната фантазия може да намери каквото търси... Избирайте!... Всичко е французко, което ще каже — хубаво, здраво, изящно... Кой беше адреса на господин конта Брадлов? Не знайте? Пардон, извинете... Хиляди благодарности, господа!...

Стремски и Невянка взеха покупките си и отминаха, обаяни от учтивия френец.

Когато излязоха навън, слънцето бе залязло вече зад величавий фронтон на Операта и само прозорците на най-горните катове на къщите на Avenue de l'Opéra блещяха още от лучите. По шест часът и половина лете целият Париж вечеря. Тая привичка му е наложена от театрите и концертите, които се отварят на седем и половина часът точно. Стремски и Невянка отидоха също да вечерят в Brasserie Royale при Place Madeleine. В казаний ресторант, един от добрите, те обядваха и вечеряха повечето пъти. Тоя път те дойдоха по-рано и масите бяха още празни.

За голямо изненадване на Стремски и Невянка беше съдено и тука да се повтори, с малко разлика, току-що описаната в магазин „Лувър“ сцена. Стопанът, свободен още от залиси, приближи, поздрави ги и ги попита, понеже са руси, дали познават руский конт Брадлова. На положителният им отговор стопанът похвали конта и прибави:

— О, господине драгий, една година наред почти все у мене обядваше. Най-прелестен гост беше... И точен — чудо! Но той изгуби това превъзходно и драгоценно правило. Има един дребен дълг — от четиристотин и осемдесет франка... Една мизерия, разбирате, която той остави да овехтее със седем месеца.. Съобщи ли ви случайно адреса си конта? Не сте узнали? Извинете... Как намирате сомонът? Да, прекрасен? Нашата кухня е французка, господине, което ще рече: чисто, вкусно, апетитно. Salut, madame et monsieur!

И гостилничарят се поклони и отиде.

— Каква е тая работа, Невенке? — попита Стремски. — Нашият конт Брадлов е завлякъл Парижът!

Но Невянка не допусна лошо предположение за годеника на милата госпожица Дебройе. Подир размишление и двамата си обясниха тая нередовност Брадлова от временни парични стеснения, последвали след някои безмерни харчосвания на влюбения и неопитен студент. Ако не е се явил на кредиторите си, то е било от свеняване, а не от забравяне дълговете

си. Те намериха още двайсет довода, за да извинят симпатичния млад руски аристократ и скорошен познайник.

X

У ДОКТОР ФОБЕЛА

Невянка се събуди сутринта болна. Снощи бяха ходили във французката опера и в един антракт Невянка неблагоразумно беше излязла през фойето на каменния балкон, за да се прохлади и порадва на вълшебний нощен вид на центъра на Париж. Там беше настинала и я хванало гърлото. Едно сериозно гърлоболие. Тя с голяма мъка можа да преглътне утринното си млечно кафе. Това обстоятелство обезпокои Стремски, то можеше да ги накара и да отложат тръгването си днес. Той се погрижи веднага да покаже Невянка на някой добър доктор-ларингист.

С тая цел Найден се качи на кола и отиде при Шопова, за да се допита. Студентът му препоръчи доктор Фобела, който приима от един часът до два и половина подиробед.

— Фобел е мой професор във факултета. Той е европейска знаменитост. У него има голям наплив. Аз ще ви напиша картичка до него, която ще предадете на лакея му. Той ще ви приеме добре, приказлив е, любезен и горещ монархист... По четири часът ще дойда при вас.

Доктор Фобел имаше собствен дом, son hôtel, на улица Rocher. Когато натиснаха копчето на електрическия звънец, вратата се отвори и на горнето стъпало на стълбата ги дочака лакей във фрак и с бели ръкавици. Той ги въведе в широка стая, богато мобелирана. По канапетата седяха вече около двайсетина гости, мъже и жени. Стремски и Невянка седнаха на последнето свободно място, което остаяше близо до вратата. Чакането беше дълго и тягостно в тая разкошна стая, пълна със страждущи човеци със сериозни лица и мълчащи всички. Някои бяха взели от масата книга или илюстровано списание, за да се за-

лишат. Час по час влизаха нови болни. Невянка търпеливо чакаше със Стремски своя ред. Едно тежко чувство налягаше душата ѝ. Сегиз-тогиз вратата на докторовия кабинет се отваряше и нов болен влазяше там, подир изпратения из отвъдна врата прежен болен. Тя и той изглеждаха по неволя във всичките ѝ подробности стаята. Това беше една аристократическа приемна с тежка луксозност. Орехови мобили, белгийски ковори, кадифени кресла, люстър от потона, разкошно изработен, комод, вътре със севърски фарфор; японски вази, антични камфори, статуи бронзови — поставени пред големи огледала. Големи маслени картини. Под тях — по-малки кръжила, съдържащи фотографии или автографи с подписи. Това бяха подарки и изявления на благодарност от излекувани болни. В близкото кръжило Стремски прочете от мястото си, под един автограф, написано с голям почерк името: Comte de Paris. Очевидно, и другите автографи принадлежаха на високи личности. Малко креслива реклама на доктора, която зачудва другоземеца, който не е запознат със славолюбивий и суетен характер, сроден с природата на френеца — от вратаря до гения. После Стремски научи, че подобни благодарствени изявления висят в приемните и на другите доктори.

Душата на двамата българи хвана много да се стяга. Те се умориха от чакане, а пред тях имаше още десетина души. Часът беше вече два и половина. Вратата на кабинета се отвори пак и там се показа един стар господин, с бяла коса и с бели бакенбарди. Той направи знак с ръка на болния, който се изпречи пред него, да чака, изгледа присъствующите и извика:

— Madame et monsieur Stremsky.

Те станаха и влязоха в кабинета, завистливо изгледани от преварените клиенти.

Доктор Фобел, човек шейсетгодишен, с широко добро и засмяно лице, със сиви очи, покани ги да седнат.

— Добър ден, добър ден!... Госпожо, кажете какво ви е — попита Фобел, като примигна с ляво око и изгледа Невянка.

Той я прегледа, предписа бертолетова сол и ѝ каза, че може да пътува, защото нищо сериозно няма.

Оставиха два наполеона на масата (определената цена за консултация) и станаха да си вървят.

Докторът ги задържа на местата им.

— Не бързайте и аз не бързам — клиентите ще почакат и аз ще си почина. Господин Шопов, мой ученик, ми писá за вас. Та вие сте българи? Драго ми е. Аз познавам мнозина студенти, ваши съотечественици и без комплимент: трудолюбиви и способни. Виж, entre-nous, за румъните не можа да кажа това... Например, тоя Шопов, о, какъв огнен и бързорек господин!... Българите въобще са енергични, млади хора... Вие сте от Филипопол? Какво прави вашия княз?

Стремски помисли, че го пита за княз Алека Богориди — за чието сменяване още не беше чул вероятно, и му разправи, че сега Източна Румелия има нов главен управител, който не е княз.

— Не се касае за Румъния... а за княз... Петър Карагеоргевич...

Стремски щеше да зине да поправи заблуждението на доктора, но той не го остави да стори това и продължи:

— Княз Петър Карагеоргевич, да. Аз го лекувах също преди три години... Той е мой приятел... Видяхте ли в приемната стая автографа му с образа? Ах, прекрасен и като человек, и като господар. Вий, младите народи, сте по-щастливи. У вас не е република — и много добре. Нашето републиканско правителство е една сган от разбойници и гладни аферисти. Де времето на монархията? Религия, закон, чест — тогава беше. Тогава беше и блясъкът... Французинът е роден природно монархист. Той обича славата, лъскавината, обича да има цар, обиколен с обаянието на трона и величието. А републиката що му дава? Един беден дявол Жул Греви, в редингот, днес президент, когото всеки псува, и утре, като го изтирят, всеки ще забрави. Франция е възпитана, господа, в традициите на една хилядогодишна монархия. Обичат ли Франция у вас?... Да? И литературата наша е разпространена у вас?... Драго ми е. Франция е, господине мой, светилото на света... Чели ли сте Виктора Хюго?... Да, вашите българи му отдадоха голяма чест при погребението през май. Какъв чудесен венец! Ето един велик гений, който аз не давам за всичките победи на прусите... Вие ще пътувате довечера?... Поздравете княза си, той е мой приятел. Вие сте там високопоставен мъж и депутат?

Стремски разбра от думите му, че докторът желае да ги отпусне. Той се възползува от случая и поиска някои наставления за Невянка относително предпазването ѝ от последствията на предишното боледуване. Докторът даде нужните съвети, като ѝ препоръчи особено да се пази от студа.

Стремски забележи, че именно студа я вреди.

— Де живеете вие, във Филипвил?

— Във Филипопол.

— О! Там климата е студен и жесток. Зимувайте по́ на южно място — в Европа.

Найден разбра, че знаменития доктор никога не е търсил на картата България и мисли Филипопол да е при Архангелск, но счете за излишно да го осветлява върху географическото положение въз земното кълбо на една страна, „un pays perdu“, която го съвсем не интересуваше.

Те се поклониха и излязоха, изпратени до вратата от любезния насмихнат доктор.

XI

СЪГРАЖДАНИН

По връщането си в хотела „Trois Princes“ Стремски и жена му захванаха да се прибират. Дойде Шопов, за да пита как ги е приел докторът и да ги изпрати. Те му благодариха сърдечно за голямата любезност, която им оказа сега и през всичкото им пребиване в Париж.

— О, не говорете туй... Вие имате много багаж. Внимавайте за вагабонтите още — каза Шопов, като изглеждаше чантите и кутиите, пръснати из стаята.

Думата „вагабонти“ неволно науми Найдену за конта.

— A propos, Шопов, познаваш ли тука някой русин, конт Брадлов, студент по правото?

— Конт Брадлов? Русин? Не зная. Има българин Брадлов.

— Българин? — извикаха едновременно и Стремски, и Невянка.

— Да, учи правото, или тъй да се рече...

— Кой е той? Какъв е?

Шопов им го описа.

— Той е същият, Невенке! — извика Найден.

— Видяхте ли се?

— Да, вчера. Но той се не изказа. Той се прекарва или оставил да го мислят за руски конт! И като конт и облечен.

Шопов изпляска с ръце.

— Ах, фокусник!

Невянка, разперила ръце неподвижна, гледаше смаяна Шопова, който се превиваше от смях.

— Завчера е ходил при Панаретова, в хотел „Данемарк“. Познавали се. Искал му триста франка, да му издаде полица до баща си за четиристотин. Трябва да е много натясно горкият. Панаретов го продал за зелен хайвер: казал му да дойде в понеделник заранта — тая заран, — защото щял да получи пари от София. Пък снощи той тръгваше за Лондон, както ми каза. Брадлов нямаше да го завари. Но Панаретова и днес зърнах тука. Закъснял е. Брадлов го е оскубал.

— Но знайш ли, Шопов, че този конт маскари българите? Той е вагабонтин цял!

И Стремски разправи за свръзката му с едно добро семейство от Париж, на което се представил за руски конт, и за дълговете му.

— Тоя гадкий чапкънин ще лепне петно на всинца ни! Полицията скоро ще го пипне и ще бъде узната истинската му народност. Досега само от румъните излазяха подобни негодници. Българинът студент в Париж има добра репутация и навсъде му вярват.

— Кой поддържа този господин?

— Не е на стипендия. Поддържал го баща му. Бях

чувал нещо за него. Богат човек бил, но прост. Забогатял през войната. Кой ми казваше, че му пращал по двеста лева месечно?... Той беше лош ученик още от началото... Идеше на лекциите на дъжд, на вятър. И от българите странеше... Лани го срязаха. А тая година съвсем се не мярна в Quartier Latin. Мислех, че се е завеял някъде. Но хитър, но гъвкав, ал дракулуй — не мяза на българин, играй на въже. Колкото пъти го видях — модно, шикозно облечен всѐ, tiré á quatre épingles; и френски по-лесно научи — от тичане по булеварите с кокотките.. Разполагаше със средства, дяволът, и харчеше... Баща му сам го изхайти... Как е смятал, как е лъгал баща си досега, та още го държи, един бог знай...

— Попитайте другарите си, Шопов, които знаят отдека е Брадлов, и пишете на баща му.

Шопов мислеше.

— Чакай, иде ми на умът, че чувах, че е откъде Пловдивско... — каза той, като си напрягаше мислите, за да си спомни, — да... от Калофер... не, не... Татък близо пак... Но как го викаха мястото? Нова черква? Ти отде беше родом?

— От Бяла черква.

— Ах! От Бяла черква! — извика Шопов.

— От Бяла черква? — попитаха смаяни Стремски и Невянка.

— Да, от вашия град... Как да не можете да се сетите?

— У нас няма Брадловци.

— Чакайте, аз си наумявам още нещо — каза Шопов, като хвана за копчето на сетрето Стремски и го въртеше; — една визитна картичка Брадлова помня, че видях: Стефан Р. Брадлов. С Р. се захваща бащиното му име...

В същий миг Стремски се удари в челото.

— Рачко Пръдлѐто! — извика той, като внезапно си спомни какво бе чул в Бяла черква за Рачка и в Хисаря за сина му Стефана — от чича си.

— Синът на Рачка! — допълни Невянка поразена.

— Как? Пръдлюв ли е бащиното му име? И той го изменил Брадлов! — извика Шопов.

И захвана се общи смях.

— Ах! И не стига Брадлов, ами и конт!

— А брат му — станал губернатор на област; а той е помощник на пристава в Карлово! . . . — извика Невянка.

И те се превиваха от смях и не чуваха, че някой дваж вече потропа на вратата.

Пръв обърна внимание Шопов.

— Entrez! — викна Стремски.

Влезе един полицейски комисар. Той поздрави и попита:

— Кой е тука господин Стремски?

— Аз съм — отговори Найден.

— Познавате ли един българин, Брадлов? — попита полицейский чиновник.

— Нали ти думах, че ще го пипнат? — издума ниско Шопов по български на Стремски.

— Познавам го, господине.

— Този Брадлов е арестуван днес като мошеник и обирник — каза комисарят. — Той се е наричал руски конт още, той обаче отказва всичко. И за да подкрепи негацията си, уверява, че той е в Париж само от две недели. Той посочва вас като свидетел: вие сте пътували заедно по железницата насам, от Швейцария.

Стремски погледна слисан Шопова.

— Каква дързост! — издума Найден по български. После отговори по френски: — Той лъже!

— Бъдете любезни, господине, да дойдете до участъка — той е близо — и да заявите това на полицейския следовател и в очите на вашия съотечественик . . . И той сам пожела да ви викаме.

Шопов се обърна към комисаря:

— Господин комисарю, имайте пред вид, че негова милост и госпожата му са пътници и след два часа тръгват. Вий ще ги закъсните.

— Това се не касае до мене, господине. Аз изпълнявам длъжността си . . . При това, аз казах, че участъка е твърде близко. Те ще имат време да сварят трена.

— Мога да дойда и аз? И аз познавам същото лице — каза Шопов.

— Той вас не е посочил, господине! Но понеже

можете и вие да осветлите правосъдието, придружете ни, ако обичате.

Стремски поръча на жена си да дотъкми всичко в отсъствието му, за да могат да тръгнат веднага за гарата, щом се завърне от участъка.

— Хиляди извинения, госпожо! — каза комисарят, като се поклони ниско на Невянка, и излезе.

Стремски и Шопов го последваха.

XII

НЕЧАКАНА РАЗВЪЗКА

Положението се обръщаше в трагическо — поскоро, отколкото си въобразяваха. Из пътя приятелите разменяха мислите си и предположенията си. Брадлов е бил вероятно последван и уловен от властта по оплакване на някои от кредиторите, които трябва да бъдат повече от двамата, случайно узнати от Стремски. Това приключение туряше край на злочинствата му и завинаги залепяше позора по челото на тоя жив и способен момък, оставил се на влечението на лошите страсти. Репортерите добиваха материал и още тая вечер вестниците щяха да загърмят и извадят на публичното презрение един българин студент. Това беше най-тежкото в тая история. Стремски мислеше и за начина как да се помогне на бедния негов едногражданин. И за тая цел той би отложил тръгването си. За дълговете — имаше лек — той сам би станал поръчител, додето Рачко ги заплати; но се боеше да няма в живота Брадлов и някое углавно престъпление.

— Не вярвам такова нещо — каза Шопов — освен лъжливата графска титла . . . Но той се е представил не френски, а иностранен граф. Френската власт ще се отнесе в тоя случай снизходително пред факта, че българите студенти се радват на добро име досега . . . Във всеки случай Брадлов ще лежи поне две недели в затвора, доде се изпълнят разни формалности по опрощаването и пускането му. Това ще му бъде за обеца.

Стигнаха в участъка.

Комисарят ги въведе най-напред при полицейский следовател и му разправи, че и двамата тия българи познават престъпника.

— Ще имате, господа, очна ставка — каза следователят след получаването показанията им, па заповедá на един стражар да доведат Брадлова.

Подир две минути вкараха арестувания.

Стремски и Шопов го погледнаха, па се изгледаха поразени.

— Панаретов! — извика Шопов.

— Шведецът! — извика Стремски.

Действително, изкараният пред тях не беше Брадлов, а Шоповият познайник Панаретов, същият, който във вагона се прекара за шведец.

Панаретов, страшно засрамен, извини се пред Стремски за глупавата си постъпка в железницата и го помоли да извади из заблуждение полицията, която по погрешка го взима за Брадлова и още го набеждала, че си прикачил титла „конт".

— Негова милост е Панаретов, българин, и той ми беше другар в железницата — каза Стремски.

И Шопов удостовери личността Панаретова.

Следователят, преди това още наполовина подозрял измамата на полицията, сдъвкá едно ругателство против полицейския агентин, който бе довел едного вместо другиго, помоли Шопова и Стремски да подпишат краткия протокол на показанията им, искá извинение от Панаретова за това прискръбно произшествие с него и ги отпусна.

А то беше произлязло по следующия начин: тая заран отиде Брадлов в хотел „Данемарк" и завари там Панаретова, принуден да отложи тръгването за Лондон, въпреки предишний си план. Скъпливият Панаретов се отърва само с един наполеон. Брадлов излезе сърдит и влезна в писалището на хотела, за да удари на баща си една депеша. В тая минута двама полицейски агенти се явяват там и съобщават на гостинничарката, мадам Рашел, да предупреди жилецът в №28, че полицията желае да го види.

— Господин Панаретова ли желаете?

— Господин Брадлова, госпожо.

Произлезе недоразумение.

Брадлов разбра веднага, че е бил съгледан от някой свой измамен кредитор, като е влазял в хотела „Данемарк", който помислил, че открил жилището му, и заявил в ближния участък. Той се обърна към агентите и госпожа Рашел спокойно:

— Напразно се препирате, господа: Панаретов и Брадлов — е същото нещо. Това е едно славянско име, което се произнася двояко.

И когато госпожата тръгна към стаята на Панаретова, последвана от агентите, Брадлов взимаше по четири стъпала изведнаж надолу из каменната стълба...

Закаран на полицията, в продължение на пет часа Панаретов бе три пъти изпитван, за да се признае, че е конт Брадлов. За заблуждението на полицията спомогна и това още, че той беше чернокос като Брадлова — макар и мургав, — и самото му име, което за френското ухо, кой знай как, имаше голямо съзвучие с „Брадлов".

При всичкото негодуване, което им вдъхваше Рачковия син, Стремски и Шопов не можаха да не усетят задоволство, че се е изтървал. Шопов обаче вярваше, че той няма да избегне от полицията.

Когато се върнаха в хотела „Trois Princes", намериха Невянка, че приготвила всичко за път. Случката с шведеца много я разсмя.

— Но защо ни той мистифицираше във вагона — това не мога да разбера — казваше Стремски.

— Не сещате ли се? — каза Шопов. — Именно се е срамял от циганията си, като се е тъпкал в третий клас при такива големи командировъчни пари, и не е искал да се запознава и да се открие кой е и какъв е. Преструил се е прочее на шведец, а той е чер като корфиотин!... Ах, ти, Панаретов! Ах, вариклечковска България!

И Шопов се кискаше неудържимо...

. . . . . .

След малко и троицата потеглиха за гарата.

ЧАСТ СЕДМА

I

ЕДНА ГРЪМЛИВА УТРИНА

На изток се сипваше зората.
Разкошната южна нощ се привършаше.
Широкото Пловдивско поле още дремеше.

Трите могили на южнобългарската столица се дигаха мълчаливи и черни, с тъмните облици на сградите по върховете си, които правеха линията им начупена и щърба във фона на развиделелий кръгозор.

Небето, което губеше бледите си звезди, беше чисто, свободно, безцветно и обещаваше един хубав ден.

Талигата на Филеас Фога пъплеше бавно из тихото поле. Двата коня, дръгливи ожулени кранти, пристъпяха лениво, като пърхаха утрешния свеж въздух. Талигарят, за да не заспи, запушваше често цигаро, закачил юздите на конете за една кука и оставил ги на своя воля дремливо да пристъпят с бързината на една костенурка. Тоя скор начин на каране, с който шейсетте километра от Бяла черква до Пловдив той взимаше за три дена, беше направил знаменита талигата на бай Пея Орлякът, а той сам беше прославен по цяла Стремска долина с прозвището „Филеас Фог", прочутия Жулвернов пътешественик, който бе обиколил земното кълбо в осемдесет дни и чиято история цяла Южна България беше прочела с възхищение[1]. Глумливите белочерковци кръстиха прочее с името на прочутия английски бъ-

[1] Романът: „Пътуването около земята в осемдесет дни" от Жул Верна, напечатан във в. „Марица" през 1880.

зоходец и своя единствен талигар, бай Пея Орлякът.

Пътниците, които влачеше тая скърцлива и друслива жълва към Пловдив, бяха трима души, и те бяха наши познайници: хаджи Евтим, хаджи Смион и Анастас Хамамджиолу. Хамамджиолу отиваше на Пловдив по работа — той имаше съдба там; хаджи Смион беше повикан за венчавката на сина си с една пловдивска мома; хаджи Евтим отиваше да види Найдена и снаха си, които вчера трябваше да бъдат пристигнали от странство, както смяташе от едно тяхно писмо из Виена. Троицата старци бяха тръгнали заедно, и с Филеас Фоговата единствена талига, като се бяха въоръжили с героическо търпение, необходимо при това пътешествие.

И тримата, загърнати добре с палтата си от утринната свежест, мълчаха или дремеха. Сегиз-тогиз някой се обаждаше и кажеше нещо, па пак се въдворяваше тишината в колата.

Приближаваха към Кършияка, северното предградие на Пловдив. Шосето пред тях отиваше право, между два реда върби. Ненадейно изгърмяха няколко пушки пред тях, зад върбаците. Пътниците се сепнаха и погледнаха из талигата.

— Какво става тая заран? Какви са тия гърмежи? Сега гърмеж, а преди час и половина пак чухме гърмежи, гаче хилядо пушки пукнаха. Тая нощ сякаш че се намираме близо до битка! — каза хаджи Евтим, провирайки си главата навън, за да види нещо.

— Тия пушки гръмнаха откъм Марица, а първите изгърмяха отдясно, от полето — каза Филеас Фог.

— Кога идем в града, ще разберем — каза Хамамджиолу.

— Не е чиста работата — допълни Филеас Фог обезпокоен.

— Аз ви думах и напред, че са разбойници, ама вие не вярвахте... Аз, когато един път в Молдовата...

— Какви разбойници дрънкаш, хаджи? — пресече го другарят му. — Първите гърменета бяха от цяла войска, а не от няколко души. Ехтеше кърът.

Кършияка наближаваше. Черните покриви на къ-

щите ѝ се различаваха ясно от гъстите върби, с които досега се смесяха в тъмен куп. Ненадейно талигарят обърна вниманието на пътниците към едно странно зрелище. Из полето отдясно зачерни се голямо множество хора, които идеха насам. Това множество вървеше из конарския път на една дълга линия. Отпред един куп конници образуваше главата на колоната, на която края се губеше в дрезгавината зад дърветата. Туптенето на конете, шумът на стъпките, звекът на оръжията се чуваха ясно, но гласове рядко изскокваха. Това мълчаливо шествие се движеше и напредваше към шосето, очевидно, то отиваше към града.

Пътниците казаха на Филеас Фога да спре. Взеха да се съвещават.

— Това е войска, виж им байрякът — каза хаджи Евтим.

— Каква войска ще бъдат? Те са селяни!

Скоро множеството излезе на шосето, което почерня. Отиваха за града.

— Е, сега назад или напред? — рече Хамамджиолу.

Подир кратко съвещание решиха да вървят на известно разстояние зад множеството и да се спрат на първия хан на Кършияка.

Талигата тръгна. Вървяха тъй около десет минути.

— А бе тия хора се запряха — каза хаджи Евтим.

Наистина, колоната, като стигна до самата Кършияка, спря се на шосето и по-голямата част се отмести надясно и изпълни полянката, която заграждат на полукръг върби. Други тълпи се зададоха из конарския път.

Ново недоумение на пътниците. Спряха пак. Едвам размениха няколко думи, неколцина души дойдоха към тях. Като ги приближиха, пътниците видяха селяните в пълно въоръжение: с пушки на рамена, с нанизи патрони около кръста, с револвери в кобури, окачени на поясите.

— Накъде пътувате, баювци? — попита единият, като надникна в колата.

Обадиха му.

— Слезте. Един наш човек има болен, да го турим в каруцата.

— Няма да ходите в града — каза друг.

Пътниците разбраха, че всяко съпротивление на тия обръжени хора ще е безполезно, и слязоха от колата.

— Елате при нас, заедно ще влезем в Пловдив — казаха селяните и подкараха троицата пътници напред към дружината. Шосето и полята бяха почернели от купове хора прави и от петдесетина конника. Имаше там около четири или петстотин души селяни — все въоръжени. На един кон седеше, с някакво перо на шапката, една мома, препасана със сабя, и тя държеше знамето. Пленниците бидоха турени между две върби под надзора на двама селяни. Те разбраха, че не искат да ги пуснат, преди да влезе дружината в града, без да си обяснят добре причината на тая предпазителна мярка. Те обаче се поуспокоиха за себе си и за своята лична безопасност. Хаджи Евтим попита вардачите си какво се е набрал тоя свят тука и каква му е целта.

— А бе, господине, нима не видите? — отговори единият селянин надменно.

— Видим, но не знаем.

— Почакайте, ще се научите.

Зададоха се няколко души още. Запитаха ги отдека идат.

— От Бяла черква — отговориха.

— Какво ще чините в Пловдив?

— Сватбари сме, ако питаш — каза хаджи Смион с цел да успокои войнствените селяни върху миродолюбивий характер на тяхното пътешествие.

— А, сватбари сте? И ние сме сватбари! Тая утрина ще венчеем една мома и един ерген — викат го Александър — каза един от тях, па отминаха.

— Хай да е честито !— усмихна се щастливо хаджи Смион, па бутна хаджи Евтима.

— Как не ни доде одеве на ума, че е сватба? Тукашните селяни тъй правят сватбите, с пушканета и с байряци. Само напразно се уплашихме.

— Каква те е сватба намерила, хаджи — забеле-

жи му Анастас Хамамджиолу, — не чуваш ли какво приказват? Дошли са Кръстевича да свалят!

— Слушайте, слушайте какво викат! — пошушна им хаджи Евтим, като им направи знак.

В същий миг се чуха викове:

— Да живей съединението!

— Да живей княз Александър!

— Долу пашата!

— Това е революция — каза хаджи Евтим със сериозен вид. — А ние се хванахме тука. Ето защо ни запряха, да не би да обадим...

— Тия са чапкънски работи — пришушна Анастас Хамамджиолу намръщено и гневно.

— Истина бе, революция! Нима тия простаци ще направят революция? ... Аз, когато княз Куза сваляха ... — но хаджи Смион млъкна благоразумно, защото селяните можеха да го чуят.

Зададе се насам друг куп селяни.

Един исполин с тежка берданка, преметната през рамо, с лев на калпака и сподирен от две момченца, също с левове на калпаците, попита с гръмлив глас Анастаса Хамамджиолу:

— Ваша милост сте вънкашни?

— Да, пътници сме, господине.

Обадиха и нему къде пътуват.

— Българи ли сте? — попита исполинът.

— Българи сме.

— Искате ли съединението?

— Кой го не желае, приятелю? — отговори хаджи Евтим.

— Аз искам съединението още откога! — обади се живо хаджи Смион.

— Щом е тъй, вие сте наши братя. Ще вървите с нас заедно ... да поуплашим пашата ... майка му стара! ... Няма ли за тия християни по една пушка бе? — обърна се исполинът към другите.

Изглеждаше, че той е един от главатарите.

После отминаха.

— Ще ни карат да се бийм! — каза в ужас хаджи Смион.

— Каквото ни свирят, това ще играем — продума хаджи Евтим.

— Аз не съм против Кръстевича!.. Познаваме се с него ... — притури хаджи Смион.

— Кой те пита за кого си и с кого не си? Паднахме в ръцете на тия хаймани ... Тоя ден кръв ще падне! ... — измърмори мрачно Хамамджиолу.

— Не се бойте. Аз, когато Куза сваляха ...,

Но хаджи Смион млъкна побледнял.

II

ПРОДЪЛЖЕНИЕ

Между това хаджи Евтим беше захванал разговор с един по-приказлив селянин и както от него, тъй и от разговорите на другите, той узна, че революционерите бяха селяни от Голямо Конаре и няколко други съседни села. В числото им влазяха всичките запасни, които имаха пушките си. Те потеглили от Голямо Конаре по полунощ и дълго време чакали при село Царацово известие от Пловдив, че конака е нападнат от войската, с която били в споразумение. Там дали един залп на въздуха против двайсетина кавалеристи, които се задали насреща им, и веднага побягнали назад към Пловдив ... Но известието, което очаквали, не идело и те се безпокоели силно и се обезкуражили. Боели се, че може да осъмнат в това очакване и смелий план да не сполучи. Най-после чули залп от отсрещния бряг на Марица — уречений сигнал за тръгването на войската към конака — и веднага потеглили за Пловдив. Тука, при входа на града, пак се бяха спрели, да се наредят във войнишки строй, получили ново, допълнително известие, че конакът е взет и пътя за там е свободен. Хаджи Евтим, изтръпнал и развълнуван, съединист до мозъка на костите, приемаше силно участие в успеха на народното дело и делеше общото безпокойствие. „Тъй и тъй са го затъкали, барем да го дотъчат. Съединение инак как ще стане?“ — мислеше той.

Исполинът с двете момченца в това време се завърна с една берданка още в ръка. Той се обърна към хаджи Смиона и Анастаса Хамамджиолу:

— Дирих, побратими, ама само една излишна пушка намерих. Прощавайте... Há я на тебе, господине, че ти ми се видиш пó юнак.

И с тия думи той я връчи на хаджи Смиона. Хаджият взе пушката мълчешката.

— Тъй не я дръж надолу, ами на рамото, господине! — И той му я намести на рамото.

Хаджият избъбла боязливо, че той не знае от тия работи.

— Ще се учим... майка му стара... Кой се е родил научен?... Така с пушки и с битки, и с кръв се освобождава Румелия... Нали искаме съединение?

— Искаме — отговори хаджи Смион.

— Е, като искаме — да се помъчим да го придобийм. Зер, сухо дупе риба не яде... Гурко! Я извикай пред тоя чичо, ама яката викай да те чуй пашата чак! — обърна се исполинът към едно от децата.

Момчето извика:

— Да живей съединението на Южна България със Северна България! Да живей княз Александър!

— Ура! — отзова се Скобелев.

— Тъй, майка ви... — издума одобрително Иван Боримечката, като ги подбра и отиде навътре в тълпата.

Хаджи Смион, смаян от войнствената роля, която му се наложи, мислеше как да се отърве от Боримечковия дар, който му премазваше рамото. Той се обърна към Анастаса:

— Хамамджиолу, аз те знам, че обичаш оръжия. Отстъпям ти пушката.

— На тебе направиха чест, дръж си я!

— Аз не те моля, но като на приятел...

— Благодаря — отговори Хамамджиолу.

— Тогава и не ти я давам, ще я дам на хаджията! — каза той строго. — Хаджи, заповядай! Ти у вас нямаш пушка!

Но хитрият хаджи Смион нито получи отговор от хаджи Евтима, който в тоя миг гълчеше с един селянин, твърде дрипаво облечен и лишен от оръжие.

— А бе ти ли си бе? Да те пали палата: едвам те познах!...

— Какво чини господин Стремски, бай хаджия? — попита селянинът.

— Него го нямаше тука, беше повън. Но вчера трябва да си е дошъл... А ти отдека? От Конарето ли идеш, Рангеле?

Рангел (това беше нашият познайник, някогашният горски стражар в Черешовица) тури пръста си на устата, па пошушна:

— Не ми казвай името, бай хаджия! Аз съм тука скришом. Аз не съм от другите...

— Ами що чиниш при тях? — попита хаджи Евтим ниско.

— Аз се скрих в хората.

— Защо?

— Бегáх из затвора, дето е отсам Марица.

— Кога бегá?

— Преди малко избягахме четворица души и войниците ни гониха... и гръмнаха на нас шест пъти.

Хаджи Евтим си обясни сега одевешните уединени шест гърмежа. Той посъветва Рангела да се предпазва, а довечера да дойде у Стремски.

Хаджи Смион се приближи и повтори на хаджи Евтима любезното си предложение. Хаджи Евтим отказа.

— Дай я на мене, господине! — каза Рангел.

— Ах, há я на тебе, байо! Тъй те искам, да си юнак!

И хаджи Смион си отдъхна с облекчение, като се избави от тежкото желязо. Рангел стискаше с възторг пушката. Той сега с нея приличаше на всичките други въстаници и не можеше лесно да бъде познат от полицията. Пък и да го познаеше — той се надяваше на берданката...

В туй време в куповете на бунтовниците произлезе движение, разчу се глъчка. Разбра се, че офицерин конник дошъл през моста и обявил, че конакът е превзет от войската, но народ няма, та да бързат. По дадената команда един залп от няколкостотин пушки гръмна и разтресе въздуха. Веднага

подир това революционерите потеглиха из улицата, предвождани от конницата и от байрака, на който добре вече личеше във виделината ревящия лев, както и белите пера на шапките на някои от конниците. Раздаваха се викове: „Да живей съединението!“ Нашите троица другари, увлечени от пороя, мърдаха напред към моста, тикани от задните талази на революционерите. Те по неволя ставаха такива и отиваха да свалят господин Кръстевича!... Из много порти излазяха въоръжени человеци и се присъединяваха към тълпата с викове от възхищение или ненавист. Шествието отиваше към моста шумно, с гръмки ура и гърмежите цепеха въздуха и разбуждаха Кършияка. Забиха и камбаните и дигнаха целий град. Захвана се и песнята, съчинена от някой си неизвестен Тразибул на опозицията и разпространена на последне време из целий Пловдивски окръг. Тая румелийска марсейлеза, забравена сега, се пееше на гласа на „Ремлинген герой“.

Ъ Пловдив града — зло голямо:
Кръстевич върлува,
гони, тъпчи всичко честно,
без да се срамува.

Дума е дал на султана,
този лош гидия,
да направи прах и пепел
славна Румелия!

Стотина гърла раздираха с тая идиотска песен въздуха, разклатен от ехтенията на гърмежите; които опиняваха душите на революционерите и подигаха мъжеството им. Ентусиазмът молепса всичките. Едно неволно ура изхвръкна и из гърдите на някого от нашите старци.

Когато най-после те стигнаха до моста, разсъмваше се хубаво. Камбаните цепеха въздуха над града, който ясно се вече открояваше, амфитеатрално положен по склоновете на могилите си. Колоната се проточи по моста. Хаджи Евтим биде разделен от другарите си, бутан, влачен от множеството. Той

сега, при виделината, разпознаваше всичките подробности във въоръжението и накита на конарците. Всички бяха с пушки, с нанизи патрони през гърди или запасани около кръста, с жълти тенекийки с левчета, пришити на шапките — всичките големи и рунтави, — символ тогава на революционерство. Мнозина бяха облечени във въстанически дрехи, сшити по образеца на Хаджидимитровите и Ботевите униформи, както ги има на картините, с много чапрази от зелен ширит и с цървули. Имаше някои и съвсем фантастически... Той се намери близко до байрака и видя, че знаменоската беше млада мома с мургаво, валчесто лице, с морава рокля, препасана със сабя, с револвер на кръста, с калпак на глава с левски знак и с голямо разперено перо над челото от па́вой, от какъвто бяха перата и на други конници. Един от тях, млад и оперен, който вървеше успоредно с нея, от време на време я подпираше за лакътя, непривикнала да язди на кон. Той личеше и да е върховния главатар на множеството. Когато се озова оттатък моста, хаджи Евтим видя, че трите улици, които извождаха на мегдана пред конака, бяха запазени от войска, а портата на конака — широко разтворена — за да приеме конарците. Тълпата им рукна безредно към нея с въодушевени викове и изхвърли стареца настрана. Начело на оная шеренга войска, която пазеше улицата Узунчаршия, той позна двама офицери: майора Янсона и поручика Канелова. Те говореха живо помежду си. Янсоновото лице изражаваше силно вълнение душевно. Хаджият го чу, като казваше на някого си:

— Аз съм руски офицерин и имам задача да приготвя българските войници за борба против неприятеля (той натърти на тия последни думи). Аз никога няма да допусна на един мой солдатин да стреля против брата си. Това е българско народно дело... аз нямам право да се меся в него и отивам да си пия чаят!...

И той дупна коня си по корема, проби през войниците и изчезна в Узунчаршия.

В това време отнякъде изпъкна един стар офицерин в генералска униформа, человек къс, дебел, с

валчесто, червендалесто избръснато лице, силно разгневен, и се обърна и избъбра нещо по турски на Канелова, който го гледаше, без да тури ръка под козирог, както се следваше. От шепота около себе си хаджи Евтим разбра, че това е генерал Дригалски паша, върховният началник на източнорумелийската милиция и жандармерия.

— Какво съди Канелова? — попита старецът един гражданин, който също слушаше там.

— Пита го как смее да не отдава чест на висшия си началник и по чия заповед е тука — отговори питаният.

В тоя миг Канелов изгледа генерала остро и изговори му по български:

— Генерале! Аз сега имам само един началник: княз Александър български, и се покорявам само на една заповед, оная, която ми налага дългът ми към отечеството...

Но тълпата блъсна и увлече хаджи Евтима към конашката порта. От конака идеха викове: войска и конарци взаимно се поздравляваха там. Въздухът ечеше. От моста потокът человешки, пораснал от нáхлува на цялата Кършияка, постоянно се изсипваше по-гъст и по-безреден и от задните редове стигаха до ушите на хаджи Евтима уломки от песента:

... Да направи прах и пепел
славна Румелия!

И сганта нахълтваше постоянно в голямата конашка порта.

III

КОНАКЪТ

Не твърде широкия конашки двор беше вече напълнен. Войската се беше оттеглила и сгъстила в южната му част до градоначалството, за да остави свободен мегдан на конарците. Освен тях, офицерите и войниците, в двора имаше малко граждани: ед-

на купчина, спряла се срещу входа на зданието. Между тях хаджи Евтим съгледа само едно познато нему лице: доктора Догански. Той личеше да е от главатарите, защото правеше някакви разпореждания, които други охотно се затичваха за изпълнят. По прозорците на тъмниците надничаха главите на затворниците. Но числото на гражданите се увеличаваше на всяка минута. Тревогата на войската из улиците и звънът на камбаните ги пробуждаха и пращаха на тълпи тука. Хаджи Евтим, като нетукашен, не познаваше пловдивчани. Но той не виждаше ни едного от приятелите или съпартизаните Стремскеви, с които той се познаваше. Това го зачуди. Но той остана смаян, когато разбра, че движението беше дело на партията, противна на властвующата, защото чу и такива викове: „Долу лъжесъединистите!“, „Да ги избесим!“ Истина, тия жестоки заканвания произнесе адвокатът Ладжович, когото хаджи Евтим познаваше от Хисаря. Това откритие изстуди малко стареца. Удивлението на хаджият порасна, когато видя и Бориса, че влазяше в конака под ръка с някакви хартии, които веднага разбра, че са прокламации, каквито видя залепени на конашката порта. Борис беше твърде въодушевен и разправяше нещо запъхтян с няколко други юноши, вероятно другари-гимназисти, всички с капели с широки поли и дълги коси. Скоро той изчезна пак. „И наш Борис е в тая попара! На него тамам такова мъгляво време се харесва“ — помисли си старецът.

В тая минута озова се в двора един рус, висок офицерин в пълна парадна униформа на руски подполковник. „Чичагов! Чичагов! Руският аташе!“ — зашъптяха около стареца.

Чичагов, запъхтян и нервен, се озърна и попита офицерите там:

— Чия е тая дружина?

— На майор Николаева.

Старецът забележи, че Чичагов бъбреше нещо живо на войниците, като че ги мъмреше.

В тая минута един майор с широко лице разсече с коня си тълпата и приближи до Чичагова.

Произлезе къс разговор между двамата.

После майорът с едно енергическо движение на ръка извика:

— Отстранете се, господин подполковник! С какво право се бъркате на нашите разпореждания? Идете си, моля ви!

Чичагов пламна, тури ръка под козирог, па излезе бързо из конака.

Някой дръпна за лакътя стареца.

Той погледна и видя хаджи Смиона.

— Де Анастаса?

— Побягна. Ама аз съм любопитен да видя... Аз, когато сваляха Куза...

Но и трети път хаджи Смион не довърши фразата си за Куза. „Да живее Съединението!", „Да живее княз Александър!" — викаше войската по команда.

— Долу пашата! — викаха конарци.

— Долу табакерката! — викаха някои граждани.

Тоя вик се касаеше за скъпоценната табакерка, подарена от султана Кръстевичу при ланското му представяне в Цариград. По-голямата част от гражданите, неподготвена по-отрано и изненадана, оставаше по-спокойна. Тя бе занимата повече да слухти, гледа и любопитствува, отколкото да участвува и да бъде актьор на събитието. Между това, навалякът пред двамата хаджии постоянно се уголемяваше и тям ставаше трудно да следят какво ставаше пред входа на конака. Те се помъчиха и пробиха по-напред. Вратата остаяше полуотворена. Там стоеше само един млад полицейски пристав, пребледнял. Сегиз-тогиз през някой прозорец се забележваха бледни лица. Всичките очи бяха устремени към тая врата. Очакваше се още нещо ново, необикновено: развързката. Войската следваше на пресекулки своите извиквания. Конарците бяха безпокойни. Амазонката с гола сабя на коня си гледаше гордо наоколо си, чувствующа театралний ефект на своето присъствие в една революция.

— Пашата, пашата да излезе! — викаха гласове.

— Долу Румелия!

— Господин майоре, дайте заповед да извикат Кръстевича! — чу се гласът на Догански.

— Трябва граждани да влязат вътре и да го изведат, нашата роля се свърши в конака: нека народа сега да действува и да си заяви волята — отговори офицеринът, шибна коня си и отмина.

Тълпата се притискаше и отиваше все напред — от тласъка на нови талази любопитни, които прииждаха. Тя се натискаше в тълпата на конарци край градинската ограда. Целия двор беше натъпкан. Хаджи Евтим се почувствува много утеснен и като видя врачката на градината полуотворена, вмъкна се там, за да бъде по́ на свободно. Хаджи Смион пак биде разделен от него. В същий миг чуха се гласове:

— Влазят!

Разумява се, че при главния управител влазяха. Хаджият съгледа, че куп конарци в градината се наваляха на прозорците на заднята стая на конака. Той отиде също и се прилепи до единия прозорец. Утринната виделина хубаво осветляваше стаята, в която гледаше. Тя беше спалня с едно легло. Там един нисък, беловлас старец се обличаше набързо. Влязоха там двама души граждани. Хаджи Евтим разбра, че старецът е главний управител. Едно стъкло на прозореца, остало незатворено и малко отзинало, даваше възможност да чуе разговора им, и то само в продължение на две минути, защото някой си затвори стъклото отвътре.

— Какво ми искате? — попита главний управител, чиито ръце трепереха — тоя нервозен трепет беше им обикновен.

Двамата гости се назоваха — хаджи Евтим не зачу добре имената — и единият — дълголик с остро теме, чер, сух, с глас, който заецваше, бърже отговори:

— Господин Кръстевич, народът обяви съединението си със северните братя. Румелия не съществува. Вие сте свалени и наш княз е Александър Батенбергский. Народът ни упълномощи да ви явим неговата воля. Пригответе се, вие ще оставите Пловдив още сега.

— Добре! Съединение народът желай? И аз съм българин! — отговори Кръстевич живо.

Влезе една млада и хубавица госпожа из бочната

врата. По лицето ѝ бе напечатано безпокойство и страх, очите ѝ разплакани. Тя кълчеше ръцете си и нещо думаше на двамата граждани... Но в тоя миг стъклото се притвори и старецът не можа да следи по-нататъшний разговор. При това навалилите се конарци го изтикаха и той не можа вече и да види в стаята. Тогава излезе пак из градината и проникна в тълпата, която се вълнуваше и шумеше, разбъркана вече. Той успя да дойде по-отпреж, даже да стъпи на място височко. Чуваха се сега по-често гласове: „Пашата да излезе!“ На множеството минутите се чинеха сега дълги, нетърпението се усилваше, в погледите светеше трескав огън, който издаваше тревогата на сърцата в тоя съдбоносен момент. Всички чувствуваха, че сега се извършва нещо страшно и извънредно и че от тая минута нова страница се отваряше в българската история, едно бъдеще, пълно с поразителна неизвестност и с нови съдбини... И народът, наелектризуван от величието на събитието, викаше: „Да живей Съединена България!“ Очите на хаджи Евтима овлажняха. Той се почувствува страшно покъртен и обзет от общото въодушевление. „Видяхме освобождението на България, сега дочакахме и съединението ѝ“ — мина му през ума. Той се радваше като дете. Дваж си обриса очите. Бузата му само нервно се свиваше, колчем във въодушевените патриотически възклицания се обаждаше някой рядък вик: „Долу шарлатаните! Долу лъжесъединистите!“ Това вече народът не викаше, а партия. Вик на омраза и на ожесточение в тоя велик момент; ругателство безполезно, хвърлено посред едно тайнство национално и трагически велико. Това му се видя низко. Това беше грозно... „Табакерката! Табакерката!“ — чуваха се и други викове. Но на стареца не беше понятно значението им. Едно особено шумене из множеството обади, че сцената се променява. Из вратата на жилището на главний управител излязоха двамата души, които одеве хаджи Евтим видя при него.

— Ще излезе! — извикаха те още от стълбата на входа.

— Колата по-скоро.

Зад множеството в дъното на двора пайтонът на конака се впрягаше. Шумът от колелетата и скърцането се чуваше до хаджи Евтима. Хаджи Смион го побутваше и му шъпнеше, че същото е било, когато са сваляли и Куза, но че власите са мамалигари и прочее. Хаджи Евтим го не слушаше, а беше приковал погледа си към вратата.

IV

ПОСЛЕДНИЯТ ИЗХОД

Тя се отвори пак и Кръстевич излезе. Той беше в черно сетре и на глава с черна шапка с червено дъно — формений калпак на генералгубернатора на Източна Румелия, от тая минута престала да съществува. Лицето му, природно червеникаво, беше сега пребледняло, а малките му живи очи гледаха плахо и смаяно. Той се запря неподвижен, твърде развълнуван, изложен на тия хиляди погледи, вперени в него с изражение на любопитство или на омраза и ликующе зложелателство.

Подир първите минути на разстройство той сякаш се съвзе и придоби повече спокойствие. Очевидно той не знаеше какво ще чинят с него и каква съдба го очаква. Той се въоръжи с резигнация и чакаше тих, студен, почти безучастен. Той не можеше да победи само своя старчески трепет. Колата се бавеха. Возачът не се намираше. Отидоха да го дирят стражари — до одеве подчинени на Кръстевича, сега послушни на революцията. Мина се един дълъг четвърт час.

Кръстевич чакаше с нетърпение да се свърши това тежко положение за него. Той чуваше около себе си подигравки. На безсърдечието не беше доволно падането му: искаше и да го оскърби и унизи... Минаха нови мъчителни минути — пайтонът още не идеше. И главатарите на революцията се притесняваха от това забавяне. Те пращаха нови заповеди. Хаджи Евтим със страшно свито сърце в гърдите също негодуваше защо бавят колата. Той сега проник-

ваше в душата на старият главен управител и чувствуваше всичката тегота и мъка, която трябваше да изпитва в това безмълвно очакване, изложен на равнодушните или жестоки погледи на толкова свят. Паднал и беззащитен, той пак пазеше за него престижа на върховна глава на една държава, допреди малко слушан, почитан, гален в ореола на властта си. Той се туряше на негово място сега. И в очите на хаджи Евтима се показаха нови сълзи — сълзи от участие към стареца.

И едните, и другите сълзи се смесиха на същите очи, изскокнали из два различни душевни извора, еднакво чисти и благородни: патриотизмът и человеколюбието.

Между това, хаджи Евтим от високото си място хвърляше поглед и на тълпата. Той сега можеше да забележи помежду безбройните глави още някои познати: съгледа и приятели, и привърженици на Кръстевича. Те гледаха смутени или безучастни. Но ни у тях, ни никъде — живо проявление на съчувствие към свалениия генералгубернатор. Тука не играеше вече роля ни неблагодарност, ни изменчивата човешка природа. Идеята, на която Кръстевич ставаше жертва, беше много велика, тя потискаше властително другите человечески и партийни чувства и туряше юзда на всяко попълзновение за протест или за симпатия. Сам Кръстевич, българин в душата и в кръвта, чувствуваше добре положението и не можеше разумно да очаква — и от най-горещите си приятели — да бъде предпочетен пред народний идеал, пред който всеки българин прекланяше глава безответно. Той схвана това положение още в първата минута, когато отговори на двамата си гости: „И аз съм българин!“ — и се предаде изоставен от самите си телохранители, защото и те бяха българи. „И аз съм българин!“ Думи прости и сюблимни, думи немислени, изхвръкнали из душата като искрите из кремика, ударен о огнивото. Една българска душа. Една калена българска душа. Историята на съединението може да се гордее с тия последни думи на последний главен управител на Източна Румелия...

— Долу Треперко паша! — извика някой.

Хаджи Смион, който пак се бе приближил до хаджи Евтима, дръпна го и му каза, като му посочи с поглед оня, който произнесе ругателството:

— Този е Рачковия копелак.

Хаджи Евтим погледна към показаното лице и видя един висок момък, белолик, с орлов нос и с живи очи.

— Чий Рачков? — попита той.

— На Прѣдлѣто. Аз одеве се приказвах с него. Свършил е науките си във Франца и си е дошъл преди няколко дена.

Хаджи Евтим нищо не отговори, ами измъкна тоягата си и махна да удари Брадлова по рамото, но хаджи Смион навреме го одържа от тая неблагоразумна постъпка.

— Това ли е научил тоя синковец в Париж? — трепереше от гняв старецът.

В тая минута тълпата се разтика и даде път на пайтона, влачен от два великолепни алести жребци, подарък от султана на Румелия при бившия главен управител. Колата спряха пред стълбите. Поканиха Кръстевича да се качи в тях. Той слезна по трите каменни стъпала и се качи на пайтона. Веднага и амазонката се метна и седна отляво на Кръстевича, като си опря голата сабя на рамо.

Той се отмести и изгледа сърдито момата.

— Що ми турнахте тая жена? — обърна се той към ония, които му натрапиха другарката, с неизразимо отвращение в погледа, като човек, който чувствува в пазвата си жаба.

Но в същий миг, по дадената заповед, возачът шибна конете и те повлякоха към южната порта пайтона с падналий главен управител и конарката със сабята.

Хаджи Евтим видя всичко това и се възмути.

— Защо е сега тая подигравка? — попита се слисан. Тая подробност на извършеното събитие силно го огорчи. Той не можеше да разбере защо „маскарят“ такова свято нещо, като прогласяването на съединението, с такива неприлични работи. Но той нема кому да си изкаже гневът. Тълпата рукна към

портата след шумния порой на конарците. Пайтонът се запъти по посока на градската градина.

Хаджи Евтим, зашеметен от всичко, каквото видя тая заран, тръгна неволно по същия път. За Стремски съвсем забрави. На празното място отвън конака той се сбарабари с един висок, снажен, с пушка на рамо и с лев на шапката селянин, последван от две момченца. Той позна исполина, с когото по-рано се видяха на полето.

— Е, господине, направихме съединението — едно цигаро доде се изпуши. Кой му се надейше, майка му стара... — каза Боримечката, като позна и той тазутрешния пленник на конарците.

— Много хубаво стана, побратиме... Само не харесах, дето се гаврят младежите със стария човек... — каза хаджи Евтим, доволен, че найде кому да си изкаже негодуването.

— Е, то вече магарщина беше, имаш право — отговори Боримечката. — Ама нали знайш? Бунтовеге ги правят луди глави, затова и лудости стават — извини Боримечката постъпката на другарите си по чувство на солидарност; но изказа същата си мисъл и негодуване чрез една гороломна псувня на сметка на амазонката, произнесена по влашки, за да я не разбере хаджи Евтим...

— Къде ще карат Кръстевича оттука? — попита старецът, понеже беше чул, че ще го изпратят за Голямо Конаре, което стоеше на противоположна посока.

— Не знам това... Скобелчо, пази, че ще те стъпчат конете! Е, сбогом, господине, да живей съединението! — И Боримечката се затече напред, за да стигне множеството, което придружаваше главния управител в неговото ироническо триумфално шествие из столицата му.

Хаджи Евтим тръгна към Стремскеви. Там слугата му каза, че господарят и господарката не са пристигнали. Тогава старецът пак излезе и отиде на Джумаята.

V

ШЕСТВИЕТО

Иван Боримечката с децата си застигна тълпата. Захващаше се оня епизод в тая историческа драма, който понизи строгият й характер до карнавалска и срамотна комедия. Победоносните конарци не се задоволиха само с леката и лесна победа над един беловлас, беззащитен и безвреден старец; за да почувствуват пълен триумфа си, трябваше да му наложат, при другите нравствени мъки, и изтънченото изтезание на публично поругание, да го развождат из улиците за показ и да го турят нишан на подигравките и оскърбителното любопитство. И това изтезание беше толкоз по-свирепо, колкото бе по-безполезно; колкото повече победителите, лично оградени с пълна сигурност и безопасност, знаеха, че никой няма да дръзне да се застъпи за жертвата от страх да не мине враг на съединението... Заслепението на партийната ненавист и полудата на българския жесток инстинкт в изстъпление заглушиха гласът не само на всяко чувство от милост към падналия, но и чувството на народната гордост — и вчерашният главен управител на областта, и побелелий на служение народу деятел трябваше да бъде влачен с момата под балконите на чуждите консулата и излаган под усмивките на гавазите!

Пайтонът беше последван от няколкостотин души. Начело на тълпата вървяха конниците; след тях вървеше разбъркано пехотата, сбирщина пъстра и състояща от въоръжени пак селяни, любопитни граждани, гимназисти-ученици, словослагатели, солдати, дечурлига. Тя зави на изток от градската градина и мина край австрийското консулато. Главите на всичките конарци се обърнаха към прозорците на австрийския представител, физиономиите се осветлиха от самодоволна, победоносна усмивка. На прозорците никой се не показа. Раздадоха се пак гръмогласни ура и шествието се запъти през Арабъсокак и излезе на мегдана Джумая. Там пълно със свят, събран от новината за революцията. Положението на Кръстевича

стана по-тежко: той се видя предмет на любопитство за хиляди нови зрители, бликнали из кафенета, дюкени, хотели; излезли на прозорците и балконите. Девойката до него, нащрек и в театрално положение, като че бди да не побегне из колата пленника, хвърляше своите дръзки и победителни погледи на тоя многолюден свят. Кръстевич, все обладан от първото си неизразимо отвращение, гледаше на противоположна страна от нея и през всичкото шествие ни веднаж не извърна очите си към другарката си. Лицето му, от червено станало сине, изражаваше ужасни душевни страдания, то добиваше апоплектически вид. Насред мегдана профуча с коня си поручик Канелов и като си срещна погледа с водачите на тълпата, спря за миг и им каза с пламък в очите:

— Господа! Вий не позорите господин Кръстевича, вий маскарите народно свето дело!

Но той говореше на глухи... Шествието мина край кафенето на Венети. Там — най-голяма навалица. В един куп любопитни със злоради усмивки на лицата един белобрад, личен старец, на Кръстевичева пора, с благородна физиономия, повиши гласа си и каза тия думи на пленника:

— Онова, което много желаех, даде господ най-после да го видя.

Кръстевич го погледна въпросително.

— Да те видя в това положение, опозорен тъй! — допълни старецът с мстителен огън в погледа.

Това лице е историческо у нас — по миналите си заслуги. Но историята не трябва да оповестява душевните дребнавости на народните деятели, чиито имена трябва да ни наумяват само примери от добри и благородни пориви... После, в такива минути на опиянение от партийна злоба — от всичките злоби тя е най-свирепата и най-унижающата човешката природа — не може справедливо да се изисква от обикновени хора висшият героизъм на великодушието, подадене само на малко избрани души.

Оттам сваления главен управител поведоха из Станционната улица, също пълна със зрители. При кафене „Съединение" няколко обидни възклицания из тълпата, натрупана там. Като дойде до Аладжа джамия, конарците оправиха колата из кривата улица надясно и излязоха зад могилата на Сахаттепе; после удариха през предградието Гюлбахче, покрай публичните домове, дето всичките момичета наизскочиха на прозорците си в нощните си деколте ризи и сънни, уморени лица... Най-после шествието излезе на улицата, дето са Цукаловите здания и градина, и потегли покрай руското консулато. Завчас гавазите затвориха вратните с трясък, всичките прозорци се хлопнаха и притвориха. Колата с главния управител и момата минаха край зданието бавно, а тълпата обърна очи към заглъхналите прозорци. И тука повечето лица сдобиха тържествующе изражение, но в него имаше и нещо нагло и дразнително... Но шум не се дигаше. Шествието утихна и заприлича на погребален ход. Иван Боримечката, минувайки, дигна шапката си и извика към прозорците на консулатото:

— Ура! Да живей съединението под покровителството на негово величество цар Александра!

Думите Иванови угаснаха без отзив. Един от предните конници с високо бяло перо и с Хаджидимитрови дрехи изгледа Ивана и строго изръмжа...

Хаджи Евтим, който беше пак подирил шествието от Джумаята — от всичко, каквото чу и видя дотука, разбра, че то имаше толкова за цел да опозори Кръстевича, колкото и да направи една русофобска демонстрация чрез прекарването сваления главен управител, когото Русия поддържаше, под прозорците на руския представител. Хаджиевото недоумение растеше. „Как, това против Русия става? Напук на Русия? Ами че без Русия какво ще правим?" И тежка скръб падна на сърцето му.

Руското консулато беше крайния предел на шествието. То се повърна оттука, зави край турските гробища под Бунарджикът и влезе в града през еврейската улица на Ортамезар. Оттам пътя му към Узунчаршия беше по-пряк наляво от градската градина, край дирекцията на финансите; но то улови отдясно, мина край Градския дом и забиколи пак под австрийското консулато. И тоя път всичките очи се обърнаха към зелените прозорци, на които се показа гавазин... Кръстевич нито повдигна очи да погледне

към консулатото, устремил погледа си напред, някъде в пространството, с бузи и нос пресинели като от силен мраз. Скоро и колата, и тълпата, тука вече съвсем безредни и разбъркани и с нестройни викове: „ура“ и „долу!“ — потеглиха край кръчмата „Марково коляно“ и завиха зад ъгъла при конашката градина. Хаджи Евтим остави тълпата и се повърна пак към Джумаята, за да си иде в къщи, уморен и разстроен до висока степен от тая гледка на жестокосърдие и поругание българската чест . . .

VI

ПРИЯТЕЛИТЕ

Току-що шествието минуваше край новото областно събрание, от улицата, която иде от Узунчаршия, беше се подал един пайтон и спрял. В него един господин и една госпожа гледаха прехласнати на това зрелище.

Те бяха Стремски и Невянка, които едвам сега пристигаха от Пазарджик с кола; те бяха закъснели досега, понеже се бавиха около една неделя във Виена.

Още от Кършияка те бяха научили за извършения преврат, а из улиците дотука по оживлението и радостта на лицата Найден разбра, че революцията е приета с възторг от народа, макар и извършена от противната партия.

— Най-доброто разрешение на въпроса е това — щом един път е станало, и сега трябва да се обезпечи и укрепи станалото — забележи той на жена си. Той не можа обаче да победи едно свиване на сърцето, че честта и отговорността за тая решителна стъпка падат на други. Но сега за него остаяше само едно върховно чувство, което заповядаше на сърцето му и ума му: длъжността към отечеството му в тоя критически час. И той прегърна в душата си с ентусиазъм народното дело. Пътят за дома им беше през Узунчаршия, но тя беше много запречкана, затова обиколиха през тая улица и тъй случайно срещ-

наха шествието с унизяваний главен управител. Тая горчива среща го порази; но тя нито на миг разколеба неговата вяра и неговата решителност. Едвам тълпата отмина, Борис се откъсна от нея и се затече възхитен към тях, здрависа ги с „Добре дошли!“ и с „Честито съединение!“, целува се с тях, лучезарен, светнал от младежки възторг, пленен от величието на събитието, в което и той бе участвувал — той беше лепил прокламации през нощта из улиците. Това той успя да им обади в бурните си излияния. Стремски беше покъртен, той усети, че сълзи му дохаждат до гушата, и вече не можа да стои в колата. Той се обърна към Бориса:

— Борисе, бъди добър, придружи кака си до дома . . . Невенке, ще дойда веднага.

Невянка поиска да го задържи, защото се боеше от непредвидени опасности, възможни в такова едно време.

— Разбери, че аз не мога в тая минута да стоя у дома си, нито имам търпение да почивам.

— Бъди предпазлив, моля, Найдене.

Той я успокои и колата тръгнаха с нея и с Бориса.

Стремски се запъти към един куп хора, които стояха до ъгъла на градината и в които позна Догански и други още видни членове от революционната партия. Догански, зачервен и развълнуван, разправяше нещо живо там. Той приближи до доктора, с когото отдавна не си беше продумал, разделени от политическа ненавист, и каза:

— Господин докторе, съединението на Южна България със Северна се провъзгласи. Това славно събитие ни заповяда сега едно нещо: да съединим и ние душите си и усилията си за увенчаване на делото . . . Давам ти ръката си и моля да забравим миналото в задружна и братска работа за бъдещето.

И той му простря ръката си.

— Дай, брате, дай! — извика докторът и се спусна, та го прегърна и целуна с внезапно насълзени очи. Обзети от същото патриотическо умиление, и другите се целуваха с политическия си противник. Догански дойде във възторг. Впечатлителен и горещ,

той не знаеше как по-буйно да изкаже радостта си, че спечелва приятеля си в този именно момент. Той подзе Найденовите думи за съединението и говорй с много разпаленост за великото събитие, с което той се гордееше и в което бе участник. Равнодушен или враждебен по-напред към движението на съединението, попаднал в потока му тая година по партийна или лична сметка, той бе ангажиран цял сега в революцията и както всички съучастници свои, искрено, разпалено и предано работеше за увенчаването ѝ с пълен успех. И прежнята им дружба, сърдечна и топла, в една минута се поднови и ги свърза.

Съединението хвърляше в обятията им двама приятели; както сливаше в едни братски прегръдки Северна и Южна България.

То не можа, за жалост, да помири двете партии, които издигаха същото знаме — неговото.

Политическите омрази, разражения и сметки не можаха да се погодят със светлото чувство на забравата и всеопрощението пред великия позив на отечеството.

Сърцата бяха тесни — за тоя геройзъм.

. . . . . .

Догански, един от организаторите на държавния преврат, имаше важни причини да ликува за успеха му. Той го освобождаваше и от една голяма грижа, като щеше да заглуши чрез гръмотевичний си трясък и преломите, които влачеше една история, много опасна за честта и сигурността на доктора. Лечевото престъпление, закрито с друго едно престъпление, фатално стечение на обстоятелствата преди няколко месеци бяха го изново извлекли из забравата и извадили пред догадките и съдът на обществото. Пожарът, който заедно с документите унищожи и безпокойствата за Догански, бе имал свидетели при извършването. То бяха двамата македонци: Мерджанът и Климе. Както знаем, те обираха съседната стая, когато Цачо боравеше в Никифоровата, и го видяха в минутата, когато той бързо излезе оттам, след като тури огъня в нея. Обирниците не счетоха за кавалерство да издават на полицията един събрат и си замълчаха. В колибата на Рангела те пак видяха Цача и за да имат от него спомен, взеха му часовника. И той обаче ги не забрави и още заранта заяви на пловдивската полиция, която ги допипа заедно с Рангела — току-що се готвеха да тръгнат след черешовската случка. При изследването откриха се и други престъпления на македонците и те бидоха осъдени на тригодишен затвор, който излежаваха в тъмницата отвъд Марица. Рангел бе осъден на шест години затвор като главен виновник в поп Къневото убийство. На шестият месец обаче на Мерджана и Климе много домъчня против нескромността на Цача и се решиха да обадят на властта какво са видели. Хванат ненадейно и турен под изпит, докторовият бивши телохранител се забърка в отговорите си и най-после призна се в престъплението си. Оттука до предположението, че това престъпление е в свръзка с Лечевото, имаше една крачка, а до заключението, че покровителят на Цача, Догански, беше заинтересован и в двете — защото всеки сега си обясни неговата тясна близост с македончето и разполагане с патриотически суми, — имаше по-малко от една крачка. В затвора Цачо упорито укриваше побужденията си, но доктор Догански от това не спеше по-спокойно. Тревогата го гризеше, мълвата обикаляше, полицията душеше уловки и над главата му висеше като бедоносен облак заканата на скандала и съдът. Тогава той видя мирът и спасението в намислюваний вече политически преврат, който щеше да обърне съвсем лицето на работите. И той се хвърли с преданост и трескава горещина в патриотическото движение за прогласяване съединението. Революцията с грамадните ѝ последствия не само отвяваше от него бедата и потъпкваше историята, но го и окръжаваше с ореол като един от първите работници за постигането народния идеал. Докторът беше психолог в тоя случай и събитията не го излъгаха.

В междуцарствието, което от тая заран захващаше, докторът играеше влиятелна роля и първата му грижа беше да освободи Цача из затвора, чиито врати послушно се отвориха на заповедта му.

Естествено, Найден, в странство от една година

насам, нищо не знаеше от тия слухове за доктора, а те биха значително охладили отношите му към него . . .

VII

ЗА ГРАНИЦАТА

Доктор Догански се раздели с Найдена, като каза, че подир половина час ще дойде да поздрави жена му и да ѝ поднесе почитанията си. У тях си Найден намери чича си и Бориса, и доктора Дъбинова. Старецът, който го очакваше с нетърпение, го прегърна и целуна просълзен. Той беше и към Бориса твърде нежен сега: Борис беше решил да тръгне доброволец в чета още днес за границата. „Да, това е по-благородно, вместо да дрънка врели-некипели глупости против бога, учителите си и богаташите!“ И старецът казваше, че по-скоро трябва да се спрат турците и да се телеграфираше на руския цар . . . Борис стана да излезе, нетърпелив да види какво става навън и да се срещне с другарите си. Той се ядосваше на „доктор“ Брадлова (Брадлов с тая титла си беше дошъл от Париж), че се отказал да се присъедини към тях, под предлог, че неговите познания пó ще послужат на отечеството, отколкото физическите му сили. Старецът изруга страшно Брадлова за поведението му в конака, а когато чу от Стремски за парижкото му вагабонтствуване, той заръча на Бориса да се не сбира с него и да го презира. Найден узна от Бориса, че Брадлов бил пристигнал преди десетина дена в Пловдив, и за неговата жива агитация по съединението бил подирен от полицията преди три дена, за което се скрил и едвам тая нощ излезнал и участвувал в революцията. Но Дъбинов каза, че Брадлов е излъгал и че не за политическа причина е бил търсен от властта, а по искането на френския консул, получил някакво съобщение от парижката полиция относително него. Брадлов сега беше разпален революционер и патриот. Политический преврат го освободи от страха да бъде съден за мошеничество.

Стремски разпитваше Бориса де се записват доброволците.

— Че какво ти трябва? — попита старецът.

— Ще направя като Бориса.

Хаджият го изгледа втрещен.

— Лудост! — каза той.

— Най-просто и най-естествено нещо, чичо — каза Стремски; — не съм ли българин?

Но хаджи Евтим не искаше да повярва, че Найден говори сериозно да иде доброволец. Той се въсеше.

— Не разбирам защо това решение те стряска, чичо, когато ти го одобряваш у Бориса! Защо тая привилегия за него?

— Да видим жена ти какво ще каже. Ето Невянка! Убеждавай нея — каза старецът, намръщен още повече.

Невянка влезна, променила пътнишкото си облекло и освежена.

Старецът зина да ѝ каже, но в тоя миг дойде Догански. Невянка прие сърдечно доктора, твърде възрадвана за помирението на двамата приятели. Догански я обсипа с комплименти и се запозна с хаджи Евтима, който му зина в устата. Догански беше неизчерпаемо приказлив върху темата на извършеното събитие, но той се прекъсна ненадейно и стана да си върви. Каза, че отива в руското консулство, дето се събират на тоя час мнозина от дейците по революцията. Той силно настоя да дойде и Найден, който най-после прие да го придружи дотам.

VIII

ИЗ ПЪТЯ

Из пътя народът на рукло́ вървеше, развълнуван и въодушевлен. Малки дружини от войници обикаляха из улиците и викаха: „Да живей съединението“ и „ура“; отреди войски сновяха, офицери на коне препускаха на разни посоки, разсичаха навалицата, която гъмжеше в трескава тревога, любопитни за новини

и за нови вълнения. Из тротоара на Станционната улица Найден видя, че отиваше нататък и Благодумов с трима души. Той се зачуди.

— Този нали е Благодумов?

— Да.

— Какво прави той в Пловдив?

— Той е тука вече от пет месеца и също важен деец по превратa... Ела да ударим из тая улица, че тя е по-свободна — каза докторът, като улови тясната улица, която се покачва по северния хълбок на Сахаттепе и извожда пряко на Гюлбахче. — Но като казвам „важен“ деец, ти разбирай „случаен“ деец. Той се прекомандирова при нас, защото в София биде изметен от политическата арена, от събитията. Той се компрометира там... Той е един naufragé politique, разбираш? И той се залови тука за агитацията по съединението... Съединението за него беше сламката, о която се улови, за да излезе на брега... Политически аферист и шарлатанин... Аз не казвам това, за да го ругая... Аз можех да кажа просто: политик — и ти трябваше да му туриш двата епитета. Защото — какво значи политик у нас, в България? Политик е човек, който има силно желание да се докопа до благата на властта, à tout prix, и за да достигне тая си цел, експлоатира знамена, идеи, чувства, принципи, идеали... Те са за него стъпала, по които може да се подигне нагоре. За всякой български политик това значение имат тия думи... Не ми възразявай, чакай! Знамената, идеалите ги употребяват политическите коноводи, като разковничета, които отварят за тях вратите на почести и богатства, сиреч на властта; а вярват в тях, а увличат се от тях, а жертвуват се за тях простите и наивните братя — народецът. Ná, виднш ли тия войници селянчета, които викат из улиците: „Да живей съединението!“ Те искрено викат това и утре ще умрат на границата за него. Я влез в душата на Благодумова и погледни там какво има сега! Вавилонска кула от сметки, планове, честолюбиви бълнувания как да устрои своето лично положение въз вълните на народния ентусиазъм!... Но ще кажеш, Благодумов е изключение? Вземи който щеш политик от ония, които тая заран направиха превратa! Ну, изволте: вземи „нашего брата“ например: ако аз се различавам в нещо от Благодумова и съм по-добър от него, то е, че сега действително и искрено съм патриот и съм оттикнал на втори план личните сметки и интереси. Но ний си приличаме като две капки вода по това, че тия лични сметки и интереси ме тласнаха да съединявам българите, което много ми бе притрябвало и за което, да положим, не беше дотам претупал тъпанът... Истинската девиза на всичките партии у нас е била, е и ще бъде тая: С т а н и т и, д а с е д н а а з! Вие лани пролет ни изринахте с това знаме на съединението, сега ние ви изринахме и хубаво, съгласи се... А народът? Той и сега, както тогава, вярва в това свещено знаме, вълнува се, дига се, без да чувствува, че разчетливи ръце държат пóворките, които движат чувствата му, без даже да се интересува да знае кой каква облага ще извлече от неговата преданост и ентусиазъм... Вечна история, братко... на експлоатацията с народната душа. Това е задачата на политиката. Политиката е мръсно нещо, тя обезчестява характера на човека, тя е поприще отворено и широко за състезанията на алчните страсти, на които по-хитрия шарлатанин надвива на по-глупавия шарлатанин... Ти знаеш моята стара формула? „Народът и Джобът“! Циник съм, нали? Стисни ми ръката, Найдене, и ме уважавай за моята откровеност. Попитай Благодумова, вземи хиляди Благодумовци, тури ги на най-страшни мъки на инквизицията и ни един няма да ти изповяда тая истина, а ще дума: „Мра за народа!“ А той никога няма да мре за народа, а народът мре... за своите идеали, под заслона на които благодумствующия господин Благодумов благоразумно е поставил своите интересчета... Виктор Хюго ли беше или друг някой мъдрец, който беше казал, че човеческото общество тогава ще се облагороди, когато убие политиката. А понеже политиката няма да се убие, а тя ще да убива обществото, то — vive la politique!...

IX

ИВАН ДИКТУВА

Докторът прекъсна тоя поток от парадокси и истини, вапцани в най-черният скептицизъм, защото бяха стигнали до портата на руското консулато. Влязоха вътре и намериха още гости: офицери, граждани, между които и неколцина от падналата партия. И там ръкувания и поздравления на противниците. Там Найден се прегърна и с приятеля си Цветанова. Секретарят на руския консул и заместник негов сега, Игелстром, и военний аташе, подполковник Чичагов, приеха много радушно новодошлите. Понеже съединението се прогласи, то трябваше да се подкрепи с всички сили — това беше мнението и на българи, и на руси, въпреки станалите враждебни на Русия демонстрации. Сложи се трапеза със закуски. Домакините извадиха шампанско, пи се за успеха на революцията, която поправяше една неправда на Берлинский договор, наложен на Русия и България. Събранието моли заместника на руският представител да съобщи на правителството си, че съединението е общо желание на български народ и че той проси покровителството на царя въз почнатото дело. Офицерите българи, помалко сантиментални, разгръщаха там вече с Чичагова картата и изучаваха южната граница, която скоро щеше да бъде театър на военни сблъсквания с турците... Написа се и се изпрати оттука с разсилния на консулатото една телеграма до княза Александра от провъзгласения за главнокомандующ на южнобългарските войски майор Николаева. Дойдоха още троица души, между тях и Благодумов. Той и Стремски си срещнаха погледите, без да се поздравят. Дойде и се поздрави възхитен с всички Иван Тодоров (Боримечката). Иван си владаше тука, защото секретаря при една разходка беше нощувал в къщата му. Като съзря Стремски, той го прегърна с гръмливи възклицания, подчертани от няколко „майка му стара!“ Иван и лани, и сега, искрен ратник за съединението и непримирим враг на берлинското разкъсване България, беше взел горещо участие в революцията, без

да дели страстите на партия някаква, и гледаше на съединението като общо дело на български народ, угодно на бога и на Русия. В консулатото престана всеки етикет и стеснение, въцари се пълно братско доверие и сърдечност, дипломати и българи се поставиха на равна нога, даваха и слушаха мнения. Боримечката и той имаше своето. Той предложи на секретаря „да прати телеграф до царя, как че народа го моли да го не оставя“. Секретарят го успокои, че ще стори това. Но Иван пожела да знае като какво ще пише на царя. Секретарят, за да удовлетвори наивното питане на добрия Ивана, разправи му усмихнат, с дипломатически език, съдържанието на депешата, която щеше или казваше, че щеше да удари за Петербург. Но Боримечката не остана доволен. Много беше „дълго и завъртяно това“. Той предложи друга редакция. Игелстром попита как например. Иван с лъснали очи посочи с пръст към една хартия и каза:

— Ще напишете телеграфа така великодушно и жално... щото царят, негово императорско величество, като чете, да се разплаче... и да каже: „Хай, дявол да ги вземе тия пусти братушки, какво да ги правиш!... Плачат, молят за съединение... Дай да ги съединим... Хирс бре, удари един телеграф на султана и му кажи да си наляга парцалите, че ако... майка му стара!“ Иван, силно въодушевен и със светнали от виното очи, стана и продължи, всички зяпнали в устата му: „Ваше императорско величество! Целият български народ, от първий до последний, пада пред тебе, целува ти краката и те моли с разпалени сълзи да го не оставиш сега сам, оти той си направи соединението, защото не ще вече паша, а иска благородно княз Александра... И ако сме сбъркали, то прощавай, защото сме глупави още и автономия не сакаме, защото тя е против Санстефанския мир, и не припознаваме сиреч никак Берлинския договор... майка му... И не ни се гневи сиреч, че ти правим голямо главоболие пак, понеже защото ние знаем, че детето доде не заплаче, майка му не му дава нянка!“

Весел смях на цялото общество, което едвам се

удържа досега сериозно, избухна и прекъсна импровизацията на Боримечката тъкмо когато му дойде най-голямото вдъхновение и щеше да заключи телеграмата си до царя чрез една страшна попръжня против покойний Биконсфилда...

Превъзходният Боримечка пръв път изпитваше в живота си вкуса и действието на шампанското — съединени с омаята на патриотическото въодушевление, които го направиха пръв път тъй духовит.

X

ВЪТРЕШЕН НЕПРИЯТЕЛ

Догански и Стремски се повърнаха пак до същий път и се разделиха на Джумаята. Улиците все бяха шумни и пълни с върволяк от граждани и тълпи войски. Стремски се срещна с чича си и тръгнаха заедно към дома.

В това време Благодумов приказваше с поручик Канелова, яхнал, в улицата пред театър „Люксембург" за предстоящето стълкновение с Турция. Канелов му обади, че желязната линия е прекъсната при Харманлий за предпазливост.

— Ний имаме и вътрешни неприятели, за които трябва да се вземат потребните мерки — каза Благодумов.

— Кои са тия вътрешни неприятели?

— Ето един там — посочи с поглед Благодумов към Стремски, който отминуваше с хаджи Евтима.

— За Стремски ли говорите? — попита Канелов зачуден.

— Именно: той е опасен за нашето дело със своето влияние между падналата партия.

— Остави тия глупости! Стремски се е върнал от странство едвам тая заран... Ах, аз трябва да ида да го поздравя...

— Аз ви предупреждавам, че трябва да се отстраняват съмнителни личности и да оградим нашето велико дело от всякакви изненади — каза Благодумов с вид важен.

— Не говори нелепости, Благодумов... Ако ти имаш зъб против Стремски, то друга работа. Но недей се обръща към мене да ти съдействувам на твоето лично отмъщение... Властта, която ми е дадена, има съвсем друго назначение.

— Нека да спим на рози ние, па да видим как ще я изкараме — отговори намръщено Благодумов.

Канелов шибна коня си и препусна към Станционната улица. Той беше се присъединил от снощи с горещина към движението и сега беше един от главните охранители на реда и сигурността в столицата.

XI

ПЪРВИЯТ ДЕН

До вечерта трескавия кипеж в градът все растеше. Улиците бяха пълни с върволяк. Предобед беше се случило прискръбно събитие на Джумаята: бе станало убийството на капитана Райча и Тодорова, които принадлежаха на двете противни партии. Това трагическо нещо, без което революцията би остала „суха" революция, ожесточи духовете, пробуди подозренията. Положението от тая минута се замрачи. Кръвта поръси калдъръма на улицата и жертви паднаха. Страшни заканвания и мстителни възклицания огласиха въздуха при Джумаята. Произнесе се думата: „Предатели!" А известията за положението на работите ставаха тревожни и обезпокоителни. Идеха слухове, че турски войски се трупат на границата; железницата при Харманлий беше разкъсана; временното правителство, съставено вече, се разпиняше на четири, за да поддържа действуването на раздрусаний и ранебитен от внезапний преврат механизъм на държавната машина. Редът и тишината в града и из провинцията не бяха обезпечени при насталото разбъркване на власти и отговорности. Ставаше нужно военно положение и то се обяви. По улиците народът с любопитство четеше залепената телеграма на княза Александра, изпратена из Търново, с която обявяваше, че прегръща народното дело и ще тръгне

веднага с войските си за Южна България. От цяла България пристигаха поздравителни телеграми до привременното правителство и известия, че цялата младеж се готви да премине Балкана. Опълченците се стягаха и развиваха червеното си знаме. Тълпи млади хора из улиците пееха патриотически песни. Гимназистите с широки смачкани шапки и дълги коси пееха Ботевата молитва и се записваха доброволци. Отвън постоянно прииждаха въоръжени селяни. Колоната на конушци, предвождана от попа им, мина триумфално из улиците със знамето и с бунтовни песни. Попът на кон бе препасал сабя и прекарал през гърди наниз с патрони. Държавните учреждения, училища, съдилища бяха затворени; затворите отваряха вратите си пред едни и ги затваряха зад други... Своеволието и самоуправството, обезпечени от безнаказаността, предаваха всяка минута на града физиономия на превзет град, с победители и победени. Низки партизани раздухваха усърдно бесът на омразата и недоверието у първите към последните. Мълвяха, че е уловена телеграма, с която падналото правителство викало турски гарнизони. Тая жестока клевета, ни тогава, ни после непотвърдена с нищо, подгряваше враждите и насърчаваше преследванията и насилията... За положението, което ще завземе Русия към извършеното, различно се говореше, но повечето вярваха, че тя нямаше да подпомогне един преврат, който имаше всичките признаци на една антируска демонстрация. До получаване инструкции из Петербург руското консулство, както видяхме, държеше съчувствено отношение дъм народното движение. По железницата Хиршова, завладяна вече от нашата войска, тръгваха вагони, пълни с войници. за към границата. Чичагов, с няколко наши офицери, сам бе тръгнал да я прегледа. Кръчмата при градската градина „Марково коляно“ шумеше от разпалени и буйни викове и вече в нея се предусещаше сборното място на бъдещий „конвент“ и червените ризи... Захарий Стоянов, изведнаж израсъл в герой на революцията, ходеше заранта с дружината си из улиците, облечен с вето, ожулено шаячево сетре, с дупки от изгорено, и се целуваше възхитен с

по-видните членове от падналото правителство, които срещаше. Но тая душевна яснота изчезна към вечерта у тоя бдителен цербер на съединението, подплашен от злонамерени нашъпвания, които пробудиха неговата злъчна подозрителност. Конарската дружина предпазливо бе изкарана извън града, за да се избягнат буйства. Кръстевич беше откаран още на заранта с момата за Голямо Конаре. Надвечер върнаха се ония, които го придружиха дотам, и разказаха, че на пътя Чардафон отбил колата в Царацово, за да запознае Кръстевича с Ивана Арабаджията. Когато стигнали в Конаре, главният управител бил вече спокоен дотам, щото да предложи на попа, у когото го турили, да изиграят една табла. Само философията можеше да поддържа морала на тоя старец, за да прекара безопасно страховитото нравствено потресение.

XII

„МАРКОВО КОЛЯНО“

Вечерта на 6 септември кръчмата „Марково коляно“ при градската градина беше пълна с гости. Тя беше сега главно сборище на революционерите.

Хъшовски дрехи с много чапрази от зелен ширит на гърди, рунтави шапки с левчета, попски калимявки, паларии с широки смачкани поли — отличителния знак на гимназистите-социалисти; една мома с бяло перо на калпака и със сабя; пушки, револвери; много врява и революционен глъч, алкохолна атмосфера и миризма от печена пастърма.

Час по час викове: „Да живей!“ и „Ура!“ Понякога свирепи възклицания: „Долу московските ботуши!“

„Московски ботуши“ наричаха вече русофилите, които се олицетворяваха в Народната партия, паднала тая заран.

Тъкмо през тая година, и по-после, беше пуснат в обиколка чудовищния Захариев словар от прякори,

прикачки и подбиви за приятелите на Русия — естествено — всичките предатели:

Московски ботуш, козе месо, нечист косъм, рубладжия, поклонник на нагайката, черна душа.

Този исторически овчар имаше страшната мощ на популярний език, който пленява тълпата и се запечатва в паметта толкоз по-дълбоко, колкото е по-зъл или по-смраден. Жилото на Свифта не е било по-опасно.

С една дума той убиваше една репутация;с един епитет — една партия . . .

Българский език в неговата история, полемика, памфлет издаде секрета си, доби рядка дотогава сатанинска сила.

Захариевата образна и богата — а при това тъй проста — фразеология идеше на грубия вкус на българина, затова стигаше сърцето му.

Той беше казал таз година във вестника си Борба една дума, която обиколи цяла Източна Румелия:

„Съединението ще стане само тогава, когато полите на Гавраил паша дойдат къде Ихтиман в хоризонтално положение."

Никой по-гениално не умееше, с една фигура, да насъсква спящето винаги в душите на тълпата чувство на недоброжелателство към правителството.

За чиновниците при управлението на Кръстевича беше казал, че имат „вратове дебели — рубли на тях да броиш".

Или: „Всеки месец трийсет туралии им изстудяват ръчицата!"

Всичките тия фрази, които сега будят само усмивка със своята празнина и площадност, бяха бомби, хвърлени в живо месо . . .

Знаменитият революционер и памфлетист разви тая си дарба до крайност, когато събитията го издигнаха високо. Той измисли по-после „Сухоежбината" за политическите си противници, с която лото ги подиграваше и на която ги осъждаше — сам плувнал в доволство и световни блага и почести. Той по-после пусна игриво фразата: „Чупене на пръстчетата" — фраза, от която прозата му доби дъх на касапница . . .

„Марково коляно" беше сборно място и по-рано на метежните елементи в Пловдив, изходна точка на буйните похождения на опозицията, които вълнуваха Пловдив на последне време.

Но ний няма да се уклоняваме назад към събитията от това лято, които предхождаха и доведоха революцията. Разказът ни в своето движение напред се спря само на един неин момент и ний повече няма да нагазваме в историята. Ний оставяме на историка предаването живите факти на тая важна епоха, а ний се връщаме на задачата си: схващането духа ѝ.

XIII

ПАТРИОТИЧЕСКИ РАЗГОВОРИ

Къде единайсет и половина часът пъстрата тълпа излезе из кръчмата, а няколко пияни гласа подхванаха марсейлезата . . . Когато се изгубиха зад градината, тя още се чуваше, усилена от гласовете на всичките.

Дума е дал на султана
този лош гидия,
да направи прах и пепел
славна Румелия!

Останаха в „Марково коляно" само няколко души още — македонци, които се черпеха.

Беше тук и Рангел. Той беше ходил заедно с тълпата конарци да придружава Кръстевича до мястото на заточението му — Голямо Конаре. Върнал се бе току по заник слънце, капнал от умора.

Избягал из затвора още преди съмване заедно с троицата харамии чрез подкопаване стаята си и прехвърляне през външния зид — избягвания чести по това време, — Рангел, както видяхме, се сбра с конарската дружина. Същото сториха и другарите му и това ги избави от преследването на войниците. Свалянето на Кръстевича и свалянето на правител-

ството избави избягалите затворници и от по-нататъшни грижи и безпокойства. Превратът превърна всичко наопаки. Повечето полиция биде сменена с нови хора, бъркотията замести нормалния ред на работите, надзорът липсá, понятията за крив и прав се разбъркаха сред хаотическото рухване на един режим, изчезнал в един час. Попаднаха и троица от харамиите в новоназначените стражари: те бяха се отличили с голямо усърдие и шум при свалянето на главния управител. Вълците обичат мъглявото време. Под покровителството на стражарската униформа те се чувствуваха в пълна безопасност и можеха да защитят приятелите . . . Прочее, Рангел имаше право да бъде спокоен. Тук беше и Ордо песнопоецът, непожелал или неуспял да постъпи на служба още. Но и той, и Рангел, както и харамиите стражари, сега бяха въодушевени от съединението, общото патриотическо опиянение беше прихванало и тия груби, изхвърлени от обществото същества, и те щяха всичките да ходят за границата . . . И разговорът беше тука все по съединението, и очите светеха, и чувствата се изливаха в поток речи разпалени, и главите се размътваха в тая пастърмена и винена атмосфера, напоена с революционен дъх.

Ордо, като истински македонски син, не забравяше Македония сега и той каза, наливайки чашата:

— Хай, ова година го чинихме съединението на Румелия со Бугарийата, а догодина по овай заман да пиеме црвено вино в нашите куки, в ослободена Македония.

— Дай боже — издумаха другите и изпиха чашите.

— Запей, Ордо — каза Рангел.

— Запей, запей — казаха и другите.

Ордо се облегна до стената, обриса уста, примижа умилително и запя:

Македонец, македонец!
Жално пее.
Жално пее и говори:
Де са волни години?

— Ако сакаме, ке ги чиниме волни! — извика кръчмарят, чиято душа се разтъжи при тая песен. — Певай нататък.

— Къде е текла вòда, òпет ке тèчит! Крали Марко спие в пещѐрята, ама пак ке се собудит . . . оно шчо кажуат паметни люге.

— Да живей Крали Марко! — извика Рангел, който не беше твърде вещ в областта на народния фолклор.

— Ура!

— Да живей Бугарийата! — отговориха братята.

Влязоха нови гости: селяни, стражари, граждани. Кръчмата стана шумна. Там се озова и Боримечката с децата си. Той поиска вино, пи, даде и тям. Рангел, като го видя, се посгуши в сянка: Иван го беше виждал в Бучинския хан преди шест години и затова се боеше от Ивана. Освен него Рангел се пазеше да срещне и Канелова днес: поручикът го познавашé лично, защото дваж бе наглеждал затвора и хората му.

Някой попита Ивана къде се лута тъй късно.

— Отиваме си на хана . . . че утре рано да си бягам . . . Работа ме гони. Пък и съединението направихме . . . майка му стара. Дай още по едно вино. Хай да живей княз Александър и Съединена България!

Когато Иван излезе с Гурка и Скобелева, влязоха Мерджанът, Климето и Петко в стражарски униформи и поискаха вино.

— Да живей съединението!

— Елате малко при нас де — покани ги Рангел, който пак излезе из сянката.

— Не, не можем — отговори Мерджанът, като си намръщи сухото лице с див поглед.

— А! Големци! И горделиви! С прости хора не сядат вече . . . Кога станахте въглищари, кога ви почерняха вратовете? — думаше им шеговито развеселеният Рангел.

— А бе, човече: варкаме се бе! — каза Мерджанът, който желаеше да убеди прителите си, че наистина имат важна работа и не се гордеят. Затова им скимна и троицата стражари, заедно с Рангела и Орда, влязоха в стаята.

— Какво? — попитаха любопитно последните.

Мерджанът сниши глас, па каза:

— Ке ходиме на един лов.

Рангел и Ордо разбрáха за какъв лов се касае.

— На добър час. Е, разкажи.

— Един турски шпионин ке претупаме — обади Климето.

И те разправиха, че полицията уловила писмото на някой си българин до турския валия в Одрин, в което му обаждал как са тука работите и отде може турска войска да влезе в Румелия. Сега предателят бил в участъка, но го изпращат в една талига тая нощ за Старо Ново сéло, там да бъде пазен, додето вземат да го съдят. Мерджанът с другарите си бяха намислили още сега да му видят работата и отиваха да причакат талигата на края, отвън Демировата кръчма. Там щели да я подирят и като отминат един километър по шосето, да му пуснат три куршума в гърдите.

Рангел се ядоса и запсува предателя.

— И добре сте намислили: ний разпрахме корема на поп Къна за по-малки работи... Хай, светете му водата!

— Ела и ти с нас.

— Уморен съм. Вървете вие и лека ви ръката.

— И един златен часовник има: требе да чинит петдесе лири... Гуляй ке правим после, здраве му кáжи — пошушна Мерджанът.

— Пóврага му часовника... Вий оногова гледайте да не осъвне.

— Записахме го на тефтеря... Е, сбогом. Талигата скоро ще се крене за мосто. Требе со време да бидем код Демирот.

Троицата стражари излязоха след това и се изгубиха в улицата.

XIV

УЖАСЪТ НА РАНГЕЛА

Рангел се измъкна из кръчмата скришом, защото нямаше пари да плати. Той си остави пушката в залог. Утре щеше да иде у Стремски, за когото се научи, че си бил дошъл, да го поздрави и да получи парична помощ, каквато Стремски щедро му бе давал винаги, в нуждата му. Рангел пък обичаше Стремски повече от брат и от баща. Той пазеше към него чувство на сляпа привързаност, готов на най-големи жертви и подвиги, ако Стремски му ги поискаше. Той го беше очаровал с добрината си. И сега Рангел нямаше другиго в Пловдив, у когото да намери топло участие и съвет, и помощ. Когато идеше у Стремски — лани, преди затварянето си, той се чувствуваше като в свое семейство. Само там убиецът и скитникът, гонен от законите, изключен от обществото, прокуден завинаги от родното си място, срещаше кротки и човечески отношения, съчувствие и почти уважение.

Той мислеше това нещо, когато минуваше край градската градина, за да се изкачи по тясната улица към Сахаттепе, дето щеше да нощува в един бедняшки хан. Градский дом беше цял осветлен още, бидейки сборното място на политическите главатари, които разискваха и взимаха решения, диктувани от положението. Пайтоните сновяха непрестанно.

Нощта беше тиха и звездна. Акациите в градината се тъмнееха и покриваха с гъст мрак тесните алеи, зашумели от върволяк. Пред входа ѝ фенера, прикован на черницата, хвърляше бледна светлина въз тротоара и улицата. Подадоха се там един стар господин и една госпожа млада, те зовяха един пайтон, който отминуваше, без да бъдат чути от возача. Рангел се повърна, затече се по него и го извика. Пайтонът дойде насам. Рангел си продължи пътя и се срещна с двамината тъкмо когато щяха да се качат. Господинът поблагодари услужливия селянин, но веднага се вторачи в него, па му каза:

— А бе ти ли си, Рангеле?

— Бай хаджи Евтиме, аз съм! —извика радостно Рангел, като позна и той на фенера стареца и госпожа Стремска. Па свали шапка и целува ръка на Невянка.

— Добре дошле, госпожо! Какво правите? Здрав ли е господин Стремски? — питаше Рангел, светнал от щастие, че вижда любимите хора, но веднага забележи, че госпожа Стремска плачеше: сълзите на очите ѝ блещяха, като ги огряваше фенеревий светлик.

— Ох, Рангеле! — изпъшка Невянка, като си забриса очите.

— Не го знайм, чичовата, къде е сега. За него сме тръгнали като луди — отговори хаджи Евтим.

Рангел слушаше втрещен.

— Ами къде е господарят?

— Грабна го полицията тая вечер из къщи . . . Търсихме го цял час . . . Едвам сега научихме на третий участък, че го покарали с талига навън, не знайм накъде . . . Да бързаме, Невенке!

Изведнаж Рангел извика такова едно страшно „ах!“, щото екна улицата, па фукна като светкавица назад, и се изгуби в тъмнината.

Хаджият и Невянка останаха поразени. Те се погледаха в недоумение. Па се качиха на колата. В тоя миг един офицерин на кон, последван от няколко кавалеристи, изтопуркаха отсреща, идейки насам. Невянка позна поручика Канелова. У нея блесна искра от надежда. Тя извика:

— Господин Канелов! Господин Канелов!

И старецът завика. Но гласовете им се заглушиха от туптенето на конете и поручика не се обърна. Конницата на препусканица изчезна нататък. Да я стигат с пайтона беше немислимо. Невянка си кълчеше ръцете отчаяна.

— Канелов със своите кавалеристи би можал да помогне и да върне талигата. Изпуснахме го — каза обезкуражен старецът.

— Боже! Боже! — вайкаше се Невянка, като дигна умолително ръце към небето.

Действително, преди един час двама стражари бяха извикали и отвели в участъка Стремски. Чича му и

жена му, уплашени и в голямо безпокойство за него, се спуснаха да го дирят с кола. Борис, който би могъл да послужи, беше тръгнал вечерта с железницата към Харманлий. Най-напред изгубиха много време, доде налучат участъка, в който го бяха закарали, без да му бъде обадена вината. После бяха се спуснали да дирят доктора Догански, който би помогнал с влиянието си — най-напред у дома му, после на конака, после на Градский дом — дето привременното правителство правеше събранията си, но го не найдоха. Обърнаха се към други влиятелни лица да протестуват против това насилие и да им искат съдействие и помощ, но едни не знаеха съвсем кой е дал такова разпореждане, а други безучастно дигнаха рамена. Един им даже каза сурово:

— Ако е отстранен от Пловдив, трябва да е имало защо. Сега сме в критически момент и защитата на отечеството заповяда силни мерки . . .

Нямаше помощ. Мъките на любящето Невенкино сърце нямаха граници. Облякла се набързо и небрежно, въз главата просто метнала шал, тя беше пребледняла и нейните бузи облени от сълзи. Старецът я ободряваше, но и той вътрешно силно се мъчеше. Това нощно грабване и отвличане в разгара на една революция беше сериозно нещо и над Стремскевата глава висеше неизвестна беда. Те знаеха, че Найден е жертва на клевета или интрига на душмани, които се ползуваха от размирното време да му направят зло, може би и да го унищожат . . . Утре, с помощта на Догански и Канелова, щеше да се оправи работата, но дотогава какво щеше да се случи по кърищата с Найдена в тая тъмна нощ, при това изступление на духовете? В революция всичко е възможно да стане и като стане веднаж — това за това . . .

И колата трещяха из улиците, носейки двамата души, с дълбоката скръб в сърцата им, страхове, негодувание и горко чувство на пълно безсилие. . .

XV

ПЪТЯТ ЗАТВОРЕН

А Рангел тичаше.

В недълбокия ум на шопа одеве, когато извика, бе светнала внезапно една ясна и ужасна мисъл: че Стремски извлачаше полицията из Пловдив, а харамиите отиваха да убият не шпионина, а неговът приятел и благодетел, и най-благородният човек, когото познаваше. И той сам беше насъсквал Мерджана! Рангел мислеше, че ще полудее. Да превари, да го избави — тая мисъл владееше сега ума му, душата му, цялото му същество. Уморен от цял ден тичане, той сега придоби свръхестествена пъргавина на мишците, той хвърчеше, той беше вятър, а не човек. След пет минути достигна до моста.

И в същото време той видя в сумрака една талига и до нея един стражар-конник, които тропотяха по моста и отиваха нататък!

Той се спусна подиря им.

— Къде бре? Назад! — извика му стражата с насочени щикове.

Излезе, че мостът беше затворен и съобщението с Кършияка за гражданите — по разпореждане на военната власт — прекъснато.

Рангел се отдръпна в ужас.

— Оставете да мина! — изкряска той.

Но щиковете грубо го оттласнаха назад. Един му продупчи дрехата.

— Ако дойдеш още веднаж, ще ти изкарам червата — каза единия войник.

— Луд ще е — добави друг.

Колата отминуваше и още се мяркаше неясно на моста. Рангел си скубеше косата в отчаяние. Минутите отиваха . . .

Изтопуркаха коне из улицата. Това бяха няколко конници и офицерин. Рангел позна Канелова. Неволен страх го обзе и той поиска да отбегне. Но веднага друга мисъл му дойде: да спре Канелова и да му обади всичко. Канелов щеше да го познае, щеше да го предаде на солдатите и отведе пак в тъмницата.

Но Стремски щеше да бъде спасен! Да бъде, каквото ще — той замаха на офицерина. Кавалеристите пролетяха и отминаха нататък. Никой го не забележи! Рангел зяпна като треснат.

— Не може, побратиме, не позволява се: без билет от комендантa не пущаме.

Тия думи бяха казани към друг един нощен пътник, който също бе дошъл и искаше да мине. С него имаше две момчета.

Той беше Иван Боримечката, който се прибираше на хана си в Кършияка с Гурка и Скобелева.

Като чу, че моста е затворен, исполинът избълва една псувня ядосан.

Тогава съгледа Рангела, който бе захванал да плаче и да си дере дрехите като обезумял.

— Какво писка тоя бре? — попита той.

— И той иска да мине, па се хвърли на щиковете. Луд е! — отговори войникът.

— Хéй, хей, мáлчик, върни се! — извикаха войниците и се спуснаха подир Скобелева, който с юруш си отвори проход по моста.

— Същи Скобелев — майка му стара! . . . — продума самодоволно Боримечката, па му извика повелително:

— Магарски сине, назад! . . .

— Ами ти какъв си бре? — обърна се Иван към Рангела, като и той го помисли за луд.

— Не съм луд, господине, не съм луд! — хленчеше Рангел. — Ами ако не мина и не стигна оная талига — и той посочи към талигата, изчезнала вече в Кършияка, — Мерджана ще го пребие! Ще го опушнат! . . . Пуснете ме или ме промушете!

И Рангел, обезумял от страдание, пак се засили да бяга по моста, въпреки насочените щикове.

Боримечката го дръпна грубо за ръкава.

— Хай иди си! Ти закон не знаеш ли какво е? Или си говедо? Не пущат — не пущат. Свършено.

— Ще го убият, брате!

— Кого ще убият?

— Стремски!

И Рангел пак заскуба космите си с изкривено от отчаяние лице.

— Стремски ли кажеш бре? — извика стреснато Иван.

Като видя по това питане, че този човек познава Стремски и се интересува с него, Рангел му разправи на пресекулки и разбъркано в каква голяма опасност се намираше в тая минута живота на Стремски. Той съвсем забрави сега, че Иван го познава и че трябва да се пази от него.

Едвам Боримечката чу това, той се извърна и се хвърли на моста.

— Назад бре!

— Ей го и тоя пощръкля.

Щиковете се опряха в широките гърди на исполина. Той се сепна и отдръпна. Помисли в първия миг да нахвърля войниците в реката, но това беше безумие! . . . Очите му пущаха огън в тъмнината като на звяр.

— Бре сега! — извика той с отчаян глас и се плесна по челото.

Погледът му падна на Марица. Тя лъщеше в мрака. Вълните жабуркаха жаловито, като се удряха в подпорите на моста.

— Върви с мене! — заповеда той на Рангела, който почувствува в тоя човек сила и му се подчини.

Той припна подир него. Но при всичката си бързина едвам можеше да следи исполина, който правеше скокове на пантер из улиците. Минаха край хотел „Марица“, завиха из тясната улица, която излазя край новото областно събрание, минаха край конашката градина, заобиколиха я от запад, излязоха при Марица и припнаха нагоре, надлъж по пустия бряг. Най-после стигнаха при едни върби, израсли над него. Там Иван спря.

Реката се тъмнееше широка пред тях със своят върбалак на оторещний бряг. Рангел едвам тука разумя каква бе целта на непознатия приятел Стремскев.

— Тука има брод: да минем! — рече Боримечката и впиваше очи във водата, като да узнае дълбочината й.

XVI

БРОД

Шестий септември е още лято в Южна България. Реките са малки. Сушата тая година особено беше продължителна. Марица бе спаднала и песъчливи острови, изникнали сред нея, деляха я на места на няколко ръкави. Тя имаше бродове вече и Иван още днес бе видял селяни, че я газеха тука. Той позна по върбите, че тук беше отсамния край на брода. Месечината слабо светеше през облаци и хвърляше бледа лъскавина тук-там по водата. Пред него се тъмнееше един тесен ръкав вода, после идеше широк нисък песъчлив остров; после — пак вода и остров; после — трети ръкав и брегът. Боримечката опита с тоягата си, доколкото можеше, навътре. Водата стигна до един метър. Той хвърли горнята си дреха, седна, изу се, па се обърна към Рангела, който вече бе остал по риза:

— Да се прекръстим най-напред!

— Как, ти ще газиш? — попита Рангел.

— Няма да хвъркам я, майка му стара! Ти знайш да плуваш?

— Малко знам.

— А, ти знайш? А аз ще газя — каза ниско Иван, като се взираше с тайна тревога във вълните, които криеха неизвестности и коварства за него. Но нямаше време за маене и Стремскевите избавители се прекръстиха до три пъти, па нацапаха. Те стъпяха опипом, студената вода барбукаше тихо, тя ги хвана най-напред до прасците, после надмина колената, после дойде до бедрата. Те следваха полека напред към острова. Скоро усетиха, че се повдигат и водата на всяка стъпка ставаше по-плитка.

Излязоха на песъчливия остров.

— Хайде сега и тая река . . . тя е по-широка, майка ѝ стара . . .

Нагазиха в средния ръкав. Той се оказа още по-плитък. Очевидно, Боримечката вярно бе намерил брода. Те се ободриха и ослободиха. Рангел видя, че няма да стане нужда от плуване. Третият и по-

следният ръкав беше по-тесен. Те влязоха в него самоуверено. Неговата повърхност тихо се бърчеше и отражаваше безсилно забулените лучи на луната. До едно място водата им стоя до бедрата, па хвана да се вдига. Усетиха, че има течение силничко; но три метра едвам остаяха до брега. Рангел, две педи по-нисък на ръст от другаря си, видя, че водата му дойде по-горе от циците. Тогава подскокна, плесна с ръце вълните, па заплува. Успоредно с него стъпяше и другарят му. Водата стигна и нему до циците. Той продължаваше да я опитва с тоягата и да върви напред и понеже водата не се намаляваше, а се издигаше, той хвана да псува по влашки. Остана още два метра нещо до спасителния бряг, до който Рангел вече се докопваше. Боримечката по положението смяташе, че трябва почвата да хване да се издига, но тя още се навождаше под краката му. И бързеят шумеше тихо. Стори му се, че тука е изпуснал брода, поуплаши се и се обърна назад. Било че бързеят го бутна, било че направи невярно движение, той внезапно почувствува, че под краката му е празно и че той не стъпя на нищо, извика и разпери ръце над водата, като изпусна тоягата. Той несъзнателно направи движения, като да плува, и литна напред към излезлия на брега другар. Рангел още не разбираше опасността, в която се намираше Боримечката. Внезапно той чу сред глухия шум на водата виковете му: „Ела тук! Ела!“ — па го изгуби от погледа си. Той се хвърли във водата. В същи миг главата и ръцете на Ивана се подадоха над вълните на два метра по-надолу и пак потънаха в студената бездна. Рангел плувна по тая посока, още един път се зачерни глава над водното равнище и преди да изчезне, Рангел се улови за ризата на рамото му с лява ръка, а с дясна се хвана за тънките пръчки на една от ниските на това място върби. Това улавяне за клоните беше тъкмо навреме, защото давещий се исполин, почувствувал човек при себе си, по нагонното несъзнателно чувство на самосъхранение обхвана Рангеловата снага със силата на един боа и би увлякъл и него със себе си в гибелта без опората, която Рангел намери със спасителната върба.

Рангел успя да подземе Ивана под мишницата и като се залови за самия ствол, изтегли го в шубръките на брега.

XVII

И ФИЛЕАС ФОГ СЪЮЗНИК

И двамата бяха спасени.

Десетина минути Боримечката в несвяст припадá и повръщà мътните струи. Минути скъпоценни! Когато се окопити, той можа да каже само това:

— Скорр . . .

Действително, с к о р о трябваше. Талигата трябваше вече отдавна да е излязла на къра, сподирена от тримата харамии по шосето. Всеки един миг можеше да се чуят гърмежи, ако не са гръмнали вече, когато те се давеха!

Фукнаха най-напред към Демировата кръчма — за да се уверят как стои работата. Рангел, почти гóл, с една мокра риза, лепната по тялото, разтреперан и зачаткал зъби от студ, надмина скоро другаря си, комуто напитите с вода конопени бели гащи и риза тежаха и му замъчняваха хода. Ясната лятна нощ оставяше полето в дрезгав полумрак.

След много спъвания и падания стигнаха кръчмата. В нея още светеше.

Иван с ужас видя вътре, че стражари нямаше; имаше само четворица души граждани.

— Отишле са! — извика той. — Колата е минала!

И той плесна отчаяно ръце, готов да тича напред.

— Мерджан! Мерджан! — развика се Рангел към едного от стоящите в кръчмата и се спусна към тях.

Македонците бяха тука още, но свалили стражарските си дрехи от предпазливост.

— Де талигата? — питаше Рангел поразените от необикновеният им вид харамии и кръчмар.

В тоя същи миг една талига задруска по калдъръма и идеше насам. С нея вървеше конний стражар.

Идеха колата, в които откарваха Стремски.

Той беше спасен!

Самото провидение ги беше докарало навреме, в минутата, когато Мерджанът, Климе и Петко щяха да последват „турския шпионин“ на полето, за да изпълнят с мирна съвест една патриотическа длъжност.

Забавянето на колата и тях спаси и им попречи да извършат едно ужасно злодейство.

Да, при всичкото закъсняване на Рангела и Ивана при моста, после в тичането, после при газенето и давенето в реката и припкането дотука талигата беше още повече закъсняла; тя беше употребила цял час, доде измине един километър — от моста до Демировата кръчма!

Това беше талигата на Филеас Фога!

Полицията, ненамерила друга кола, беше насила взела тая.

XVIII

СУТРИНТА

. . . . . .

. . . . . .

Сутринта, по освободений от стража мост, Иван и Рангел, пременени в заети дрехи, водеха гордо между себе си Стремски, твърде бледен.

Накрай моста се качиха на пайтон и тръгнаха към дома му.

Кога дойдоха при Шадравана, срещнаха доктор Догански, уморен, зачервенял, бурен. Той спря пайтона и подир първите обяснения се метна при Стремски и из пътя му разправяше много ядосан как цяла нощ е тичал, додето разбере накъде и защо е изгонен Стремски из Пловдив. Той псуваше по ужасен начин Благодумова, творецът на това грубо насилие, в което игра роля на първо оръдие злобний кознодеец Ладжович.

Благодумов сега беше намерил сгода да си отмъсти Найдену за оскърблението в Искрец преди шест години!

Помнеше Благодумов!

На портата Невянка и хаджи Евтим, немигнали

цяла нощ, изскочиха с радостни викове и посрещнаха дълбоко покъртения Найдена.

Избавителите се простиха с тях, без да им обадят страшното премеждие, от което отървааваха Стремски, и тръгнаха пеш да си търсят дрехите при Марица, които намериха непипнати. Подир това Боримечката тръгна да търси Гурка и Скобелева, зарязани снощи при моста и оставени на произвола на съдбата.

— Майка му стара — усмихваше се самодоволно Боримечката, като мислеше, че тая нощ Гурка и Скобелева на един косъм остана да ги направи Марица сираци.

После прибави:

— Ама за Стремски, и пак умираш . . . И тоя ешек селянин, майчин син излезе — мислеше си Иван за Рангела, с когото бе забравил да се запознае . . .

А кипежний живот на града в революция пак зашумя и заклока с буйни талази . . .

XIX

СЪЕДИНЕНИЕТО

Съединението осъмваше втори ден.

То стана.

България и Европа се пробудиха пред едно свършено дело. Никога революция не изненада повече и не учуди по-малко: тя избухна в най-пълната тишина; тя се показа най-естествена, защото беше най-справедлива. На това се дължи и невероятно бързото ѝ и пълно възтържествуване. Когато Гладстон чу за нея, той каза: „Странно как тая революция чака седем години. Барутът за нейното пламване се хвърли още в мастилото, с което се подписа Берлинский договор.“ Един български държавник в княжеството каза: „Съединението беше такова национално нещо, щото първий пияница, който би извикал в пловдивските улици: „Долу Румелия!“ — щеше да го направи.“ И наистина в наше време надали е имало друга революция, която да събере всеобщите одобрения, да извика единодушните ръко-

пляскания на Европа и Америка, да бъде поздравена с такава гореща симпатия от човечеството и да събере като във фокус душата на цял един възхитен народ — както революцията за съединението. Омразната присъда на Берлинский договор, която изкуствено и противоестествено разкъса един целокупен, неразделим народ на няколко части чрез насилствени граници, беше осъдена от разума и историята още в самото си начало. Лорд Биконсфилд считаше най-голяма слава на своята дипломатическа кариера — намаляването на България чрез образуването Румелия. Той не доживя да види трайността на своето дело и горчивата подигравка на съдбата с най-изкусните комбинации, с най-мъдрите и прозорливи пресмятвания на дипломацията. Бисмарк, при закриването на Берлинский конгрес, изрази надежда, че делото му ще бъде трайно. Този велик държавен мъж се излъга: той нито се сещаше да помисли, че съществува един друг фактор, който казваше: не! — българский народ.

*

Революцията за съединението се извърши леко, тихо, бързо, безкръвно. Тя стана толкова леко, свободно, охолно, щото беше почти игрива и има моменти, когато тя изглеждаше като опереточен фарс. Правителството падна, както никое правителство не е падало: без борба, без противление, без да причини или даде жертва. Революцията прегърна и завърши народът, а я почна една партия. Защото всичките подобни преврати така стават! Куп недоволни хвърлят кликът и ако той говори на сърцето на народа, ако отговаря на неговите ламтения, жажди и национални идеали, той, народът, се отзовава и дава ръка на първите, готов да даде и кръвта си. А идеята за съединението беше срасната с душите и със сърцата на целий народ, тая идея беше повече от един инстинкт, тя беше един догмат, неоспорим, неоспорям, посян в дълбините на народното съзнание. Въпросът „Добро ли е?“ никога от никого не биде подигнат; въпросът: „Време ли е?“ — той се задаваше. И идеята за съединението беше едно вълшебно знаме, което събираше народа около партията, която го издигнеше. И това съблазнително знаме фатално трябваше да бъде дигнато в разгара на партийните борби. На 1884 година го дигна Народната партия, като извика една мирна, но грамадна манифестация на народното желание. Народната партия се ограничи с тоя нравствен протест и не отиде по-нататък. Когато взема властта — тя още по-малко кураж почувствува в себе си за един насилствен преврат на режима, преврат, чрез който, като хвърляше на риск облагите на положението и престижа на властта, туряше и бъдещето на отечеството пред страхотиите на неизвестността и себе си — пред ужасна отговорност, която тя нема́ храброст да понесе. Това малодушие се градеше толкова въз чувство на егоизъм, колкото и на патриотизъм. Последвалите събития оправдаха страхуванията ѝ ... Вината на Народната партия не е, че не направи съединението, като дойде на власт — революциите не се правят от правителствата, — а е, ако може да наричаме вина фаталните закони на историята — приемането властта, след като се обяви против Източна Румелия, която сега трябваше по силата на нещата да управлява, сиреч да закрепя, и се постави в противоречие с програмата си. Прочее, великолепна и благородна почва за борба се отвори на опозицията, която беше Народната либерална партия. Понеже правителството се умълча, тя викна и грабна знамето. Ролите се промениха. Тя поиска гръмогласно съединението. Тя сега съвършено не мислеше тъй, както мислеше на 7 април лани, когато на всенародния вик „Да живей съединението!“ отговаряше с възванието си: „Братя, това наше народно желание е осъществимо... Часът за съединението не е ударил още.“ Тя тогава бе на властта. Сега тя намери изведнаж, че тъкмо е ударил часът за съединението и народното желание е осъществимо! Истина, сега тя пък беше в опозиция и промени очилата ... Рядко са опозициите у нас, които се замислюват пред избора на средствата си в борбата си. За тях няма добри и лоши, нравствени и без-

нравствени — има целесходни. Ако правителствата имат над себе си и над действията си винаги дебливий надзор на общественото мнение, опозициите имат развързани ръцете си, за тях не съществува юздата на отговорността. Една опозиция никога не губи от една революция; даже и от най-пагубната за страната, защото няма какво да изгуби. Напротив, тя печели. В даний случай Народната либерална партия имаше само шансове за себе си. А тя нема́ нужда даже да подготвя духовете: Народната партия беше и́ чудесно улеснила задачата с ланската си съединистическа агитация. Прочее, революцията стана моментално, с водевилна лекост. Една рота от милицията извика пред южната порта на конака „Да живей съединението!“ и тя се отвори с двете си крила като по магия, както в приказките на „Хилядо и една нощ“ прави чудеса думата С е з а м.

И в същий ден целий български народ, в Южна и Северна България, се откликна с възторг и се притече на помощ.

*

Истина, подобни крупни политически събития като една революция имат по-сложни причини. Идеята е основната стихия, но на нея куп други елементи се налепят, куп интереси, куп страсти, съвсем чужди ней, на тая идея, се преплитат в нея и стават толкова пружни, съдействующи на целта и́ чрез пробуждането и наежването колективното чувство на народа; са искри тоже, хвърлени във възпламенителната почва, готова вече сама да пламне. Има недоволните умове, неутолените жажди, има възбудените охоти, уязвените самолюбия, онеправданите и обидените и жертвите на настоящий ред; има фалангата на разпалените глави, на бълнувачите за подвиги и за слава, на изтръпналите в бездействие сили, гладни, за да се изхарчат в бурна и ратоборна деятелност; на преситените в охолността и мирът души, жаждущи ново, за да се освежат; има тъмний рой от човешки страдания, от нужди, от бедности, раздражени от вида на чужди благувания, от безизходности и униния, които търсят един лек, една заря, един спасителен обрат на съдбата си в политический прелом; има най-после демонический сонм на ужасните омрази, на безпощадните мстителности, на слепите и свирепи зависти, на бесните злорадства и всичкият кипеж на калта, напластена в дъното на отровените души . . .

Всичките тия хилядни двигатели присъединяват полезните си усилия към работата на гигантския идеен лост, за да превърнат и сгромолясат зданието, осъдено на разрушение.

*

Септемврийската революция едвам екна из Пловдив и народът я прегърна. Народът, взет в голямата си стихийна смисъл, като същество живо, мислеще и чувствующе, винаги верующ в доброто, честен, простодушен като дете, едничък способен на безкористни пориви, отзивчив и впечатлителен, видя само едно нещо: знамето, което му дигнаха високо пред очите. Той не пита: коя партия, кой лагер? Съединението беше негова заветна мечта, неговът естествен ламтеж. Велик и едър във всичките съдбоносни исторически моменти, народът нема́ време да се губи в ситнежи, да изследва тайните побуждения, да спуща стълба в съвестите, да брои кому носи облаги и кому пакости едно движение, което отговаряше на най-благородните въжделения на сърцето му. Когато лани му поискаха моралната подкрепа на съединението, той я изрази чрез двеста и шейсет митинга; когато сега му поискаха помощ в кръв, той прати петдесет хиляди свои сина на границата. Той не резонира, а чувствува, дава, мре. Сюблимно дете; в обикновено време апатично, тежко, дори тясно-егоистично, а в критически час — цяло нерви, огън и преданост.

При всичките примеждливи и дълбоки потреси, които революцията довлече за България, тя има́ в своите първи часове, в първите си два акта: прогласяването съединението и сръбската война — благодетелно влияние върху морала на българский на-

род. Тя подигна духа му, пробуди чувството на народната му гордост, внуши му доверие в силите му и изтъкна в много рязка форма неговата политическа личност. Тия две събития — ний не се косваме до тяхното политическо-икономическо значение — имаха действието на освежителна буря върху душата на български народ, уморен от непрестанните партийни шумове, заглушен от грубосебелюбивите врева на честолюбците, жедни за власт, приплетен неволно в техните интереси, издребнял в едно съществование монотонно-крамолно и ялово, лишено от високи вълнения, които могат да дадат само отечествените идеали, но не партийните програми, хилядният път изневеряван от тях... И България усети в гърдите си закипяването на най-благородната кръв; нейните застоели нравствени и физически сили найдоха изведнаж широко поле да се развъртят; България се почувствува млада, жилава, идейна, способна пак за великите самопожертвувания. Ентусиазмът, чувство величествено и възродително, непознато в настоящий си вид от седем години на българското сърце, сега го възпламени, подмлади и направи да тупа със стихийна мощ. Тоя живителен лъх от бодрост и вяра се косна до всичко, проникна във всичките пластове, вля своята освежающа струя във всичките кътове на народната душа и я възвиси до величието на съдбоносните събития.

*

Септемврийската революция беше не само политически превратъ, тя беше превратъ и в българската история. Шести септември пресече като с нож нейното течение из естествения й път и блъсна бъдещето й развитие в нова посока, неизвестна и примеждлива. От 6 септември токът на наший исторически живот напусна матката си из равната, еднообразна, макар и траповита долина и удари през бреговита страна, пресечена с дълбоки долове, с каменисти прагове, скалисти и тесни клисури, препречена с урви и препятствия. И той затече пенлив на буйни водопади, като изхарчваше енергията си в борба със стихийни

прегради, за да си отвори свободен път, който минава и в подземни канали, дето свободният му устрем бе потиснат и задушен от мрачни канари и пак изскокнал на свобода. Движение нанапред на млад великан, което събуди с гороломния си шум далечните екове и възбуди удивление с проявлението на мощна жизненост и здрава кипяща кръв... Движение гръмливо, славно и ялово: колосален запас от сили, прахосан в десетилетни изпитни и лутания, додето найпосле струите му, размътени и уморени, да найдат пак равната долина — напусната по-рано...

XX

КЪМ СЕВЕР

На третий ден от революцията Невянка и хаджи Евтим пътуваха в пайтон за Бяла черква. Денят беше хубав, полето широко.

Хаджи Евтим пушеше и мълчеше. Той гледаше само Амбарица, която в кръгозора на север забиваше своята разтегната пирамида във вълни бели облаци. Но вероятно друго нещо занимаваше мислите му, защото той от час на час измърморяше на себе си загадочните думи: „Нова земя, нова земя!...“

Невянка остаяше из пътя замислена. Тя дълго се удържва и крепи, па най-после обилен поток сълзи бликна из очите й, тя заплака с глас и захълца неудържимо, напусната внезапно от мъжеството, което вчера заран я крепи да може с ясна усмивка на лице и с китка в ръка да изпрати на пловдивската станция Найдена, тръгнал доброволец за границата.

А отзад слънцето заливаше с празничен светлик чудните и живописни грамади на шумния Пловдив, дето сега се измътваше новото и бурно бъдеще на България.

15 април 1896 г.
София

БЕЛЕЖКИ

Романът „Нова земя“ излиза за пръв път през 1896 г.: „Нова земя“, роман из живота на българите през първите години след Освобождението. В седем части. С 19 илюстрации от Обербауера, Мърквичка, А. Митова и Канелла. София. Издава централната книжарница на Т. Ф. Чипев. 542 стр.

Формално съществуват шест издания на романа от 1896 г., но както може да се види от сравнението между тези издания и от данните на тогавашния печат (вж. напр. съобщението в сп. „Българска сбирка“, 1896, кн.7), това са всъщност шест тиража от по хиляда екземпляра на едно и също издание (по този въпрос вж. и Никола Начов. Трети добавки и оправки към „Български книгопис за 100 години“, Сборник на БАН, кн. 27, 1925, стр. 39).

За втори път романът излиза след смъртта на Вазов в т. XXIV и XXV от *С* (1922).

„Като народен представител аз не проявих никаква политическа дейност. Не взех никакво участие и в острите политически борби, много повече зает с идеята за един голям роман“ — разказва Вазов за създаването на своя втори роман „Нова земя“ (Шишм., 1976 г., стр. 123). Според поставената в края на повествованието дата романът е завършен на 16 април 1896. А първото споменаване за него намираме в писмото на Вазов до Ив. Д. Шишманов от 29 февруари 1896, където се говори за коректурата на глава от ново Вазово произведение — „едно недовършено още нещо“, както се изразява авторът (Събрани съчинения, 1955—1957, т. 20, писмо 197). Касае се за главата „Хала“ от ч. I на „Нова земя“, която излиза в списание „Изкуство“ от март 1896. Друга глава от „Нова земя“ (ч. III) — „Пречек при триумфалната арка“ — Вазов дава на списание „Българска сбирка“ по времето, когато романът е вече под печат (вж. писмото на Вазов до С. С. Бобчев от 3 май 1896, Събрани съчинения

Сверяването на текста е направено от Славка Иванова. С нейно участие е подготвен и коментарът на чуждите и по-слабо познати имена, изрази и думи.

1955—1957, т. 20, писмо 201). Но че писателят все още е продължавал да работи върху даденото за печат произведение, личи от писмото му до С. С. Бобчев от 28 май 1896, в което той го моли да поиска от Ив. Андонов (активен участник в историческия акт на Съединението) някои сведения, които му били нужни за романа „Нова земя“ (пак там, писмо 203). Впрочем при тогавашните идилични отношения с печатниците може да се предположи, че писателят е давал романа си за печат и на части. Във всеки случай, както може да се види от тогавашната преса, в първите дни на юли „Нова земя“ е била вече в ръцете на читателите.

В бележката на редакцията (писана навярно при участието на самия Вазов) към публикуваната в „Българска сбирка“ глава „Нова земя“ е наречена „един вид продължение на „Под игото“. Същото заявява авторът и в самия роман, където при появата на Иван Боримечката той припомня: „Онзи от читателите, на които тоя герой е познат вече от една по-първа история, на която сегашната в много точки изглежда като продължение, помнят навярно ..“ В „Нова земя“ се появяват или се споменават и още много герои на „Под игото“, тясно свързан с тях по произход е и главният герой на романа Найден Стремски — син на чорбаджи Марко Иванов. Но, разбира се, като се изключат първите сцени, в които се рисува разгромът на Бяла черква по време на Руско-турската освободителна война, останалите части на „Нова земя“ „продължават“ „Под игото“ не толкова в конкретно-сюжетен, колкото в общ идейно-тематичен смисъл — доколкото единият роман рисува „живота на българите в предвечерието на Освобождението“, а другият — „живота на българите през първите години след Освобождението“, както можем да прочетем в техните характерни подзаглавия.

Някои моменти от „Нова земя“ отвеждат и към разказа „Хаджи Ахил“ и повестта „Чичовци“, т. е. по един или друг начин романът е свързан с всички онзи произведения, чрез които Вазов създава образа на своята знаменита Бяла черква. Но докато в „Под игото“ поставената в сюжетния център на романа Бяла черква пречупва и събира в себе си като във фокус цялостния живот на нацията, тук изпепеленото от пожарищата подбалканско градче със своите оредели „чичовци“ е само една, и то доста периферна картинка от пъстрата панорама на следосвобожденския живот. Въпреки сцените в Бяла черква и намесата в действието на герои като Хаджи Смион и кака Гинка, с „Нова земя“ Вазов фактически напуща

своя сопотски микрокосмос и това изправя пред него като художник нови проблеми, с които той не винаги успява да се справи.

„В тоя роман аз описах първите прояви на политико-обществения живот в току-що освободената България и новите веяния, и новите нрави в свръзка и с Пловдивския преврат.

В лицето на Стремски изобразих себе си.

Впечатленията си от града Русе и от тогавашното русенско общество и особено от интелигенцията съм предал в писмото на графа Марузина. Описах в „Нова земя“ и живота в канцеларията на губернатора. Всичко, каквото казвам тук, е вярно или presque (почти). Генералгубернаторът, който в романа се крие скромно под буквата А., е генерал Акимов.

По-малко вярно от генерала Акимова съм описал началника на канцеларията графа Марузина. В действителност той се казваше граф Кутузов и беше един сприхав и злобен човек. С мене беше постоянно в натегнати отношения. Подигравателното стихотворение на графа К. в „Майска китка“ е посветено нему“, — съобщава Вазов (Шишм., стр. 267) и съвършено явно е, че той би могъл да ни даде подобни данни за жизнената автентичност на още редица лица и събития и от останалите части на романа. Защото придвижването на главния герой от Русе в Бреговец (Берковица) и оттам през Бяла черква (Сопот) в Пловдив буквално повтаря пътя на самия автор от съответните години (1879—1885) и в романа е привлечен целият жизнен опит на писателя от този исторически период. Автобиографичната основа на редица моменти в сюжета и действителните жизнени прототипове на много от героите са твърде ясни. Да споменем само колоритния Дикий Барин, в когото веднага узнаваме незабравимия Иван Аспазиевич Дормидолски от повестта „Митрофан и Дормидолски“, чийто прототип, както е известно, е Вазовият „колега“ от окръжния съд на Берковица Иван Стоянов. Не е трудно да се познае и в лицето на очарователната Алма берковската любима на поета — покръстената туркиня Зихра (Параскева, Пеша). И тъй нататък.

В Шишмановата анкета „Животът на поета, както ми го разказа сам той“ изобилствуват моменти, в които Вазов се позовава на „Нова земя“ като източник на сведения за собствената му биография: „Живота си в Русе съм описал подробно в романа си „Нова земя“ (ч. II)“; „Тоя период от своя живот [в Берковица] съм описал на много места и главно в „Нова земя“ (ч. III) и в „Митрофан“; „От Берковица заминах при

най-голяма жега за София през Клисура и Петрохан. В „Нова земя“ съм описал подробно това си пътешествие“; „В Сопот престоях около една неделя и използувах краткото време да се поклоня на лобното място на баща си и да навестя живописните околности на града. Виж пак „Изборът“ и „Нова земя“, ч. IV, „Поклонението“. И т. н.“ (Шишм., стр. 100, 102, 104 и др.). Не случайно пак пред Шишманов Вазов нарича романа си „Нова земя“ „една верига от спомени и лични преживявания“ (Шишм., стр. 123)[1]. Но, разбира се, както навсякъде в творчеството на големия писател, тези лични спомени са творчески преобразени и подчинени на основния замисъл на романа, който рисува една широка и аналитична картина на живота в създадената от историческите сътресения „нова земя“. Картина, в която се срещаме, от една страна, със същия оня изобличителен критическо-реалистичен патос, който отличава двата тома „Драски и шарки“, писани непосредствено преди „Нова земя“, а някои може би и едновременно с нея, а, от друга — с настойчивия стремеж на автора на „Кардашев на лов“ да открие в съвременния живот реални опорни точки за своята вяра в българския народ и неговото бъдеще.

Поставил си за цел да изобрази върху конкретен исторически материал идейния живот на най-добрата част от българската интелигенция на фона на все по-широко обхващащата следосвобожденското общество нравствена поквара и пронизан откровено от обществено-политическите възгледи, симпатии и антипатии на своя автор, романът „Нова земя“ естествено предизвиква на времето си голям шум. „Още от средата на юли 1896 пресата започва да се пълни със съобщения и отзиви за него. Приятелите на Вазов от сп. „Българска сбирка“, в. „Мир“ и други издания препечатват глави от „Нова земя“, изтъкват бързата й разпродажба и поместват хвалебствени рецензии за новото „капитално произведение“ на писателя. Но за голямо огорчение на Вазов отзивите в повечето други издания са твърде критични, а най-често — рязко отрицателни. „За жалост, критиката, сякаш по един заговор, нападна „Нова земя“ най-безпощадно. Едва ли друга българска книга е предизвиквала такъв поток от хули, отрицания и нападки. Тия хули силно ме оскърбиха и обезсърчиха, защото аз намирах, намирам и днес, че като исто-

[1] Реалната жизнена основа на събитията и героите от романа „Нова земя“ е особено детайлно изследвана в студията на Димо Минев „Исторически и битови извори на романа „Нова земя“ в книгата му „Иван Вазов. Проучвания и извори на творчеството му“, С., 1967.

рико-битов роман „Нова земя“ стои може би по-долу от „Под игото“, но го надминава като художествено произведение. Особено бях обиден от натякването на проф. Цонев в „Български преглед“, че в романа ми нямало главен герой, като че във „Война и мир“ например на Толстоя има такъв“ — разказва покъсно Вазов на проф. Шишманов и в тона му все още личат следи от изживяната някога горчивина (Шишм., стр. 267—268).

Разбира се, оценките, дадени на „Под игото“ и „Нова земя“ при сравнението помежду им, могат да свидетелствуват само за наивитета на Вазовото понятие за „художественото“. „Нова земя“ далеч отстъпва на „Под игото“ във всяко отношение и действително дава на литературната критика редица основания за недоволство. Но безспорно в резкостта на отрицанията, с които бива посрещнат на времето вторият Вазов роман, има и много от онова, което наричаме „данък на времето“. Реалните идейни и художествени слабости на „Нова земя“ в очите на съвременниците се разрастват хипертрофирано, подкласдани от обстоятелството, че романът засяга близки исторически събития и животрепящи проблеми на обществено-политическото развитие. Фактът, че в някои от конкретните си политически прояви Вазов е обвързан с партията на народняците, ражда редица подозрения към него. В неизбежния за всеки автор субективен момент във възприемането и оценката на съвременните му исторически събития критиците на „Нова земя“ виждат груба тенденциозност и партизанско изопачаване на фактите. Изобличението на политическата поквара на буржоазното общество се схваща като обвинение единствено към политическите противници на писателя.

Защищавайки Вазов от подобни обвинения в „професорското списание“ „Български преглед“, Беньо Цонев пък критически анализира „Нова земя“ като художествено произведение, за да докаже, че това не е роман, „а само сбор от епизоди, за които липсала творческа сила да ги сплоти и свърже в едно цяло“ („Български преглед“, кн. 7—8, 1896). Демонстративно подчертаното и в този роман отношение на Вазов към социализма като към благородно, но безпочвено и даже вредно за българските условия учение, както и мъглявата дребнобуржоазна политическа програма на авторовия резоньор Стремски предизвикват естествено отрицателната оценка и на социалистическата критика. Димитър Благоев по разни поводи споменава за „деморализаторското влияние на Стремкневци“ с тяхната „ходяща мещанско-буржоазна философия“ (вж. сп. „Ново време“, г. I/

1897, кн. 1 и кн. 3), а Георги Кирков публикува обширна отрицателна рецензия за „Нова земя“ в сп. „Ден“ (г. IV/1896, кн. 11—12).

Отчаян от неразбирането, с което счита, че се възприема „Нова земя“, Вазов се заема да обясни сам основната задача и замисъла на своя роман и произтичащите от това особености на неговата композиция. И той написва бележката „Г-н Вазовата „Нова земя“ и критиците ѝ по въпроса на Съединението и пр.“, която излиза в кн. 8 на сп. „Българска сбирка“ от 1896 с подпис В. С. като допълнение към поместената тук рецензия за „Нова земя“ от Никола Бобчев (вж. писмото на Вазов до С. С. Бобчев от 27 септ. 1896, Събрани съчинения, 1955—1957, т. 20, писмо 205). Възприел най-болезнено критическите оценки на ония рецензии, които явно счита за най-сериозни (на Б. Цонев в „Български преглед“ и на Есхил (Георги Кирков) в сп. „Ден“), в цитираната бележка Вазов отговаря преди всичко на тях, като обширно обосновава две основни положения: 1) че „Нова земя“ е роман не за Съединението, а за „живота на българите във всичките му главни проявления през цял един период“ и 2) че единството на романа се състои „в единството на господствуващата мисъл, в целокупността на картината, а не в материалната свръзка на събитията със Стремски или Съединението“.

Интересно е обаче, че в известното си интервю от края на 1905 — началото на 1906 „Из интимния живот на нашите знаменитости“ Вазов се отказва от така категорично защищаваната някога теза за наличието на единство в действието на „Нова земя“ и въобще дава една по-спокойна и реална оценка на романа: „Той намира — четем тук, — че романът страда от отсъствието на единство, от разпаленост, и го счита повече картина на живота, отколкото роман в проста смисъл на думата.“ Но що се отнася до обвиненията в пристрастно и партизанско изображение на Съединението, и тук Вазов продължава с неподправена искреност да твърди: „Тия обвинения бяха колкото злобни, толкова и лъжливи. Аз представих перипетиите на революцията с най-голяма обективност и историческа точност; за да бъде вярно и истинско, аз исках сведения от самите автори на превратa“ (вж. том 10 от настоящото издание, с. 366).

В *С* в сравнение с първото издание на „Нова земя“ има редица езикови промени, най-често в духа на осъвременяване на езика, като: оставям вм. остаям, излизам, вм. излазям, знае вм. знай, лъч вм. луч, човек вм. человек, шапка вм. капела,

вратата вм. портата, взе вм. хвана, за миг вм. на един миг, го посъветва вм. му посъветва, при мисълта вм. в мисълта, връзките вм. связките, се отрази вм. се отзова и др. под. Сведения обаче за участие на автора в подготовката на ръкописа за *С* липсват и тъй като принципът на настоящото издание е текстът да бъде съобразен с последното приживе издание на автора, приемаме като основен текста от първото издание на „Нова земя“, 1896 г. В него има много явни печатарски грешки, които тук сме поправили. Направили сме следните поправки по смисъл:

Стр. 45, р. 40: „турих“ вм. „туриха“.
Стр. 52, р. 38: „незасегнати“ вм. „незасегнато“.
Стр. 115, р. 18: „потънва“ вм. „по-тънка“.
Стр. 185, р. 38: „от ближните“ вм. „с ближните“.
Стр. 213, р. 18: „останаха“ вм. „остана“.
Стр. 280, р. 13: „произвела“ вм. „произвел“.
Стр. 286, р. 40: „1884“ вм. „1894“.
Стр. 311, р. 3: „да бъде отговорен за тях пред себе си“ вм. „да бъде отговорен пред тях за себе си“.
Стр. 317, р. 28: „назначил“ вм. „назначили“.
Стр. 318, р. 6: „ритми“ вм. „рими“.

Стр. 5. *Албарица* (дн. Левски) — връх в Троянска планина, висок 2166 м.

Стр. 6. *Тъсма* (тасма) (тур.) — лента, дълга изрезка.

Стр. 6. *Михилци* — село в Пловдивски окръг, днес градска община Хисаря.

Стр. 7. *Бяла черква* — буквален превод на старото турско название на Сопот — Акча клисе.

Стр. 7 ... *дирeха убежище в България* — Вазов има пред вид Северна България.

Стр. 7. *Тоя ден беше 24 юли* ... — фактически, както може да се види от спомените на Вазовата майка, точната дата на описаните събития е 22 юли.

Стр. 7. *Карабунар* — село в Пазарджишки окръг.

Стр. 7. *Гурко, Йосиф Владимирович* (1828—1901) — руски генерал-фелдмаршал. Участвувал в Кримската и Руско-турската освободителна война. Като командир на предния отред на руските войски, в който влиза и Българското опълчение, преминава Стара планина и води сраженията при Стара Загора. След временното отстъпление, за което става дума в романа, войс-

ките, командувани от него, освобождават София, Пловдив и завземат Одрин.

Стр. 8. *Леевица* — Старопланинска долина над Сопот, където през 1877 г. са избити голям брой сопотненци, в това число и Вазовият баща. (Вж. стихотворението „Леевица", т. 2, стр. 149).

Стр. 9. *Юмрючал* (Юмрукчал) (днес Ботев) — най-високият връх на Стара планина (2376).

Стр. 10... *из долът на Осъма, край боровете на Добрила*... — западно от връх Левски са изворите на река Черни Осъм; Добрила — връх в Троянска планина на югозапад от връх Левски.

Стр. 10. *Колагасъ* (тур.) — началник на стража.

Стр. 11. *Гери, чапкънлар!* (тур.) — Назад, безделници!

Стр. 14. *Тиришката* (диал.) — тичешката.

Стр. 14. *„Аман! Мерхамет!"* — „Милост! Пощада!"

Стр. 14. *На турчина достлука е на коляното* (нар. поговорка) — лесно променя доброто си отношение; лесно разваля приятелството си; достлук (тур.) — приятелство, дружба.

Стр. 21. *Салмуване* (тур.) — лудуване.

Стр. 23. *Сулица* (остар.) — вид копие.

Стр. 23. *Есаул* (рус.) — казашки капитан.

Стр. 37. *Карловската река* — Сушица, Стара река — извира от Калоферската планина, минава през Карлово и в южна посока се влива в Стряма.

Стр. 41. *Кузенът* (фр.) — братовчедът.

Стр. 42... *тоя очарователен Ловлас* — Ловелас — герой от романа „Клариса Харлоу" на английския писател Самюел Ричардсън (1689—1761), представител на сантиментализма. „Ловелас" става нарицателно име за съблазнител, женкар.

Стр. 42. *Il m'a fait ses confidences, non sans de soupirs formidables* (фр.) — Той ми направи своите признания със сърцераздирателни въздишки!

Стр. 43. *Лепряв* — грапав като разяден от кожната болест лепра.

Стр. 43. *Couleur locale* (фр.) — местен колорит.

Стр. 43. *Обуз* (фр.) — тежка граната.

Стр. 43. *Ток* (рядко) — течение.

Стр. 43. *Patois* (фр.) — наречие.

Стр. 43. *Колежски асесор* (рус.) — чиновнически чин в царска Русия.

Стр. 44. *Чухонска кръв* — финландска кръв.

Стр. 45. ... *градината на Хесперидите* — според древногръцката митология Хесперидите, дъщери на Атланта, живеели на края на света (на запад) в градина със златни ябълки, пазени от стоглав дракон.

Стр. 45. *„Чернилная душа"* (рус.) — „мастилена", канцеларска душа.

Стр. 46. ... *във време на Кантемира* — Кантемир, Антиох Дмитриевич (1708—1744) — руски писател сатирик и философ-просветител, представител на класицизма.

Стр. 45—46. *За преводчика турих само тая забележка: поет ∾от дружба и съчувствие към него като поет* — фактически в този епизод Вазов използува спомени от своята служебна биография като чиновник в канцеларията на русенския губернатор. „Цялата ми работа в канцеларията на губернатора Акимова — разказва той пред проф. Шишманов — състоеше в това, да давам в края на месеца общ отчет за произшествията в Русенската губерния, на основание на съобщенията от комендантите в окръзите. Но тая деятелност не ме задоволяваше, защото желаех да напредна по служба в някаква по-сериозна работа. Когато загатнах за това на генерала, който много благоволеше към мене, той се усмихна и ми каза: „Батюшка, защо ви е повече работа, вие сте поет и аз ви оставям повече време да пишете" (т. 10, с. 485).

Стр. 46. ... *има у нас днес Сумароков* — Сумароков, Александър Петрович (1717—1777) — представител на руския класицизъм, автор на драматични творби, басни, оди.

Стр. 47. *Дируга* (диал.) — бразда, линия.

Стр. 47. *Какая смес ∾ состояний!* — А. С. Пушкин, Братья разбойники. Превод на стиховете (Стоян Бакърджиев):

Лица и дрехи — странна смес
от племена и от езици.

Стр. 48. *Надо и честь знать* (рус.) — трябва да се знае мярката, стига, достатъчно.

Стр. 49. *Каницовата карта на Северна България* — Ка́ниц, Феликс Филип (1829—1904) — унгарски етнограф, археолог и географ. Пътешествува из Европа и Балканския полуостров. Две от книгите му — „Пътуване в Южна Сърбия и Северна България" и „Дунавска България и Балканът" (1875—1879) — съдържат сведения за физическата география и старините на България, социалните отношения, обичаите и др. Преработва и допълва картата на България.

Стр. 49. *Поворка* (диал.) — къса връв, конци, с които се дърпат кукли.

Стр. 51. *Берлинский договор ни предписва това* — според чл. 6 от Берлинския договор временното управление в България е трябвало да бъде ръководено от руски комисар 9 месеца.

Стр. 53. *Лучше перекланяться, чем недокланяться* (рус.) — По-добре да прекалиш да се клайняш, отколкото да не се кланяш достатъчно.

Стр. 55. ... *той се дължи на един цивилизатор турчин. Мидхат паша* ... — Мидхат паша (1822—1884) — турски държавник, реформатор. От 1864 до 1867 валия на Дунавския вилает. След преминаването на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (1868) изпратен отново в България като извънреден пълномощник на централната власт. Тук Вазов го нарича „цивилизатор" заради реформите, които прави в Дунавския вилает. Всъщност обаче той е отявлен националист, привърженик на решителната разправа с националноосвободителните движения на поробените народи, стремял се към създаване на „османска нация", в състава на която трябвало да влязат почти всички поданици на султана.

Стр. 55. *Ах, тази мадам Анго!* — Madame Angot — песен от края на миналия век, проникнала у нас чрез гастролиращи чужди оперетни трупи.

Стр. 57. *Веер* (рус.) — ветрило.

Стр. 58. *Биконсфилда* — Бенджамин Дизраели, лорд Биконсфилд (1804—1881) — английски държавник, лидер на консервативната партия и голям враг на българското националноосвободително движение, играл първостепенна роля при изработването на Берлинския договор. (Вж. епитафията на Вазов за смъртта на Биконсфилд, т. 2, с. 51 и бел. на с. 463.)

Стр. 59. *En avant, madame Golitcheff!* (фр.) — Напред, госпожа Голичева!

Стр. 59. *Moulin Rouge* (фр.) — прочуто парижко нощно заведение.

Стр. 59. *Шансонетка* (фр.) — песен, която се пее в кафене или кръчма от певачки.

Стр. 60. *Фаворити* (анг.) — бакенбарди.

Стр. 60. *Конт* (виконт) (фр.) — френска благородническа титла.

Стр. 61. *Македонския ви комитет увеличи капитала си* — След като по силата на Берлинския договор Македония остава под турско робство, в България се организират комитети (в София, Горна Джумая и др.) за подпомагане борбата за освобождение на Македония. В писмо до своя приятел Спас Вацов от 16. X. 1878 г. Вазов говори за създаването на такъв комитет в Русе, на който той е председател. Русенският комитет е просъществувал кратко време. Не са открити документи за председателството на Вазов.

Стр. 61. *България остая още земя на Инсаровците* — Инсаров, български патриот от времето на националноосвободителните борби, герой от романа на големия руски писател реалист Иван Тургенев (1818—1883) „В навечерието".

Стр. 68. ... *окръжен от корпуса на царевича* — източният корпус бил под командуването на руския престолонаследник Александър Александрович, от 1881 г. император на Русия — Александър III.

Стр. 68. *Черкаски, Владимир Александрович, княз* (1824—1878) — руски държавен и обществен деец. По време на Руско-турската освободителна война възглавява временното руско управление в България. Умира в Сан Стефано в деня на подписването на Санстефанския мирен договор. Личните си впечатления от княз Черкаски Вазов разказва в спомените „Неотдавна" и „Първите дни на свободата" (вж. т. 6, стр. 53—54, и т. 9, стр. 44).

Стр. 68. ... *генерала А.* — вж. тук, стр. 461.

Стр. 68. *Тръстеник* — село на югозапад от Русе.

Стр. 68. *Дондуков Корсаков, Александър Михайлович, княз* (1820—1893) — руски генерал и държавник. Участвува в Освободителната война. От 28 май 1878 г. до избирането на Александър Батенберг за български княз възглавява гражданската и военната власт като върховен императорски комисар в България. Създава органите на държавното управление в страната и поставя основите на българската войска, съдействува при изработването на проекта за конституция.

Стр. 68. *Лукиянов, Сергей Иванович* — виден руски правовед, завеждащ съдебния отдел на Управлението на руския комисар в България. Една от съставителите на проекта за Органически устав (конституция) на Княжество България.

Стр. 69. *Золотарев, Василий Григорович* (1837—1891) — руски генерал-майор. След Освобождението назначен за началник на военния отдел в канцеларията на руския комисар в България. Изпълнява задълженията на свищовски и русенски губернатор.

Стр. 75. *Zurück!* (нем.) — Назад!

Стр. 76. *Ах, параход удрал!* (рус.) — Ах, параходът офейка!

Стр. 77. *Ментан* (минтан) (пер.-тур.) — къса горна мъжка дреха с ръкави.

Стр. 77. *Канонерка* (фр.) — малък, слабо брониран кораб.

Стр. 77. *Враница* (диал.) — лодка, ладия.

Стр. 79. *Спомни си молитвата за мореходците от Великия требник...* — Требник — сборник от служебни песнопения и молитви за разни случаи.

Стр. 80. *Бран* (диал.) — вълна.

Стр. 84. *Остенде* — град в Белгия, разположен на Северно море. Морски курорт.

Стр. 85. *Ватерпуф* (англ.) — непромокаема или лека горна дреха.

Стр. 88. *Арджеш* — река в Румъния, приток на Дунав. Извира от Южните Карпати.

Стр. 90. *Подрядчик* (рус.) — доставчик.

Стр. 91. *Мадригал* (от лат.) — лирическо стихотворение, съдържащо възхвала към определено лице, обикновено жена.

Стр. 95. *Влъхва* (диал.) — крадец, разбойник.

Стр. 98. *„Новое время“* (1868—1917) — влиятелен руски политически и литературен вестник, списван в официален дух. Излиза в Петербург.

Стр. 100. ... *и му взема дванайсет лири...* — на стр. 15 се казва, че Найден е дал на хаджи Гъчо двайсет и две лири. Оставяме го така, както е в текста.

Стр. 103. *Подобострастно* (рус.) — раболепно, угоднически.

Стр. 103. *„С пятью тысячью рублями.“* (рус.) — с пет хиляди рубли.

Стр. 105. *Несищѐ* (диал. вм. нешисте) — недоброкачествен примес към брашно.

Стр. 105. — *Что за дрянний братушка!* (рус.) — Какъв глупав братушка!

Стр. 105. *Место я имел ∞ не умел!* (рус.) — Имах доходна служба, но доход нямах; безкористието е нещо благородно — пък и не умеех да вземам.

Стр. 107. *Цял блъсни́габър!* (диал.) — занесен, глупав човек.

Стр. 108—109. ... *либератата ∞ патриата* — румънските думи имат следните значения: либератата — свободна; бътраната — старата; непотите — внуците (тук — племенниците); сърмани мей — горките; даторията — дългът; квитанца — квитанция; курат — чист; скоп — цел; мошова земя — земя на дедите.

Стр. 110. *Кьой векилин* (тур.) — селски пълномощник в турско време.

Стр. 112. ... *да види посрещането на княза Дондукова, който оттук напущаше окончателно България* — след като княз Дондуков посреща във Варна княз Александър Батенберг и след това присъствува на полагането на клетва от страна на княза в Търново, той напуща България, изпратен навсякъде с тържества, на които българите манифестират любовта и признателността си към спечелилия голяма популярност княз Дондуков.

Стр. 113. *Бочен* (рус.) — страничен.

Стр. 114. *Набабът* — роман от Алфонс Доде (1840—1897), френски писател реалист, известен главно с автобиографичния си роман „Дребосъчето“, сборника разкази „Писма от моята мелница“, поредицата хумористични романи „Удивителните приключения на Тартарен Тарасконски“ и др. Социално-битовият му роман „Набабът“ излиза в 1877 г.

Стр. 116. ... *трите грации* — наричаните така от римляните Харити, дъщери на Зевс (Аглая, Ефросина и Талия), почитани като богини на веселието и радостта, олицетворение на младостта и красотата.

Стр. 118. *След посочването на българския народ да си избере за княз царевия внук...* — след много обсъждания внушението за избирането за български княз на Александър Батенберг, племенник на руската императрица, идва от руския император Александър II.

Стр. 120. *Qui est ce terrible vieillard?* (фр.) — Кой е този страшен старец?

Стр. 120. *Il est éxecuteur de gouverneur* (фр.) — Той е екзекутор при губернатора.

Стр. 120. *Ce monsieur éxerce la fonction de bourreau auprès du gouverneur de Rostchouk?* (фр.) — Този господин изпълнява службата на палач при губернатора на Русе?

Стр. 120. *Cré nom de Dieu! Ces gouverneurs russes ont leur bourreaux? Mais c'est abominable!* (фр.) — Господи! Тия руски губернатори имат при себе си палачи. Но това е ужасно! (в текста на нашето издание погрешно отпечатано *mon вм. nom*).

Стр. 120. *Notez, Armand, cette monstruosité, ne l'oubliez pas dans la correspondence de demain* (фр.) — Забележете, Арманд, не забравяйте това чудовище в утрешната си кореспонденция.

Стр. 122. *Буна сяра* (рум.) — добър вечер.

Стр. 123. *Са траяска!* (рум.) — Да живее!

Стр. 124. *Люстър* (рус.) — полилей.

Стр. 126. *Член* (остар.) — статия във вестник.

Стр. 126. *Homme galant* (фр.) — възпитан човек.

Стр. 130. *Брегове́ц* — под това име се крие всъщност Берковица.

Стр. 130. *Котора* (диал.) — тясна неприветлива стаичка.

Стр. 132. *Кутлови́ца* — някогашното име на Михайловград.

Стр. 135. *Измахнат* (диал.) — отслабнал, измършавял.

Стр. 136. *Отнюд* (стар.) — никак, ни най-малко.

Стр. 140. ... *развалихме калимерата* — развалихме приятелството.

Стр. 142. *Ритмувам* (остар.) — римувам.

Стр. 143. *Картофор* (рум.) — картоиграч.

Стр. 144. *Мухаджир* (ар.-тур.) — бежанец, преселник.

Стр. 144. *Прапорчик* (прапорщик и прапоршчик) (рус.) — най-нисшият офицерски чин в руската пехота.

Стр. 146. *Изуродувам* (рус.) — осакатявам, обезобразявам.

Стр. 146. *Лермонтовата Бела* — героиня в романа на М. Ю. Лермонтов „Герой на нашето време“.

Стр. 147. — *Вы завралис, брат: какие горы в Бессарабии* (рус.) — Вие започнахте да лъжете без мярка, брат: Какви планини в Бесарабия?

Стр. 147. *Курга́нчик* (рус.) — могилка.

Стр. 151. *Османпашовата песен* ... — Осман паша (1837—1900) — турски военачалник. В Сръбско-турската война (1876) произведен маршал за проявени способности в битката при Зайчар. Командуващ турските войски във Видин, през Руско-турската освободителна война Осман паша се придвижва на изток и се укрепява в Плевен, където след шестмесечна обсада се предава заедно с командуваната от него армия. Османпашовата песен Вазов действително е чул от своята берковска приятелка — туркинята Пеша (вж. т. 10, с. 487).

Стр. 151. *Шаир* (тур.) — народен певец.

Стр. 153—154. *Най-после го видяха, че той възлезе по чуката ∾ Ком е наш!* — Епизодът със събарянето на тригонометричния знак на връх Ком е действителен. „Не само Дормидолски, но и аз бях убеден, че това е сръбски пограничен стълб. Със сдружени усилия повалихме и двамата знака. След няколко дена действително дойде един руски топограф-офицер да разследва кой вандал е бутнал стълба“ — разказва Вазов (т. 10, стр. 487).

Стр. 153. *Сумасшедший* (рус.) — луд, побъркан.

Стр. 155. *Бродни́к и бродни́ца* — според народното поверие: 1. Мъж или жена, които бродят нощно време и правят магии. 2. Дух на мъртвец, който броди нощно време.

Стр. 156. *Фтизис* (гр.) — белодробна туберкулоза.

Стр. 158. *Гантирана ръка* — от ганти (фр.) — ръкавици.

Стр. 158. *Кинина* (остар.) — хинин.

Стр. 159. *Въззив* (остар.) — обжалване в по-горна инстанция на съда.

Стр. 161. *Хюкюмат* (тур.) — власт, управление.

Стр. 161. *Шериат* (тур.) — сбор от религиозни, граждански и битови правила у мохамеданите, основани върху корана и други мюсюлмански религиозни източници.

Стр. 161. *Усул* (тур.) — метод, способ, начин.

Стр. 161. *Ипократ* — Хипократ (460—377 пр. н. е.) — древногръцки лекар, реформатор на античната медицина; освобождавайки я от жреческата храмова медицина, той ѝ придава материалистически облик.

Стр. 164. *Волуптозен* (фр.) — сладострастен.

Стр. 164. *„Кючук ханъм“* — модна песен с леко съдържание от края на миналия век, добила наред с „Мадам Анго“ широко разпространение.

Стр. 165. *На замано* (ар.-тур.) — на времето.

Стр. 166. *Той е мъдрият Нестор на шопите.* — Мъдрият Нестор — най-опитният, най-мъдрият от гръцките вождове в Илиадата. Името му е станало синоним на мъдър, опитен старец.

Стр. 167. *Цяла шопска богоровщина* — Вазов има пред вид крайностите на Богоров, Иван Андреев (ок. 1820—1892) — български книжовник, педагог, журналист, езиковед. Богоров отстоява правата на говоримия общонароден език и фонетичния правописен принцип. Проявява се като създател на нови български думи, с които превежда добили вече популярност чуждици, при което достига до големи крайности.

Стр. 168. *Взема си дърмите* (обикновено пренебрежително) — махна се, отиде си.

Стр. 170. *Кстати* (рус.) — разгеле, тук му е мястото да кажа.

Стр. 171. *Вестник „Славянин“* — народен лист за наука и новини (1881—1888), излиза в Русе два, а по-късно три пъти през седмицата.

Стр. 171. *Фелистирам те* (фр.) — поздравявам те.

Стр. 172. *„Ивер от клада далеч не пада“* (нар. посл.) — ивер (диал.) — трески, които изпадат при сечене дърво; клада (диал.) — труп на отсечено дърво.

Стр. 173. *Доктору Д.* — всъщност с малки изменения това е стихотворението на самия Вазов „Наший доктор“, писано през 1878 г. в Русе (вж. т. 1, стр. 321 и бел. на стр. 416).

Стр. 180. *На 17 априлий тази година* — 1879 г.

Стр. 180. *Климент Браницки* (Васил Друмев) (1838—1901) — български писател и общественик, епископ, министър в първото българско правителство и два пъти министър-председател (1880—1881 и 1886), русофил и активен участник в борбата против Стамболовия режим и против избирането на Фердинанд за български княз.

Стр. 182. ... *руский генерал Паренцов* — генерал Паренсов, Пьотр Дмитриевич (1848—1914) — пръв военен министър в Княжеството в периода 5 юли 1879 — 20 март 1880 г. Има заслуги за организирането на българската войска, за устройството на Военното министерство, за привличането на български офицери в управлението на армията.

Стр. 182. ... *с руский полковник Щепелева* — Шепелев, Александър Александрович (1841—1887) — руски генерал-майор от генералния щаб. По време на Руско-турската война с чин полковник заема пост на пловдивски губернатор. След войната е делегат в Европейската комисия за Източна Румелия.

Стр. 186. *Quel est ce diable d'homme?* (фр.) — Кой е този чуден човек?

Стр. 192. *Мала планина* — Мала Стара планина (Малка планина). Простира се на юг от Искрецка река. На изток опира до Искър, а на запад до шосето София — Михайловград.

Стр. 195. *Братиано* — Йон Братиано (1822—1891) — виден румънски държавник либерал, министър-председател от 1876 до 1888 г. (вж. „Улица „Братиано“, т. 9, стр. 116).

Стр. 195. *Бисмарк* — Ото фон Бисмарк (1815—1898) — германски държавен деец. От 1871 до 1890 — райхсканцлер на Германската империя. Установява в страната реакционен прусko-юнкерски режим. Насърчава Русия да започне Руско-турската освободителна война, но на Берлинския конгрес е един от главните поддръжници на разкъсването на България.

Стр. 196. *Гривица* — село на 8 км източно от Плевен. През Освободителната война тук се водят решителни сражения между руските и румънските войски, от една страна, и турските, от друга.

Стр. 199. *От Гьопсата* — от Стремската долина.

Стр. 200. *Зли дол* — местност на североизток от Клисура, в най-южните части на Златишко-тетевенската планина.

Стр. 208. *В. „Стара планина“* (1876—1877) — обществено-политически вестник, излизал в Букурещ. Изразител на умереното течение сред българската емиграция в Румъния.

Стр. 208. *Андраши Гюла* (1823—1890) — австроунгарски държавен деец, от 1871 до 1879 г. министър на външните работи на Австро-Унгария. По време на Априлското въстание и Руско-турската освободителна война поддържа антибългарски и антируски курс, като защищава Турция.

Стр. 208. *Алтъново* — Вазов обяснява, че това е всъщност село Слатина, Пловдивски окръг (вж. Шишм., стр. 267).

Стр. 208. ... *катоновски добродетели* — Катон Стари (234—149 пр. н. е.), римски държавен деец, бележит оратор. Поддръжник на древноримския морал и начин на живот, известен със строгостта на принципите си.

Стр. 209. *В. „Целокупна България“* — първият официален вестник на либералната партия след Освобождението. Излиза в Търново, а след бр. 15 — в София. Редактор П. Р. Славейков.

Стр. 210. *Скобелев* — Скобелев, Михаил Дмитриевич (1843—1882) — руски генерал. Взема участие в Руско-турската освободителна война, като се отличава в боевете при Ловеч, Плевен и Шейново. Има заслуги за военното възпитание на българските опълченци.

Стр. 210. *Джуранлий* — днес село Калитиново, Старозагорско.

Стр. 211. *Желъдки* (от стб. — желъдък) — стомаси.

Стр. 212. *Това първо българско министерство, консервативно* ... — въпреки ясно изразената при изборите за Учредително събрание народна воля след идването си в България Батенберг поверява властта на консерваторите.

Стр. 222. ... *когато генерал Кураго прегази Марица* ... — Вазов явно има пред вид капитан Бураго, който по време на Руско-турската война с отряд драгуни преплува на 4 януари 1878 Марица при махалата Мараша и пръв от освободителните руски войски стъпва в Пловдив. След Освобождението в общината е бил закачен негов портрет с надпис. За подвига си получил Георгиевски кръст (вж. „Пловдивска хроника“, Н. Алваджиев, Пловдив, 1971, стр. 14).

Стр. 225. ... *с големия ерусалим* — голяма икона на платно, която хаджиите донасяли от Ерусалим.

Стр. 228. ... *княз Алеко Богориди* — княз Александър Богориди (Алеко паша) (1823—1910) — българин по произход, син на княз Стефан Богориди, получил висше образование във Франция, заемал турски дипломатически служби. От 1879 до 1884 г. — генералгубернатор на Източна Румелия.

Стр. 228. *В. „Марица“* (25 юли 1878 — 6 септември 1885) — първият български вестник след Освобождението. Излиза в Пловдив под редакцията на Г. Груев, Г. Д. Начович, Ив. Ев. Гешов и най-дълго — на М. Маджаров и С. С. Бобчев. Добре уреждан и меродавен консервативен вестник.

Стр. 228. *Аз Куза видях...* — Куза, Александър Йон (1820—1873) — първият княз на обединените княжества Влахия и Молдова (1859—1862) и на румънската държава (1862—1866). През 1864 г. извършва редица буржоазнодемократични реформи, които, макар и половинчати, предизвикват съпротивата на чокойството и на част от буржоазията. На 11 февруари 1866 с реакционен заговор свален от престола.

Стр. 230. *Вергия* (тур.) — данък.

Стр. 236. *Харембашия* (тур.) — глава, началник на харема.

Стр. 236. *Заимов* — Стоян Заимов (1852—1932) — обществен деец, участник в революционното движение преди Освобождението. Близък приятел на Вазов. Автор на биография на Левски и на спомените „Миналото. Белетристически и исторически очерки из областта на българските революционни движения от 1870—1877 год.“

Стр. 237. ... *в хана си на Карнари* — село Кърнаре, Пловдивско, близо до Троянския проход.

Стр. 238. *Областното събрание* — Народното събрание на Източна Румелия.

Стр. 238. *Органический устав* — конституцията на Източна Румелия.

Стр. 243. *Хаирсъз лафове* (тур.) — лоши приказки.

Стр. 243. *Сгибав* (диал.) — непохватен, неугледен.

Стр. 248. *Обоюден* (рус.) — взаимен, общ.

Стр. 250. *Капъна* (диал.) — блюдо на везни.

Стр. 256. *Ръкавът на мене!* (диал.) — обикновено при сватба — имам най-голяма заслуга, затова най-големият дар е за мене.

Стр. 259. *Експромт* (лат.) — импровизация.

Стр. 259. *„Хош гелдин, сефа гелдин“* — добре дошъл, щастлив дошъл.

Стр. 263. *Напрасна* (диал.) — внезапна, неочаквана.

Стр. 266. *Княз Стефанаки Богориди* — Княз Стефан Богориди (Стефанаки бей) (1775—1859) — българин от Котел, висш турски сановник, губернатор на остров Самос.

Стр. 266. *Гаврил Кръстевич* (1820—1898) — български обществен и политически деец. Заема висши постове в турската съдебна йерархия. Участвува в църковно-националните борби. След освобождението на България е главен секретар на Източна Румелия и директор на вътрешните дела. От 1884 г. до Съединението — главен управител на Източна Румелия.

Стр. 266. *Сцили и Харибди* — Сцила и Харибда — в древногръцката митология две животни, живеещи от двете страни на тесен морски проток, които погубвали моряците. В покъсните представи — Месинския проток между водовъртежа Харибда и подводната скала Сцила. Преносно: между две смъртни опасности.

Стр. 273. *Аргосаният* — от аргос (гр.) — отнемане на свещеник правото да служи.

Стр. 273. *Вонта* (диал.) — развратница.

Стр. 275. *Ухищрения* (рус.) — хитрини.

Стр. 278. *Станционната улица* — улицата в стария Пловдив, свързваща гарата с центъра на града.

Стр. 279. *Папин* (диал.) — сбутан, будала човек; глупак.

Стр. 286. *Кребела* — Кребел, Е. Р. — руски дипломат, служил дълго време в Персия, генерален консул в Пловдив.

Стр. 286. *Видовете* (рус.) — плановете, намеренията.

Стр. 287. *„les autres“* (фр.) — „другите“.

Стр. 284. *В. „Независимост“* (10. X. 1881 — 9. X. 1882) — излиза в Пловдив под редакцията на П. Каравелов и П. Р. Славейков. Орган на крайните либерали. Защищава конституционния режим и демократическите свободи.

Стр. 285. *И тази мисъл въждеше* — въжди ме (диал.) — безпокои ме, не ми дава мира.

Стр. 288. *Карлсбад* — Карлови вари — световноизвестен балнеоложки курорт в западната част на Чехословакия.

Стр. 288. *Трувил* — пристанище на Ламанш, Северна Франция, известен морски курорт.

Стр. 290. *Турнюр* (фр.) — подплънка отзад под талията на тогавашните модни рокли.

Стр. 295. ... *хорът на Славянски* — Д. А. Славянски (1836—?) — руски народен певец. Създава хор и заедно с него предприема турне из Европа с голям успех. Този успех го пра-

ви желан гост в европейските страни (вж. т. 9, стр. 71, „Изпъденият марш“).

Стр. 295. Две строфи от цитираното стихотворение „Разбит!“ са от стихотворението на Вазов „Попей ми, поете“ (вж. т. 3, стр. 349)

Стр. 300. *Bons mots* (фр.) — духовити думи.

Стр. 301. *Une histoire de coeur... Mais pas d'indiscrétion* (фр.) — една сърдечна история... Но без бъбривост.

Стр. 304. *„Отечественние записки“* — руско обществено-политическо и литературно списание, излиза в Петербург от 1839 до 1884 г. До 1864 г. в редактирането му участвува В. Г. Белински, а от 1867 г. — Н. А. Некрасов, М. Е. Салтиков—Шчедрин и Г. З. Елисеев.

Стр. 305. *Между другите случки* ∾ *Вейсел паша* — вж. стихотворението „Раненият опълченец“, т. 2, стр. 129.

Стр. 305. *Гауптвахта* — гауптвахт (рус. от нем.) — арест във войската.

Стр. 305. ... *разговор по последното полско въстание*... — вероятно Вазов има пред вид Полското освободително въстание от 1863—1864 г. против социалния и националния гнет на руския царизъм.

Стр. 306. *Юсове* — общо название на двете старобългарски букви, които означават носови гласни: ѫ и ѧ.

Стр. 307. *Ланскенет* (фр.) — вид комарджийска игра на карти.

Стр. 308. *Хвърлиха книгите* — книга (ми. ост.) — карта за игра.

Стр. 308. *Qui perde au jeu gagne en amour* (фр.) — Който губи в играта, печели в любовта.

Стр. 308. *Пунтирам* — понтирам (фр.) — залагам в комарджийска игра срещу банката.

Стр. 309. *Аспазия* (ок. 470 пр. н. е. — неизвест.) — прочута хетера на древна Гърция, отначало приятелка, а по-късно съпруга на Перикъл. Надарена с красота и високо образована.

Стр. 312. ... *от някой рокамболовски роман* — Рокамбол, тайнствено лице, герой в серия романи на френския писател Пиер Алексис Понсон де Терай (1829—1871).

Стр. 316. ... *при звуковете на музиката* — по това време на Сахаттепе свирела военна музика за гражданите.

Стр. 318. *Хаванеза* (фр.) — вид кубински танц.

Стр. 318. ... *жандармерийския генерал Бекера* — Самуел

Бекер (Бекир паша) — английски пътешественик, изследовател на Африка. През 1877 г. назначен в турската армия.

Стр. 319. *Honni soit qui mal y pense...* (фр.) — „Срам за този, който мисли лошо!“ — на един бал английският крал Едуард III вдигнал падналата жартиера на графинята, с която танцувал. Кавалерската му постъпка била посрещната от околните с многозначителни усмивки, в отговор на което той произнесъл горните думи. По този случай бил създаден английският Орден на жартиерата.

Стр. 322. ... *в кафене „Пчела“* — прочутата сладкарница „Пчела“ се е намирала на Станционната улица.

Стр. 323. ... *поправяне някакъв пожарен знак на кулата* — кулата на Сахаттепе е служела за наблюдателен пункт на пожарната команда.

Стр. 326. *Сапер* (рус.) — сапьор, пионер.

Стр. 326. *Полвяк* — половяк (диал.) — котел, който събира половин ведро, или 7—8 литра.

Стр. 326. ... *щерни и въбели* — щерна (гр.) — съд или басейн за събиране на дъждовна или друга вода; въбел (диал.) — дълбок кладенец, излак.

Стр. 336. *Aimable* (фр.) — любезна, услужлива.

Стр. 336. *Хондрд* (гр.) — глупак, простак.

Стр. 336. *Quelle brute! Allons, ma petite!* (фр.) — Какъв грубиян! Да вървим, мила моя!

Стр. 337. *Терам* (диал.) — карам.

Стр. 340. *Намери ли му клупа?* (диал.) — намери ли изход?

Стр. 349. *Темпло* (лат.-гр.) — иконостас.

Стр. 349. *Пангар* (гр.) — масичка при входа на черква, където се продават свещи.

Стр. 358. *„Шильонският затворник“* — прочута поема на английския поет Джордж Байрон (1788—1824), представител на революционния романтизъм.

Стр. 359. *О, quel joli* ∾ *ma chère!* (фр.) — „О, какъв хубав изглед!“ „О, скъпа моя!“ „О, ти си смешна, Адела!“ „О, боже мой!“ „О, този англичанин! О, какви остри зъби, скъпа моя!“

Стр. 359. *О, voila* ∾ *Entende donc!* (фр.) — О, ето русите! О, жената е прелестно красива... Но ти не познаваш русите, Жозефина? Слушай, впрочем!

Стр. 359. *Бедекер* — Карл Бедекер, германски писател и книжар (1801—1859), който се прочул със своите „пътеводи-

тели“ за европейските страни. Сега бедекер значи просто пътеводител.

Стр. 359. *Плав* (диал.) — рус.

Стр. 360. *Toûjours ∞ Comme-lui* (фр.) — Пак руси, българите са един вид руси!... Като него.

Стр. 361. *Enfin ∞ pas?* (фр.) — Най-после това е същото нещо, нали?

Стр. 364. *Ein Fichtenbaum ∞ Höh* (нем.) — На север върху голия хълм стои самотен бор.

Стр. 368. *Ферней* — Ферне — селище на Женевското езеро, където прекарал много години от живота си френският писател, философ и историк от епохата на Просвещението Волтер (1694—1778).

Стр. 367. *Обиколката лани на една депутация по европейските страни...* — През април 1884 г. на свикания от Народната партия конгрес в Пловдив се решава да се даде по-голям тласък на движението за съединение. Определят се двама делегати, Ив. Ст. Гешов и казанлъшкият търговец Христо Христов, които да обиколят европейските правителства, за да ги запознаят с всенародната воля за съединение на Източна Румелия с княжеството. Делегатите извършват обиколката без всякакъв успех. Никое официално лице не ги приема в Лондон, нито в Париж. Във Виена руският посланик Лобанов ги уговаря да се откажат от посещение в Петербург, където считат, че моментът не е благоприятен за едно нарушение на Берлинския договор.

Стр. 376. *Масалкетабларъ* (тур.) — книга с масали.

Стр. 376. *Успенски, Глеб Иванович* (1843—1902) — руски писател.

Стр. 378. *Мюржѐ, Анри* (1822—1861) — френски писател. По мотиви от книгата му „Сцени из живота на бохемата“ е създадена операта на Пучини „Бохеми“.

Стр. 379. *Mea culpa* (лат.) — по моя вина.

Стр. 379. *В. „Търновска конституция“* (1884—1888) — излиза в София под редакцията на П. Р. Славейков и П. Каравелов. Бори се за възстановяване на Търновската конституция и демократично управление в страната.

Стр. 379. *„docteur malgrè moi“* (фр.) — „по неволя доктор“.

Стр. 380. *Камелот* (фр.) — уличен продавач.

Стр. 380. *Cri-cri bulgares* (фр.) — български щурци.

Стр. 380. *Жул Греви* (1807—1891) — френски държавен и политически деец, Президент на Франция от 1879 до 1887 г.

Стр. 382. *A quel titre?* (фр.) — С какво право?

Стр. 382. *Монмартр* — прочут хълм в Париж, където са предпочитали да живеят художниците.

Стр. 383. *Тибур* (фр.) — отворен лек кабриолет.

Стр. 383. *Ландо* (фр.) — елегантна конска кола.

Стр. 385. *Une espéce de russes* (фр.) — един вид руси.

Стр. 386. *Mais quel est ce pays perdu?* (фр.) — Но коя е тази изгубена страна?

Стр. 387. *Сомон* (фр.) — риба лакерда.

Стр. 390. *Княз Петър Карагеоргиевич* — представител на властвуващата в Сърбия и Югославия династия Карагеоргиевичи, от 1903 до 1921 — крал Петър I.

Стр. 393. *Ал дракулуй* (рум.) — цял дявол.

Стр. 393. *Tiré á quatre epingles* (фр.) — променен от главата до петите.

Стр. 397. *Корфиотин* (рядко) — жител на остров Корфу.

Стр. 399. *Кършияка, северното предградие на Пловдив* — по това време кварталът е бил рядко населен. Там, където днес е пандирното градче, е имало зеленчукови градини.

Стр. 401. ... *знаменоската беше млада мома* — годеницата на Чардафон Делка Шилева тръгва заедно с голямоконарската дружина.

Стр. 406... *личеше във виделината ревящия лев...* — голямоконарци занесли три аршина зелена коприна в ателието на художника Георги Данчов, взел живо участие в подготовката на Съединението, за да нарисува на него лъв. Художникът изпълнил майсторски поръчението (вж. Н. Алваджиев, „Пловдивска хроника“, г. 1971, с. 63).

Стр. 406. *„Ремлинген герой“* — вж. стихотворението „Ремлинген“, т. II, стр. 408 и бел на стр. 542.

Стр. 407. *Шеренга* (рус.) — войнишка редица.

Стр. 407. *„Узунчаршия“* — търговската улица на града. Тръгва от Джумаята и стига до Марица. Хановете са били разположени предимно по „Узунчаршия“.

Стр. 408. *Конакът* — построен в 1854 г. на „Узунчаршия“. Имал няколко постройки за канцеларии, общината, помещения за заптиетата, жилище за пашата и затвор. След Освобождението там се установява резиденцията на военния губернатор генерал Столипин, а след това на Алеко Богориди и на заместника му Гаврил Кръстевич. На 6 септември 1885 г. Гаврил Кръстевич бил арестуван в тази сграда.

Стр. 409. *На майор Николаева* — Данаил Цонев Николаев

(1852—1942) — български военен деец, генерал от пехотата. Роден в Болград, Бесарабия, завършва военно училище в Одеса. По време на Руско-турската освободителна война проявява изключителна храброст като командир на рота в Българското опълчение. Като майор, командир на втора пловдивска дружина, участвува активно в осъществяването на съединението и на 6 септември застава начело на Южнобългарските войски.

Стр. 410. *Чичагов пламна...* — руският военен аташе Чичагов, както повечето руски офицери в България, съчувствува на Съединението, но за да не влезе в разрез с позицията на своето правителство, прави незначителен опит за намеса

Стр. 417. *Шествието* — водителят на голямоконарската дружина Чардафон, който конвоира Кръстевич, получава нареждане да напусне веднага града през Кършияка, той обаче не може да устои на изкушението и прави обиколката, за която говори Вазов. Чардафон — истинското му име е Продан Тишков, с прякор Чарда. По аналогия на благородническата титла на директора на източнорумелийската полиция генерал фон Дригалски той прикачва за подигравка към прякора си едно фон. Чардафон взима дейно участие в подготовката и осъществяването на съединението. На тази му дейност е посветена книгата на Захари Стоянов „Чардафон Велики", Русе, 1888 г.

Стр. 419. *... предградието Гюл-бахче* — Гюл бахча махала — под източната страна на Бунарджика.

Стр. 419. *... Цукаловите здания и градина* — където днес е сградата на профсъюзите; Георги Цукала — дошъл в Пловдив в средата на миналия век от остров Закинт в Бялото море като учител в гръцкото училище. Един от най-върлите противници на всичко българско. В 1851 г. издава във Виена, написан на гръцки, „Историко-географически опис на Филипополис", който съдържа интересни данни за тогавашния Пловдив, но и много изопачавания в областта на историята (вж. Н. Алваджиев, „Пловдивска хроника", 1971, стр. 282—283).

Стр. 419. *... край руското консулато* — по това време руското консулство се е намирало към Бунарджика в стара турска къща.

Стр. 419. *Ортамезар* — квартал, населяван в миналото предимно от евреи.

Стр. 420. *... минуваше край новото областно събрание* — намирало се на лявата страна на „Узунчаршия".

Стр. 426. *Neufrage politique* (фр.) — неуспял, пропаднал политик.

Стр. 426. *A tout prix* (фр.) — на всяка цена.

Стр. 429. *Хирс бре* — става дума за Н. К. Гирс (1820—1895), руски държавен деец, от 1875 г. зам.-министър на външните работи и управляващ Азиатския департамент в Министерството на външните работи в Русия.

Стр. 430. *Театър „Люксембург"* — първата театрална сграда в България, построена в северозападните поли на Сахаттепе. Открит през 1881 г. с пиесата „Луиза Милер" от Шилер. Изгорял през юли 1913 г.

Стр. 431.... *убийството на капитан Райча и Тодорова...* — Николов Райчо (дядо Райчо, капитан Райчо) (1840—1885), български военен деец, майор. Роден в с. Райковци, Търновско. През Кримската война, едва тринадесетгодишен, преплува Дунав и предава на руското командуване ценни сведения за турските войски в Русе. Завършва руско военно училище. През Освободителната война се сражава в състава на Българското опълчение. В Източна Румелия майор Райчо Николов е командир на жандармерията и горещ привърженик на идеята за съединение. Взема дейно участие в историческия акт на 6 септември. След арестуването на Г. Кръстевич отива да завземе пощенската станция. Началникът на станцията Тодоров е единственият, който се опитва да окаже съпротива срещу преврата. Виждайки в станцията майор Райчо Николов, той побягва към Джумаята, следван от майора. На Джумаята стреля срещу него и го улучва смъртоносно. Тълпата се нахвърля срещу Тодоров и го убива.

Стр. 433. *Иван Арабаджията* (ок. 1837—1901) — български революционер, сподвижник на Левски, роден в Каратопрак (дн. Чернозем), живял в с. Царацово, Пловдивско. По занятие дърводелец колар. Укривал Левски и други апостоли. Взел участие в Априлското въстание, арестуван при неговото потушаване. Участвувал в подготовката на Съединението, бил народен представител.

Стр. 434. *Жилото на Свифта...* — Суифт Джонатан (1667—1745) — ирландски писател и публицист. Добива световна известност със сатирата си „Пътуванията на Гъливер", насочена срещу прояви на английската аристокрация и буржоазия.

Стр. 434. *В. „Борба"* (28. V — 4. IX. 1885) — издаван под редакцията на Захари Стоянов със задача да агитира за Съединението.

Стр. 434. *Знаменитият революционер ∞ събитията го издигнаха високо* — тук Вазов има пред вид дейността на З. Стоянов след Съединението, когато той се свързва с българската монархия и с диктаторския режим на Стамболов.

СЪДЪРЖАНИЕ

ЧАСТ ПЪРВА

I. Урвата Зли пролез 5
II. Изкупление на една радост 7
III. Конникът при Амбарица 9
IV. Сцени в небето 12
V. Найден Стремски 20
VI. Самодива 24
VII. Хала 29
VIII. Из пущинаците 32
IX. Лутане 35
X Заслов 38

ЧАСТ ВТОРА

I. Писмото на графа Марузина 41
II. Канцеларията 48
III. Екзекуторът 50
IV. Бал 54
V. Бален герой 58
VI. В градината 64
VII. Поглед назад 67
VIII. Светлинà 70
IX. Пътници 74
X. Черноморска молитва на Дунава 78
XI. В гостинница „Гривица“ 82
XII. Дочакан 85
XIII. Родоначалник на българските дуели 88
XIV. Драга 90
XV. У Филовича 93
XVI. На улицата 97
XVII. Пепелището на продан 98

XVIII. Приятелят на Филовича 101
XIX. Съд 105
XX. Гост 107
XXI. Хаджи Евтим 110
XXII. По набрежието 112
XXIII. Мачухонски става страшен 117
XXIV. Под свое покровителство 121
XXV. Гощавка на княз Дондукова 123
XXVI. Първо окопитване 129

ЧАСТ ТРЕТА

I. Пътникът 130
II. Ударът 132
III. Самоволен заточеник 135
IV. Догански продължава 139
V. Към Ком 143
VI. На връх Ком 148
VII. Песнята 150
VIII. Пирамидата 152
IX. Докторът лекува Стремски 155
X. Тревогите на философа 158
XI. Пътница 163
XII. „Вземи, голубчик!“ 165
XIII. Из улицата 168
XIV. Опасно изкушение 169
XV. Безсънна нощ 175
XVI. Първият избраник 180
XVII. Пречек при триумфалната арка 182
XVIII. Покрай Бързия 187
XIX. В планината 192
XX. Тракиец 197
XXI. Опасност 202
XXII. Иван Боримечката 206
XXIII. Гурко и Скобелев 210
XXIV. Сеяч на бъдещето 213
XXV Селски даскал 217

ЧАСТ ЧЕТВЪРТА

I. Пожарището 221
II. Поклонения 223

III. При дворската баричка 226
IV. При канарите 232
V. Нови срещи 235
VI. Успех 239
VII. Гинка продължава да е признателна 241
VIII Невянка Шамурова 244
IX. Неприятел 248
X. Под кестена 251
XI. Нощен бяг 254
XII. Късно! 257
XIII. Експромтът на Фанка Фтичката 259

ЧАСТ ПЕТА

I. Автономията 263
II. Борис Шамуров 267
III. Два познайника 271
IV. Замфирица 275
V. Да живей съединението! 278
V. Кипеж на една идея 282
VII. Кулата 288
VIII. Оттатък кулата 292
IX. Разбит! 294
X. Една светска интрига 299
XI. Облак 301
XII. Гостилницата на пан Тваржицки 304
XIII. La Chére 307
XIV. Бяла нощ 310
XV. Луча 314
XVI. Сахаттепе 316
XVII. Самоубийството 318
XVIII. В сляпата улица 323
XIX. Пожарът 325
XX. Две стълби 328
XXI. Горски стражар 331
XXII. Една развалена идилия 335
XXIII. Гости в колибата 337
XXIV. Харамийска вечеринка 340
XXV. Кой запали? 343
XXVI. Поп Кън 345
XXVII. Прибежището 347
XXVIII. Небивали нощни богомолци 349

XXIX. Към Черешовица 352
XXX. Ураган 355

ЧАСТ ШЕСТА

I. По Женевско езеро 358
II. Славянският звук над езерото 361
III. В странство 366
IV. Ганчо Кирков 368
V. Във вагона 374
VI. Париж 377
VII. Шведец 381
VIII. Le comte Bradloff 383
IX. Същият 385
X. У доктор Фобела 388
XI. Съгражданин 391
XII. Нечакана развързка 395

ЧАСТ СЕДМА

I. Една гръмлива утрина 398
II. Продължение 403
III. Конакът 408
IV. Последният изход 413
V. Шествието 417
VI. Приятелите 420
VII. За границата 424
VIII. Из пътя 425
IX. Иван диктува 428
X. Вътрешен неприятел 430
XI. Първия ден 431
XII. „Марково коляно“ 433
XIII. Патриотически разговори 435
XIV. Ужасът на Рангела 439
XV. Пътят затворен 442
XVI. Брод 445
XVII. И Филеас Фог съюзник 447
XVIII. Сутринта 448
XIX. Съединението 449
XX. Към север 455

Бележки 457

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ В 22 ТОМА

ТОМ XIV НОВА ЗЕМЯ

Редактор Славка Иванова
Художник Евгени Климчаров
Худ. редактор Елена Маринчева
Техн. редактор Цветана Арнаудова
Коректори Паунка Камбурова
Лили Пеева

Формат 89/108/32; тираж 60 113 екз.; печатни коли 30,50; издателски коли 25,62; л. г. VI/32; изд. № 4236; поръчка № 139/1977 г.; дадена за набор на 4. VII. 1977 г.; излиза от печат на 30. XII. 1977 г. Цена 2.25 лв.

Код. 9536172511
5506-16-77

Издателство „Български писател“ — София
ДПК „Димитър Благоев“ — София